

XII. ÉVFOLYAM
2020 • KÜLÖNSZÁM

CHARTA FESTIVA
IUBILAEI FACULTATIS
IAURINENSIS

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

JOG • ÁLLAM • POLITIKA

TARTALOM

- 3 LÉVAYNÉ FAZEKAS JUDIT, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar dékánjának 25. éves jubileumi tanévnyitón elhangzott beszéde
- 9 BÁNKI ERIKA: A kapcsolattartás – Jog vagy kötelezettség?
- 21 FERENCZ JÁCINT: Színlelt és alaki hibás szerződések a munkajogban
- 31 G. KARÁCSONY GERGELY: Inkább bízunk a robotokban? A mesterséges intelligencia döntéseiért való emberi felelősség kritikája
- 43 GLAVANITS JUDIT: Modernitás és közbeszerzés
- 51 KECSKÉS GÁBOR: A nemzetközi jog által nem tiltott magatartásból eredő felelősség kodifikációtörténete
- 59 KNAPP LÁSZLÓ: A modernkori győri jogi és igazgatási képzés huszonöt éve
- 69 KOVÁCS GÁBOR: Jogi és etikai kihívások a vér- és plazmadonációnál
- 81 KUKORELLI ISTVÁN: Széchenyi István alkotmányfilozófiája
- 95 LAMM VANDA: COVID-19 és a jogok korlátozása, különös tekintettel az emberi jogi egyezményekben foglaltakra
- 107 LAPSÁNSZKY ANDRÁS: A hírközlés és a média uniós szabályozásának reformja napjainkban
- 119 LENKOVICS BARNABÁS: Elmélkedés a polgárról és az ő jogáról
- 131 LÉVAYNÉ FAZEKAS JUDIT: A magánjog kihívásai a XXI. században
- 145 MEZEY BARNA: Adalékok a büntetés-végrehajtás szimbólumrendszerének alakulásához
- 153 MILASSIN LÁSZLÓ: Az EU fúziókontrollra vonatkozó versenyszabályai és a mobiltelefon-piac
- 165 PATYI ANDRÁS: A helyi rendeletek törvényességi felülvizsgálatának egyes kérdései
- 177 RÉVÉSZ T. MIHÁLY: A magánjog „állócsillaga”: Szladits Károly – a jogtörténész szemével

- 185 STUMPF ISTVÁN: Alkotmányos paradigmaváltás
- 199 SZEGEDI ANDRÁS: A világiárvány hatása a gazdasági társaságok legfőbb szervének működésére
- 205 SZIGETI PÉTER: Az esetnorma: a jogalkalmazás egységes magyarázata
- 213 TAKÁCS PÉTER: A törvénykönyv és a törvénytábla mint a jog szimbolikus és allegorikus megjelenésének vizuális formája
- 227 VÁCZI PÉTER: A Probléma Villamosa

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
FEHÉR LENKE | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SMUK PÉTER | SÜLYÖK GÁBOR | SZALAY GYULA
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE

- Szerkesztő | DELI GERGELY | KELEMEN ROLAND
SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
- Az alapító képviselője | FAZEKAS JUDIT dékán

Megjelenik | 3 havonta
Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580

LÉVAYNÉ FAZEKAS JUDIT

Lévayné Fazekas Judit, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar dékánjának 25. éves jubileumi tanévnyitón elhangzott beszéde

TISZTELT VENDÉGEINK!
KEDVES HALLGATÓK!

Szeretettel köszöntöm Önöket a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának jubileumi tanévnyitó ünnepségén. Külön is szeretettel köszöntöm elsőéves hallgatóinkat, azokat, akik ma itt személyesen vannak jelen, és azokat is, akik interneten követik az ünnepséget. Gratulálok a sikeres felvételihez, és örülök, hogy karunkat választották!

1995. szeptember 21-én ezen falak között, a győri Városháza dísztermében került sor az ELTE ÁJK és a Széchenyi István Főiskola közös Oktatási Intézetébe felvett joghallgatók ünnepélyes tanévnyitójára. A modernkori győri jogászképzés első tanévnyitó ünnepségén a 116 jogász-gólyát – az eskütételt követően – Szekeres Tamás, a győri főiskola főigazgatója és Ficzer Lajos, az ELTE jogi karának dékánja kézfogással fogadta egyetemi hallgatóvá.

Karunk és a győri jogászképzés támogatói számára nagy öröm és megtiszteltetés, hogy a mai, jubileumi tanévnyitó ünnepséget is a 120 éves győri Városháza patinás Dísztermében tarthatjuk.

Ezúton is köszönöm Professzor Dr. Dézsi Csaba András polgármester úrnak, hogy lehetővé tette számunkra az évforduló méltó megünneplését.

A jogászképzés 25 évvel ezelőtti elindulása nem volt előzmény nélküli a győri felsőoktatás történetében, hiszen a jogászképzés a városban mintegy kétszázötven éves múlttal büszkélkedhet. Mária Terézia 1776-ban öt királyi jogakadémiát hozott létre Győrben, Nagyváradon, Nagyszombaton, Kassán és Zágrábban. Az így felállított királyi jogakadémiák közül elsőként Győrben indult meg az oktatás, 1776. november 7-én. A királyi akadémiák oktatási és szervezeti rendjét az 1777-ben kiadott Ratio Educationis szabályozta, melynek alapján a jogakadémiákon a kétéves bölcséleti alapot követően kétéves jogi tanulmányok következtek, és a bölcséleti tanulmányok teljesítése előfeltétele volt a második szintet jelentő jogi tanulmányoknak. A jogi stúdiumok három

fő jogterületet fedtek le: jogtörténet, közjog, hazai jog, de kiterjedt a képzés a politikatudomány, a kereskedelem és a pénzügytan oktatására is.

1874-ben átszervezték a jogakadémiai képzést. A tanulmányi rendet és a tantervet összhangba hozták a budapesti és a kolozsvári tudományegyetemek jog- és államtudományi képzésével. Ezidőtől kezdve a jogakadémia hivatalos elnevezése „négy tanfolyammal bíró jog- és államtudományi kar” lett, és kisebb-nagyobb megszakításokkal 1892-ig folytatott jogászképzést.

A győri jogakadémia oktatási színvonalát jól illusztrálja az ott tanító kiváló tudósok nagy száma, akik közül sokan a budapesti tudományegyetemen egyetemi tanári kinevezést kaptak, illetőleg a Tudományos Akadémia tagjai lettek. Konek Sándor egyetemi tanár a győri jogakadémiát úgy aposztrofálta, mint a pesti egyetem tanári „tárházát”, minthogy egyik akadémiából sem került ki annyi tudós egyetemi tanár, mint éppen a győriből. A győri jogakadémia professzori karában olyan kiemelkedő jogtudósok oktattak, mint Hajnik Imre jogtörténész, a Győri Királyi Jogakadémia igazgatója, későbbi vallás- és közoktatásügyi miniszter; Pauler Tivadar büntetőjogász, későbbi igazságügy-miniszter; Timon Ákos jogtörténész, az Akadémia rendes tagja, később a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora.

A Jogakadémia azonban nemcsak tudós tanárai, hanem hírnevéssé lett hallgatói által is beírta magát a történelembe. A kiemelkedő hallgatók közül elsőként kell említeni a kar névadóját, Deák Ferencet, a Batthyány-kormány igazságügy-miniszterét, a Kiegészítést alkotmányosan megalapozó jogász-államférfit. Deák Ferenc mellett még számos kiválóság található a névsorban, olyanok, akik kiemelkedő eredményeket értek el közéleti, tudományos vagy irodalmi munkásságukkal. A jogi fakultás hallgatója volt Deák Ferenc testvérbátyja, Deák Antal, Zala vármegye országgyűlési követe; Balogh Jenő, későbbi igazságügy-miniszter, felsőházi tag, a Budapesti Magyar Tudományegyetem tanára, a kodifikáció kiemelkedő szakértője; Horváth Boldizsár, az Andrássy-kormány igazságügy-minisztere, valamint Mikszáth Kálmán. A jogakadémia hallgatóiból többen Győr város vezetői lettek, a teljesség igénye nélkül meg kell említeni, hogy a győri jogakadémián végzett Zechmeister Károly, Farkas Máttyás és Wennes Jenő, akik polgármesterként sokat tettek Győr felemelkedéséért.

KEDVES ELSŐÉVESEK!

Önök méltán lehetnek büszkéek arra, hogy a győri jogakadémia híres hallgatóinak nyomdokaiba lépnek, és a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar hallgatóiként örökösei és továbbvivői a győri tradícióknak. Becsüljék és ápolják a hagyományt, és tegyenek meg mindent azért, hogy a deáki értékek a XXI. század jogásznemzedékei számára is zsinórmértékként érvényesüljenek.

Az 1892-ben megszüntetett győri jogászképzés visszaállítására Győr város polgárai és vezetői részéről többször is voltak próbálkozások. A legnagyobb

lehetőség a trianoni békeszerződés aláírása után hontalanná vált Pozsonyi Erzsébet Egyetem befogadása lehetett volna, de az erre irányuló erőfeszítések nem zettek eredményre, és mint ismeretes, a jelentkező, főként északnyugat-magyarországi városok közül a választás végül a földrajzilag legtávolabb fekvő Pécsre esett.

A jogászképzés újraindításának gondolata a rendszerváltás időszakában merült fel komolyabban, annak a kezdeményezésnek a részeként, amely a győri Főiskola egyetemmé válását célozta. Az egyetemmé válási tervhez sikerült megszerezni Győr város, továbbá az itt működő nagyvállalatok támogatását, mivel egyetértés volt abban, hogy a régió és a város dinamikus fejlődéséhez szükség van az egyetemi szintű felsőoktatás jelenlétére. Az elfogadott stratégiai-fejlesztési terv kijelölte azokat a tudományterületeket, ahol az egyetemi képzés feltételei rövid időn belül megvalósíthatók. Ezek között szerepelt az egyetemi szintű jogász-, közgazdász- és mérnökképzés megindítása. A jogászképzés újraindításában Szekeres Tamás főigazgató és Bihari Mihály, a győri jogi intézet alapító igazgatója szerzett elvülhetetlen érdemeket. A Bihari professzor vezette stratégiai bizottság, melynek tagjai az ELTE ÁJK részéről még Horváth Pál professor, Kukorelli István, Hársfalvi Rezső és Nagy Tibor Gyula voltak, a SZIF részéről pedig Szalay Gyula főiskolai tanár, elkészítette a jogászképzés megindítására vonatkozó koncepciót. A bizottság az ELTE ÁJK jogászképzésének kihelyezését javasolta, egy a Főiskola és az ELTE ÁJK által létrehozott közös jogi intézet szervezeti keretei között.

A körülmekintő előkészítést követően, 1995. június 25-én Szekeres Tamás főigazgató és Ficzere Lajos, az ELTE ÁJK dékánja, valamint Balogh József, Győr város polgármestere aláírta az együttműködési megállapodást, amelynek alapján 1995 szeptemberében újra megindulhatott Győrben a jogászképzés.

A győri jogászképzés újraindulása példaértékű összefogásnak köszönhető: a pénzügyi hátteret az Universitas-Győr alapítványon keresztül a győri önkormányzat, a térség nagyvállalatai és a győri polgárok biztosították. Az infrastrukturális és szervezési feltételeket a Széchenyi István Főiskola, a jogi képzés tartalmi kereteit, tantervét, oktatóit az ELTE ÁJK biztosította. Az együttműködési megállapodáshoz az MTA Jogtudományi Intézete is csatlakozott.

A meginduló képzés színvonalát mi sem mutatja jobban, mint az oktatói kar, hiszen ők fémjelzték az oktatás minőségét. A létrehozott 5 tanszék vezetői - Bihari Mihály, Horváth Pál, Kukorelli István, Lenkovics Barnabás és Vigh József - mellett itt tanított Vavró István, Vörös Imre, Németh János, Földesi Tamás, Halmai Gábor, Kállay István és Földi András, illetőleg a mai napig is itt oktat Lamm Vanda, Mezey Barna, Révész T. Mihály, Szigeti Péter, Verebélyi Imre, Halmai Gábor, Horváth Pál, Földi András és Takács Péter.

2002. január 1-től a Széchenyi István Főiskola egyetemi rangot kapott, így a 2002 szeptemberében az első évfolyamot kezdő joghallgatók már a Széchenyi István Egyetem jogi fakultására iratkoztak be. A jogi képzés az ELTE-től való függetlenedést követően, 2002-2006 között a Jog- és Gazdaságtudományi Kar

szervezeti keretei között folyt, melynek dékánja Rechnitzer János professzor, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója pedig Révész T. Mihály egyetemi docens volt. A jogászképzés 2007. január 1-től Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar néven önálló egyetemi jogi fakultásként működik. A önálló jogi kar alapító dékánja, Szalay Gyula 2012. december 31-ig vezette az intézményt.

Karunkon jelenleg 5 szakon – jogász szakon, munkaügyi és társadalombiztosítási igazgatási mesterszakon, igazságügyi igazgatási, munkaügyi és társadalombiztosítási igazgatási alapszakon, továbbá a felsőoktatási szakképzés keretében jogi asszisztens szakon folyik képzés, mind nappali, mind levelező képzési formában. A fenti szakokon több, mint 1200 hallgató folytat tanulmányokat.

2008-tól működik a magas színvonalú képzést nyújtó Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. A 141 doktori hallgatónkból eddig 68-an abszolutóriumot, 38-an pedig tudományos fokozatot szereztek. A 2020/21-es tanévben 11 doktori hallgató kezd meg tanulmányait a Doktori Iskolában.

Örömmel állapíthatom meg, Karunk mára – az újraindulásban nagy szerepet játszó professzorok szakmai támogatásával – kinevelte saját oktatói karát. A Kar stabilitása és a jövő szempontjából fontos mutató, hogy az oktatók derékhadát immár a helybenlakó, 30-55 év közötti, tudományos fokozattal rendelkező kollégák alkotják. Oktatóink több, mint 80%-a rendelkezik tudományos fokozattal. Az oktatóink száma 62 fő, amelyből 53-an főállású egyetemi oktatóként, 9-en pedig további jogviszony keretében látják el az oktatói-tudományos munkát.

A 25 éves évforduló alkalmat ad a számvetésre. Óhatatlanul fel kell tenni azt a kérdést, hogy mit jelent egy felsőoktatási intézmény életében a negyed század? A tőlünk jóval idősebb fakultások történetéhez viszonyítva azt mondhatjuk, hogy nem többet, mint a kezdetet.

Amennyiben viszont abból indulunk ki, hogy mit jelent egy ember életében a 25 éves kor, más megvilágítást kap a jubileum.

A pszichológiában ez az életkor a fiatal felnőttkor végét, az igazi felnőttkor kezdetét jelenti. Erre az életkorra többnyire befejeződik az életpálya várható sikerességét meghatározó diplomaszerezés, kirajzolódnak a perspektívák. A jövő alakulása szempontjából jelentős szerepe van a családi háttérnek és annak, hogy egy fiatal miként rakja le a boldoguláshoz szükséges alapköveket.

Az előző metaforát Karunkra vetítve azt mondhatjuk, hogy tartalmas negyedszázad van mögöttünk, köszönhetően annak a („családi”) háttérnek, amit a Széchenyi István Egyetem jelent számunkra, továbbá a saját munkánknak, a karon dolgozó oktatók és nem oktatók erőfeszítéseinek, színvonalas munkájának és hallgatóink teljesítményének. A szép múlt, a sikeres jelen ígéretes felnőttkort vetít előre. A győri jogászképzés újraindulásának 25 éves évfordulóján azt gondolom, hogy szerénytelenség nélkül elmondhatjuk, hogy a győri jogi kar felnőtté vált, sikeresen teljesítette az újrainduláskor kitűzött célokat, és elfoglalta helyét a minőségi képzést folytató – több száz, vagy több évtizedes múlttal rendelkező – társakrok között. Bebizonyosodott, hogy a felsőoktatási palettán helye van a győri jogi karnak, a régiónak és a városnak szüksége van az általunk kibocsátott, jól képzett diplomásokra, az idei felvételi eredményeink pedig azt

mutatják, hogy a képzéseink iránt a kedvezőtlen demográfiai mutatók ellenére növekvő kereslet mutatkozik.

A 25 év sikerei a megteremtett értékek, a közös munka eredményei. Köszönet illeti először is az alapítókat, a Széchenyi István Egyetem korábbi és jelenlegi vezetőit, továbbá mindazokat, akik az elmúlt 25 év során egyetemi oktatóként, hallgatóként, kari vezetőként, az oktatást segítő munkatársként részt vállaltak ebben a munkában.

TISZTELT HÖLGYEIM ÉS URAIM! KEDVES HALLGATÓINK!

Bár a kerek évfordulók tanévnyitó ünnepségeit jellemzően a visszatekintés és az elért eredményekről való számadás tematizálja, a jubileum ellenére sem feledkezhet meg a dékán az új tanévről, a ránk váró kihívásokról, feladatokról.

Örömmel jelentem be, hogy a 2020/21. tanévben Karunkon 368 elsőéves hallgató kezdi meg egyetemi tanulmányait. A jogász osztatlan képzés nappali és levelező tagozatra együttesen 212 elsőéves joghallgatót vettünk fel (nappali tagozatra 109, levelező tagozatra 103 hallgatót), amely a kar történetében rekordnak számít, a jubileumhoz méltó eredmény. A többi szakunk közül a munkaügyi társadalombiztosítási mesterszakon 18 fő, az igazságügyi igazgatási (BA) alapképzési szakon 40 fő, a munkaügyi és társadalombiztosítási igazgatás alapképzési szakon 21 fő és a felsőoktatási szakképzés keretében működő jogi asszisztens szakon pedig 67 hallgató kezdi meg idén az első évet.

KEDVES ELSŐÉVES HALLGATÓINK!

Az egyetemi tanulmányok nagyon hasonlatosak a hosszútávfutáshoz. Mindkettő kiváló alapozást, céltudatosságot, nagyfokú kitartást és szorgalmat követel. A tanulmányok végén csak azok erőfeszítéseit koronázza siker, akik képesek a kitűzött célt szem előtt tartva, az egyetem nyújtotta lehetőségeket maximálisan kihasználva, a választott hivatás gyakorlásához szükséges tudást minden nehézség és akadály ellenére megszerezni.

Önök nem könnyű időszakban kezdik meg egyetemi tanulmányaikat. Az új környezetbe való beilleszkedés, a nagymennyiségű tananyag elsajátításához szükséges jártasság megszerzése, az egyetemi oktatási módszerekhez való alkalmazkodás szokásos nehézségei mellett meg kell küzdeniük a Covid19 vírus okozta új nehézségekkel is, amely azzal járhat, hogy bár jelenléti oktatással indul a 2020/21. tanév, de fel kell készülniük arra, hogy ha a járványhelyzet szükségessé teszi, át kell térni a digitális oktatásra. Ennek érdekében nagyon gyorsan el kell sajátítani az egyetemen használt online oktatási platformok, különösen a Moodle, a Neptun és a COEDU használatát, illetőleg meg kell ismerkedni az internetes jogi adatbázisok működésével. Az előző félév tapasztalatai alapján elmondhatjuk, hogy az online tanulás még több céltudatosságot, szorgalmat,

mentális és fizikai állóképességet és nem utolsó sorban együttműködési készséget követel hallgatótól és oktatótól egyaránt.

Egyetemünk névadójától, gróf Széchenyi Istvántól származik az a mondás, hogy „Azokból a kövekből, melyek utunkba gördülnek, egy kis ügyességgel lépcsőt építhetünk.” Én is azt kérem, hogy az egyetemi tanulmányaik során szerezzék meg a kompetenciát arra, hogy az újukba gördülő kövekből lépcsőt tudjanak építeni, mégpedig olyan lépcsőt, amely a csúcsra vezet, a kitűzött célok megvalósításához. Dolgozzanak ezért keményen, gyarapítsák a tudásukat, de mindemellett érezzék jól magukat, éljenek közösségi életet, kössenek barátságokat, és használják ki az egyetem és a város nyújtotta számos kulturális, művelődési, sportolási lehetőséget.

KEDVES ELSŐÉVESEK, KEDVES HALLGATÓK! KEDVES KOLLÉGÁK!

A Kar valamennyi hallgatójának, oktató és nem oktató munkatársának tartalmas és eredményes új tanévet kívánok!

KEDVES VENDÉGEINK!

Köszönöm, hogy megtisztelték jelenlétükkel a jubileumi tanévnyitót, és együtt ünnepelhetjük a kar újraindulásának 25. évfordulóját.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Győr, 2020. szeptember 2.

A kapcsolattartás – jog vagy kötelezettség?

Az 1989-ben New Yorkban elfogadott, a gyermekek jogairól szóló egyezmény 9. cikkében alapvető gyermeki jogként fogalmazza meg a különélő szülővel való kapcsolattartás lehetőségét.^[1] Jelen tanulmányomban egyrészt azt kívánom bemutatni – a szabályozás történeti változásait is áttekintve –, hogy miként jutottunk el a kapcsolattartás gyermeki jogként történő szabályozásáig, másrészt a kapcsolattartás jogának néhány problémás kérdésére szeretném felhívni a figyelmet.

I. A KAPCSOLATTARTÁS SZABÁLYOZÁSA A SZÜLŐ OLDALÁRÓL

A gyermekjogi egyezmény elfogadásáig és a Csjt.^[2] 1995-ben történt módosításáig a szabályozás alapvetően szülői jogként rendezte a láthatás kérdéskörét. Igaz, a szabályozás már a kezdetektől szem előtt tartotta a gyermek érdekét, és már az 1894. évi házassági törvény is lehetővé tette az érintkezést kizárását a gyermek nyilvánvaló érdekére hivatkozással, a gyermekkel való kapcsolattartást a szabályozás a szülő oldaláról közelítette meg, s a különélő szülő számára biztosított lehetőségnek tekintette. A Csjt. 1952. évi szövege is még szűkszavúan rendezte a gyermek és a különélő szülő viszonyát, ami a kor társadalmi viszonyai között érthető lehetett.^[3] A gyermek szempontjainak figyelembevételére csak fokozatosan, a 60-es évektől kezdődően került sor. A gyámhatósági eljárásról szóló 6/1969. (VIII. 30.) MM rendelet ugyan már akként rendelkezett, hogy a láthatás sza-

[1] 9. Cikk 3. pont: „Az Egyezményben részes államok tiszteletben tartják a mindkét szülőjétől vagy ezek egyikétől különélő gyermeknek azt a jogát, hogy személyes kapcsolatot és közvetlen érintkezést tarthasson fenn mindkét szülőjével, kivéve, ha ez a gyermek mindek felett álló érdekével ellenkezik.” - kihirdette: 1991. évi LXIV. törvény.

[2] A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (továbbiakban: Csjt.).

[3] A válások száma abban az időszakban jóval alacsonyabb volt. 1949-ben évi 107.820 házasságkötés mellett 12.556 házasságot bontottak fel, míg pl. 2003-ban évi 45.398 házasságkötésre 25.046 válás jutott. (Ld.: Ksh.hu: Népeség, népmozgalom (1941-)). Míg az 1950-es évek elején a felbontott házasságok közel feléből nem született gyermek, az 1990-es évek elején háromnegyed részben gyermekes házasságok végződtek válással (Földházi, 2008, 81-82.). A gyermekjogok még nem voltak hangsúlyosan jelen sem a nemzetközi jogi, sem a hazai jogi szabályozásban. Az atyai hatalmat csak a 10.470/1945. M.E. sz. rendelet hatására váltotta fel a szülői hatalom elnevezés azzal, hogy a „szülői hatalomra az 1877. évi XX. gyámtörvény atyai hatalomra vonatkozó szabályait kellett alkalmazni”. A mindkét szülőt azonos módon megillető szülői felügyelet fogalmát az 1953-ban hatályba lépő Csjt. vezette be. Mindezen körülmények hatással lehettek az elnagyolt szabályozásra.

bályozására irányuló eljárásban a korlátozottan cselekvőképes kiskorút meg kell hallgatni, de ez egyrészt csak a 14. életévüket betöltött gyermekekre vonatkozott, másrészt a kiskorú véleményének figyelembevételét nem tette kötelezővé. A láthatás szabályozásánál elsősorban a gyermek érdekét rendelte szem előtt tartani, s figyelemmel kellett lenni a gyermek korára, nemére, egészségi állapotára is.

A szülő-gyermek kapcsolat szabályozásában a Csjt. 1986. évi módosítása ugyan jelentős változásokat eredményezett, de a tekintetben mégsem következett be változás, hogy a kapcsolattartás kérdését továbbra is a szülő szemszögéből közelítette meg. Ekkor váltotta fel a láthatás jogszabályi fogalmát a máig használatos kapcsolattartás elnevezés, ami nemcsak formális, hanem tartalmi, szemléletbeli változást is tükrözött, hiszen a kapcsolattartás már nemcsak a gyermek láthatását, hanem a vele más módon történő érintkezési lehetőségeket is magában foglalta. A kapcsolattartás lehetséges formái – a technikai fejlődéssel – azóta is folyamatosan változnak, s lehetőséget teremtenek arra, hogy a gyermek és a különélő szülő közt élő kapcsolat maradjon fenn, ami mindenképpen a gyermek érdekét szolgálja.

A szemléletbeli változást jelezte az is, hogy a kapcsolattartás a különélő szülőnek már nem csak jogaként, hanem kötelezettségeként is megfogalmazásra került, felismerve mindkét szülő jelenlétének fontosságát a gyermek egészséges személyiségfejlődésében. Egyidejűleg a gyermeket nevelő szülő kötelezettségévé tette a zavartalan kapcsolattartás biztosítását. Bár a gondozó szülő kötelezettségét megfogalmazó jogszabályi rendelkezéssel korábban nem találkozhattunk, azt – erkölcsi mérceként – a gyermekelhelyezéssel foglalkozó, 1961-ben megjelent XXI. számú Polgári Elvi Döntés és a Legfelsőbb Bíróság 1982-ben közzétett 17. számú Irányelve is hangsúlyozta, hogy „a gyermek érdekét súlyosan sértő módon jár el az a szülő, aki a gyermeket a másik szülővel való érintkezéstől indokolatlanul elzárja, és ellene hangolja”.

A Csjt. 1986-os módosításával párhuzamosan hatályon kívül helyezésre került a gyámhatósági eljárásról szóló 1/1974. (VI. 27.) OM. számú rendelet is, így a kapcsolattartást rendező szabályok tovább szóródtak. Az állami gondoskodásról, valamint a szülő és a gyermek kapcsolattartásának szabályozásáról szóló 51/1986. (XI. 26.) MT rendelet által bevezetett, a gyermek szempontjait is előtérbe helyező, pozitív változás volt, hogy a korábbi rendeletekben szereplő, a különélő szülő és gyermek közti érintkezés idejét maximalizáló szabályokat mellőzte, így megnyitotta az utat az egyéniesítés irányába. A korábbi, a láthatás időtartamát maximalizáló szabályok tükrében nehéz lett volna gyermeki jognak tekinteni a szülővel való érintkezés lehetőségét, különös tekintettel arra, hogy meglehetősen alacsony időkeretet határoztak meg a korábbi rendeletek.

A gyámhatóságokról, gyámhatósági eljárásról szóló 12/1987. (VI. 29.) MM rendelet is tartalmazott a kapcsolattartásra vonatkozó előírásokat, melyek közül talán a legfontosabbként említhető, hogy már jogszabályi szinten mondta ki, hogy a kiskorú veszélyeztetését jelenti, ha a szülő a gyermekét a különélő másik szülő ellen neveli, illetve ha a szülő szándékosan és ismételten nem teszi eleget a kapcsolattartásra vonatkozó jogerős határozatban foglaltaknak.

A jogszabály-módosítások által bevezetett változások – a különélő szülő jogainak biztosítása mellett – szolgálták a gyermek érdekét is, hiszen lehetővé tették számára, hogy különélő szülőjével minél szorosabb kapcsolatban maradjon, s igyekeztek megteremteni a végrehajtás eszközeit arra az esetre, ha a gyermeket gondozó szülő akadályozza a kapcsolattartást a gyermek és a különélő szülő közt.

II. A KAPCSOLATTARTÁS SZABÁLYOZÁSA A GYERMEK OLDALÁRÓL

A Csjt. 1995-ös módosításakor – a New York-i gyermekjogi egyezmény hatására – jelent meg a kapcsolattartás gyermeki jogként való megfogalmazása, mely a Ptk. 4:178. § (1) bekezdésében is megjelenik. Ha a jogot cselekvési lehetőségként értelmezzük, akkor felmerül a kérdés, hogy ezzel a módosítással a gyermek döntési lehetőséget kapott-e a tekintetben, hogy határozzon afelől, élni kíván-e, s ha igen, milyen módon a kapcsolattartás jogával?

A válasz megtalálásához érintenünk kell a gyermek másik, a gyermekjogi egyezmény 12. cikkében megfogalmazott véleménynyilvánításhoz és meghallgatáshoz fűződő jogát is.^[4]

Az egyezményben foglaltak megvalósítása érdekében a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. tv. módosítására került sor 1995-ben, melynek eredményeként a házassági perek szabályai közé bekerültek a gyermek, mint érdekelt meghallgatására vonatkozó rendelkezések, melyeket alkalmazni kellett a gyermekelhelyezési perekben is,^[5] mely eljárások keretében – erre irányuló kérelem esetén – a kapcsolattartás szabályozására is sor került. A 2018. január 1-én hatályba lépett polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény a szülői felügyelettel kapcsolatos perek szabályai közt szintén rendezi a kiskorú gyermek, mint érdekelt meghallgatásának részletszabályait.

Az 1997-ben elfogadott gyermekvédelmi törvény^[6] – az egyezmény hatására – már elfogadásakor alapvető gyermeki jogként fogalmazta meg a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot, azaz hogy a gyermeket a személyét és vagyonát érintő minden kérdésben közvetlenül vagy más módon meghallgassák, és – ami különösen fontos – véleményét korára, egészségi állapotára és fejlettségi szintjére tekintettel figyelembe vegyék. A véleménynyilvánítás

[4] 12. Cikk 1. Az Egyezményben részes államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon nyilváníthassa véleményét; a gyermek véleményét, figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni.

2. Ebből a célból nevezetesen lehetőséget kell adni a gyermeknek arra, hogy bármely olyan bírói vagy közigazgatási eljárásban, amelyben érdekelt, közvetlenül vagy képviselője, illetőleg arra alkalmas szerv útján, a hazai jogszabályokban foglalt eljárási szabályoknak megfelelően meghallgassák.

[5] Régi Pp. 279. § (4).

[6] A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (továbbiakban: Gyvt.).

biztosítása érdekében a gyámügyi eljárásokban kötelezővé tette a korlátozottan cselekvőképes személy és az ítélőképessége birtokában levő cselekvőképtelen gyermek meghallgatását, így lehetővé vált, hogy a gyermek a különélő szülővel való kapcsolattartás kérdésében is véleményt nyilváníthasson.

A gyermek véleménynyilvánítási jogának erősödése jelent meg a gyámhatóságok eljárását szabályozó 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet^[7] 2006.01.01. napján hatályba lépett módosításban, mely szerint a kapcsolattartásról az ítélőképessége birtokában levő gyermek véleményének figyelembevételével kell rendelkezni, s nem lehet a szülők olyan egyezségét jóváhagyni, amely ellen az ítélőképessége birtokában lévő gyermek kifejezetten tiltakozik.

A látszat ellenére mégsem mondhatjuk, hogy ezzel a gyermek döntési lehetőséget kapott volna a tekintetben, hogy kíván-e tőle különélő szülőjével kapcsolatot tartani, azaz kívánja-e kapcsolattartási jogát gyakorolni. Amennyiben ugyanis a kapcsolattartás szabályozásáról akár a bíróság, akár a gyámhatóság dönt, úgy a gyermek korának, egészségi állapotának, életkörülményeinek, a szülők személyes körülményeinek és az ítélőképessége birtokában lévő gyermek^[8] véleményének figyelembevételével kell a döntést meghoznia,^[9] tehát a gyermek álláspontja a döntéshozót nem köti, hanem az egy a mérlegelés alapjául szolgáló több szempont közül. Ezt önmagában nem tartom visszásnak, hiszen a gyermek személyiségének fejlődéséhez alapvetően szüksége van mindkét szülőjére, s amennyiben különélő szülőjétől a gyermek eltávolodott, alapvető cél a kapcsolat helyreállítása, szükség esetén a fokozatosság elvének érvényre juttatásával. S mind a különélő, mind a gyermeket gondozó szülőktől elvárjuk, hogy a kapcsolat normalizálása érdekében tevékenyen közreműködjön.

III. PROBLÉMÁK A KAPCSOLATTARTÁS KÖRÉBEN

1. Gyermeki jog vagy kötelezettség?

A gyermek véleményének figyelembevétele tehát a gyakorlatban nem jelenti azt, hogy amennyiben a gyermek azon szándékát juttatná kifejezésre, hogy

[7] A továbbiakban: Gyer.

[8] A Legfelsőbb Bíróság már hatályon kívül helyezett 17. számú Irányelvének értelmében a gyermek akkor tekinthető az ítélőképessége birtokában levőnek, ha koránál és helyzeténél fogva képes önállóan és befolyásmentesen kialakítani véleményét, míg a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásokról szóló 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet 2. §-a akként fogalmaz, hogy az ítélőképessége birtokában lévő gyermek az a kiskorú, aki életkorának és értelmi, érzelmi fejlettségének megfelelően képes – meghallgatása során – az őt érintő tények és döntések lényegi tartalmát megérteni, várható következményeit belátni. Az ítélőképesség megléte tehát nem köthető konkrét korhatárhoz.

[9] Ptk. 4:181. § (2).

különélő szülőjével kapcsolatot tartani nem kíván, úgy a gyámhatóság vagy a bíróság ennek megfelelő határozatot hozna. Egyrészt a hatóságok sok esetben abból indulnak ki, hogy a gyermek elutasító viselkedése mögött a gondozó szülő elidegenítő magatartása áll, így az erős szülői befolyás miatt a gyermek nem tekinthető – az adott kérdés tekintetében – ítéltképesége birtokában lévőnek.^[10] Álláspontom – és gyakorlatban szerzett tapasztalataim – szerint alacsonyabb életkorú gyermekek esetében a hatóságok ebben többnyire nem is nagyon tévednek. Másrészt a Gyer. 31. § (1) bekezdése értelmében a kapcsolattartás rendezésére irányuló kérelem csak a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését súlyosan veszélyeztető szülői magatartás esetén utasítható el. Hasonló módon a szülő kapcsolattartási jogának korlátozására, megvonására is csak a kapcsolattartásra jogosult szülő felrőható magatartása esetén kerülhet sor,^[11] önmagában tehát a gyermek akarata nem alapozza meg ezt a döntést.

Problémát jelent azonban, hogy a jogi szabályozás nem tesz különbséget a 14. életévét betöltött gyermek esetében, akiről alapvetően azt kell vélelmeznünk – a cselekvőképességi szabályokból is kiindulva –, hogy ítéltképesége birtokában van, azaz képes az őt érintő tények és döntések lényegi tartalmát megérteni, várható következményeit belátni, hiszen vannak olyan jognyilatkozatok, melyeket egyedül, törvényes képviselőjének hozzájárulása nélkül is megtehet.

Amennyiben a szabályozásnál a jogalkalmazó figyelmen kívül hagyja a gyermek véleményét, kifejtett álláspontját, úgy jelentős végrehajtási nehézségek adódhatnak. Nem szabadna figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a 14. életévet betöltött gyermekek esetében a különélő szülő és a gyermek közti kapcsolat megromlása, a gyermek elutasító viselkedése mögött már nem feltétlenül a gondozó szülő befolyásoló magatartása áll, hiszen az ennyi idős gyermek már képes saját vélemény kialakítására. A gondozó szülő kapcsolattartást támogató, azt erősítő hozzáállása sem feltétlenül képes a gyermek elhatározását megváltoztatni, ha a kapcsolattartások alkalmával nem érik őt pozitív benyomások, nem jelent élményt számára a különélő szülővel való találkozás.

Két példát szeretnék felhozni a probléma szemléltetésére:

Az egyik esetben a 14. életévet betöltött gyermek, aki kiskora óta az anya gondozásában nevelkedett, az apa gondozásába került az anya és a gyermek közt megromlott viszonyra tekintettel. A szülők lakóhelye közti távolság jelentős volt (160 km), a gyermek akként nyilatkozott, hogy az édesanyjával havi egy alkalommal szeretné a kapcsolatot tartani, mert a kéthetente történő kapcsolattartás egyrészt fárasztó számára az utazások miatt, másrészt a kapcsolattartások alkalmával sokszor alakul ki konfliktus közte és az anya közt. A perben kirendelt szakértő nem állapított meg az apa részéről befolyásolási szándékot. Az elsőfokú bíróság a kapcsolattartás szabályozásánál figyelemmel volt a gyermek nyilatkozatára, a szülők lakóhelye közti nagy távolságra, a gyermek életkorából adódó sajátosságokra, így az önálló programok iránti igényre, így havi

[10] BH 2017.123.

[11] Ptk. 4:184. §.

egy alkalommal biztosította az anya számára a kapcsolattartás lehetőségét. A másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet megváltoztatva minden második hétvégén biztosította ezt a lehetőséget. Döntését mindössze azzal indokolta, hogy a gyermek - figyelemmel arra, hogy mindennap ingázik az iskolába - megszokta az utazást, így nincs indok eltérni a bírói gyakorlatban megszokott kéthetente hétvégi kapcsolattartástól. A gyermek véleményének figyelmen kívül hagyását a másodfokú bíróság nem indokolta. A Kúria a jogerős ítéletet hatályában fenn tartotta. Arra hivatkozott, hogy a gyermek véleményének figyelembevétele nem jelenti automatikusan az annak megfelelő döntés meghozatalát is. Önmagában a gyermek azon nyilatkozata, hogy a havi egy alkalommal való kapcsolattartást elégségesnek tartja, nem jelenti azt, hogy az ennél tágabb kapcsolattartás az érdekét sértené, vagy véleményét teljes mértékben figyelmen kívül hagyná. Következetes ugyanis a Kúria gyakorlata abban, hogy a kapcsolattartás-szűkítésre - akár annak időtartamára, akár módjára vonatkozóan - többlettényállás bizonyítása szükséges.^[12] A döntés következtében - figyelemmel arra, hogy a gyermek nem volt hajlandó minden második hétvégén kapcsolatot tartani az anyával - több végrehajtási eljárás is indult az apával szemben, aki nem volt képes minden második héten meggyőzni a gyermeket, hogy elutazzon az édesanyjához.

A másik esetben a 13 éves gyermek tekintetében felügyelt kapcsolattartás elrendelésére került sor, figyelemmel az apa és a gyermek közt megromlott viszonyra. A gyermek az apával való találkozást azonban továbbra is elutasította. Az anya a gyermeket a megadott időpontokban elvitte a kapcsolattügyeletre, ahol az apa is megjelent, de a gyermek itt sem volt hajlandó találkozni, szóba állni vele. Figyelemmel arra, hogy a gyámhatóság ezeket az alkalmakat elmaradt kapcsolattartásként értékelte, a gyermeket a kapcsolattartások pótlása miatt minden szombaton el kellett vinni a kapcsolattügyeletre. A gyermek időközben betöltötte a 14. életévét, de az apához fűződő viszonya nem változott. A gyermekpszichológus megállapította, hogy a gyermek számára ez a helyzet súlyosan megterhelő, visszafojtott feszültségekkel teli, a gyermek depresszió felé sodródik. A gyámhatóság a kapcsolattartás szüneteltetésére azonban nem látott lehetőséget, figyelemmel arra, hogy nem állapítható meg, hogy a kapcsolattartásra jogosított apa a jogával a gyermek vagy a gyermeket nevelő személy sérelmére súlyosan visszaélne. A gyermek elzárkózó magatartása ugyanis a felügyelt kapcsolattartás elrendelését megelőző eseményekkel hozható összefüggésbe.

Mit tehet ezekben az esetekben a végrehajtást fogantató bíróság?

A Bnpt.^[13] 22/E. §-a szabályozza azt az esetet, ha a kapcsolattartás a 14. életévét betöltött gyermek akaratnyilvánítása miatt hiúsul meg. Ebben az esetben a bíróság a végrehajtási eljárást felfüggeszti, feltéve, hogy a felek igénybe veszik a gyermekvédelmi közvetítői eljárást, vagy a felek bármelyike kéri a kapcsolattartás megváltoztatását, korlátozását vagy megvonását. Önmagában ezt a sza-

[12] Pfv.II.20.897/2016/4.

[13] 2017. évi CXVIII. törvény a bírósági polgári nemperes eljárásokban alkalmazandó szabályokról, valamint az egyes bírósági nemperes eljárásokról (továbbiakban: Bnpt.).

bályozást nem tartom kielégítőnek a 14. életévét betöltött gyermek szempontjából.^[14] Egyrészt azért, mert a gyermekvédelmi közvetítői eljárás igénybevétele a felek közös kérelmére, vagy a felek beleegyezésével kerülhet sor. Márpedig az a végrehajtást kezdeményező szülő, aki nem veszi figyelembe a gyermek álláspontját (hiszen ezért indította a végrehajtási eljárást), nem biztos, hogy hajlandó a közvetítői eljárásban való részvételre. Másrészt, ha a közvetítői eljárás nem vezet eredményre, úgy a végrehajtási eljárást folytatni kell.

A kapcsolattartás megváltoztatása iránti eljárás akkor jelenthetné a probléma megoldását, ha biztosítva lenne a gyermek véleményének figyelembe vétele, hasonló módon a Ptk. 4:171. § (4) bekezdésében foglaltakhoz, mely szerint „ha a gyermek a tizennegyedik életévét betöltötte, szülői felügyeletére és elhelyezésére vonatkozó döntés egyetértésével hozható, kivéve, ha a gyermek választása a fejlődését veszélyezteti”. Álláspontom szerint a kapcsolattartás rendezése körében is hasonló szabályozás megalkotása lenne indokolt, hogy a korlátozottan cselekvőképes gyermek álláspontja a jelenleginél nagyobb súllyal essen latba.

A kamaszkorban lévő, a szülei ellen lázadó, a barátok társaságát előtérbe helyező gyermek kapcsolattartásra való „kényszerítése” sok esetben csak tovább rontja a különélő szülő és a gyermek viszonyát. A 14. év feletti gyermek számára biztosított döntési lehetőség egyébként nem ismeretlen megoldás, például az osztrák jog alapján a 14. évét betöltött gyermek nem kényszeríthető a kapcsolat fenntartására,^[15] míg a szerb szabályozás akként rendelkezik, hogy a 15. évét betöltött gyermek önállóan is dönthet, hogy egyáltalán kíván-e kapcsolatot tartani a különélő szülővel.^[16] Nem vonom kétségbe, hogy ebben az életkorban is fontos lenne a különélő szülő és a gyermek viszonyának normalizálása, a köztük való kapcsolat helyreállítása, de nem vagyok meggyőződve róla, hogy ennek eszköze a jogi úton való kötelezés.

A kapcsolattartási jog korlátozásának, megvonásának indítványozása sem biztos, hogy meghozza a gyermek által elérni kívánt célt, hiszen erre a Gyer. 31. § (5) bekezdése értelmében csak akkor kerülhet sor, ha a jogosított a joggal a gyermek vagy a gyermeket nevelő személy sérelmére súlyosan visszaélt, és e magatartásával a gyermek nevelését és fejlődését súlyosan veszélyeztette. Elképzelhető, hogy a kapcsolattartásra jogosult szülő nem veszélyezteti súlyosan a gyermek nevelését, fejlődését, de olyan körülményeket teremt a kapcsolattartások alkalmával, ami a kiskorú elzárkózó magatartásához vezet, így például nem veszi figyelembe a gyermek igényeit, rendszeresen konfliktusok alakulnak ki a szülő és a gyermek közt, a gyermek nem tud megfelelő kapcsolatot kialakítani a szülő új partnerével, esetleg a gyermek nem tudja feldolgozni korábbi vélt vagy valós sérelmeit.

Ezekben az esetekben a gyermek érezheti úgy, hogy számára a különélő szülővel való kapcsolattartás nem a gyermekjogi egyezmény által biztosított jog, hanem inkább kötelezettség.

[14] Hasonló álláspontot képvisel Mentuszné (ld.: Mentuszné, 2012, 27.).

[15] Szeibert-Erdős, 2007, 32.

[16] Szeibert-Erdős, 2008, 26.

A kapcsolattartás kötelezettség jellegét erősíti a továbbtanuló nagykorú gyermek tartásra való érdemtelenége körében kialakult – s a Ptk-ban már kodifikált normaként is megjelenő^[17] – bírói gyakorlat. Nem vitás, hogy e kérdésben alapvetően már a gyermek nagykorúsága idején tanúsított magatartására helyezik a hangsúlyt a bíróságok, ám sok esetben képezi vizsgálat tárgyát a gyermek-szülő kapcsolat megromlásának folyamata, ami a gyermek kiskorúságának idejére nyúlhat vissza. Az a körülmény, hogy a gyermek a szülők közötti viták során az őt nevelő szülővel azonosult, s így különélő szülőjétől teljesen eltávolodott, nem teszi menthetővé a nagykorú gyermeknek a különélő szülő közeledését következetesen elutasító, a kapcsolatfelvétel elől folyamatosan elzárkózó passzív magatartást, így az olyan súlyos megítélés alá eső viselkedésnek tekinthető, mely – a tartás szempontjából – érdemtelenséget alapoz meg.^[18] Amennyiben tehát a jogi szabályozás biztosítaná a 14 éven felüli gyermek számára, hogy döntsön arról, hogy kíván-e különélő szülőjével kapcsolatot tartani, úgy a gyermeknek mérlegelnie kellene azt is, hogy – amennyiben külön élő szülőjével nem rendeződik a viszonya – a kapcsolattartás kellő indok nélküli elutasítása kizárhatja későbbi – nagykorúsága idején a továbbtanulás időszakára vonatkozó – tartásra való jogosultságát.

2. A kapcsolattartási jog érvényesülése

A másik kérdés, ami a kapcsolattartás gyermeki jogként való megfogalmazásából adódik, hogy miként biztosítható e gyermeki jog érvényesülése.

Ennek egyik garanciája a gondozó szülőt terhelő, a Ptk. 4:178. § (1) bekezdése által is megfogalmazott kötelezettség, mely szerint a gyermeket nevelő szülő köteles biztosítani a zavartalan kapcsolattartás lehetőségét a gyermek és a tőle különélő szülő számára. A szülői felügyeleti jogot gyakorló szülő ezen kötelezettségének kikényszerítését szolgáló jogi eszközöket korábban a Gyer. 33. §-a, 2020. március 1-je óta a Bnpt. 22/D §-a tartalmazza. A végrehajtási nehézségeket, a rendelkezésre álló megoldások hatékonyságát – vagy éppen hatástalanságát – most terjedelmi okok miatt nem kívánom részletezni, a probléma a családi joggal foglalkozó szakemberek körében közismert, és számos publikáció olvasható e témában. Konklúzióként azért megállapítható, hogy sajnos sok esetben nem sikerül érvényt szerezni a gyermek kapcsolattartási jogának, amennyiben a gyermeket gondozó szülő előbb említett kötelezettségének nem hajlandó eleget tenni, s nem hagy fel elidegenítő, a kapcsolattartást akadályozó magatartásával.

Szintén a gyermek kapcsolattartási jogának érvényesülését hivatott szolgálni, hogy a kiskorú gyermekkel való kapcsolattartás a különélő szülő kötelezettségeként is megfogalmazást nyert. Mégis sok esetben tapasztalhatjuk,

[17] Ptk. 4:220. § (4): A nagykorú gyermek érdemtelen a tartásra akkor is, ha a tartásra kötelezettel kellő indok nélkül nem tart kapcsolatot.

[18] EH 2007.1609.

hogya a szülő nem tesz eleget e kötelezettségének, a gyermeket nem látogatja, nem érdeklődik felőle, az elvitel lehetőségével nem él. Mit tud tenni ilyenkor a gyermeket gondozó szülő a gyermek jogának érvényesítése érdekében? Sajnos nem sok mindent, holott a különélő szülőnek ez a magatartása is éppúgy sérti a gyermek kapcsolattartáshoz fűződő jogát, mint amikor a gondozó szülő akadályozza a különélő szülőt a gyermekkel való találkozásban. Ilyen esetekben is lehetséges lenne a szülői felügyeletet gyakorló szülőnek a kapcsolattartás végrehajtását kérni a bíróságtól,^[19] de ezzel a lehetőséggel a gyermeket gondozó szülő nem szokott élni, hisz mi értelme lenne, ha a különélő szülő – kizárólag a szankciók elkerülése érdekében – találkozna a gyermekkel, de vele nem foglalkozna, róla megfelelően nem gondoskodna. Németországban az Alkotmánybíróság is foglalkozott ezzel a kérdéssel,^[20] de arra a megállapításra jutott, hogy a gyermek a kikényszerített kapcsolattartás során olyan helyzetbe kerülhet, amikor nem a kapcsolattartás által elérni kívánt szülői odaadást tapasztalja meg, hanem az elutasítást, ami önbecsülésének sérelmével járhat, így – az esetek többségében – nem szolgálja a kiskorú érdekét a kapcsolattartás jogi eszközökkel történő kikényszerítése, ha attól a különélő szülő mereven elzárkózik.^[21]

A kapcsolattartási kötelezettség elmulasztásának „szankciója” lehet, hogy amennyiben a különélő szülő kapcsolattartási kötelezettségének önhibájából hat hónapig nem tesz eleget, úgy kapcsolattartási joga korlátozható [Gyer. 31. § (2)], ami a kapcsolattartás gyakoriságának, időtartamának módosítását, vagy felügyelt kapcsolattartás elrendelését jelentheti. Ez valójában nem a kötelezettség teljesítésének kikényszerítését fogja eredményezni, hanem annak a helyzetnek a feloldását szolgálja, hogy amennyiben a szülő ismételten élni kíván kapcsolattartási jogával, de az eltelt idő alatt a gyermek-szülő viszony elhídegült, leépült, úgy az fokozatosan kerülhessen helyreállításra.

A szülő kapcsolattartási kötelezettsége a családból kiemelt, nevelésbe vett gyermek esetében válik igazán hangsúlyossá, hiszen e kötelezettség gyakorlásának elmulasztása esetén sor kerülhet a gyermek örökbe fogadhatóvá

[19] Bnpt. 22/A. (2): A kapcsolattartásra vonatkozó határozat végrehajtását a Ptk. szerint kapcsolattartásra jogosult és kapcsolattartásra kötelezett személy kérheti. 22/B. § (4): A kapcsolattartásra vonatkozó határozatban foglaltak megszegésének minősül, ha a kapcsolattartásra jogosult vagy kötelezett neki felróható okból

- a) határidőben nem tesz eleget kapcsolattartási kötelezettségének,
- b) a határozatban megállapított határidő alatt nem pótolja az elmaradt kapcsolattartást,
- c) a kapcsolattartást kellő indok nélkül akadályozza vagy
- d) egyéb módon megghiúsítja a gyermekkel való zavartalan kapcsolattartást.

[20] 1 BvR 1620/04. sz. határozat.

[21] Baksa, 2010, 35.

nyilvánítására.^[22] Ennek lehetősége ösztönözheti a szülőt arra, hogy kapcsolattartási kötelezettségének eleget tegyen, biztosítva ezzel a gyermek jogának érvényesülését.

Amennyiben a kapcsolattartási kötelezettség elmulasztása a különélő szülő felróható magatartásának következménye, úgy ennek a rokontartás szabályai körében lehet még jelentősége. A továbbtanuló nagykorú gyermek tartásra való érdemtelenége ugyanis nem állapítható meg a Ptk. 4:220. § (4) bekezdése alapján, ha a gyermek és a szülő érzelmi eltávolodása döntően arra vezethető vissza, hogy a szülő nem gyakorolta a kapcsolattartás keretében őt megillető jogokat, hosszú ideig nem tett semmit annak érdekében, hogy kiskorú gyermekével bensőséges kapcsolata fennmaradjon. A közmegítélés – ahogy arra a Kúria egy ítéletében hivatkozik^[23] – nem a passzív gyermek, hanem a kapcsolattartási jog gyakorlását elmulasztó szülő magatartását tekinti kifogásolhatónak. Így a szülő tartási kötelezettsége alól – legalábbis a nagykorú gyermek érdemteleniségére hivatkozva – nem szabadulhat.

Összefoglalva tehát azt láthatjuk, hogy a kapcsolattartás a gyermek jogaként kerül megfogalmazásra, mégis vannak olyan esetek, amikor ez inkább kötelezettségként jelentkezik számára, annak ellenére, hogy a jogi szabályozásban a kapcsolattartás gyermeki kötelezettségként – *expressis verbis* – sohasem került megfogalmazásra. Más esetekben pedig azt tapasztalhatjuk, hogy a gyermek kapcsolattartáshoz fűződő joga sérül – akár a különélő, akár a gyermeket nevelő szülő elzárkózó, jogellenes magatartása miatt, s jogi eszközökkel a szülők jogkövető magatartása, szülői kötelezettségeik teljesítése nem is minden esetben kényszeríthető ki.

[22] A Ptk. 4:124. § (1) a) pontja értelmében a gyámhatóság a nevelésbe vett gyermeket legfeljebb két évre örökbefogadhatónak nyilvánítja, ha a szülőjének szülői felügyeleti joga nem szűnt meg, és a szülő önhibájából gyermekével egy éve nem tart rendszeres kapcsolatot, vagy fél éven át semmilyen formában nem tart kapcsolatot, illetve életvitelén, körülményein nem változtat, és emiatt a nevelésbe vétel nem szüntethető meg.

[23] Pfv. II.20.406/2014/8.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Baksa Gréta (2010): A különélő szülő kapcsolattartási kötelezettségének végrehajtása – a német Alkotmánybíróság határozata. In: *Családi Jog*. 2010/1. sz.
- Földházi Erzsébet (2008): Az első házasság felbomlása – eseménytörténeti elemzés. In: *Demográfia*. 2008/1. sz.
- Ksh.hu: Népeség, népmozgalom (1941-). (Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnt001a.html).
- Mentuszné Terék Irén (2012): A kapcsolattartás végrehajtásának jogi és nem jogi eszközei a gyámhatósági munkában. In: *Családi Jog*. 2012/2. sz.
- Szeibert-Erdős Orsolya (2007): A kapcsolattartás egyes kérdéseinek szabályozása Ausztriában, Olaszországban, Belgiumban, Írországban és Svédországban. In: *Családi Jog*. 2007/3. sz.
- Szeibert-Erdős Orsolya (2008): A szülő-gyermek kapcsolatot érintő egyes kérdések szabályozása és az ítélkezési gyakorlat alakulása Szerbiában, Németországban, Ausztráliában és az USA-ban. In: *Családi Jog*. 2008/2. sz.

IDÉZETT JOGSZABÁLYOK:

- A bírósági polgári nemperes eljárásokban alkalmazandó szabályokról, valamint az egyes bírósági nemperes eljárásokról szóló 2017. évi CXVIII. törvény.
- A gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásokról szóló 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet.
- A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény.
- A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény.
- A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.

•
Szalay Gyula és Bihari Mihály alapítók.

Színlelt és alaki hibás szerződések a munkajogban^[1]

I. BEVEZETÉS

A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. tv. (a továbbiakban: Mt.) tiltja a színlelt szerződések létrehozását. Ezért a színlelt szerződés semmis, ha pedig más megállapodást leplez, akkor azt a leplezett megállapodás alapján kell minősíteni.^[2] Színlelt az a szerződés, amelyben a nyilatkozatban kifejezett akarat eltér a felek valódi akaratától. Tehát ha a felek azért kívánnak egy megbízási jogviszonyt létrehozni, hogy a munkaviszonnyal járó terheket csökkentsék, akkor az egy leplezett megállapodás lesz, mivel a felek eredeti akarata munkaviszony létrehozására irányult, azonban a nyilatkozatuk eltér valódi akaratuktól, és a munkaviszony helyett egy megbízási jogviszonyt kívánnak létrehozni.

Mivel a szerződéseket nem elnevezésük, hanem valóságos tartalmuk szerint kell megítélni, így a szerződés jogi minősítése során, a szerződés elnevezésétől függetlenül az eset összes körülményeire – különösen a felek szerződéskötést megelőző tárgyalásai, a szerződés megkötésekor és a munkavégzés során tett jognyilatkozataira, a tényleges munkavégzés jellegére, a munkáltatói és munkavállalói jogokra és kötelezettségekre – tekintettel kell megítélni és megállapítani, nem pedig a szerződés elnevezéséből és az abban használt jogi szóhasználatból.^[3] Tehát ha a felek valójában munkaviszonyt kívántak létrehozni, azonban azt megbízási szerződés formájában kívánták leplezni, akkor jelentéktelen az, hogy a szerződést megbízási szerződésnek és a felek magukat megbízónak és megbízottnak nevezik, hiszen a szerződés tartalma és a felek eredeti akaratát nem egy megbízási szerződés létrehozására irányult.^[4]

A fentiek alapján semmisnek kell tekinteni azt a munkaviszonyt is, melyet a felek pusztán annak érdekében hoznak létre, hogy a munkavállaló biztosítási jogviszonyt szerezzen, és a munkaszerződés megkötése sosem irányult arra, hogy a munkavállaló a munkáltatónak dolgozzon.

[1] Köszönetemet fejezem ki Fodor T. Gábornak, Kun Attilának és Mészáros Katalin Évának, akikkel közös kutatásunk és az az alapján megjelent szakkönyv eredményeit tartalmazza a cikk (ld. Ferencz et al., 2016).

[2] Mt. 27. § (2) bek.

[3] Kenderes, 2007, 129.

[4] BH2002. 504.; BH2003. 432.; EBH2002. 677.

Annak megítélése, hogy hol húzódik a határ a megbízás (vagy más polgári szerződés) és a munkaviszony között, a gyakorlatban sem egységes, hiszen mindig az adott eset sajátosságainak fényében lehet csak azt eldönteni. Vannak azonban bizonyos jellegadó ismérvek, amelyek kifejezetten munkaviszonyra utalnak. Ezek azok az úgynevezett minősítő jegyek, amelyeket – jogvita vagy ellenőrzés során – a bíróság vagy a hatóság is vizsgál.^[5] A munkavégzésre irányuló, a polgári jog körébe tartozó jogviszonyok és a munkaviszony elhatárolását tehát minden esetben csak egyedi jelleggel, az adott jogviszony tartalmi elemeinek vizsgálatával lehet megállapítani. A munkaviszony minősítése során különbséget teszünk elsődleges minősítő jegyek és másodlagos minősítő jegyek között, melyhez iránymutatást a 7001/2005. (MK. 170.) FMM-PM együttes irányelv a munkavégzés alapjául szolgáló szerződések minősítése során figyelembe veendő szempontokról nyújt. Bár az irányelv az 1992-es Mt. szabályaira utal és jelenleg már nem hatályos, így bírósági vagy hatósági eljárásban közvetlenül kockázatosan hivatkozható, a bírói gyakorlat és a szakirodalom e minősítő jegyeket alkalmazza a jogviszonyok elhatárolása során.

II. ELSŐDLEGES MINŐSÍTŐ JEGYEK

Az elsődleges minősítő jegyek a munkaviszony minősítése szempontjából önmagukban meghatározóak lehetnek, ugyanis hatósági ellenőrzés eredményeképpen való megállapításuk munkaviszony fennállására utal.^[6] Ezek a minősítő jegyek önmagukban, a másodlagos minősítő jegyek nélkül is alátámasztják a munkaviszony létét.^[7]

Elsődleges minősítő jegyek tekintjük a munkavállaló és a munkáltató alá-főlérendeltségi viszonyát, melyet széleskörű munkáltatói irányítási, utasításadási és ellenőrzési jogkör jellemez. Elsődleges minősítő jegy a munkáltató foglalkoztatási és a munkavállaló rendelkezésre állási kötelezettsége, tehát, ha például a megbízó abban az esetben is juttatásban részesíti a megbízottat, ha nem tud számára megfelelő mennyiségű ellátandó feladatot biztosítani. Elsődleges minősítő jegynek minősül a munkakörként történő feladatmeghatározás is, továbbá a személyes munkavégzési kötelezettség. Általában például egy vállalkozási szerződés esetén a megbízó pusztán a végeredményt kívánja, és nem várja el a vállalkozótól, hogy személyesen végezze a munkát, akár alvállalkozót is igénybe vehet, ezzel szemben azonban a munkaviszonyban a munkavállaló köteles személyesen végezni a munkáját, és nem kérheti meg valamelyik kollégáját, barátját vagy ismerősét, hogy végezze el helyette a munkáltató által adott feladatot.^[8]

[5] Munkajogportal.hu, 2019.

[6] Cséffán, 2012, 139.

[7] Gyulavári, 2013, 35.

[8] Cséffán, 2012, 140.

1. Alá-fölé rendeltségi jogviszony

A munkavállaló a munkáltató szervezeti hierarchiában helyezkedik el, így megállapítható a munkavállaló úgynevezett munkaszervezeti függősége, tehát a munkáltató beosztottjaként, alárendeltjeként végzi munkáját. A munkaviszonyban alá-fölérendeltség jellemző, melyből a munkáltató egyoldalú irányítási és utasításadási joga is következik, azonban ez egyáltalán nem jellemző a polgári jogi viszonyokra, hiszen ott a felek kapcsolatát a mellérendeltség jellemzi.^[9] A felek akarata sem vonhatja ki a munkajog szabályai alól azt a jogviszonyt, mely munkavégzésre jön létre, és melynek legfőbb jellemzője az egyik fél függő jogi helyzete és az alá-fölérendeltség.

2. Foglalkoztatási kötelezettség a munkáltató részéről és rendelkezésre állási kötelezettség a munkavállaló részéről

A munkáltatót a munkaviszony fennállása alatt foglalkoztatási kötelezettség terheli, ilyen kötelezettség polgári jogviszonyok esetén nem merül fel. A munkáltató foglalkoztatási kötelezettsége kiterjed arra, hogy a munkavállalót ellássa munkával, megszervezze a munkát, valamint, ha a munkáltató nem tud eleget tenni ennek a kötelezettségnek, akkor annak kockázatát viselve munkabérfizetési kötelezettség terheli.

A munkavállalót pedig rendelkezésre állási kötelezettség terheli. A polgári jogviszonyokban ez a fizikai rendelkezésre állás nem jellemző, hiszen egy vállalkozási szerződés esetében, mely eredménykötelem,^[10] a megbízó csak annyiban érdekelt, hogy az általa megrendelt dolog elkészüljön. Például ha egy szobrászt bízunk meg egy szobor elkészítésével, nem várjuk el tőle, hogy minden reggel nyolc órakor álljon rendelkezésre és kezdjen el vésni, pusztán az eredményt, tehát a kész szobrot várjuk a szerződésben meghatározott határidőre.

3. Személyes munkavégzési kötelezettség

A polgári jogi megbízási és vállalkozási szerződéssel szemben a munkavállaló a munkaviszony teljesítése során nem vehet igénybe maga helyett helyettest vagy alvállalkozót.^[11] Önmagában a személyes munkavégzés fennállása esetén azonban nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy munkaviszonyról van-e szó, vagy sem. Ennek megállapításához szükség van további minősítő jegyekre, ugyanis akár megbízási, akár vállalkozási szerződés esetén is lehetséges, hogy a szerződésben a megbízó és a vállalkozó személyes mun-

[9] Kiss, 2000, 77.

[10] Jogaszvilag.hu, 2020.

[11] Kardkovács, 2012, 91.

kavégzésre lett kötelezve. Például egy szakmai könyv megírására létrehozott megbízási szerződés esetén a könyv írója nem állíthat maga helyett helyettes, ugyanis a könyv írójának szakmai tapasztalata, tudása nem helyettesíthető, illetve maga a kötelem személyhez tapad. A munkaviszony tartalmi elemeinek, különösen az utasítási jognak és a személyes munkavégzési kötelezettségnek a hiánya kizárja a munkaviszony fennállásának megállapítását.^[12]

4. A tevékenység jellege, munkakörként történő feladatmeghatározás

Munkaviszony esetében az elvégzendő feladatok közvetlenül és konkrétan meg vannak határozva a munkakör és a munkaköri leírás által. A munkavállaló munkaköri feladatai rendszeresen visszatérnek, újra és újra el kell őket végezni.^[13] Például egy titkárnőnek rendszeresen fel kell vennie a telefont, leveleket kell írnia, a munkavállalók munkaviszonnyal kapcsolatos adatait kell nyilván tartania stb. Tehát olyan feladatokat kell, hogy végezzen, melyek rendszeresek, és – a polgári jogi jogviszonyokkal szemben – nem egy adott ügy konkrét ellátására vagy eredmény létrehozására kapott szerződést, hanem minden feladatot, ami a munkakörébe tartozik, folyamatosan el kell látnia.^[14]

III. MÁSODLAGOS MINŐSÍTŐ JEGYEK

Önmagukban nem feltétlenül meghatározóak a másodlagos minősítő jegyek, sok esetben csak más minősítő jeggyel együttesen eredményezik munkaviszony fennállásának megállapíthatóságát.

Másodlagos minősítő jegy az irányítási, utasítási és ellenőrzési jog, a munkaidő meghatározása, a munkavégzés helye, az elvégzett munka díjazása, a munkáltató munkaeszközeinek és nyersanyagainak a használata, a biztonságos és egészséges munkavégzés feltételeinek a biztosítása.^[15]

1. Irányítási, utasításadási és ellenőrzési jog

A munkavállaló a munkát a munkáltató utasítása szerint köteles ellátni. Azonban ez nem kizárólagos minősítő elem, ugyanis megbízási és vállalkozási szerződés esetén is van a megbízónak és a megrendelőnek utasításadási joga. Továbbá a polgári jogi szerződés esetén is lehetőség van annak ellenőrzésére,

[12] EBH2005. 1236.

[13] Gyulavári, 2013, 39.

[14] Kiss – Berke – Bankó, 2007, 59.

[15] Kardkovács, 2012, 92.

hogy a megbízott és a vállalkozó az utasítás szerint látja-e el a feladatot. Egy eseti döntés kimondja, hogy színlelt az a megbízási szerződés, amely során a megbízó részletes utasítása alapján köteles munkát végezni a megbízott.^[16] Ezzel szemben egy másik eseti döntés azt tartalmazta, hogy a megbízási szerződés nem minősíthető munkaviszonynak abból az okból, hogy a kapott utasítások szerint kell végeznie a feladatokat.^[17]

2. A munkavégzés időtartama, a munkavégzési idő beosztásának meghatározása

Munkaviszony esetén a munkaidő beosztásának a joga a munkáltatót illeti meg. Vállalkozási és megbízási szerződés esetében kizárólag az elvégzendő munka határideje vagy részhatárideje állapítható meg, a napi munkavégzés megszervezésére azonban nem terjed ki a megbízó, megrendelő joga.^[18] Azonban lehetséges, hogy a megbízott csak egy bizonyos időpontban tudja ellátni a megbízási szerződéssel ráruházott feladatot, mint például egy színházi előadás vagy bírósági tárgyaláson való képviselet, azonban önmagában a munkaidő kikötése és meghatározása nem meghatározó minősítő jegy. A munkavállaló munkarendje is lehet kötetlen, attól a felek között létrejött jogviszony még munkaviszonynak minősül a többi minősítő jegy alapján.

A Kúria egy eseti határozata kimondja, hogy a jogviszonyok elhatárolása a legfőbb eltérő tartalmi elemek alapján végezhető el, nem pedig azok esetleges hasonlósága alapján, így nem minden esetben megfelelő a szerződéses szabadságra való hivatkozás. A perbeli tényállás alábbi elemei alapozták meg a munkaviszonnyá minősítést. Felperes több esetben is túlmunkát végzett, és ilyen esetekben alperes kompenzáló pihenőidőt biztosított számára, a munkavégzést az alperes határozta meg teljeskörűen, így a felperes munkaidejét, munkavégzését és a munkavégzés helyét. Továbbá felperes számára nem hivatalos munkaköri leírást is készítettek, melyet pusztán azért nem közöltek felperessel, mert úgy érezték, nem lenne jogszerű.^[19]

3. A munkavégzés helye

A munkavállaló a munkáltató által előírt helyen köteles munkát végezni és rendelkezésre állni. Polgári jogi szerződés teljesítése esetén a megbízott vagy a vállalkozó a feladat teljesítésének a helyét általában maga választja ki, vagy a munkavégzési hely a feladat ellátásához igazodik. Például egy bírósági eljárás

[16] BH1997. 99.

[17] BH1992. 736.

[18] Békés Megyei Bíróság 2.P.20.773/2001/10.

[19] BH2006. 92.

vitelére megbízott ügyvéd munkavégzési helye részben a bírósági tárgyalóterem lesz. Tehát lehetséges, hogy bizonyos polgári jogi megbízások is helyhez kötöttek.

4. Az elvégzett munka díjazása

A munkaviszony alapja a munkaszerződés. A munkaviszony – jogilag és gyakorlatilag is – a munkavállaló és leendő munkaadója közötti közös akaratnyilatkozattal, a foglalkoztatásra irányuló megállapodással jön létre. A munkaszerződésnek a vonatkozó jogszabályi rendelkezés alapján elmaradhatatlan tartalmi eleme a munkáltató és a munkavállaló alapbérre vonatkozó megállapodása.^[20]

Habár a munkáltató rendszeres díjazásban^[21] részesíti a munkavállalót az elvégzett munka ellenértékeként, azonban ez sem értékelhető kizárólagos minősítő jegyként, mivel egy tartós megbízás esetén is lehetséges, hogy a megbízó a feladat ellátásáért rendszeresen díjat fizet a megbízottnak. Akár a vállalkozó is kérheti úgy az előlegeket a megrendelőtől, hogy az havonta fizessen, azonban ha a munkavégzésre jellemző egyéb meghatározó minősítő jegyek nem állapíthatók meg, akkor nem minősíthető a felek közötti jogviszony pusztán a rendszeres díjfizetés miatt munkaviszonynak.^[22]

5. A munkáltató munkaeszközeinek, erőforrásainak és nyersanyagainak felhasználása

A munkaviszonyra jellemző, hogy a munkavállaló a munkáltató munkaeszközeit és nyersanyagait használja, míg polgári jogi szerződések teljesítése esetén ritka, amikor a megbízott vagy a vállalkozó nem a saját eszközét vagy nyersanyagát használja a teljesítés során. Lehetséges az is, hogy a munkavállaló saját eszközével, nyersanyagaival dolgozik, azonban ebben az esetben a munkáltató köteles megtéríteni a munkavállalónak a munkaviszony teljesítésével kapcsolatban felmerült indokolt költségeit [Mt. 51. § (2) bek.]. Előfordulhat azonban egy vállalkozási szerződés esetén is, hogy a megrendelő a bútort abból a fából kéri elkészíteni, amit ő maga rendelt. A Kúria egy eseti határozata szerint önmagában abból a tényből, hogy a felek a közös megegyezéssel megszüntetett munkaviszonyt követően vállalkozási szerződést kötöttek, további tényállási elemek hiánya nélkül nem állapítható meg a színlelt szerződés.^[23] A perbeli esetben további minősítő körülményként merült fel az, hogy felperes a vállalkozási jogviszony alatt is úgy végezte munkáját, mint korábban a munkaviszony alatt, más megrendelőnek nem nyújtott szolgáltatást, a munkavégzést az ügyvezető

[20] Nyerges, 2017, 13.

[21] Kardkovács, 2012, 91.

[22] Lásd még: Nyerges, 2019, 265.

[23] BH2008. 167.

napi utasításainak megfelelően kellett ellátni. Továbbá a munkáltató biztosította a munkába járást, a munkaeszközöket, formaruhát, valamint a munkáltató egyik ügyvezetője végezte a felperes vállalkozásával kapcsolatos számlákat és a könyvelést. Tehát megállapítható, hogy alperes lényegi körülmények változása nélkül foglalkoztatta tovább vállalkozási jogviszonyban, így a felek által kötött vállalkozási szerződés színlelt volt.^[24]

6. Biztonságos és egészséget nem veszélyeztető munkavégzés feltételeinek biztosítása

Munkaviszony esetén a munkáltatót terheli a biztonságos és egészséget nem veszélyeztető munkavégzés feltételeinek megteremtése. Vállalkozási vagy megbízási szerződés esetén ez a felelősség a megbízottat vagy a vállalkozót terheli. Azonban ez sem kizárólagos minősítő jegy, mivel a polgári jogi szerződésekben kikötött rendelkezésekkel kiköthető, hogy a megrendelőnek vagy a megbízónak kell biztosítania ezeket a feltételeket. Így e minősítő jegyet is a többi minősítő jeggyel együtt kell vizsgálni. A Legfelsőbb Bíróság szerint a felek között munkaviszony jött létre azzal, hogy a jelentős mennyiségű fakitermelésre vállalkozó alperes vezetője kiszállította a felperest a fakitermelés helyszínére, rendelkezésre bocsátotta a motorfűrészt és a védőfelszerelést, valamint elfogadta a felperes fakivágási munkavégzését.^[25]

IV. A MUNKASZERZŐDÉS ÍRÁSBA FOGLALÁSÁNAK ELMARADÁSA

Az Mt. 44. §-a értelmében az írásba foglalás elmaradása a munkaszerződés érvénytelenségét^[26] eredményezi. Ugyanezen paragrafus kimondja, hogy a munkaszerződés – írásbeliségének elmaradása miatti – érvénytelenségére csak a munkavállaló hivatkozhat, viszonylag szűk, a munkába lépést követő harminc napos határidőn belül. Ez az ún. „feltételes érvénytelenség”. Mivel a munkáltató köteles az írásba foglalásról gondoskodni, így logikus, hogy annak elmaradása miatti következményekre – saját felróható magatartása okán – nem hivatkozhat. Ez a formakényszer a munkavállaló érdekét szolgálja, ugyanis a munkáltató például egy szóban kötött munkaszerződés érvénytelenségére hivatkozva nem szüntetheti meg a munkaviszonyt, őt ugyanúgy terhelik a munkaviszonyból eredő kötelezettségek, mintha érvényes munkaszerződést kötöttek volna a felek.^[27] Mindazonáltal utólag gondoskodni kell az írásba foglalásról, ez nem kerülhető el.^[28]

[24] EBH2006. 1438.

[25] BH2003. 264.

[26] Ld. erről általában: Petrovics, 2020, 118-122.

[27] Berke – Kiss, 2013.

[28] Az írásba foglalás elmaradásának munkaügyi ellenőrzési következményeiről lásd: Bankó, 2020, 173-174.

Az egyik lehetséges eset, ha a munkavállaló nem hivatkozik a megadott határidőn belül az érvénytelenségre, akkor a munkaszerződést érvényesen létrejöttnek kell tekinteni, a munkaviszony a felek ráutaló magatartása következtében fennáll. Tehát az írásbeliség elmaradása önmagában nem jelenti a munkaviszony létrejöttének hiányát.^[29] Ekkor a munkaviszonyból eredő jogokra és kötelezettségekre elsődlegesen a munkajogi jogszabályok az irányadók.^[30]

Az írásba foglalás elmaradásának másik lehetséges következménye, ha a munkavállaló határidőn belül hivatkozik az érvénytelenségre, a munkáltató köteles azt haladéktalanul, azonnali hatállyal megszüntetni, feltéve, hogy az érvénytelenség okát a felek nem hárítják el. Tehát több lehetséges kimenetele is lehet a munkavállaló általi „megtámadásnak”. Egyik esetben a felek írásba foglalhatják a munkaszerződést, és ezzel elháríthatják az érvénytelenség okát. A másik, ha a munkáltató azonnali hatállyal, haladéktalanul megszünteti a munkaviszonyt, azonban ekkor köteles a munkavállalónak annyi időre járó távolléti díjat megfizetni, amennyi a munkáltató felmondása esetén járna, továbbá a végkielégítés szabályaira is tekintettel kell lennie.^[31] Ebbe az esetkörbe sorolható, ha a munkaszerződés nem az írásba foglalás teljes elmaradása miatt érvénytelen, hanem például hiányzik belőle az egyik kötelező tartalmi elem. Fontos hangsúlyozni, hogy ettől a munkaviszony létrejön,^[32] de maga a munkaszerződés érvénytelen, tehát a jogi helyzet lényegében azonos azzal, mintha a felek nem kötöttek volna írásban semmilyen munkaszerződést.

A munkaszerződés írásba foglalásának elmaradása nemcsak ugyanazon felek első munkaviszonyra lépésénél jöhet szóba. Felmerülhet e rendelkezés alkalmazása akkor is, ha határozott idejű munkaszerződést köt a munkáltató a munkavállalóval, azonban a határozott időtartam lejártá után tovább foglalkoztatja a munkavállalót, új munkaszerződés megkötése (vagy még a megszűnés előtt a határozott idejű munkaszerződés módosítása) nélkül. A jelenleg hatályos Mt. miniszteri indokolása szakított az 1992-es Mt. szerinti gyakorlattal,^[33] és úgy rendelkezik, hogy ha a munkavállaló a határozott időre létesített munkaviszony megszűnése után továbbra is munkát végez, a felek között érvénytelen munkaszerződés áll fenn. Ennek megfelelően, a miniszteri indoklás alapján a 29. § szerinti érvénytelenségi rendelkezéseket kell alkalmazni. A munkajogászok többsége ugyanakkor nem ért egyet a Miniszteri Indoklásban foglaltakkal, az ugyanis a törvény szövegéből nem következik. A többségi álláspont szerint a fenti „30 napos” szabály aggálytalanul alkalmazható a határozott idejű munkaviszony lejártát követő továbbfoglalkoztatásra is,

[29] BH1997. 152.

[30] EBH2000. 353.

[31] Jogaszvilag.hu, 2020.

[32] Vö. Petrovics, 2014, 91.

[33] BH1995. 252.; EBH2000. 242.; EBH2005. 1339.

ugyanis ebben az esetben ugyanúgy elmaradt az új munkaszerződés írásba foglalása, melyre ha a munkavállaló nem hivatkozik harminc napon belül, akkor a munkaviszony fennáll, de legalábbis vizsgálандó a felek erre irányuló akarata.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bankó Zoltán (2020): A munkajogviszony létesítése és kezdete. In: Kiss György (szerk.): *Munkajog*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Berke Gyula – Bankó Zoltán – Kiss György (2007): *A munkajogi jogalkotás eszközei és lehetőségei a foglalkoztatás rugalmasságának alakításában*. OFA-PTE, Budapest
- Berke Gyula – Kiss György (szerk.) (2013): *Kommentár a munka törvénykönyvéhez*. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest.
- Bodnár Lilla: A munkavégzésre irányuló jogviszonyok elhatárolása. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/cegvilag/a-munkavegzesre-iranyulo-jogviszonyok-elhatarolasa/>. Letöltés ideje: 2020. 08. 31.).
- Cséffán József (2012): *A Munka Törvénykönyve és magyarázata*. Szegedi Rendezvény-szervező Kft., Szeged.
- Ferencz Jácint – Fodor T. Gábor – Kun Attila – Mészáros Katalin Éva (2016): *A munkaviszony létesítése*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Gyulavári Tamás (szerk.) (2013): *Munkajog*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Kardkovács Kolos (szerk.) (2012): *Az új Munka Törvénykönyvének Magyarázata*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Kenderes György (2007): *A munkaszerződés hazai szabályozásának dogmatikai kérdései és ellentmondásai*. PhD-értekezés, Miskolc.
- Kiss György (2000): *Munkajog*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kiss György – Berke Gyula – Bankó Zoltán (2008): *A munkajogi jogalkotás eszközei és lehetőségei a foglalkoztatás rugalmasságának alakításában*. Justis, Pécs.
- Kovács Szabolcs: Munkaviszony létesítése és megszüntetése írásba foglalás nélkül. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/cegvilag/munkaviszony-letesitese-es-megszuntetese-irasba-foglalas-nelkul/>. Letöltés ideje: 2020. 08. 31.).
- Munkajogportal.hu: A megbízási szerződés is keletkeztethet munkaviszonyt? (Elérhető: <https://munkajogportal.hu/a-megbizasi-szerzodes-is-keletkeztethet-munkaviszonyt/>. Letöltés ideje: 2020. 08. 31.).
- Nyerges Éva (2019): Premizált munkavégzés: teljesítményösztönzés és megtartás. Az alapbéren felüli bérelemek szerepe és jogi keretei. In: XIV. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója (2019).
- Nyerges Éva (2017): *A munkabér műbenléte és funkciói. A XIV. PhD. - Konferencia előadásai (Budapest, 2017. április 06.)*. Kiadja a Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület.
- Petrovics Zoltán (2020): A munkajogi jognyilatkozatok. In: Kiss György (szerk.): *Munkajog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest. (Elérhető: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15221/web_PDF_ATMA_Munkajog.pdf?sequence=1. Letöltés ideje: 2020. augusztus 28.).
- Petrovics Zoltán (2014): A munkaviszony dinamikája. In: Halmos Szilvia – Petrovics Zoltán: *Munkajog*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Kar, Budapest.

•
Lamm Vanda, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke, alapító.

Inkább bízunk a robotokban? A mesterséges intelligencia döntéseiért való emberi felelősség kritikája

A jogfejlődés következő lépését minden bizonnyal a technológiai fejlődés fogja vezérelni. Az elmúlt néhány év eseményei azt mutatják, hogy a jogalkotó szervek és szabályozó hatóságok egyaránt a mesterséges intelligencia, és az ennek nyomán megvalósuló gépi tanulás és emberi beavatkozás nélküli döntéshozatal kihívásait próbálják felderíteni, megérteni, és lehetőségekhez mérten kezelni.^[1] Az egyik legnagyobb kérdést az jelenti, hogy a mesterséges intelligencia által hozott döntések következményeiért ki és milyen módon viseli a felelősséget. A szakirodalomban és a jogalkotási előkészítő anyagokban felvetődött annak lehetősége, hogy a mesterséges intelligencia egyfajta korlátozott jogi személyiséget nyerjen, és így saját neve alatt váljon jogok és kötelezettségek alanyává.^[2] Ezzel szemben a napjainkban leggyakrabban alkalmazott, nemzetközi szinten elterjedt megoldás az emberi jogalany közvetlen vagy mögöttes felelősségét feltételezi a gépi döntés mögött. Tanulmányomban a mesterséges intelligencia alapú döntési mechanizmusok műszaki jellemzőire és az emberi viselkedés és észlelés korlátaira alapuló kritikai elemzését végzem el ennek a konstrukciónak.

[1] Az Európai Unió számos dokumentumban foglalkozik a kérdéssel. Ezek közül a legfontosabbak: az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (P8_TA(2017)0051); a mesterséges intelligencia, a dolgok internete és a robotika biztonsági és felelősségi vonatkozásairól szóló jelentés (COM(2020) 64); a megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozó etikai iránymutatás tervezete (2018). Magyarország kormánya 2020 szeptemberében fogadta el a tíz évre szóló Mesterséges Intelligencia Stratégiát, amely kiemelt helyen kezeli a szabályozási keretek megalkotását (ld. Kormany.hu: Elkészült a Mesterséges intelligencia stratégia, 2020). Az USA elnökének kezdeményezésére számos jogi és politikaalkotási iránymutatás készült a technológia fejlődésével kapcsolatban (például: Preparing for the future of artificial intelligence. Executive Office of the President National Science and Technology Council Committee on Technology, Washington, DC, USA, 2016).

[2] E megközelítés kritikáját lásd: Keserű, 2020, 47-51.

I. AZ EMBER FELÜGYELETI (MÖGÖTTES) FELELŐSSÉGÉNEK KONSTRUKCIÓJA

A jogalkotó jelen állás szerint a legtöbb esetben úgy látja biztosítottnak a mesterséges intelligencia működésének biztonságossá tételét, hogy előírja a gép által végzett automatikus döntéshozatal esetében az emberi beavatkozás lehetőségét, illetve annak bizonyos esetekben való kötelezővé tételét. Ha a kötelező szabályokat, illetve a hatósági vagy bírósági döntések által kimunkált keretrendszeret nézzük, szinte minden érintett esetben elvárásként jelenik meg az emberi beavatkozás lehetősége, és károkozás esetén elsődlegesen a felügyeletet gyakorló személyt vagy szervezetet mondja ki felelősnek a hatóság. Ez alól csak a nyilvánvaló üzemzavar vagy hibás működés esete jelent kivételt, amikor pedig a termék gyártója a felelős. Így van ez a térbeli kiterjedéssel nem bíró (szoftveres) mesterséges intelligenciák és a tárgyi világban is megjelenő gépi döntéshozók (robotok, önvezető autók) esetében is.

A robotok világát vizsgálva láthatjuk, hogy az önvezető autók esetében a működésüket egyáltalán megengedő államok jogalkotója minden esetben előírja a járművezető folyamatos kapcsolatát a gépjármű kezelőszerveivel (így a piacon elérhető önvezető gépkocsik érzékelik azt, hogy a vezető keze a kormányon van-e, és a kéz tartós elvételekor figyelmeztetik a vezetőt), ami a vezető beavatkozási képességét hivatott biztosítani. Ezzel kívánja a jogalkotó szavatolni azt, hogy az önvezető autó meghibásodása vagy téves döntése esetén a vezető be tudjon avatkozni, és el tudja kerülni a veszélyhelyzetet. Az elmúlt évek önvezető autós balesetei kapcsán a vizsgálatot folytató hatóság vagy bíróság szinte kivétel nélkül arra vezette vissza a balesetet való felelősséget, hogy a járművezető nem figyelte a vezetési szituációt, és nem avatkozott be időben (vagy egyáltalán) a kialakuló veszélyhelyzetbe. Erre jó példa az első halálos kimenetelű önvezető autós baleset, ahol az autópályára kiforduló kamiont annak fehér színű oldala és a felépítmény úttól való nagy magassága miatt nem észlelte az önvezető jármű, és fékezés nélkül nekihajtott.^[3] Hasonló balesetet szenvedett egy önvezető módban haladó Tesla, amelyik nem észlelte az előtte a piros lámpánál álló tűzoltóautót, és közel 100 km/órás sebességgel fékezés nélkül nekihajtott; itt a balesetben szerencsére csak kisebb sérüléseket szenvedtek az utasok.^[4] Mindkét baleset esetében a járművet vezető személy másra figyelt, nem az utat nézte, illetve nem fogta a kormánykereket, így nem tudott beavatkozni. Az első önvezető autós gyalogosgázolás esetében is megállapította a hatósági vizsgálat, hogy (a belső fedélzeti kamera képével igazolhatóan) az Uber önvezető módban haladó gépjárművének vezetője nem figyelt a vezetésre, és éppen oldalra nézett, amikor a baleset történt.^[5] Mindegyik baleset azt mutatja, hogy a járművezetők nem tettek eleget a jogszabályok által előírt

[3] Beszámoló példaként itt: Theregister.com: Tesla death smash probe, 2017.

[4] Wired.com: Why Tesla's Autopilot Can't See a Stopped Firetruck, 2018.

[5] Bloomberg.com: Uber Self-Driving Car..., 2018.

(és az autók használati utasításában nyomatékostított) folyamatos készenléti és monitorozási kötelezettségüknek a baleset idején.

A szoftveres mesterséges intelligenciák megítélése hasonló. Az Európai Unió adatvédelmi rendelete, a GDPR előírja, hogy az egyedi ügyekben alkalmazott automatizált döntéshozatal esetén, amennyiben az adatkezelés jogalapja az érintett és az adatkezelő közötti szerződés vagy az érintett hozzájárulása, az adatkezelő köteles biztosítani az érintettnek azt a jogot, hogy az adatkezelő részéről emberi beavatkozást kérjen.^[6] Ebben az esetben a jogalkotó az olyan szituációkat kívánta megelőzni, ahol az érintett számára jogi hatással járó automatizált döntéshozatal az adatok vagy a mechanizmus hibájából olyan következtetésekre jut, amelyek az érintettre hátrányos következményekkel járnak, illetve a természetes személyek közötti hátrányos megkülönböztetést eredményeznek faji vagy etnikai származás, politikai vélemény, vallási vagy világnézeti meggyőződés, szakszervezeti tagság, genetikai vagy egészségi állapot, szexuális irányultság vagy nemi identitás alapján, illetve amelyek ilyen hatást kiváltó intézkedésekhez vezetnek.^[7] Ilyen automatizált döntéshozatal tárgya lehet pénzügyi döntés, árképzés, egészségügyi kockázatok felmérése vagy munkahelyi teljesítmény kiértékelése. A GDPR nem tartalmaz azonban a fenti idézetnél pontosabb meghatározást arra nézve, hogy mi lehet egy ilyen emberi beavatkozás tartalma. Az emberi tényező bevonása a döntéshozatalba implicit módon magában foglalja a gép által kiadott eredmény megismerését, és esetleg annak összehasonlítását egy létező döntéshozatali politikával, illetőleg a jogszabályi előírásokkal. Ez utóbbi esetben az emberi beavatkozó azt vizsgálja, hogy a gép által hozott döntés nem eredményezett-e diszkriminációt, vagy más módon jogszabályba ütköző következtetést. A GDPR preambulumszövegében foglaltakból arra is következtethetünk, hogy a nem megengedhető hátrányos megkülönböztetések vagy más jogszabálysértés esetén a beavatkozó megsemmisítheti vagy megváltoztathatja a gép által adott eredményt. Nyitva hagyja mindazonáltal a fenti jogszabályszöveg annak a kérdését, hogy mi a kötelezettsége az emberi beavatkozónak abban az esetben, ha az érintett vitatja a döntést, de az nem jogsértő vagy diszkriminatív.^[8] Ilyen esetekben az adatkezelő köteles végigkövetni a döntéshozatali folyamatot, ellenőrizni minden lépést és a felhasznált adatok helyességét, vagy pedig elegendő csak a végeredményt megvizsgálni? A GDPR értelmezéseként kiadott állásfoglalásában az ún. „29. cikk munkacsoport” (WP 29) azt fejteti ki, hogy az emberi beavatkozás akkor tekinthető érdeminek, ha azt olyan személy végzi, aki jogosult a döntést megváltoztatni, és amely beavatkozás során minden rendelkezésre álló input és output adatot megvizsgál.^[9]

[6] GDPR 22. cikk (3) bekezdése.

[7] GDPR (71) preambulumbekkezdés.

[8] Goodman - Flaxman, 2017, 6.

[9] Article 29 Working Party Guidelines on Automated individual decision-making and Profiling for the purposes of Regulation 2016/679. WP 251 Adopted on 3 October 2017. 9-10.

A nem személyes adatokkal kapcsolatos kockázatok kezelése hasonlóan két irányba mutat az európai államokban, ahogyan azt az Európai Bizottság összefoglalója is leírja.^[10] Egyfelől a fejlesztés vagy tervezés hiányosságaiból fakadó károk megtérítését a termékfelelősség és a termékbiztonság szabályai szerint a gyártótól követelheti a károsult. Az üzemeltető felelőssége szintén fennáll abban az esetben, ha konkrét biztonsági vagy használati előírások álltak rendelkezésre a mesterséges intelligencia alapú alkalmazás biztonságos üzemeltetése érdekében, azonban ezeket nem tartotta be. Az uniós megközelítés alapja az, hogy a károsult számára mindenképpen álljon rendelkezésre megfelelő lehetőség a kárigényének érvényesítésére.

Ez a megközelítés egyértelműen kihatással volt a mesterséges intelligencia alapú termékek felhasználásának, illetve ilyen szolgáltatások nyújtásának gyakorlatára is. A gyártók vagy szolgáltatók a felelőségük minimalizálása érdekében előírásokat adnak az üzemeltetőnek arra nézve, hogy az emberi beavatkozás biztosítsa a kontrollt az automatizmus által hozott döntések felett. Ha a közösségi oldalakat megnézzük, a legtöbb helyen külön felület van az emberi beavatkozás vagy felülvizsgálat kérésére, a nem kívánt tartalmakat vagy eredményeket pedig könnyen elérhető menüből kapcsolhatóan jelezhetjük, bekapcsolva ezzel az emberi beavatkozót az eseménybe. Az ilyen típusú intervenciók persze nem kizárólag a mesterséges intelligencia döntéseinek kijavítását szolgálják, sokszor inkább a felhasználók által közzétett és a beépített mesterséges intelligencia által ki nem szűrt jogsértő tartalmak utellenőrzését és törlését biztosítják. Ez utóbbi értelemben közvetve mégis az automatikus döntéshozatal feletti egyfajta emberi kontrollnak tekinthető, csak itt a meghozott döntés a tartalom jogszerűségének megállapításáról szól. Ilyen módon lehet jelezni például a videómegosztó oldalakon a szerzői jogsértés miatt automatikusan eltávolított tartalmak esetén azokat a helyzeteket, amikor a tartalom közzétevőjének mégis volt joga a jogvédett tartalom közzétételére. Ilyenkor az emberi beavatkozó manuálisan megvizsgálhatja az esetet, és a közzétevő által leírtak vagy a megküldött bizonyítékok alapján dönthet úgy, hogy a közzétételt jóváhagyja, és nem minősíti jogsértőnek.

A fenti esetekben az emberi beavatkozás előírásának jogalkotói célja az, hogy megvédje az egyént a mesterséges intelligencia által hozott hibás vagy jogsértő döntések következményeitől. Ezzel egyidejűleg a jogalkotó szándéka kiterjed arra is, hogy megakadályozza azt, hogy a mesterséges intelligenciák „szabadon garázdálkodjanak”, esetleg elszabadulva hibás vagy jogellenes döntések sorozatát hozzák meg. Az emberi beavatkozó így kontrollszerepet tölt be, kordában tartja a gépi döntéshozót, és érvényesíti azokat az emberi értékeket (tisztesség, egyenlőség, fair eljárás, méltányosság), amelyek a mesterséges intelligencia racionális döntéshozatali mechanizmusából kimaradtak.

[10] A mesterséges intelligencia, a dolgok internete és a robotika biztonsági és felelősségi vonatkozásairól szóló jelentés (COM(2020) 64), 3. pont.

II. AZ EMBER FELÜGYELETI (MÖGÖTTES) FELELŐSSÉGÉNEK KRITIKÁJA

A nyilvánvaló jószándék és az ember középpontba való visszahelyezésének elismerése mellett is érdemes az emberi beavatkozás, mint a mesterséges intelligencia szabályozásának „Szent Grálja” jogalkotói szemléletmódját kritikával kezelni. Az, hogy az üzemeltetést végző személytől várjuk el végső soron a biztonság szavatolását és a „folyamatos kontroll” előírásával őt tesszük (teszik a gyártók, illetve hatóságok) felelőssé a bekövetkezett károkért, mind a mesterséges intelligenciák műszaki jellegzetességei, mind az emberi természet sajátosságai folytán problémásnak tekinthető.

Az első korlát, ami a szemünkbe ötlük, az emberi beavatkozás utólagos jellege. A humán faktort képviselő beavatkozó szükségszerűen csak akkor szembesül a mesterséges intelligencia által hozott döntés hibás, veszélyes vagy jogellenes voltával, miután a döntés már megszületett és eredménye láthatóvá vált, esetleg nyilvánosságra is került. Ez sok esetben azt is jelenti, hogy a jogsértés már bekövetkezett, mire a beavatkozó bekapcsolódott a folyamatba, így számára már csak a károk mérséklése, a jogviták megelőzése vagy – ha az lehetséges – a jogszerű állapot helyreállítása marad. Beláthatjuk tehát, hogy ezzel a jogalkotó sok esetben nem képes megvédeni az embereket a hibás gépi döntés közvetlen hatásaitól, legfeljebb csak az időben távolabbi következményeit tudja elhárítani. Végső soron ez a megoldás a bekövetkezett károkért való felelősség telepítésében nyújt segítséget, azonban a kár bekövetkezésének érdemi megelőzése nem várható el tőle.

Nem lehet eltekinteni attól a ténytől sem, hogy a felülvizsgálatot végző személy egyéni percepciói és gondolkodása markánsan befolyásolhatják a felülvizsgálat eredményét. A jogalkotó szándéka szerint a mesterséges intelligencia döntését felülvizsgáló személy mérlegeli a tényeket, kitér minden input és output faktorra, ennek alapján kialakítja magában személyes meggyőződését és újbóli döntést hoz. A gyakorlatban mindazonáltal bebizonyosodott, hogy az emberek szeretnek hinni a gépnek, és sokszor a saját meggyőződésük ellenében is azt fogadják el igaznak, amit az algoritmus eredményként közöl velük. Ez a tudományosan is alátámasztott jelenség az automatizációs elfogultság (*automation bias*) nevet viseli. Egy viselkedéstani kutatásban^[11] azt vizsgálták, hogy egy repülőgép-szimulátoron hogyan hoznak döntést a pilóták abban az esetben, ha számítógépes döntéstámogató rendszer működik a gépen, illetve akkor, ha kizárólag a saját észlelésükre hagyatkozhattak. A kutatás kimutatta, hogy a számítógéppel nem segített pilóták jobb teljesítményt nyújtottak a döntéstámogató rendszert használó társaiknál, akik hajlamosabbak voltak figyelmen kívül hagyni olyan fontos jelzéseket, amire a gép külön nem figyelmeztette őket, valamint a józanésznek és saját kiképzésükben tanultaknak is ellentmondó döntést hozni akkor, ha a gép erre utasította őket. Ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg ak-

[11] Skitka et al., 1999, 51., 991-1006.

kor, amikor a szövegszerkesztő automatikus javítási funkciójára hagyatkozva egyre több nyelvhelyességi hibát hagyunk bent a szövegben, mert azokat nem jelezte a gép, vagy amikor a GPS utasításait követve a vezető behajjt egy tóba,^[12] holott nagyon jól látta, hogy arra nem vezet út. A gépi döntés iránti elfogultság megkérdőjelezi az automatizált döntéshozatal emberi felülvizsgálatának ténylegességét, mivel a fent bemutatottak alapján láthatjuk, hogy hajlamosak vagyunk egyetérteni a géppel még akkor is, ha felismerhetnénk annak hibás voltát. Így tehát kérdésessé válik az, hogy az emberi beavatkozás valós korrekciós mechanizmusként szolgálhat-e az esetek nagy többségében.

Végezetül pedig, problémásnak tekinthető az érdemi emberi beavatkozás elvárása a mesterséges intelligencia által végzett tevékenységek kontrolljaként abból az okból, hogy az emberi beavatkozó az esetek nagy többségében nem képes átlátni az éppen zajló folyamatot, illetve a vizsgált eredményhez vezető processzust.^[13] Különösen így van ez az olyan esetekben, ahol a folyamat komplex számítási algoritmusokon alapul, gépi tanulást alkalmaz vagy nagy adatmennyiség feldolgozása (*big data*) képezi az alapját. Az ilyen típusú folyamatok a külső szemlélő számára általában átláthatatlanok, vagy legalábbis homályosak, így a beavatkozó ember nem feltétlenül van tisztában az alkalmazott algoritmus funkcióival, illetve nem láthatja át a felhasznált adatok teljes körét.^[14] Ne felejtjük el, hogy a mesterséges intelligencián alapuló mechanizmusokat éppen azért hoztuk létre, hogy olyan rendkívül összetett, illetve olyan nagy adatmennyiségen alapuló számításokat végezzen el, amelyre az ember nem, vagy csak tekintélyes idő- és erőforrásfelhasználás útján lenne képes. A gépi tanulás, különösen annak megerősítéses tanulása (*reinforcement learning*) formája tovább bonyolítja a helyzetet azzal, hogy az algoritmus önfejlesztő mechanizmusának eredményeként létrejött új funkciók, adatkapcsolatok és következtetések egyáltalán nem átláthatók a külső szemlélő számára, így azt sem tudhatja a beavatkozó, hogy az algoritmus a beavatkozás időpontjában ugyanúgy működik-e, mint az előző nap működött, és ha módosult, akkor miben állt ez a változás. Ahhoz, hogy érdeminek minősíthető emberi beavatkozásról beszélhessünk, az szükséges, hogy a felülvizsgálatot végző személy meg tudja állapítani, hogy a meghozott döntés, illetve az ahhoz vezető eljárás, illetve a létrehozott döntéstámogató profil pontos, tisztességes és nem diszkriminatív. Ehhez viszont arra van szükség, hogy az ellenőrzést végző személy kellő műszaki jártassággal rendelkezzen az automatizált döntéshozatali rendszerek működését tekintve, átlássa azt, hogy a profilalkotás és a mesterséges intelligencia által támogatott döntéshozatal milyen és hányféle módon vezethet tisztességtelen, pontatlan vagy diszkriminatív eredményre. Ez viszonylag magas szintű társadalomtudományi, jogi és számítástudományi jártasságot feltételez. Ezen kívül pedig arra is szükség van,

[12] Nymag.com: Yet Another Person Listens..., 2018; Independent.co.uk: Woman follows sat nav..., 2016.

[13] Burton et al., 2020, 7-8.

[14] Thierer – O’Sullivan – Russell, 2017, 35-37.

hogyan az alkalmazott rendszer megfelelően értelmezhető és átlátható, működése megmagyarázható legyen. Ezek hiányában azzal a helyzettel szembesülhetünk, hogy – különösen gépi tanulást vagy adatbányászatot magában foglaló folyamatok esetén – a mesterséges intelligencia által hozott döntések felülvizsgálatára és kijavítására hivatott személy nem érti, hogy mit lát, mi és miért történik a felügyelt algoritmusban. Ez pedig az emberi beavatkozást pusztán formális, érdemi felülvizsgálatot vagy korrekciót nem eredményező látszattervékenységgé fokozza le.

A fent írtak a diszkrét, egyedi döntéseket meghozó mesterséges intelligenciákra vonatkoznak. A folyamatos, valós idejű emberi szupervíziót mesterséges intelligenciára alapozott folyamatok esetében még ehhez képes is teljességgel illuzórikusnak tekinthetjük. Ennek két okát látjuk. Egyfelől egy nem időkött, cél- vagy eredményorientált alkalmazásnál a jelenleg elérhető hardveres eszközök és szoftveres megoldások már olyan számítási és döntéshozatali sebességet értek el, ami az ember számára felfoghatatlan.^[15] Így a valós idejű beavatkozás, de akár a minimális késedelemmel történő felügyeleti lépés is lehetetlenné válik. Ezt a problémát jól illusztrálják a tőzsdén tevékenykedő mesterséges intelligenciák által elkövetett hibák következményei. 2012-ben a Knight Capital nevű cég a New York-i tőzsde elektronikus kereskedelmi platformján elindította az új kereskedő algoritmusát. Ez olyan kereskedő alkalmazás volt, amely nagy sebességű kereskedelemre (*high frequency trading*) volt beállítva, ami azt jelenti, hogy egy másodperc alatt tranzakciók tízezreit is képes volt elvégezni. Az alkalmazásba valami hiba csúszott, és a tőzsdei logika szabályainak ellentmondva elkezdett magas áron venni és alacsony áron eladni. A cég tranzakciónként 10-15 dollárt veszített, a sebességből kifolyólag azonban ez percenként 10 millió dolláros veszteséget jelentett. A hibaüzenetekre és a szokatlan tőzsdei mozgásokra reagálva a cég 45 perc elteltével kapcsolta le az alkalmazást, addig összesen 440 millió dolláros veszteséget szenvedett el.^[16] Az alkalmazás viszonylag egyszerű hibáját a valós idejű megfigyelők az ésszerűen értelmezhető emberi reakcióidőn és döntéshozatali időn belül észlelték, és reagáltak arra, azonban a hihetetlen működési sebesség miatt így is óriási kárt okozott a hibás algoritmus a cégnek.

Az időtényező tárgyalásánál pillantsunk vissza a fejezet elején bemutatott autonóm járműves balesetekre. Tegyük fel magunknak a kérdést, hogy a piros lámpánál várakozó tűzoltóautónak csapódó jármű vezetőjének mit kellett volna tennie ahhoz, hogy elkerülje a karambolt. Természetesen fékeznie kellett volna, ezt könnyű kijelenteni. Mindazonáltal, ha utánaszámolunk, ennél érdekesebb következtetésre juthatunk. Az esetben szereplő 60 mérföldes óránkénti sebességnél a reakcióidőt és a teljes lefékezéshez szükséges távolságot együtt számolva közel 80 méterre^[17] lett volna szükség az akadály észlelésétől számítva

[15] Például jelen kézirat lezárásának időpontjában a Google másodpercenként 86 346 keresési kérést dolgozott fel. Lásd: Internetlvestats.com, 2020.

[16] Bbc.com: High-frequency trading and the \$330m mistake, 2012.

[17] Rac.co.uk: Stopping distances made simple, 2017.

a megállásig ahhoz, hogy elkerülje az ütközést. A lefékezéshez szükséges idő a reakcióidőt és a jármű műszaki tulajdonságait is figyelembe véve nagyjából 4,5 másodpercre tehető. Ennyire van tehát szüksége az emberi beavatkozónak ahhoz, hogy megállítsa az autót az ütközés előtt. Ehhez azonban hozzá kell tenni azt az időtartamot, ami alatt a vezető felismeri, hogy az önvezető automatika meghibásodott, és be kell avatkoznia, eldönti, hogy mit kell tennie, és nekikezd a végrehajtásnak. A hibát nem előzi meg hibajelzés vagy más furcsa viselkedés, és a közlekedési helyzet is annyira egyszerű, hogy a járművezető nem fog rögtön gyanút, hogy valami nem működik, mert nem is feltételezi ésszerűen gondolkodva azt, hogy a saját sávjában, éppen előtte álló hatalmas járművet az autó szoftvere nem ismeri fel. Akkor kezdhet csak el gyanakodni, amikor az autó nem kezd el a fékezést olyan távolságban, hogy kényelmesen meg tudjon állni. Ezt követően még eltelhet egy kis idő, amíg realizálódik a vezetőben a felismerés, hogy az autó egyáltalán nem szándékozik megállni. A felismerésre, helyzetértékelésre és döntésre a vezetőnek annyi ideje van, amíg az átlagos fékezési időben nem lassító jármű el nem éri a vészfékezési távolságot. Ez voltaképpen azt jelenti, hogy egy országúti sebességgel haladó jármű vezetőjének az autó automatikájával szinte egyidőben kéne végrehajtania minden műveletet, arra számítva, hogy az önvezető mechanizmus esetleg nem reagál. Formálisan persze ez a prudens viselkedés, és az elérhető jogszabályok is ezt írják elő. Ha azonban belegondolunk a tényleges folyamatba, azt látjuk, hogy így a járművezető még nagyobb pszichés terhelésnek van kitéve, mintha egy hagyományos autót vezetne teljesen manuálisan: nem csak a forgalmi helyzetet kell folyamatosan figyelnie és megfelelő időben megfelelően reagálnia (vagyis autót vezetnie), hanem ezen felül monitoroznia kell egy általa nem ismert módon működő komplex mechanizmust is, keresve a hibát a működésében. Ezzel kvázi megduplázzuk a járművezető feladatait, aki így már akkor is jobban járna, ha maga vezetné az autót.

III. ÖSSZEGZÉS

Láthatjuk tehát, hogy az érdemi emberi beavatkozásnak számos morális, szociológiai, lélektani és nem utolsósorban technológiai korlátja van. A mesterséges intelligenciát elsődlegesen azért hoztuk létre, és azért használjuk rendszeresen, hogy olyan feladatokat oldjon meg, ami összetettsége, számítási igénye vagy a felhasznált adatok nagy mennyisége miatt az emberek számára nem, vagy csak aránytalanul nagy erőforrás-felhasználással oldható meg. A mesterséges intelligenciát megtanítottuk sok terabájt adatban olyan összefüggéseket és mintázatokat keresni, amit az emberi elme nem tudna felismerni. Olyan mesterséges intelligencia alapú alkalmazásokat használunk nap mint nap, amik a másodperc törtrésze alatt tudnak felismerni egy helyzetet, adekvát döntést hozni, és azt végre is hajtani (lásd a korábban említett nagysebes-

ségű tőzsdei algoritmusokat, amelyek a kereskedés apró rezdüléseit figyelik és kihasználják a csak néhány pillanatra nyitva álló előnyös lehetőségeket is). Szintén mesterséges intelligenciát találunk a nagymennyiségű, gyors döntést igénylő olyan repetitív feladatok esetén is, mint az internetes keresők, a közösségi oldalak vagy a videómegosztók működtetése. Ezek mind olyan feladatok, amelyek valamilyen jellegzetességükönél fogva az ember számára nem vagy nem ilyen sebességgel oldhatók meg. Ebben az esetben érdemi, folyamatos, hiba vagy jogsértés esetén beavatkozásra képes emberi felügyeletet elvárni nem csak élet-szerűtlen, hanem lehetetlen is. A mesterséges intelligencia által hozott döntések felülvizsgálatára az ember – azok mennyisége, sebessége, összetettsége és a felhasznált adatmennyiség miatt – nem képes. Az utólagos ellenőrzés is reménytelen, még akkor is hosszabb időt vesz igénybe, ha a felhasználók által kifejezetten jelzett hibákra koncentrálnak csak.

A felhasználó vagy az üzemben tartó felelősségének kimondásával a mesterséges intelligencia szabályozása az objektív (kvázi veszélyes üzemi) felelősség felé közelít, ami azonban több okból sem kívánatos. Jogalkotói, jogpolitikai szempontból helytelen volna az objektív felelősség irányába eltéríteni a mesterséges intelligencia által okozott károkért való felelősséget a technológia térnyerése és jövőbeli fejlődési tendenciái miatt. Ahogy jelenleg látjuk a műszaki fejlődés és a társadalmi (felhasználói) viselkedés trendjeit, a mesterséges intelligencián alapuló alkalmazások egyre inkább elterjedtek lesznek, és egyre jobban behálózják életünk minden területét. Célszerűtlen és jogpolitikailag is megkérdőjelezhető döntés volna egy ennyire mindennapos jelenséget felelősségtani szempontból egy rendkívüli alakzat keretei között kezelni, így a kivételt téve kvázi főszabállyá, de legalábbis a leggyakrabban előforduló alakzattá. A felelősségi kérdések jövőbe mutató tisztázásával a jogalkotónak lehetősége lenne megszabni a fejlődési irányt mind a fejlesztések, mind a felhasználói viselkedés terén. Ne felejtjük el, hogy a jogalkotónak figyelembe kell vennie társadalmi és gazdasági szempontokat is; a szabályozási környezetnek támogatnia kell a biztonságos fejlesztéseket, ösztönöznie az innovációt, mert ezáltal helyzeti előnyre tud szert tenni a világgazdaság porondján, ami a lakosság, és összességében a társadalom javát is szolgálja.

Az ember, mint végső felelős beiktatásával a jogalkotó a könnyebb utat választja, és a kisebb ellenállás irányába megy. Ahogy azt fent már bemutattuk, a technika jelen állása szerint már olyan fejlettségi szintet értek el a mesterséges intelligencián alapuló algoritmusok, hogy tevékenységük komplexitásából és döntéshozatali sebességükből fakadóan érdemi emberi felügyelet folyamatosan nem biztosítható. Így tehát azzal, hogy a jogalkotó elvárja és előírja az emberi felügyeletet, és a bekövetkezett káresemény kapcsán kimondja a felügyeletet gyakorló személy(ek) felelősségét, voltaképpen egy könnyen elérhető bűnbakot keres, aki „elviszi a balhét” a gép helyett. Ne legyen kétségünk afelől ugyanis, hogy egy fejlett, összetett, öntanuló mesterséges intelligencia tényleges döntéseire a károk elhárításához szükséges mértékben nem lehetséges az emberi ráhatás. Az algoritmus működését a külső szemlélő nem is látja át, arra csak

a külső jelekből, a tevékenység eredményéből tud következtetni, vagyis a működési vagy következtetési hibákról is csak utólag értesül (a Knight Capital sem bukott volna akkorát, ha előre tudja, hogy az algoritmus fordított logikával fog kereskedni). Így a felhasználót vagy a felügyeletet gyakorló személyt olyasm miatt tesszük felelőssé, amit az esetek nagy többségében nem tudott volna elhárítani.

Ez egyszerűvé teszi a jogalkotó dolgát, mert nem kell kilépnie a régóta megszokott gondolkodási sémákból, és így a jogalkalmazóknak vagy bíróságoknak sem kell a bonyolult algoritmusok hibáit keresni, hanem elég azt megvizsgálni, hogy a felügyeletet gyakorló személy tette-e a dolgát vagy sem. Végül soron pedig ez a gondolkodásmód a techóriásoknak kedvez, mert ha nem jogsértő üzleti döntésről, vagy szándékos magatartásról van szó, akkor nincs igazán félnivalójuk. A felhasználói vagy felügyelői felelősség megállapításával a cég kibújhat a termékfelelősség terhe alól, ezzel a jogalkotó nem presszionálja abba az irányba a mesterséges intelligencia-fejlesztőket, hogy javítsák, teszteljék és tegyék biztonságossá a terméküket a piacra dobás előtt. A nagy techcégek hamar magukévá tették a „bocsánatot kérj, ne engedélyt” filozófiát,^[18] és a fejlesztéseik bevezetése során előfordul, hogy egy felmerülő jogi vagy erkölcsi aggályra csak akkor reagálnak, amikor azt a felhasználók nagy számban jelezték, és globális felzúdulás alakult ki miatta. A gyors piacra dobással előnyre lehetnek szert a kíméletlenül zajló fejlesztési versenyben, azonban ez azzal a kockázattal jár, hogy a kikerült termék esetleg működési hibát tartalmaz, vagy nélkülözi azokat a hibaelhárító mechanizmusokat, amelyek megelőznék a jogellenes vagy károsító működést. Az utóbbi időszakban a mesterséges intelligencia biztonságossá tétele az EU és az USA jogalkotói figyelmét is felkeltette,^[19] és mindkét esetben arra jutottak, hogy célszerű lenne már az alkalmazások fejlesztésekor beépíteni az alapvető jogi és erkölcsi normáknak való megfelelés kötelezettségét. A módszert azonban nem találták meg arra, hogy ez miképpen valósítható meg: az EU a fejlesztésben részt vevők számára írta elő képzési és továbbképzési kötelezettséget, míg az USA a fejlesztő cégek önszabályozásában látja a megoldást. Megítélésem szerint azonban a fejlesztő cégek mindaddig nem tekintik ezt prioritásnak, amíg az algoritmus által hozott döntésért – az egyértelmű üzemzavarótól eltekintve – a felhasználó vagy a felügyeletet gyakorló személy, végül soron az üzemeltető viseli a felelősséget. Másfelől pedig az emberi felügyelet előírása azért is a globális nagyvállalatok malmára hajtja a vizet, mert ők még inkább megengedhetik maguknak egy hadseregnyi moderátor vagy felügyelő alkalmazását, míg a kisebb cégeket ez könnyen kiszoríthatja a piacról.^[20]

[18] Cbcnews.com: Google Struggles..., 2010.

[19] Cath et al., 2017, 4-6.

[20] Wsj.com: Google and Facebook Likely to Benefit..., 2018.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Burton, Simon – Habli, Ibrahim – Lawton, Tom – McDermid, John – Morgan, Phillip – Porter, Zoe (2020): Mind the gaps: Assuring the safety of autonomous systems from an engineering, ethical, and legal perspective. In: *Artificial Intelligence*. 279 (2020) 103201.
- Cath, Corinne – Wachter, Sandra – Mittelstadt, Brent – Taddeo, Mariarosaria – Floridi, Luciano (2017): Artificial Intelligence and the ‘Good Society’: the US, EU, and UK approach. In: *Science and Engineering Ethics*. 24/2017.
- G. Karácsony Gergely (2019): A mesterséges intelligenciák szabályozásának közjogi kérdései. In: Glavanits Judit (szerk.): *A gazdasági jogalkotás aktuális kérdései*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, pp. 53-67.
- Goodman, Bryce – Flaxman, Seth (2017): European Union regulations on algorithmic decision-making and a “right to explanation”. In: *AI Magazine*. Vol 38, No 3.
- Keserű Barna Arnold (2020): *A 21. századi technológiai változások hatása a jogalkotásra*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Skitka, Linda et al. (1999): Does automation bias decision-making? In: *International Journal of Human-Computer Studies*. Vol. 51/1999.
- Thierer, Adam – Castillo O’Sullivan, Andrea – Russell, Raymond (2017): *Artificial Intelligence and Public Policy*. Mercatus Research, Mercatus Center at George Mason University, Arlington, VA.

ONLINE FORRÁSOK

- Bbc.com: High-frequency trading and the \$330m mistake, 2012. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/magazine-19214294>. Letöltés ideje: 2020. 09. 19.).
- Bloomberg.com: Uber Self-Driving Car in Crash Wasn’t Programmed to Brake, 2018. (Elérhető: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-05-24/uber-self-driving-system-saw-pedestrian-killed-but-didn-t-stop>. Letöltés ideje: 2020. 09. 16.).
- Cbcnews.com: Google Struggles with Its „Do First, Ask Forgiveness Later” Strategy, 2010. (Elérhető: <https://www.cbcnews.com/news/google-struggles-with-its-do-first-ask-forgiveness-later-strategy/>. Letöltés ideje: 2018. 09. 27.).
- Independent.co.uk: Woman follows sat nav and drives straight into a lake, 2018. (Elérhető: <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/woman-following-sat-nav-canada-drives-straight-into-lake-huron-ontario-a7029131.html>. Letöltés ideje: 2018. 09. 27.).
- Internetlivestats.com, 2020. (Elérhető: <http://www.internetlivestats.com/one-second/#google-band>. Letöltés ideje: 2020. 09. 28.).
- Kormany.hu: Elkészült a Mesterséges intelligencia stratégia, 2020. (Elérhető: <https://www.kormany.hu/hu/innovacios-es-technologiai-miniszterium/hirek/elkeszult-a-mesterseges-intelligencia-strategia>. Letöltés ideje: 2020.10.03.).
- Nymag.com: Yet Another Person Listens to GPS App and Drives Car Into Lake, 2018. (Elérhető: <http://nymag.com/selectall/2018/01/waze-app-directs-driver-to-drive-car-into-lake-champlain.html>. Letöltés ideje: 2018. 09. 27.).
- Rac.co.uk: Stopping distances made simple, 2017. (Elérhető: <https://www.rac.co.uk/drive/advice/learning-to-drive/stopping-distances/>. Letöltés ideje: 2020. 09. 28.).
- Theregister.com: Tesla death smash probe: Neither driver nor autopilot saw the truck, 2017. (Elérhető: https://www.theregister.co.uk/2017/06/20/tesla_death_crash_accident_report_ntsb/. Letöltés ideje: 2020. 09. 16.).

- Wired.com: Why Tesla's Autopilot Can't See a Stopped Firetruck, 2018. (Elérhető: <https://www.wired.com/story/tesla-autopilot-why-crash-radar/>. Letöltés ideje: 2020.09.16.).
- Wsj.com: Google and Facebook Likely to Benefit From Europe's Privacy Crackdown, 2018. (Elérhető: <https://www.wsj.com/articles/how-europes-new-privacy-rules-favor-google-and-facebook-1524536324>. Letöltés ideje: 2020. 09. 29.).

Modernitás és közbeszerzés

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A 19. századi jogalkotás-koncepció szerint a törvényhozás feladata, hogy egyszerűen, átláthatóan és tartósan (ha lehet: véglegesen) rögzítse az együttélés rendjének és módjának, a versenynek és kooperációnak a feltételeit, majd öröködjön azok betartásán a belső és külső támadásokkal szemben. A 20. század jogalkotása esetében már a társadalom irányításának funkciója kerekedik felül Szabó Miklós szerint: a szabályozó államot egyre nagyobb mértékben váltja fel a beavatkozó állam, majd a tervező állam, melynek kezében a jog a „társadalmi mérnökösködés” eszközévé válik. Ez a változatlan, állandó joggal szemben a rugalmas, a feltételekhez folyamatosan igazodó – állandóan változó – jog dominanciáját s a jogalkotás új koncepcióját hozza magával.^[1] A modern állam tehát a modern jogalkotást, az állam aktív társadalmi alakító szerepét hozta magával. A 21. század első évtizedeiben sem tapasztaljuk ezt másként: mind a nemzeti, mind a szupranacionális intézmények megfogalmazzák a „minőségi jogalkotással” szemben támasztott követelményeket, elvárásokat, amelyek nem az állami távolságtartás, hanem az aktív társadalom- és gazdaságformálás irányába mutatnak.^[2]

Az Európai Bizottság 2016-os közleménye szerint a jogalkotás minőségének javítása nem önmagáért való cél, hanem az uniós állampolgárok számára kézzelfogható eredményekkel, az Európa egészét érintő kihívások kapcsán pedig megoldásokkal szolgáló eszköz.^[3] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2007-ben fogadta el „A jó közigazgatás kódexe” c. dokumentumot,^[4] amelyben megjelenik a transzparencia és participáció elveit középpontba helyező jó kormányzás és a hatékonyság jelentőségét hirdető új közmenedzsment irányzata is.^[5] A közbeszerzések vonatkozásában a fenti elvek megjelennek, minthogy a közbeszerzési szabályozás határterülete a közigazgatási jognak, a polgári jognak

[1] Szabó, 2011, 188-189.

[2] Ld. erről részletesen: Váczi, 2013.

[3] A Bizottság közleménye: A jogalkotás minőségének javítása: az eredmények javítása egy erősebb Unióért. COM(2016) 615 final. Brüsszel, 2016. szeptember 4.

[4] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Cm/Rex(2007) 7. sz. ajánlása és függeléke. A magyar szöveg megjelent: Pro Bono Publico 2011/1. szám pp. 94-104. (nem hivatalos fordításban).

[5] Szegedi, 2011, 106.

és a versenyjognak, így ezen területek vívmányai és sajátos célkitűzései érvényesülnek a közbeszerzési jogalkotásban is. A kézirat lezárásakor hatályos, negyedik közbeszerzési törvényünk, amely már a 21. század „terméke”, a célok között nevesít bizonyos új elvárásokat: környezetvédelmi célkitűzések, a tisztességes piaci verseny feltételeinek megteremtése körében utal a helyi kis- és középvállalkozások fokozott szerepvállalására, a szociális szempontok érvényre juttatására.^[6] Ezen új célkitűzések részben a jogharmonizáció eredményei, részben a jogalkotási szerepfelfogásból eredő szükségszerűségek, amelyek a minőségi jogalkotási célokon túl a modern kor igényeit is figyelembe veszik. A 2015-ben elfogadott és jelen tanulmány kéziratának lezárásakor hatályos közbeszerzési törvény (a közbeszerzésekről szóló 2015. évi CXLI. törvény, továbbiakban: Kbt.) miniszteri indoklása is megerősíti, hogy az új irányelvi szabályozással a tagállamok számára szélesebb lehetőség nyílik arra, hogy a fontos társadalmi-gazdasági célkitűzések, különösen az innováció, a szociális célkitűzések, valamint a fenntarthatóság (környezetvédelem) a közbeszerzési politika integráns részévé váljanak.^[7] Az egyes szakpolitikai elképzeléseknek nagyobb teret adva a törvény felhatalmazást adott a Kormány számára, hogy meghatározza egyes beszerzési tárgyak tekintetében az alkalmazandó értékelési szempontrendszerre és módszerre vonatkozó részletes szabályokat, a szociális, különösen foglalkoztatási és környezetvédelmi, fenntarthatósági, energiahatékonysági szempontoknak a közbeszerzésben történő érvényesítése kötelező eseteit és módját, ideértve a fenntartott közbeszerzés kötelező alkalmazása előírását is.^[8] Ez biztosítja a közbeszerzésekben azt a stratégiai megközelítést, amely szükséges a közbeszerzési szabályozás modernizálásához.

II. PRIORITÁSOK A KÖZBESZERZÉSI JOGALKOTÁSBAN

Az Európai Bizottság 2017. október 3-án közzétett iránymutatása szerint a közbeszerzések hatékonysága körében a tagállamoknak stratégiai megközelítést kell kidolgozniuk, amely a következő hat prioritásra összpontosít:

- az innovációs, zöld és szociális szempontok nagyobb mérvű figyelembevétele a közbeszerzési szerződések odaítélésekor;
- az ajánlatkérő szervek professzionálissá tétele;
- a közbeszerzési piacokhoz való könnyebb hozzáférés a kkv-k számára az EU-ban és az uniós vállalkozások számára a harmadik országokban;
- a beszerzési adatok átláthatóságának, sértetlenségének növelése és minőségének javítása;
- a beszerzési eljárások digitalizálása;

[6] A hazai szabályozás áttekintését ld. például: Farkas, 2017, 9-18., illetve Petró, 2020, 43-53.

[7] Miniszteri indoklás, 164-165.

[8] Miniszteri indoklás, 171.

- szorosabb együttműködés az ajánlatkérő szervek között Európa-szerte.^[9]

A fenti prioritások egyben a rugalmasabb, modernebb közbeszerzések irányába hathatnak, így szolgálva a 21. századi igényeket. Az alábbiakban a közbeszerzési eljárások fejlődése/fejlesztése körében a fenti Bizottsági lista egyes elemeire térek ki.

1. Innovatív és zöld közbeszerzések

Az Európai Unió által 2014-ben elfogadott új közbeszerzési irányelvek^[10] minden lehetséges helyen hangsúlyozzák, hogy a közbeszerzések fejlődési irányát az alcímben említett három szó mentén képzelik el. Az Európai Bizottság rendkívüli erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a jogegységesítési általános célkitűzésen túl gyakorlati eszközökkel is segítse a tagállamokat és az ajánlatkérőket az új célok megvalósításában.

Az innovatív közbeszerzések célja, hogy áthidalja a szakadékat a legmodernebb technológia és folyamatok, valamint a közzsférához tartozó ügyfelek és felhasználók között, akik élvezhetik a modernizáció előnyeit. Bár statisztikai adatokkal nehézkesen alátámasztható, a jogalkotó általános érvelése szerint az innovatív közbeszerzések képesek a gazdaság egészére pozitív hatással lenni, ösztönözni a piaci szereplők innovációs beszerzéseit is.^[11] Kiemelésre érdemes, hogy az innovatív beszerzések általánosságban véve erőforrás-takarékosak és környezetkímélők is,^[12] vagyis több célkitűzést is megvalósítanak a beszerzések körében.^[13] A szakirodalom ugyanakkor kiemeli, hogy önmagában a közbeszerzések körében előírt innovációs megoldások elsősorban akkor eredményesek, ha támogató nemzeti innovációs politikai eszköztár

[9] Európai Bizottság: Eredményesebb közberuházások a hatékony és professzionális közbeszerzés révén. A sajtóközlemény elérhető itt: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-3543_hu.pdf.

[10] Az Európai Parlament és a Tanács 2014/23/EU irányelve (2014. február 26.) a koncessziós szerződésekről, az Európai Parlament és a Tanács 2014/24/EU irányelve (2014. február 26.) a közbeszerzésről szóló 2004/18/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, valamint az Európai Parlament és a Tanács 2014/25/EU irányelve (2014. február 26.) a vízügyi, energia ipari, közlekedési és postai szolgáltatási ágazatban működő ajánlatkérők beszerzéseiről és a 2004/17/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

[11] A statisztikai adatgyűjtés nehézségeiről ld. például: Uyarra - Flanagan, 2009.

[12] Ld. erről például a német gazdasági és energiügyi minisztérium közleményét: Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2017, 5.

[13] A 24/2014/EU irányelv (47) preambulumi cikke kifejezetten előírja, hogy „a hatóságoknak a közbeszerzést a lehető legmegfelelőbb módon kell stratégiailag felhasználniuk az innováció ösztönzése érdekében. Az innovatív termékek és szolgáltatások vásárlása, illetve építési beruházások megvalósítása kulcsszerepet játszik a közszolgáltatások hatékonyságának és minőségének a legfőbb társadalmi kihívások kezelésével egyidejű javításában. Hozzájárul a közforrások lehető legelőnyösebb felhasználásához, valamint a szélesebb körű gazdasági, környezeti és társadalmi előnyök eléréséhez azért, hogy új ötleteket hív életre, azokat innovatív termékekké és szolgáltatásokká alakítja, és így elősegíti a fenntartható gazdasági növekedést.”

is kapcsolódik hozzájuk.^[14] Az innovációs beszerzések körében – a többéves tapasztalatok figyelembevételével – az Európai Bizottság összegyűjti és rendszeresen közzéteszi azokat a kérdéseket, amelyek megfontolásra érdemesek más beszerzési vagy közbeszerzési eljárásokhoz képest, így például az innovációhoz kapcsolódó szellemi tulajdonjogokra vonatkozó stratégia-kialakítás, szerződés-menedzsment, kockázatkezelés.^[15]

Hazai hatályos közbeszerzési jogunkba az irányelvi szabályozással összhangban kerültek átültetésre az innovációt ösztönző megoldások, így az értékelési szempontok között nevesítésre került a minőségi szempontok között az innovatív megoldások alkalmazása, valamint az új eljárási típus, az innovációs partnerség. Ezen eljárási típust kifejezetten a 2014-es irányelvi reform teremtette meg, tehát a legfiatalabb eljárási fajtának tekinthető, az irányelvek átültetési határidejének figyelembevételével mindössze legfeljebb 5 éves élettartammal (2020 júliusáig), így a gyakorlati tapasztalatok is erre az időszakra korlátozódnak. Tanulságos adat ugyanakkor, hogy az EU közbeszerzési portálja (TED – Tenders Electronic Daily) adatai alapján 2015. január 1. és 2020. július 30. között az EU-ban székhellyel rendelkező ajánlatkérők összesen 450 ajánlattételi felhívást tettek közzé, amely innovációs partnerség formájában megvalósuló közbeszerzésre irányult. Az adatok alapján Magyarország részéről nem került ilyen jellegű felhívás közzétételre, amely részben visszavezethető az eljárási forma igen „nagyvonalú” szabályozására a hatályos Kbt.-ben.^[16]

Zöld közbeszerzésnek nevezzük az olyan közbeszerzést, amely során az ajánlatkérő a beszerzési folyamat minden szakaszában figyelembe veszi a környezetvédelem szempontjait, és az életciklusuk során a környezetre lehető legkisebb hatást gyakorló megoldások keresésével és előnyben részesítésével ösztönzi a környezetbarát technológiák elterjedését és a környezetbarát termékek előállítását.^[17] A zöld közbeszerzési célkitűzések hosszabb múltra vezethetők vissza az Európai Unióban. 2005-ben az EU-25 országaira kiterjedő kutatás megállapította, hogy a sikeres zöld közbeszerzések útjában az alábbi akadályok állnak:

1. az a feltételezés, hogy a környezetbarát termékek drágábbak
2. a környezetbarát feltételrendszer alkalmazására vonatkozó ismerethiány
3. a döntéshozók részéről tanúsított támogatás hiánya, illetve a stratégiai szemlélet hiánya
4. segédanyagok, minták, gyakorlati útmutatók hiánya
5. a közigazgatási (közbeszerzési) apparátus képzésének hiányossága.^[18]

[14] Fernández-Sastre – Martín-Moyoral, 2017.

[15] Egy fontos útmutató például: Procurement of Innovation Platform, ICLEI: Útmutató a közigazgatási hatóságok számára az innovációs célú közbeszerzésekről.

[16] Az innovációs partnerségre vonatkozó rendelkezések: Kbt. 95-97. §-ok.

[17] A Közbeszerzési Hatóság definíciója a zöld közbeszerzésekre. Elérhető a Hatóság honlapján.

[18] A kutatási adatok részletesen: Bouwer et al., 2005.

2020-ban ugyanakkor a fenti akadályok jelentős része lebontásra került, így a 2014-es közbeszerzési irányelvi reform tételesen is nevesítette^[19] a környezetvédelmi szempontok érvényesítésének elvárását a közbeszerzési eljárásokban, vagyis akik korábban nem fordítottak figyelmet a zöld beszerzésekre, azokat most már a jogszabály kötelezi erre. A hazai közbeszerzési rendszer 2012-től teszi lehetővé a zöld- és szociális szempontok érvényesítését a közbeszerzési eljárásokban. A Közbeszerzési Hatóság által a 2019-es évre vonatkozóan közzétett statisztikai adatok alapján az eljárások 12,6%-ában az ajánlatkérők alkalmaztak valamilyen környezetvédelmi szempontot a közbeszerzésben, és ezen eljárásokon belül is jellemzően a regionális/helyi szintű ajánlatkérők éltek leginkább a zöld szempontok érvényesítésével (75,1%-ban az összes eljárás arányában). A főbb beszerzési tárgyak szerinti csoportosítás alapján az építési beruházások esetén tartották leginkább szem előtt az ajánlatkérők a környezetvédelmi szempontokat, holott az Európai Unió segédanyagok és legjobb gyakorlatokat bemutató tanulmányok már számos más beszerzési területre dolgoztak ki környezetvédelmi szempontokat is figyelembe vevő ajánlásokat.^[20]

2. Digitalizációs folyamatok a közbeszerzésben

A 2014-es irányelvi reform kötelezően írta elő a tagállamok számára az elektronikus közbeszerzési rendszerek bevezetését. Hazánk az elsők között valósította meg egyrészt az irányelvi rendelkezések átültetését, másrészt az elektronikus közbeszerzési rendszer bevezetését. 2018. március 15-ét követően hazánkban a 100%-os állami tulajdonban lévő gazdasági társaság által üzemeltetett Elektronikus Közbeszerzési Rendszer (EKR) használatával lehet közbeszerzési eljárást lefolytatni.^[21] Mint minden új rendszer, ez is folyamatos fejlesztés alatt áll, ugyanakkor mindenképpen előnyként kell említeni, hogy 2020 júliusáig összesen 1 alkalommal fordult elő olyan üzemzavar,^[22] amely akadályozta a közbeszerzések lefolytatását hazánkban, így elmondható, hogy az informatikai háttér meglehetősen nagy megbízhatósággal működik.

A COVID-19 járvány rámutatott arra, hogy az elektronikus átállás a közbeszerzések területén milyen mértékben tudja megkönnyíteni a távollévők közötti munkavégzést. Az elektronikus közbeszerzési rendszer gyakorlatilag kiiktatta az ajánlatkérők és az ajánlattevők közötti személyes találkozás minden formáját, így mondhatjuk, hogy a járvány nem érintette olyan mértékben a köz-

[19] Például a 24/2014/EU irányelv 67. cikke a minőségi értékelési szempontok között kiemeli a környezetvédelmi szempontok alkalmazhatóságát, valamint a 68. cikkben az életciklus-költség számításának általános ajánlása maga is teljes egészében a zöld közbeszerzési célkitűzéseket segíti elő.

[20] Az Európai Bizottság tematikus honlapon teszi közzé az ajánlásokat és technikai útmutatókat. Elérhető: https://ec.europa.eu/environment/gpp/index_en.htm (2020. július 30.).

[21] A kevés kivételt a Kbt. 41/C. § rögzíti.

[22] Az üzemzavar megállapításának feltételeit és következményeit az elektronikus közbeszerzés részletes szabályairól szóló 424/2017 (XII.19.) Korm. rendelet 16. § rögzíti.

beszerzési eljárásokat, mint más ágazatokat. Az ajánlatkérés, az ajánlattétel, a szerződéskötés, sőt, még a tárgyalási forduló is lebonyolítható kizárólag elektronikus kapcsolattartás eszközeivel. Egy olyan eljárási cselekmény van, ahol a távolságtartási szabályok betartása mellett mégis szükséges a személyes jelenlét a felek részéről: ez a helyszíni bejárás.^[23] Az elektronikus átállás tekintetében az Európai Unió előre rögzített bizonyos határidőket és lépéseket, amelyekhez a tagállamoknak igazodniuk kell, így a jövőben várható a fizetések és megrendelések teljes digitalizálása is.^[24]

3. A vállalkozásokat segítő szabályozás

Tátrai Tünde 2010-ben kutatási adatai alapján megállapította, hogy a magyar vállalkozások szerint a közbeszerzés jelentősen túlszabályozott.^[25] Álláspontom szerint a túlszabályozáson felül sokkal nagyobb problémát jelent a közbeszerzési szabályozás kiszámíthatatlansága, a pályázati ellenőrzési rendszer által megfogalmazott, „szokásjogi” jellegű elvárások és a Kbt. kögens szabályai között feszülő ellentmondás, valamint a folyamatos módosítások a szabályozásban. Ezen tényezők mentén a kis- és középvállalkozások számára a közbeszerzési eljárás továbbra is mumus marad, amely nem potenciálisan munkához és megrendeléshez juttatja a vállalkozásokat, hanem bizonytalanságot és kiszámíthatatlanságot szül.

Az 1995. évi közbeszerzési törvényt az 1995. május 26-i közlönyállapothoz képest a 2004. május 1-i hatályon kívül helyezéig a jogalkotó 15 alkalommal módosította – tehát 9 év alatt 15 módosítás. A 2003. évi közbeszerzési törvény szövege a 2003. december 28-i közlönyállapothoz képest 53 alkalommal módosult 2012-ig – tehát 9 év alatt már 53 módosításon esett át. A 2011-es törvény a 2011. július 20-i közlönyállapotához képest a 2015. november 1-i hatályon kívül helyezéseiig eltelt kicsit több, mint 4 éve alatt 23 alkalommal módosult, vagyis többször, mint az első törvény annak 9 éves „pályafutása” alatt. A 2015-ös közbeszerzési törvény esetében 2020. július 31-ig, vagyis kevesebb, mint 5 év alatt összesen 35 alkalomnál tartunk a módosításokkal (és további 3 újabb módosítás már elfogadásra került), amely körülmény nyilvánvalóan akadályozza a vállalkozások sikeres részvételét a közbeszerzési eljárásokban, mert ennyi jogszabályi változásra csak jelentős idő- és erőforrás ráfordításával lehet felkészülni. Álláspontom szerint a kkv-k támogatása egyértelműen a szabályozás egyszerűbbé és kiszámíthatóbbá tétele mentén valósítható meg, különösen, hogy hazánkban

[23] Kbt. 52. § (2) és Kbt. 56. § (7) bekezdései szerint. Az építési terület előzetes megtekintése sok esetben nélkülözhetetlen a pontos és felelős ajánlattételhez, de például közétkeztetési szolgáltatás esetén a főzőkonyha megtekintését is nélkülözhetetlennek találják az ajánlattevők.

[24] Az Európai Bizottság által meghatározott irányokat ld. részletesebben: A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak: Az e-közbeszerzésre vonatkozó stratégia. COM(2012) 179 final. Brüsszel, 2012.04.20.

[25] Tátrai, 2010, 71.

a kkv-k részvétele az eljárásokban statisztikailag magas. A Közbeszerzési Hatóság statisztikai adatai ugyanis azt mutatják, hogy a magyar kis- és középvállalkozások sikeresen teljesítenek a közbeszerzési eljárásokban, de az adatokat annak fényében kell értelmeznünk, hogy a legtöbb magyar vállalkozás belesik a kkv-kategóriába. Sokkal érdekesebb adat a kkv-k által elnyert közbeszerzések volumenére vonatkozó adat, amely szerint a szektor inkább a kisebb összegű beruházások esetében sikeres ajánlattevő, míg a nagyberuházásokat továbbra is a nagyobb vállalkozások valósítják meg.^[26]

III. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

A válságok minden esetben előtérbe helyezik az állami szerepvállalást a gazdasági folyamatokban, és a 2000-es évektől két komolyabb válságot is átélhettünk: a 2008-as, reálgazdaságba átgűrűző pénzügyi válság, valamint a 2020-as, egész szolgáltatási ágazatok több hónapos leállását eredményező egészségügyi válsághelyzet az állami pénzköltést új pályára állította. A költségvetési fegyelem és a felelős gazdálkodás korábban hangoztatott elveihez képest a társadalmi és gazdasági felelősségvállalás került előtérbe, a támogatott tevékenységek, közvetlen állami megrendelések száma növekedett, és a bevezetődő említett aktív állami szerepvállalást külső körülmények igazolták vagy tették szükségessé. Elfogadva a tény, hogy az állam a gazdaság egyik legnagyobb megrendelőjévé válik, és a GPD 16-17%-át költöttük el már korábban is a közbeszerzési eljárások eredményeként megkötött szerződéseken keresztül, nem közömbös, hogy ez a nagyságrendű pénzügyi forrás milyen módszerrel, milyen rendszereken és csatornákon keresztül kerül a gazdaságba. Az Európai Unió tagországai a belső piacra vonatkozó közös szabályozás figyelembevételével alkotják meg a szabályaikat, és bár korábban a WTO őrkdött a nemzetközi szabad piac felett, az utóbbi években ezen szupranacionális szerv ereje (politikai okokból) meggyengült. Hazánk szempontjából a hazai vállalkozások támogatása, az innováció ösztönzése, a környezetvédelmi és szociális szempontok megjelenése a közbeszerzésekben mind-mind célkitűzésként jelenik meg, és a hatályos Kbt. több lépcsős módosításai nagymértékben segítik elő a közbeszerzések digitális átállását is. 2018. március 15-ét követően a magyar közbeszerzési rendszer átállt a kötelezően alkalmazandó elektronikus közbeszerzési eljárási rendszerre, a Közbeszerzési Hatóság 2018-ra meghirdette a zöld közbeszerzés évét, és az új szabályozásra reagálva minőségi- és nívódíjakkal jutalmazza azokat a köz-

[26] A Közbeszerzési Hatóság által közzétett adatok alapján például a 2013-as évben darabszámot tekintve a közbeszerzések 83,7%-át kkv-k nyerték, ugyanakkor értékarányban (volumenben) a nyertes eljárások csak az összérték 27,5%-át képviselték. 2019-ben a darabszámarány 87%, a volumen pedig 58,8%, vagyis sokkal kiegyenlítettebb. Forrás: A Közbeszerzési Hatóság Elnökének tájékoztatója a közbeszerzések 2019. évi alakulásáról.

beszerzéseket, amelyek a 21. századi elvárásoknak megfelelően a fenntartható, felelős pénzgazdálkodásra mintát mutatnak.

IRODALOM

- Bouwer, Maarten – de Jong, Klaas – Jonk, Margo – Berman, Tanya – Bersani, Raffaella – Lusser, Helmut – Nissinen, Ari – Parikka, Katriina – Szuppinger, Péter (2005): *Green Public Procurement in Europe 2005 - Status overview*. Virage Milieu & Management bv, Korte Spaarne 31, 2011 AJ Haarlem, the Netherlands. (Elérhető: <http://europa.eu.int/comm/environment/gpp/media.htm#state>).
- Bundesministerium für Wirtschaft und Energie (2017): *Public Procurement of Innovation*. Frankfurt.
- Farkas Csaba (2017): Bevezetés helyett, avagy az új közbeszerzési törvény történeti előzményei. In: Farkas Csaba (szerk): *Húsz év mérlegen – Közbeszerzésünk múltja, jelene és jövője*. Iusperitus Kiadó, Szeged.
- Fernández-Sastre, Juan – Martín-Moyoral, Fernando (2017): Assessing the impact of public support for innovation in an emerging innovation system. In: *International Journal of Technology Learning, Innovation and Development*. Vol. 9., Issue 1. (Elérhető: <https://doi.org/10.1504/IJTLID.2017.082755>).
- Petró Szilvia (2020): 25 éves a közbeszerzés. In: *Közbeszerzési Értesítő Plusz*. 2020/3. sz.
- Szabó Miklós (2011): A jog alkotmányosságáról. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2011. különszám.
- Szegedi László (2011): Az Európa Tanács jó közigazgatásról szóló ajánlásának magyar szövegéhez. In: *Pro Bono Publico*. 2011/1. sz.
- Tátrai Tünde (2010): A közbeszerzés jogi és hatékonysági aspektusai. In: *Vezetéstudomány*. 2010/7-8. sz.
- Uyarra, Elvira – Flanagan, Kieron (2009): Understanding the innovation impacts of public procurement. In: *Manchester Business School Working Paper*. No. 574, The University of Manchester, Manchester Business School, Manchester.
- Váczi Péter (2013): *A jó közigazgatási eljáráshoz való alapjog és annak összetevői*. Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft., Budapest.

KECSKÉS GÁBOR

A nemzetközi jog által nem tiltott magatartásból eredő felelősség kodifikációtörténete

I. BEVEZETÉS

A nemzetközi közjogban a nemzetközi jog által nem tiltott magatartások eredményeként bekövetkező károk miatti felelősség kérdésköre egy igen problematikus terület, tekintve, hogy végső soron a szuverenitásukat feltű és a jogszerű (azaz nem tiltott) magatartást követő államok cselekményeihez kell mégiscsak negatív jogkövetkezmenyt fűzni. Ráadásul az ilyen magatartások eredményeként bekövetkező károk leginkább nem is egy másik szuverént, azaz az államot, hanem jellemzően magánszemélyeket, azok személyét vagy vagyonát érintik. Így korántsem meglepő, hogy emiatt az államok vonakodnak olyan nemzetközi szerződések megalkotásától, amelyek a nemzetközi jog által nem tiltott magatartásból eredő kárfelelősséget rögzítik. A kérdéskör elméleti alapjai azonban nem újkeletűek az államközi viszonyokban sem, és ezek természetesen a belső jogokhoz, ezeken belül is a civiljogi dogmatikához vezethetők vissza. A kérdéskör nemzetközi magánjogi vonatkozásai is jelentősek, a kérdéskört érintő legtöbb norma egyben joghatóságot és az alkalmazandó jogot kijelölő szabályt foglal magában, azonban jelen tanulmány a nemzetközi közjogi kodifikációs törekvés történetét mutatja be röviden.

II. AZ ÁLLAM NEMZETKÖZI JOGI FELELŐSSÉGE KODIFIKÁCIÓJÁNAK KEZDETE

Az ENSZ Közgyűlése 1953-ban, a 799. számú határozatában^[1] kérte fel a Nemzetközi Jogi Bizottságot az államok felelősségével kapcsolatos nemzetközi jogi szabályok elveinek kodifikációjára, két évvel később pedig kijelölték a téma rapportörét, a kubai Garcia-Amadort. A speciális rapportör egy meglehetősen vitás (és később teljességgel elutasított)^[2]

[1] Ld.: United Nations General Assembly Res. 799 (VIII.).

[2] Ld.: Crawford, 2002, 1.

elképzeléssel nyitott, amikor az idegeneknek okozott károkért fennálló felelősség koncepciójához kívánt visszatérni.^[3]

Hét évvel később, 1960-ban az ENSZ plenáris szerve újra napirendre tűzte a kérdést, külön nevesítve, hogy a Bizottság munkája a nemzetközi jog kodifikációja és fokozatos fejlesztése területén megy végbe, amellyel a Közgyűlés lényegében prejudikálta a fejlesztés szükségességének kérdését az adott témán belül, egyben teljesen figyelmen kívül hagyva az 1955 óta, elsősorban Garcia-Amador által tett erőfeszítéseket. Az 1960-as évek elején a Bizottság az olasz Roberto Ago vezetésével felállított egy albizottságot, amelynek feladata lett a megkezdett munkálatok folytatásának a felülvizsgálata.^[4] Az albizottság 1963-as jelentése után a téma speciális rapportőreként már Ago vezetésével folyik a kodifikációra irányuló tevékenység, akinek megbízatása idején egy kardinális kérdést tisztáz, miszerint a felkérés (és így az államfelelősség szabályai) kizárólag a szekunder – azaz a primer forrásokban fellelhető kötelezettségek megszegése esetén alkalmazandó – procedurális normák kodifikációját jelentik. Ago összesen nyolc jelentést terjesztett elő, az ezekben foglalt elméleti megalapozások a későbbiekben, sőt a folyamat során mindvégig meghatározó befolyást gyakorolnak az államfelelősség számos részkérdésének szabályozására irányuló törekvésekre.

Ago megbízatását a holland Riphagen vette át, aki 1986-ig látta el a téma rapportőri feladatait. Riphagen – továbbgondolva elődjének a primer és szekunder normák szerinti megkülönböztetését – mindvégig hangsúlyozta, hogy az elsődleges (primer) szabályoknak kell részletezniük a megsértésük következményeit, azaz a szekunder normákat. Ez a kormányok számára rendkívül pozitív lépésként könyvelhető el, mert ezáltal a kodifikációs munka és irány jelentős szűkítése került napirendre (külön, azaz speciális szabályozás hiányában lehet alkalmazni a majdani államfelelősségi tervezet szabályait), ellenben a nemzetközi szerződésekben szabályozott primer kötelezettségek megalkotása során a jogalkotó államok szerepét felértékelte.

III. A FELELŐSSÉG KÉT TÍPUSÁNAK SZÉTVÁLASZTÁSA – A NEMZETKÖZI JOG ÁLTAL NEM TILTOTT MAGATARTÁSBÓL EREDŐ FELELŐSSÉG KODIFIKÁCIÓJA

Riphagen mint rapportőr kifejtette, hogy a téma kapcsán kifejezetten a jogellenes cselekedetek miatti felelősséggel kell foglalkozni, míg az addig a folyamatnak szerves részét alkotó, a jogszerű tevékenységből fakadó káros követ-

[3] Ld.: Crawford, 2002, 1-2.; Bodansky – Crook, 2002, 777.

[4] Ld.: Crawford, 2002, 2-3.

kezmények miatti felelősség kérdése külön tárgyalandó.^[5] Az 1960-as évektől ugyanis egyre több nukleáris kárfelelősségi és olajszennyezéssel kapcsolatos szerződést írtak alá az államok, amelyek kifejezetten nevesítik a polgári jogi felelősség (a szerződések elnevezéseiben is gyakorta feltűnő *civil liability* kifejezést) terminológiát. Ebből következően az ENSZ Közgyűlése – ismerve a számos, már hatályban lévő hasonló típusú szerződést – már magabiztosabban fordulhatott a Nemzetközi Jogi Bizottsághoz a vonatkozó tárgyú kodifikáció vagy jogfejlesztés elvégzésének kívánalmával. Idejekorán megfogalmazódott tehát azon gondolat, hogy az addig egységesnek tekintett államfelelősségi koncepciót felül kell vizsgálni, hiszen a jogszerű tevékenységek káros következményei miatt beálló felelősség elmélete önálló sajátosságokkal és dogmatikával bír, ezért a téma önálló kodifikációra érett meg. Egyik szembevetendő példa, hogy már Ago, és utána Riphagen is a nemzetközi jogot sértő tevékenység vagy mulasztás miatt fennálló államfelelősség másodlagos szabályaira (szekunder normák) fókuszált, míg a nemzetközi felelősséget kiiktatta e körből, mivel ennek szabályai elsődleges szabályoknak (primer normák) tekintendők,^[6] és e szabályokat az államfelelősségi kodifikáció során tudatosan figyelmen kívül hagyták.

A nemzetközi jog által nem tiltott cselekményekből származó káros következményekért való felelősség témája kapcsán 1970-ben, az ENSZ Hatodik Bizottságában (Jogi Bizottság) széleskörű egyetértés bontakozott ki afelől, hogy a kérdést külön kezeljék az 1950-es évek közepe óta kodifikálni gondolt nemzetközi jogi felelősség koncepciójától. A főbizottságban résztvevő államok az üzemeltetőként tevékenykedő magán- vagy jogi személyeknek elsődleges kárfelelőssége mellett foglaltak állást, míg az állam felelősségét legfeljebb reziduális értelemben képzelték el, azaz voltaképpen az állam csak a felelőssé tehető magán- és/vagy jogi személyek helyett vagy hiányában a károkért helytálló, azokat megtérítő entitásként jelenjen meg.^[7]

E törekvések és elvként megfogalmazott, rejtett elvárások ismeretében az 1970-es évek közepe táján számos határozatot fogadott el az ENSZ Közgyűlése,^[8] amelyekben felkérte a Nemzetközi Jogi Bizottságot a téma „megfelelő időben való” kidolgozására. 1977-ben az ENSZ Közgyűlésének 32/151 számú határozata^[9] jóváhagyta a Nemzetközi Jogi Bizottság tervét, és feladataként határozta meg, hogy a téma kapcsán mihamarabb készítsen el egy munkaanyagot, figyelemmel a párhuzamosan futó, a nemzetközi jog által tiltott cselek-

[5] Vö. Rosenstock, 2002, 793. E különbségtétel tulajdonképpen már a téma kettéválását, a *responsibility v. liability*, azaz a jogellenes magatartásokból, illetve a jogszerű magatartásokból eredő károk miatti felelősség elméletét vetíti előre.

[6] Ld.: Magraw, 1986, 307.

[7] Vö. Gehring – Jachtenfuchs, 1993, 96-97.

[8] Ld. többek között: United Nations General Assembly Res. 3071 (XXVIII); United Nations General Assembly Res. 3315 (XXIX); United Nations General Assembly Res. 3495 (XXX); United Nations General Assembly Res. 31/97.

[9] Ld.: United Nations General Assembly Res. 32/151.

ményekből eredő felelősség terén megindult kodifikációs lépésekre is. Boyle szavaival, ezzel a Nemzetközi Jogi Bizottság „gyanútlanul nekilátott egy kalandos utazásnak”,^[10] amely – továbbgondolván e kétségkívül helytálló metaforát – az „utazás” végkimenetele és a végcél tekintetében fennálló számos, addig ismeretlen és nem várt problémát, a nemzetközi jogban eddig járatlan útként felsejlő témakör nehézségeit jól érzékelteti.

Egy évvel később a téma rapportőrének az új-zélandi Quentin-Baxtert kérték fel, aki egy előzetes jelentés elkészítésére is mandátumot kapott. A tárgykör előzetes vizsgálatával megbízott munkacsoport még ebben az évben felállt, és ugyan érdemi előrelépés nem történt a folyamatban, de egyes releváns nemzetközi szervezeteknek az államok kötelezettségeit illetően képviselt véleményének feltérképezése már határozottan megindult. 1985-ben az argentin Julio Barboza lett a téma speciális rapportőre, és működése alatt a kormányok és nemzetközi szervezetek véleményei hangsúlyosan beépültek a Nemzetközi Jogi Bizottság munkaanyagaiba, majd az első olvasat tárgyalására 1988-ban került sor.

Az 1990-es évek elejétől azonban már egyértelműen látszanak a folyamat „fragmentációs pontjai”, így 1992-ben a Nemzetközi Jogi Bizottság – egy munkacsoport javaslatára – döntést hoz arról, hogy először a megelőzés kérdéséről kell elfogadni egy tervezetet, és csak ezután kell állást foglalni a károk orvoslását érintő vonatkozásokról. Ennek eredményeként a Bizottság 49. ülészakán, 1997-ben döntés születik az eredetileg egységesnek gondolt, és sokáig a nemzetközi jogi felelősség részterületének tekintett, a nemzetközi jog által nem tiltott cselekményekből származó káros következményekért való felelősség, mint kodifikációs téma felosztásáról. Ennek megfelelően a Bizottság immáron külön vizsgálta a veszélyes tevékenységből eredő határon áttérjedő károk megelőzése,^[11] illetve a veszélyes tevékenységből eredő határon áttérjedő veszteségek miatt fennálló nemzetközi felelősség kérdéskörét.^[12]

A Bizottság egyetértett a téma felosztásával (a megelőzés és felelősségi vetületek önálló, egymástól függetlenül véghezvitt vizsgálata), illetve azon megállapítással, miszerint egyrészt az elméleti és koncepcionális nehézségek, másrészt az elnevezésbeli problémák, harmadrészt pedig az államfelelősség témájához fűződő bonyolult, addig kevésbé elhatárolt kapcsolata miatt a téma megragadása számos nehézségbe ütközik. Mindezek azonban 1997-ben oda vezettek, hogy a Bizottság döntött a két irányban folytatódó kodifikációs munkálatokról és a témák hivatalos elnevezéseiről,^[13] valamint az indiai Rao személyében az új speciális rapportőr megbízatásáról. A kettős felosztás azonban nem jelent markáns különbségtételt, mivel a megelőzésre vonatkozó tervezet szakaszai elsődlegesen

[10] Ld.: Boyle, 2005, 4.

[11] International liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law (prevention of transboundary damage from hazardous activities).

[12] International liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law (international liability in case of loss from transboundary harm arising out of hazardous activities).

[13] Ld.: United Nations General Assembly Res. 52/156.

a határon áttérjedő károk kockázatával, így ennek preventív vetületeivel foglalkoznak, míg ehhez képest a felelősségi-jóvátételi kérdések csak másodlagosak. Ezek alkalmazására tulajdonképpen csak akkor kerülhet sor, ha a kár bekövetkezett (azaz a megelőzésre vonatkozó normák lényegében nem töltötték be a szerepüket), ezáltal a két téma kodifikációs munkálatai párhuzamosan, de egymástól nem teljesen függetlenül folytatódtak a továbbiakban. A felelősségi résznél azonban meg kell jegyezni, hogy a jogellenességen alapuló államfelelősségi Tervezet 2001-es elfogadása^[14] után nem sokkal már egyértelművé váltak azon jelek, miszerint sem az állam nemzetközi felelőssége, sem a felelősség objektív jellege nem élvez széleskörű támogatást az államok szintjén, ezért a Nemzetközi Jogi Bizottságnak inkább a magán- és jogi személyek (pl. szennyező gyár üzemeltetője, engedélyese) szigorú, azaz objektív nemzetközi felelősségére kell fókuszálnia.^[15] E véleményt erősíti az a nehezen kétségsbe vonható tény is, hogy a felelősségi tárgyú, civiljogi alapú felelősségi rezsimeket magukban foglaló nemzetközi szerződések szabályai leginkább ezt a felelősség-megállapító filozófiát, gondolatot tükrözik, és ezek dogmatikájára, illetve ítélkezési gyakorlatára vonatkozóan az államok belső jogából (tipikusan civiljogából) már elegendő példa ismert.

Az előzőekkel összhangban, a párhuzamosan futó kodifikáció „gyümölcseként” a Nemzetközi Jogi Bizottság a veszélyes tevékenységből származó határokon áttérjedő károk megelőzéséről 2001-ben fogadta el tervezetét (*Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities*). A cikkek megalkotása során több ízben felmerült, hogy egy mellékletet csatolnak a tervezethez, amely tartalmazná a veszélyes tevékenységek taxatív listáját („tevékenység, amely – fizikai következményei révén – magában foglalja a jelentős károsodás kockázatát”); azzal, hogy ezt a listát a későbbiekben lehetséges bővíteni és szűkíteni egyaránt. Az államok – egyes tervek szerint – kaptak volna hasonló opciót, következőképpen e tevékenységek kapcsán az állami kötelezettségeket a nemzeti jogalkotásukba bele kellett volna foglalniuk. Azonban ezt a technikai fejlődés gyorsasága miatt nehézkes lett volna megvalósítani, másrésről pedig általános egyetértés volt azzal kapcsolatban, hogy a megelőzés kötelezettségének elmulasztása önmagában még nem jelenti (a majdani károsodás bekövetkezése esetén sem) a tevékenység jogellenességét. Ezenkívül pedig önmagában az a tény, hogy egy tevékenységnek lehet káros következménye (eseti jelleggel, baleset etc. miatt), még nem feltétlenül minősíthető kockázattal járó tevékenységnek.^[16] A Tervezet szövegének jelentős részében a megelőzés során kiemelt szerepet betöltő elveket, kötelezettségeket nevesít, ez pedig meglehetősen absztrakt jelleget kölcsönöz a dokumentumnak.

[14] 2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts.

[15] Vö. Brunnée, 2004, 356., 367.

[16] Ld.: United Nations, 2001, 149-151.

A nemzetközi felelősség ezen ága – a jogellenességen alapuló államfelelősség témaköréhez és 2001-ben elkészült tervezetéhez (*draft articles*) hasonlóan – sem tekinthető „sikertörténetnek”, mivel a témakörre vonatkozó nemzetközi jogalkotási kísérletek sem végződtek egy kötelező erejű szerződés aláírásával. A jogszerű, de veszélyes tevékenység esetén bekövetkező károk miatti felelősség kérdésének primer és szekunder normái egyszerre találhatók meg egyes speciális szektorális szerződésekben (pl. olajszennyezés, nukleáris kárfelelősség), addig az általános kárfelelősségi dogmatika és eljárásrend tárgyában az államok aligha tudnak kellő számban egyetértésre jutni. Ennek tulajdonítható, hogy míg egy jogszerűen végzett veszélyes tevékenység, pl. a nukleáris kárfelelősség kérdésköre megfelelően kimunkált a nemzetközi szerződésekben, addig a jogszerűen végzett, de károkozó tevékenységek miatti kárfelelősség általános szabályait eddig még nem sikerült kodifikálni.

IV. KONKLÚZIÓ

Közös elem, hogy mind a jogellenességen alapuló nemzetközi felelősség témakörében (*2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*) és a jogszerű, de károkozó tevékenység miatti nemzetközi felelősség témakörében is 2 tervezet elfogadása is megtörtént, 2001-ben^[17] és 2006-ban,^[18] azonban egyik kodifikációs vívmányt sem fogadták el kötelező erejű nemzetközi szerződésként az államok, és ez – tarthatunk tőle – aligha fog változni a jövőben. Azonban az feltétlenül pozitív jel, hogy a nemzetközi jog által nem tiltott, de fokozott veszéllyel járó jogszerű magatartások miatti kárfelelősség kérdése (pl. egyes környezeti károk, olajszennyezések, nukleáris kárfelelősség) tárgyában több nemzetközi magánjogi fókuszú egyezmény született és lépett hatályba,^[19] és mi több, ezek többsége működik is a joggyakorlatban.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bodansky, Daniel – Crook, John (2002): Symposium: The ILC’s State Responsibility Articles. Introduction and Overview. In: *American Journal of International Law*. Vol. 96. No. 4, 773-791.
- Boyle, Alan (2005): Globalising Environmental Liability: The Interplay of National and International Law. In: *Journal of Environmental Law*. Vol. 17. No. 1, 3-26.

[17] 2001 Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities.

[18] 2006 Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm arising out of Hazardous Activities.

[19] Erről ld. bővebben: Bruhács, 2005, 48-60.

- Bruhács János (2005): A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények. In: *JURA*. Vol. 11. No. 1, 48-60.
- Brunnée, Jutta (2004): Of Sense and Sensibility: Reflections on International Liability Regimes as Tools for Environmental Protection. In: *International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 53. No. 2, 351-368.
- Crawford, James (2002): *The International Law Commission's Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gehring, Thomas - Jachtenfuchs, Markus (1993): Liability for Transboundary Environmental Damage Towards a General Liability Regime? In: *European Journal of International Law*. Vol. 4. No. 1, 92-106.
- Magraw, Daniel (1986): Transboundary Harm: The International Law Commission's Study of „International Liability”. In: *American Journal of International Law*. Vol. 80. No. 2, 305-330.
- Rosentock, Robert (2002): The ILC and State Responsibility. In: *American Journal of International Law*. Vol. 96. No. 4, 792-797.
- United Nations (2001): *Yearbook of the International Law Commission*. Vol II., Part Two, 149-151.

JOGFORRÁSOK

- 2001 Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities. Text adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, in 2001, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/56/10).
- 2006 Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm arising out of Hazardous Activities. Text adopted by the International Law Commission at its fifty-eighth session, in 2006, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/61/10).
- International Law Commission, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, November 2001, Supplement No. 10 (A/56/10), chp.IV.E.1.
- Request for the Codification of the Principles of International Law Governing State Responsibility. A/RES/799 (VIII). 468th plenary meeting, 7 December 1953.
- United Nations General Assembly Res. 3071 (XXVIII) of 30 November 1973, Report of the International Law Commission (A/9334) 2186th plenary meeting.
- United Nations General Assembly Res. 32/151 Report of the International Law Commission, A/RES/32/151, 19 December 1977.
- United Nations General Assembly Res. 3315 (XXIX) of 14 December 1974, Report of the International Law Commission, A/RES/3315, 2319th plenary meeting.
- United Nations General Assembly Res. 3495 (XXX) of 15 December 1975 Report of the International Law Commission, A/RES/3495, 2440th plenary meeting.
- United Nations General Assembly Res. 52/156, Report of the International Law Commission on the Work of its Forty-ninth Session. A/RES52/156. 26 January 1998.
- United Nations General Assembly Resolution 31/97 of 15 December 1976. Report of the International Law Commission, A/RES/31/97.

A 25. jubileumi tanévnyitón Fazekas Judit dékán ünnepi beszédet mond.

A modernkori győri jogi és igazgatási képzés huszonöt éve

I. BEVEZETÉS

A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara 2020-ban ünnepli a győri jogi és igazgatási képzés újraindításának huszonötödik évfordulóját. Az elődök áldozatos munkájára tekintettel méltán beszélhetünk „újraindításról”, hiszen évszázados múltja van e képzésnek az egykori Győr vármegye székhelyén. Az itt működő jezsuita gimnáziumban már a XVIII. század elejétől fogva oktattak jogtudományi, illetve ezzel összefüggő diszciplínákat, majd a hivatalnok-utánpótlás biztosítása céljából Mária Terézia királynő rendelete alapján 1776-ban nyitotta meg kapuit a bölcséleti, hittudományi és jogi képzést nyújtó Győri Királyi Akadémia, amely 1867-től Győri Királyi Jogakadémia, majd 1874 és 1892 között Győri Királyi Jog- és Államtudományi Karként folytatta tevékenységét. Működése idején a „Jogakadémia” az Észak-Dunántúl egyik szellemi bölcsőjévé vált. A felvilágosodás, a reformkor, majd a kiegyezés utáni évtizedek kiváló társadalom- és jogtudósai, államférfiúi, közirói oktattak és tanultak az intézményben. Közülük is kiemelkedik az 1867-es kiegyezés jogi kereteinek megalkotója, a „haza bölcse”, Deák Ferenc, aki 1817 és 1821 között tanult Győrben. Az ő nevét viseli napjainkban a győri fakultás.

A jogi és igazgatási tárgyú oktatás 1995. szeptemberi megkezdését azért is indokoltabb „újraindításnak” nevezni „újraindulás” helyett, mert az előbbi jobban érzékelteti azokat az erőfeszítéseket, amelyek révén e képzés egyetemi keretek között visszatérhetett a városba. Ezzel összhangban jelen írás célja egyrészt annak a folyamatnak a bemutatása, amely eredményeként Győrben megindulhatott a jogászképzés, kezdetben intézményközi együttműködés keretében, majd ez kiszélesíthetett igazgatási stúdiumokkal is immár a Széchenyi István Egyetem önálló fakultásának égisze alatt. E fejlődés főbb csomópontjainak bemutatása mellett a munka egyúttal betekintést kíván nyújtani a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, illetve az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola oktatási és kutatási tevékenységébe, különös tekintettel az elmúlt évek eredményeire.

II. A GYŐRI JOGÁSZKÉPZÉS ÚJRAINDÍTÁSA AZ ELTE ÉS A SZE JGK ÉGISZEE ALATT^[1]

A győri felsőoktatási intézmények történetének mérföldköve volt, hogy 1968-ban megkezdte működését a Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola. Révfalu városrészben épült fel a campus, amelyet 1974-től 1977-ig, az intézetek Győrbe telepítésével folyamatosan vehették birtokba az oktatók és a hallgatók. A KTMF 1986-ban vette fel Széchenyi István nevét. A Főiskola vezetése a nyolcvanas évek második felében célkitűzésként fogalmazta meg az egyetem-mé válást. Ennek érdekében megtervezték az oktatási struktúra kiszélesítését, a műszaki mellett többek között a jogi és a közgazdasági képzés elindítását. A fejlesztések anyagi alapjainak biztosítása érdekében 1990 júniusában megalakult az Universitas-Győr Alapítvány.

1992 októberében Szekeres Tamás főigazgató felkérte Bihari Mihályt, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Politológia Tanszékének vezetőjét, hogy készítse tanulmányt a jogi képzés megindításának lehetőségeiről a Főiskola egyetemmé történő fejlesztése keretében. Az anyag elkészülte után, 1993 januárjában került sor Győrben a Széchenyi István Egyetem koncepciójának bemutatására, amelynek a jogászképzés szerves részét képezte. A Szekeres Tamás által felkért hattagú bizottság vezetője Bihari Mihály volt, tagjai Szalay Gyula győri főiskolai tanár, Horváth Pál egyetemi tanár, Kukorelli István egyetemi docens, Hársfalvi Rezső egyetemi adjunktus és Nagy Tibor Gyula minisztériumi főosztályvezető voltak.

A bizottság – az összetett előkészítő munkát követően – 1994 szeptemberére dolgozta ki a jogászképzés elindításának részletes ütemtervét, amelyet Szekeres főigazgató Ficzer Lajos, az ELTE ÁJK dékánja elé terjesztett. Ezt követően Szekeres Tamás és Szalay Gyula tárgyalásokat folytatott Lamm Vandával, az MTA Jogtudományi Intézetének igazgatójával, amely alapján az együttműködés háromoldalúvá bővült. Az 1995. június 25-én megkötött együttműködési megállapodás alapján a győri jogászképzés az ELTE ÁJK kihelyezett tagozataként indulhatott meg ugyanazon év szeptemberében. A győri képzés szervezeti kereteit a dokumentum által felállított ELTE ÁJTK – SZIF Oktatási Intézet adta, amelynek igazgatói Ficzer Lajos, Révész T. Mihály, majd Szalay Gyula voltak. Az első ünnepélyes tanévnyitót 1995. szeptember 21-én tartották a győri Városházán, az eseményre a város és a Főiskola az egyetemmé válás fontos lépésjeként tekintettek. Legutoljára a tanulmányaikat 2001-ben megkezdő győri joghallgatók kaptak budapesti diplomát, az ELTE ÁJK Győri Tagozata 2006. június 30-án formálisan is megszűnt, helyét fokozatosan az önálló jogászképzést indító Széchenyi István Egyetem szervezeti egységei vették át.

[1] E rész Biczó Zalán *A győri jogászképzés évszázadai* (Universitas-Győr, Győr, 2011) című kötetének alapulvételével készült.

A Széchenyi István Főiskola az egyetemmé válás érdekében a kilencvenes években az előbbieken bemutatott jogi oktatáson felül egyetemi szintű műszaki és közgazdasági szakokat is indított. A szakmai profil kialakítása mellett a képzési-szervezeti integráció is az önálló egyetem alapításának feltétele volt. A győri jogászképzésnek – illetve az ELTE ÁJK Győri Tagozatának – a leendő Széchenyi Egyetembe való integrációját az Eötvös Loránd Tudományegyetem messzemenőig támogatta. Végül a törekvéseket siker koronázta, az Országgyűlés 2001. december 11-i döntése alapján – a Főiskola jogutódjaként – 2002. január 1-jei hatállyal létrejött a Széchenyi István Egyetem.

A győri universitas koncepciójának kidolgozásával egyidejűleg – annak szerves részeként – került sor az önálló jogászképzés kereteinek meghatározására is. A kialakult személyi, tárgyi és intézményi feltételeknek köszönhetően a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság a Széchenyi István Főiskola szakindítási kérelmét fenntartások és feltételek előírása nélkül, teljes körűen támogatta. Az előbbieken alapján az oktatási miniszter 2001. február 16-án kelt határozatával engedélyezte az „egyetemi szintű jogász alapképzési szak indítását” 2002. szeptember 1-jei hatállyal. A jogászképzés ekkor még nem önálló kar keretei között indult meg, hanem a Rechnitzer János dékán által vezetett Jog- és Gazdaságtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Intézetének fő oktatási profiljaként. Az Intézet 2006. január 1-jével vette fel a legnevesebb győri jurátus, Deák Ferenc nevét.

III. A DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

1. A Kar vezetése

A több mint egy évtizedes előkészítő munka eredményeként a Széchenyi István Egyetem Szenátusa 2006. december 11-én – az egyetemmé minősítést kimondó parlamenti döntés ötödik évfordulóján – döntött a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar létrejöttéről. A 2006. decemberi ünnepség keretében iktatták be Dr. Szalay Gyula CSc. egyetemi docenst, aki 2007. január 1-jétől 2012. december 31-ig töltötte be a dékáni tisztséget. A jelenlegi dékán Prof. Dr. Léva né Prof. Dr. Fazekas Judit CSc. egyetemi tanár, aki a kari és az egyetemi szinten kapott egyöntetű támogatást követően 2013. január 1-jétől látja el a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar vezetését, 2017. szeptember 1-jétől újabb négy évre nyert megbízatást.

A Kar 2007. évi létrehozásakor eredetileg oktatási, illetve tudományos ügyekért felelős dékánhelyettesi pozíciók jöttek létre, az utóbbi személy 2013 óta felelős a nemzetközi ügyekért is. A lista 2011-ben bővült a fejlesztési és társadalmi kapcsolatokért felelős dékánhelyettes tisztségével. Az oktatási ügyekért felelős dékánhelyettesi pozíciót Dr. Patyi András PhD. egyetemi docens

(2007-2008), Dr. Kovács Gábor PhD. egyetemi docens (2008-2012), majd Dr. habil. Smuk Péter PhD. egyetemi docens (2013-2017) töltötte be, aki egyidejűleg általános dékánhelyettes is volt, 2017 óta Dr. Karácsony Gergely PhD. egyetemi docens viseli a tisztséget. Tudományos, majd tudományos és nemzetközi ügyekért felelős dékánhelyettes volt Dr. Sulyok Gábor PhD. egyetemi docens (2007-2008), Dr. Patyi András PhD. egyetemi docens (2008-2010), Dr. habil. Sulyok Gábor PhD. egyetemi docens (2010-2012), majd Dr. Németh Imre PhD. egyetemi docens (2013-2017), 2017 óta Dr. Kecskés Gábor PhD. egyetemi docens tölti be ezt a pozíciót. A fejlesztési és társadalmi kapcsolatokért felelős dékánhelyettesi tisztséget Dr. Barna Attila PhD. egyetemi docens (2011-2014), Dr. Szegedi András PhD. egyetemi docens (2014-2017), majd Prof. Dr. Smuk Péter egyetemi tanár (2017-2019) látta el, aki egyúttal általános dékánhelyettes is volt, 2019-től Reiderné Dr. Bánki Erika PhD. egyetemi docens felelős e területért.

2. A Kar szervezeti egységei

A hazai jogi felsőoktatás legtöbb képzőhelyéhez hasonlóan a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karon is az oktatási és kutatási tevékenység elsődlegesen az egyes tanszékek szervezésében valósul meg, amelyek egymáshoz többé-kevésbé kapcsolódó jog- illetve tudományterületeket gondoznak. A kari tanszéki struktúra 2005-2006 folyamán került kidolgozásra, amelynek eredményeként az Egyetem Szenátusa 2006. január 1-jei hatállyal nyolc tanszékben határozta meg az alapvető szervezeti egységeket, e struktúra lényegét tekintve napjainkig változatlan maradt. A győri jogi fakultás tanszékei 2020-ban a következők: Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszék, Bűnügyi Tudományok Tanszék, Jogelméleti Tanszék, Jegtörténeti Tanszék, Kereskedelemi, Agrár- és Munkajogi Tanszék, Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszék, Nemzetközi és Európai Jogi Tanszék, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék.

A tanszékek mellett több kutatóközpont is működik a Karon, amelyek célja a helyi tudományos kapacitások növelése kutatási projektek gondozása, partnerszervezetekkel való együttműködés kialakítása, illetve rendezvények szervezése révén. Az Európa-tanulmányok Központ 1998-ban jött létre Phare-támogatás keretében, tevékenysége az európai uniós jogi kurzusok anyagi és személyi bázisának fejlesztésére fókuszál külső források bevonása révén. A Kriminálisztikai és Kriminológiai Kutatóközpont a kriminálisztikában jártas külső szakemberek és az Egyetem innovációs munkájának összehangolását segíti elő, amellyel hozzá kíván járulni a kriminálisztika elméletének és gyakorlatának fejlesztéséhez. A Magánjogi Kutatások Központjának célja, hogy a magánjog tárgykörébe tartozó tudományos tevékenységet folytató szervezetekkel, egyetemekkel kialakult kutatási együttműködést elősegítse, elmélyítse és intézményes formába rendezze. A Parlamenti Kutatások Központja önálló kutatóműhelyként biztosítja az egyik kari kutatási főirányhoz (parlamentarizmus és jó kormányzás) kapcsolódó kutatások intézményi feltételeit.

A fentiek mellett két szervezeti egység működésének fókuszában az észak-dunántúli térség számára fontos jogrendszerek állnak. A Német Jogi Centrum a kapcsolódó kurzusok szervezése során együttműködik a régió gazdasági társaságaival, illetve kapcsolatot alakít ki a hazai és nemzetközi tudományos, kutatási és oktatási intézetekkel. A Szlovák Jogi Centrum célja, hogy kutatásokat kezdeményezzen és végezzen a magyar és a szlovák jogrendszer elméleti összehasonlítása területén, illetve megteremtse a lehetőséget a Kar hallgatói számára a szlovák jog alapjainak megismerésére. A Közzolgálati Képzési Központ feladata a közzszolgálati tisztviselők számára továbbképzési programok „*blended learning*” típusú képzéseinek szervezése és lebonyolítása. Szintén a kari szervezeti struktúra része a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Társadalmi Tanácsa, amely abból a célból jött létre, hogy – elsősorban a régióban működő – jogi és igazgatási intézmények, partnervállalatok vezetőivel párbeszéd alakuljon ki a Kar oktatási-tudományos profiljának javítása érdekében.

3. A Kar képzési struktúrája

A Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar képzési profiljának gerincét a tíz féléves osztatlan jogászképzés jelenti, amelyet nappali és – a 2005/2006-os tanévtől – levelező munkarendben lehet elvégezni. Jelenleg két alapképzés gondozása zajlik a Karon, az igazságügyi igazgatási BA és a munkaügyi és társadalombiztosítási igazgatási BA szakok 2014-ben indultak. A társadalomtudományi alapképzésekre épülő munkaügyi és társadalombiztosítási igazgatási mester szak első évfolyama 2018-ban kezdhetette meg tanulmányait. A jogi felsőoktatási szakképzés 2004-ben a Móra Ferenc Általános Iskola és Szakközépiskolával megkezdett együttműködés keretei között indult meg, 2013 óta a Kar önállóan látja el az oktatási feladatokat. A fentiek mellett jelentős számú szakirányú továbbképzés indult az utóbbi években, nagy érdeklődés mutatkozik az agrárjogi- és vidékfejlesztési szakjogász, az alternatív vitarendező, közvetítő szakjogász, a konfliktuskezelő (mediátor) szakember és a jogi szakokleveles mérnök képzések iránt. Az Egyetemen a 2010-es évek közepe óta lezajlott tantervi reform érintette a jogi kar képzéseit is, amelynek eredményeként a tanulmányaikat 2017-től megkezdők racionalizált tantárgyi struktúrájú képzésekben vehetnek részt.

A két Intézet, majd a Kar a győri jogászképzés 1995-ös újraindítása óta szoros kapcsolatot épített ki az igazságszolgáltatás és a közigazgatás Győrben működő szerveivel, valamint a többi jogász hivatásrend (ügyvédség, közjegyzők) itteni testületeivel. A győri jogi és igazgatási képzés lényeges sajátossága, hogy a kezdetektől fogva tapasztalt gyakorlati szakemberek bevonásával zajlik. Ez szemináriumi csoportok oktatását, egyes speciális témák vonatkozásában előadások tartását, valamint tudományos diákköri rendezvények keretében a gyakorlati munka szegmenseinek bemutatását jelenti.

A felek közötti együttműködés eredményeként a Kar hallgatói szakmai gyakorlatukat az említett szervezetek, intézmények, irodák valamelyikében végeztetik, amely lényegesen megkönnyíti a későbbi elhelyezkedésüket.

4. Tudományos kiadványok és projektek

A Kar tudományos megjelenésének talán legismertebb formája a *Jog - Állam - Politika* című, évente négy számmal 2009 óta megjelenő tudományos folyóirat. A szerkesztőbizottság elnöke Bihari Mihály, tagjai a Kar vezető oktatói. A folyóiratot a Magyar Tudományos Akadémia a legmagasabb belföldi („A”) kategóriába sorolta. 2014-től kerül kiadásra a *Studia Juridica et Politica Jaurinensis* című angol nyelvű folyóirat, amely a Kar és a Doktori Iskola közös kiadványa. A szerkesztőbizottság elnöke Lévainé Fazekas Judit és Szigeti Péter, főszerkesztője Takács Péter, szerkesztője Kecskés Gábor.

Szép hagyománya a Karnak, hogy a professzorokat, vezető oktatókat 65. illetve 70. életévük betöltésekor ünnepi kötetekkel köszöntik. Ilyen tanulmánykötetek készültek az utóbbi években többek között Milassin László, Szigeti Péter és Takács Péter születésnapja alkalmából. A Kar a kezdetektől fogva támogatja az oktatók monográfiáinak megjelenését, illetve az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2013-tól Doktori Műhelytanulmányok címmel adja ki a doktorandusz hallgatók legújabb tudományos munkáit. Ösztönzőleg hat a kari tudományos tevékenységre, hogy az Igazságügyi Minisztérium 2016 óta évente több kutatási programot támogat, amelyek jellemzően több tanszék együttműködése keretében valósulnak meg, eredményeiket színvonalas tanulmánykötetekben teszük közzé a szerzők. Többek között ilyen projektek keretében váltak vizsgálat tárgyává a közérdek különböző dimenziói, a nemzetközi kereskedelmi jog és a terrorizmus elleni küzdelem aktuális kérdései.

IV. AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA^[2]

1. A Doktori Iskola kialakulása

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Széchenyi István Főiskola együttműködésében 1995-ben újraindult jogászképzés az első lépést jelentette az önálló győri jogi oktatás kialakítása felé. Mérföldkőnek tekintendő, hogy az Országgyűlés 2001-ben döntött a Széchenyi István Egyetem létrehozásáról, amely által az osztatlan jogászképzés megteremtése mellett lehetővé vált a doktori képzés akkreditációja is. Mivel az előbbi egy integrált kari struktúrában, a Jog- és Gaz-

[2] E rész a Doktori Iskola tájékoztatójának alapulvételével készült.

daságtudományi Kar égisze alatt indulhatott meg, a két tudományág művelői között megindult az együttműködés egy közös kutatási program kialakítása céljából. E folyamat eredményeként, a Magyar Akkreditációs Bizottság támogató döntése értelmében, 2004 februárjában indult meg a „Gazdaság, jog, regionalitás és társadalom az integrálandó Közép-Európában” című multidiszciplináris társadalomtudományi doktori képzés a Széchenyi István Egyetemen. Az így létrejött Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola a közép- és kelet-európai regionális együttműködési lehetőségek, az ösztönző és a gátló tényezők, a gazdasági, a társadalmi és az intézményi kapcsolatok, valamint az ezeket körülvevő jogi és politikai környezet megismerésére és tudományos igényű vizsgálatára vállalkozott.

A Jog- és Gazdaságtudományi Kar 2007. január 1-jei szétválása egyidejűleg a Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar és a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar megszületését eredményezte, amelyek az önálló graduális képzések megindításán felül saját doktori képzést is akkreditáltatni kívántak. A törekvések eredményesen zárultak, ugyanis a Magyar Akkreditációs Bizottság alapos vizsgálatot követően 2008/3/VIII/2/129. számú döntésével jóváhagyta a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának létesítését, tematikáját és követelményrendszerét állam- és jogtudomány tudományágban. A doktori képzés 2008 szeptemberében indult a Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskolába felvételt nyert hallgatók átvételével.

2. A Doktori Iskola vezetése és törzstagjai

A Doktori Iskola első vezetője Prof. Dr. Verebélyi Imre DSc. volt 2008 és 2014 között, jelenlegi vezetője 2014 óta Prof. Dr. Szigeti Péter egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok akadémiai doktora (DSc., 2001), aki korábban politikatudományi kandidátusi minősítést is szerzett (CSc., 1989). A Doktori Iskola titkárai Dr. Smuk Péter PhD. egyetemi docens (2008-2012), Dr. Kecskés Gábor PhD. egyetemi adjunktus (2012-2016) és Dr. Keserű Barna Arnold PhD. egyetemi adjunktus (2016-2018) voltak, jelenlegi titkára 2018 óta Dr. Erdős Csaba PhD. egyetemi docens.

A Doktori Iskola korábbi törzstagjai voltak Prof. Dr. Verebély Imre DSc., a Doktori Iskola volt vezetője (2007-2014), Dr. Nyitrai Péter PhD. (2007-2008), Prof. Dr. Patyi András PhD. (2007-2011), Prof. Dr. Révész T. Mihály CSc. (2007-2008), Prof. Dr. Smuk Péter PhD. (2014-2020), Prof. Dr. Sulyok Gábor PhD. (2007-2013), Prof. Dr. Szente Zoltán PhD. (2011-2013), Prof. Dr. Vavró István DSc. (2007-2015). A jelenlegi törzstagok Prof. Dr. Szigeti Péter DSc., a Doktori Iskola vezetője, egyetemi tanár, Prof. Dr. Lamm Vanda, az MTA rendes tagja, professor emerita, Prof. Dr. Lévyayné Prof. Dr. Fazekas Judit CSc. egyetemi tanár, dékán, Prof. Dr. Kovács Gábor PhD. egyetemi tanár, Prof. Dr. Stumpf István CSc. egyetemi tanár, Prof. Dr. Takács Péter CSc. egyetemi tanár és Dr. Szegedi András PhD. egyetemi docens.

3. A doktori képzés sajátosságai

Országos összehasonlításban a győri Doktori Iskola a kisebb létszámú képzési helyekhez tartozik, amely megteremti a tutorális munka kereteit a tanulmányok valamennyi szakaszában. Ez már az első két évben zajló iskolarendszerű képzési ciklus során is érvényesül, amely keretében lehetővé válik a tantárgyak követelményrendszerének és a beszámolás módjának a doktorandusz kutatási tevékenységéhez történő igazítása. Az alacsonyabb hallgatói létszám előnyt jelent az igazgatás és az adminisztráció vonatkozásában is, amelynek köszönhetően a vezetés és a titkárság személyesen is ismeri a hallgatókat. A Doktori Iskola előnyös földrajzi elhelyezkedése nem pusztán a Győr-Moson-Sopron megyében élők számára teszi vonzóvá az állam- és jogtudományi képzést, ugyanis a győri oktatási hely könnyebben elérhető a Vas és Zala megyéből, illetve Veszprém megye északi, valamint Komárom-Esztergom és Fejér megyék nyugati részéről érkezők számára, mint a fővárosi vagy a pécsi doktori iskolák.

A győri doktori képzés sajátossága, hogy abban a klasszikus jogtudományi doktori témák mellett meghatározó szerepet kapnak napjaink fő államtudományi kérdései is, többek között az állami szuverenitás és állami funkciók, a kormányzás, az állam és a politikai rendszer kapcsolata, a globalizáció és a regionális integrációk hatása a nemzetállamokra, az igazgatási és szervezéstudományok, illetve a fenntarthatóság. Amellett, hogy a képzés egyik fő célja a hazai és nemzetközi jogtudomány fejlesztése, a Doktori Iskola kiemelt feladatának tekinti a Kar magas színvonalú oktatói utánpótlásának biztosítását, amely megalapozója a minőségi győri jogi és igazgatási képzésnek. Mindennek meghatározó szerepe van abban, hogy napjainkra a Kar oktatói állományának gerincét a Győrben diplomát, majd tudományos fokozatot szerzett munkatársak képezik.

Az oktatáson és a kutatói tevékenység kereteinek biztosításán felül a Doktori Iskola tudományos fórumot is kíván teremteni a doktoranduszok számára. 2014 őszétől indult el „A jogtudomány sajátossága” című konferenciasorozat, amely a hazai doktori iskolák mellett igyekszik megszólítani a régió államaiban működő képzési helyek hallgatóit is. E rendezvények délelőtti plenáris ülésein a tudományterület neves professzorai tartanak előadást, illetve reflektálnak egymásra – mindez azt is célozza, hogy a hallgatók érzékelhessék a tudományosság szintjét, problémaérzékenységét és módszertanát. A konferencia délutáni szekciói a doktoranduszok számára teremtenek lehetőséget a kutatási eredményeik bemutatására és szakmai vita folytatására. A fentiekkel áll összefüggésben a Doktori Iskola *ars poeticája* is, amely alapján a doktori képzésnek nem feladata a szakjogi tartalom átadása, hanem célja a tudományosság színvonalának, perspektíváinak és vezérlőeszméinek az elsajátíttatása.

ZÁRSZÓ

Az elmúlt negyedszázad során a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara szerves fejlődés eredményeként, fokozatosan alakította ki saját infrastruktúráját, oktatói és kutatói bázisát, sokrétű kapcsolatait. Kezdetektől fogva kiemelt célkitűzés volt a saját oktatói-kutatói állomány létrehozása a Győrben végzett hallgatók közül. A fiatal oktatók tudományos előmenetele a Doktori Iskola és a Kar támogatása mellett valósult és valósul meg, közülük ma már többen töltenek be vezető pozíciót. A Kar nagy hangsúlyt fektet a hallgatói tehetséggondozásra is. A tanórákon felül számos lehetőség áll nyitva az egyetemi polgárok számára ismereteik bővítésére és elmélyítésére. A hallgatók és a témavezetők munkája mellett a színvonalas tudományos diákköri rendezvények, valamint a Batthyány Lajos Szakkollégium tehetséggondozó tevékenysége is nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az országos tudományos diákköri konferenciákon indulók szép eredményeket érnek el.

A modernkori győri jogi és igazgatási képzés huszonöt éves története – minden nehézség ellenére – sikertörténet. Ez azonban nem kezdődhetett volna el a Kar alapítóinak – elsősorban Bihari Mihálynak, Szalay Gyulának és Szekeres Tamásnak – a kilencvenes évek elejétől végzett körültekintő és alapos munkája nélkül. A Széchenyi István Főiskola fejlődési lehetőségeit, a város és a régió adottságait sikeresen felmérve ők fektették le a későbbi jogi fakultás alapjait, amelynek eredményeként megindulhatott a győri jogászképzés negyedszázaddal ezelőtt, 1995 szeptemberében.

Joghallgatóvá fogadás.

Jogi és etikai kihívások a vér- és plazmadonációnál

I. BEVEZETÉS

A biomedicina eszközparkja kiszélesítette egyes orvosi beavatkozási és eljárások határait. Ezért a modern orvostudomány mind gyakrabban kerül etikai dilemmák elé, és így szükségszerűen egyre többször születnek olyan jogszabályok, amelyek szemben állnak egyes etikai nézőpontokkal. Újfajta – néha szokatlan^[1] – igények és új eljárások is születnek, amelyek kikényszerítő erővel hatnak a régi szabályok áttörésére. A fejlődés azonban olyan ütemű, hogy az új beavatkozások bevezetésének parancsoló ereje mellett az új beavatkozások valós következményeit a társadalom, a laikus, de időnként a szakember sem képes a rendelkezésre álló idő alatt felmérni, ezért az etikai vagy jogi kockázatelemzés felületesé válhat. A társadalmi jó – vagy az arra való hivatkozás – hamar felülírhatja az etikai szabályokat. Paradigmaváltás tanúi vagyunk? Lehetséges. Az új technológiák megjelenése tapinthatóvá vált mindennapjainkban. A vérplazma-adományozás, és ezzel együtt a plazmaállomások az utóbbi évtizedben jelentek meg hazánkban. Annak ellenére, hogy még a laikus is komoly különbséget érezhet a véradás hagyományos módja és színterei, valamint a plazmaadás között,^[2] mégsem került az eljárás az etikai érvek vagy a jogi kodifikációs viták ütközéspontjába. A tanulmány célja, hogy áttekintse, valójában mi a tartalmi és jogi különbség a két módszer között, és mit is jelent az, hogy a véradás csak ellenérték nélkül történhet. Honnan ered a véradás ingyenessége? A plazmadonoroknak a vérplazmáért fizetett összeg hogyan egyeztethető össze? Milyen etikai és jogi megfontolások mentén haladva értékelhetjük a jelenséget megfelelően?

A vér régi idők óta az emberi élet, az erő, a nemesség, a származás szinonimája,^[3] valójában az élet és a létezés egyik legfontosabb, legkorábbi szimbóluma, amelyet a zsidó és keresztény gondolkodás mindig is

[1] Csak példaként említve a terápiás célú klónozást, amely valójában az emberi egyed klónozása, amelyet világszerte tilalmaznak, mégis – áttörve a generális tiltást – terápiás célból a közjóra hivatkozva jelenleg is zajló beavatkozás az USA egyes államaiban. A beavatkozás célja, hogy a klónozással például emberi szövethez jussanak.

[2] Közismertek a plazmaadásra felhívó reklámok, amelyek esetében a közjóra, a segítségre hivatkozás mellett a pénzbeni térítés lehetőségeit is hangsúlyozzák a szolgáltatók.

[3] Steffen, 2004, 998-1005.

kiemelt figyelemmel kezelt.^[4] Az 1990-es években Stephen Geller megállapította, hogy a bibliai szövegek különleges jelentőséget tulajdonítanak a vérnek.^[5] Felvetette, hogy a szövegekből egy korábbi, olyan misztériumvallás előképei is kiolvashatók, amelyben az emberek a vér útján kommunikáltak Istennel. David Biale pedig kiemelte, hogy az Ószövetségben a vér, mint erővel bíró fizikai anyag szerepel, amely helyreállítja az áldozati Szentély, és azon túlmenően az egész Kozmosz tisztaságát. Később pedig a Deuteronomium^[6] parancsaiból a kereszténységben Krisztus vérévé, azaz a megváltás anyagává vált.^[7] A vér erejével kapcsolatos előképek azonban nagyon hasonlatosak voltak a görög vallási rituálékban,^[8] és megtalálhatóak az ókori egyiptomi és mezopotámiai szertartások leírásában is. Ami közös a régi forrásokban: a vér soha nem válhatott áruvá. A vér ereje napjainkban ugyanakkor nemcsak szimbolikus, hanem nagyon is valós. Emberek százazreinek élete múlik a véradáson és a vérből kinyerhető komponenseken.

Nem véletlen tehát, hogy számos vallási és etikai szabály rendelkezik a vérről, a véradásról. Az évezredes előzményekre figyelemmel úgy gondolnánk, hogy a vér etikai és jogi természete körül zajló viták régóta nyugvópontra jutottak. Ezt a vélekedésünket erősíti az is, hogy ha áttekintjük az utóbbi évtizedekben a témánkkal kapcsolatban megjelent hazai etikai és jogi diskurzust, akkor azt látjuk, hogy kizárólag a vértranszfúzió, mint terápia visszautasítása körül rajzolódott ki komolyabb vita.^[9]

Egyes kutatók^[10] ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy a véradás és a vér alkotóelemeinek feldolgozása észrevétlenül iparszerű méreteket ölt. Felvetik, hogy ha nem is fizetnek közvetlenül a vérért, a biológiai anyagok kereskedelmének komplex globális hálózata révén a véradás (és feldolgozás) folyamata magában rejtje a profitot, ezért a vért egyfajta „testi valutához” (*corporeal currency*) hasonlították. Roberto Esposito^[11] a biopolitikát Foucault nyomán vizsgálva^[12] megalkotta az „immunitási paradigma” fogalmát, amelyben az immunitás „bioökonómiai áramlás, keringés és csere” alapjává vált. Ebből következően az egyik etikai, vagy ha úgy tetszik biopolitikai vita a vér- és plazmaadás ingyenessége.^[13] Bár a fizetett adományozás („*paid donation*”) fogal-

[4] Biale, 2007, 15.

[5] Geller, 1992, 97-124.

[6] Δευτερονόμιον, Mózes ötödik könyve, A törvény summája.

[7] Biale, 2007, 3.

[8] Guthrie, 1956; Stowers, 1998, 179-196.

[9] Vö.: Jehova Tanúi álláspontja a transzfúzióról: „Az Ó- és az Újszövetségben egyaránt azt a világos parancsot találjuk, hogy tartózkodjunk a vértől (1 Mózes 9:4, 3 Mózes 17:10, 5 Mózes 12:23, Cselekedetek 15:28, 29) Isten szemében a vér az életet jelképezi (3 Mózes 17:14). Tehát nemcsak azért utasítják vissza a vért, mert ezzel engedelmeskednek Istennek, hanem azért is, mert tisztelik mint az élet forrását.” Forrás: www.jw.org.

[10] Petrini, 2014, 389.

[11] Campbell, 2006, 2-22.

[12] Esposito, 2006, 50.

[13] Petrini, 2014, 390.

mát Marcell Mauss már 1924-ben megalkotta,^[14] az elméletét kísérő vitákat követően végül mégis be kell látnunk, hogy a fizetett adományozás valójában oximoron.^[15] Ugyanakkor az ingyenes adományozást az Egészségügyi Világszervezet (továbbiakban: WHO) adatai szerint 162 országból mindössze 57-ben írta elő jogszabály.^[16]

Mindeközben az emberi eredetű vére, szövetekre és sejtekre vonatkozó európai uniós rendeletek felülvizsgálata folyamatban van.^[17] Vélhetően nem ok nélkül. Az EU felismerte, hogy az egyre bővülő magánegészségügyi szolgáltatások körében növekvő szerepet kapnak a plazmaállomások, működésüket a nemzetközi sajtó időnként ellentmondásosnak ítéli.^{[18],[19]} A véradó központok és a plazmaszolgáltatók gyakran eltérő koncepció és szemlélet szerint határozzák meg a donoroknak adható „ösztonzó” jellegét és mértékét. Etikai szempontból különös jelentőséggel bír a véradás (véradomány) ingyenességének kívánalma és az emberi biológiai anyagokból származó nyereség tilalma. Míg ezeknek az anyagoknak a beszerzésére, megőrzésére és felhasználására vonatkozó etikai alapelvek azonosak, gyakorlati alkalmazásukat az egyes anyagok sajátos helyzetéhez kell igazítani. A legnehezebb feladat a plazmaadás során a transzfúziós központok által a donoroknak juttatott jogszerű költségtérítés megoldása, illetve a plazma felhasználása során a kereskedelmi forgalomba hozatal tilalmának kezelése.^[20]

II. EGÉSZSÉGÜGYI MEGFONTOLÁSOK

A vér egészségének felhasználása mellett már az 1960-as években felvetődött annak lehetősége, hogy a beteg csak azt a vérösszetevőt kapja, amit az aktuális állapota indokol. (Amint az ismert, a vér sejtekből – fehér-, és vörös vérsejtekből,^[21] vérlemezkékből – és plazmából áll. A plazma 92%-ban vizet, 7%-ban fehérjéket és szerves vegyületeket – plazmafehérjéket, immunglobulinokat, véralvadási faktorokat – és 1%-ban ásványi anyagokat tartalmaz.)

[14] Mauss, 2001.

[15] Pertini, 2014, 391.

[16] WHO, Summary Report, 2011.

[17] Petrini, 2017, 193-198.

[18] 24.hu: Milliárdos üzlet a vérplazma..., 2017.

[19] Globalnews.ca: Pay for plasma, 2016.

[20] Petrini, 2017.

[21] Az emberi vörösvérsejtet korábbi nézetek szerint vörösvértestnek (rövidítve vvt) is nevezik, (vö: *Blutkörperchen*), mivel fejlődésük során elvesztik a sejtmagukat és egyéb sejtszervecskéiket, így nem tekinthetők „teljes értékű” sejtek. Azonban a sejtmag elvesztése ellenére számos sejt szerű funkció megmarad, emiatt nem indokolt a sejt megnevezés megvonása.

A vér alkotórészekre bontása úgynevezett ferezissel^[22] valósítható meg. A ferezis ma már nem tekinthető új eljárásnak, hiszen alapötlete 1913-ból, John Abeltől származik,^[23] majd később Grifols-Lucas 1951-ben publikált kutatásainak eredményeként vált ismertté, hogy a plazmadonáció a donor egészségének kockáztatása nélkül gyakrabban is elvégezhető, mint a véradás.^[24] A modern plazmaferezis-technológia kutatása és fejlesztése E. J. Cohntól származik, aki 1946-ban írta le a módszer lényegét.^[25] Korábban csak a teljes vér adására nyílt lehetőség, később ebből laboratóriumi módszerekkel állítottak elő vérkészítményeket. Ma már a gyógyszerpiaci alapanyagként szolgáló, plazmából kivonható véralvadási faktorok és immunglobulinok a teljes vér levételét követő ferezisével, vagy a direkt plazmaferezissel, azaz a közvetlen plazmadonációval biztosíthatók. A plazmából készült gyógyszerek (Plasma Derivated Medicinal Products, a továbbiakban: PDMP) kiemelt jelentőséggel bírnak, mivel más módon nem állíthatók elő. A PDMP-k előállításához ugyanakkor technológia, ipari háttér, megfelelő minőségbiztosítással igazolt vérkészítmény és szervezettség szükséges. Nem csoda, hogy a WHO adatsora szerint 2018-ban 171 adatszolgáltató országból csak 55 készít plazma eredetű gyógyszereket az összegyűjtött plazma frakcionálásával.

A vérellátás kérdése ma már messze túlmutat azon az egészségügyi vagy ellátási kérdésen, amit néhány évtizeddel ezelőtt jelentett. A vért helyettesítő mesterséges oxigénhordozók előállítása az 1940-es évek óta foglalkoztatja a kutatókat. Mára a betegellátást olyan vért helyettesítő készítmények^[26] segítik, amelyek átmenetileg és korlátozottan helyettesíthetik a vért – időt adva ezzel az orvosnak és a betegnek. Azonban ezek a készítmények nem alkalmasak a transzfúzió helyettesítésére.^[27] Az egyes államok hamar felismerték, hogy a vér, pontosabban a vérellátás biztonsága nemcsak egészségügyi, de stratégiai kérdés is. A WHO kifejezetten javasolja az országoknak saját vérstratégia kialakítását^[28] és az azt összefogó nemzeti szervezetek kialakítását. Nem véletlen, hogy az Európa Tanács éppen a WHO ajánlásaira figyelemmel már 1994-ben foglalkozott

[22] A (*haem*)*apheresis* kifejezés görög szóból származik, ami elvonást jelent. Az olyan vérfeldolgozási eljárások összefoglaló neve, mely során speciális afereziskészülékkel valamely vérkomponens kigyűjtésre, vagy cseréjére kerül a többi vérkomponens visszaadása mellett. A plazmaferezis a ferezis egyik formája, mely során a vérből a plazmát távolítják el az alakos elemek visszaadása mellett.

[23] Abel, 1913, 51-54.

[24] Grifols-Lucas, 1952.

[25] Cohn et al., 1946, 459-475.

[26] Vérpótszerek.

[27] Gaál, 2012, 56-57.

[28] A WHO azt ajánlja, hogy a vérgyűjtéssel, vizsgálattal, feldolgozással, tárolással és forgalmazással kapcsolatos összes tevékenységet nemzeti szinten koordinálják hatékony szervezés és integrált vérellátó hálózatok révén. A nemzeti vérrendszert a nemzeti vérpolitikának és jogalkotási keretének kell irányítania a normák egységes végrehajtásának és a vér és vérkészítmények minőségének és biztonságának következetességének előmozdítása érdekében.

a problémával^[29] és megállapította, hogy a Közösségnek a vérellátásban önellátónak kell lenni, ennek érdekében ki kell alakítani a vére vonatkozó stratégiát.^[30] Ezért az 1995. június 2-i állásfoglalásában a Tanács felkérte a Bizottságot, hogy a vére vonatkozó stratégia kialakításának keretében nyújtsa be javaslatait. Ennek alapján született meg Az Európai Parlament és a Tanács 2002/98/EK irányelve (2003. január 27.) az emberi vér és vérkomponensek gyűjtésére, vizsgálatára, feldolgozására, tárolására és elosztására vonatkozó minőségi és biztonsági előírások megállapításáról, valamint a 2001/83/EK irányelv módosításáról.

A WHO hivatalos adatsora^[31] szerint évente világszerte 118,5 millió véréadás történik, ezek 40%-át magas jövedelmű országokban gyűjtik be, ahol a világ népességének 16%-a él. A véréadók száma (tulajdonképpen a véréadási hajlandóság) az 1000 főre vetített adatok alapján elemezhető: a véréadás mértéke a magas jövedelmű országokban 31,5/1000 fő, a közepes jövedelemmel rendelkező országokban 15,9; az alacsonyabb, közepes jövedelmű országokban pedig 6,8; és az alacsony jövedelmű országokban csak 5,0.

A WHO álláspontja szerint^[32] az egyes kormányok felelőssége a plazma eredetű gyógyszerek, nevezetesen az immunglobulinok és a véréadási faktorok megfelelő és méltányos ellátásának biztosítása, amelyek szükségesek a világszerte előforduló különféle súlyos állapotok megelőzéséhez és kezeléséhez. A WHO azt is kiemelte, hogy a plazmadonorok kompenzációjára vonatkozó megfontolásoknál arra is figyelemmel kell lenni, hogy a plazmából kivont véréadási faktor-koncentrátumok és az immunglobulinok nélkülözhetetlen gyógyszerek, amelyeket a kormányoknak kell biztosítani a lakosság egészségügyi ellátásához.^[33] Azaz a feladat a kormányoké, amelyet úgy kellene teljesíteniük, hogy a szabályozásnál egyúttal figyelembe veszik az ingyenes adományozás alapelveit. Ugyanakkor tényként rögzíthető, hogy az igények jelenleg csak úgy teljesíthetők,^[34] hogy a plazmaderivátumok (PDMP) 70%-a fizetett plazmadonoroktól származik.^[35] A fejlett országokban összegyűjtött plazma nagy részét frakcionálják és kielégítik saját szükségleteiket, a behozatali igények ezért csekélyek. Ezen túlmenően az ilyen termékek behozatala meglehetősen drága. Ezért a WHO azt javasolja a fejlődő országoknak, hogy mielőbb biztosítsák az önellátásukhoz szükséges plazmamennyiséget, akár úgy is, hogy a frakcionálás (gyógyszerré feldolgozás) fejlett országokban történjen. Jelenleg azonban a fejlődő országokban begyűjtött plazma nagy részét hulladékként kezelik és megsemmisítik.

[29] A vérellátás biztonságáról és az Európai Közösség vérellátás tekintetében való önellátásáról szóló, 1994. december 21-i bizottsági közlemény megállapította, hogy a transzfúziós folyamat biztonságába vetett bizalom megerősítése és a Közösség vérellátás tekintetében való önellátásának segítése érdekében ki kell alakítani a vére vonatkozó stratégiát.

[30] Az Európai Parlament és a Tanács 2002/98/EK irányelve, (6)-(8) pont.

[31] WHO: Blood safety and availability, 2020.

[32] WHA Report, 2010.

[33] WHO: WHO model lists of essential medicines, 2013.

[34] MRB, 2012.

[35] Curling - Guss - Bertolini, 2013, 21.

A megfelelő technológia,^[36] a minőségbiztosítási rendszerek^[37] és a helyes kezelési gyakorlat hiányában a plazmát nem lehet frakcionált gyógyszerré alakítani. Ha ez a helyzet nem javul, a fejlődő országok plazmáját továbbra is elutasítják a gyártók, mivel nem illeszkedik a frakcionálási programok szabályozott környezetéhez.^[38]

III. TÁRSADALMI MEGFONTOLÁSOK, ETIKAI ÉS JOGI MEGKÖZELÍTÉS

A vér- és plazmaadományozás etikai megítélése – a szerv- és szövetdonációhoz hasonlóan – elsősorban az altruizmus fogalmán keresztül vizsgálható. Az altruista szemlélet a kereszténységben és az újkori etikában vált hangsúlyossá.^[39] A keresztény erkölcsstan központi előírása az emberi egoizmus korlátozása és az altruizmus fokozására irányul. Az altruista megközelítésben az egyed akár saját kárára is segíti egy fajtársát. Az altruizmus azonban többféleképpen érthető: jelentheti a mások érdekeinek tekintetbe vételét, a mások megsegítését, az áldozathozatalt másokért vagy az önfeláldozást is, megjelenését tekintve pedig az ember természetes hajlandóságaira vagy tényleges magatartására is vonatkozhat. Nehezen becsülhető, hogy valójában mennyire determinálja az emberi viselkedést az altruizmus, hiszen egyesek, így például Hobbes egyszerűen lehetetlennek tartották az altruizmus létezését.^[40] A reciprok altruizmus^[41] esetében egy egyed úgy segíti a másik egyedet, hogy nem vár azonnali ellenszolgáltatást. A feltételes vagy viszonyos altruizmus csak akkor ír elő altruista magatartást másokkal szemben, ha ennek fejében ugyanez várható számára a többiek részéről is. Ez tehát bizonyos fokig egocentrikus altruizmus. A feltétlen altruista viszont attól függetlenül tesz jót másokkal, hogy azok mit tesznek vele. Ettől függetlenül a reciprokális altruizmus nem feltétel nélküli. A két feltételnek együttesen kell teljesülni: a haszonélvező nyereségének érezhetően nagyobbak kell lennie, mint a jótévő veszteségének, és a haszonélvezőnek vissza kell adnia a szívességet fordított helyzetben. Nyilván a donorok jelentős részét az altruista attitűd vezeti, kisebb részüknél azonban az anyagi motiváció is szerepet játszhat. Ez az anyagi ösztönző ugyanakkor komoly gondot okoz. Míg a tudományos megalapozottságú tanulmányok inkább kerülik, a sajtó annál inkább érinti a legérzékenyebb kérdést: a plazmadonoroknak juttatott pénzösszeg az egyszerű ösztönzőből inkább megélhetés-kiegészítéssé lép elő. Az „ösztönző”

[36] Nogel, 2015, 15-19.

[37] Nogel, 2017, I: 4-10.; II: 20-22.

[38] WHA 63. A63/20 report 6. pontja.

[39] Az Újszövetség elsődleges előírása a szeretet parancsa („Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.”), valamint ezzel összefüggésben az Aranyszabály („A mit akartok azért, hogy az emberek ti veletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal.” [Máté 7: 12]).

[40] Störig, 1997, 60-61.

[41] Locke, 1986, 43.

eredetileg költségtérítés, vagy csekély ajándék volt, majd az elsősorban az Egyesült Államokban meghonosodott gyakorlatban szinte kizárólagossá vált a pénzösszeg fizetése.^[42] A donorok – megkerülve a szabályokat – az egy évben javasolható 50 alkalmat meghaladóan vesznek részt plazmaadományozáson. Árnyalja a képet a tudományosan is megerősített tény, hogy a legújabb plazmaközpontok az alacsony jövedelmű negyedek szomszédságában nyílnak.^[43] Mindemellett a plazmaközpontok kimutatott nyeresége azt mutatja, hogy nem nonprofit tevékenységről van szó.^[44] A fizetett plazmadonáció a biztonságos adományozási szám túllépésére is ösztönözhet egyeseket. Azért, hogy a plazmáért fizetett összeg ne veszélyeztesse a résztvevőket, az önbevalláson felül megfelelő ellenőrzés is szükséges lenne ahhoz, hogy a rendszer ne legyen kijátszható. Érdekes képet ad az európai helyzetről az Európai Bizottság 2011-ben közzétett második jelentése a vér- és vérkomponensek önkéntes és térítésmentes adásáról.^[45] A dokumentum a 2002/98/EK irányelv 20. cikkelyére hivatkozva rögzíti, hogy „...a tagállamok megtesznek mindent az önkéntes és térítésmentes véradások ösztönzésére, azzal a céllal, hogy a vér és vérkomponensek – amennyire csak lehetséges – ilyen véradásokból származzanak.” Úgy látszik, ez kevésbé lehetséges. Bár a dokumentum külön-külön rendkívüli részletességgel ismerteti, hogy a vér- és a plazmadonáció során a tagállamokban milyen „öztönzőket” alkalmaznak (frissítő italok, ételek, apró ajándékok, bögrék, pólók, munkavégzés alóli mentesítés, utazási költségtérítés), a pénz kifizetésére vonatkozóan pedig nem képeztek külön kategóriát, a pénz az „egyéb ösztönzők” vegyes csoportjában nyert elhelyezést. Így pontosan nem állapítható meg, hogy az „egyéb ösztönzőkön” belül mennyire terjedt el az anyagi ösztönző, és az sem, hogy a pénzfizetés terén milyen különbség mutatkozik a teljes véradás és a plazmaadás között. A dokumentum mindazonáltal konklúzióként rögzíti, hogy „az adatok arra engednek következtetni, hogy az EU-ban nincsenek jelentős különbségek a teljes vért, illetve az aferezissel gyűjtött vért adó donorok számára nyújtott ösztönzők között”.

A WHO nyilvántartása szerint a nyomon követett 171 országból csak 110 ország rendelkezik a vérátömlesztés biztonságára és minőségére vonatkozó külön jogszabályokkal – az EU országai az utóbbiak közé tartoznak. Az emberi eredetű vérré, szövetekre és sejtekre vonatkozó európai uniós rendeletek felülvizsgá-

[42] Globalnews.ca: Pay for plasma, 2016.

[43] James – Mustard, 2004, 1224-1228.

[44] 2008 és 2014 között 4 milliárd dollárról 11 milliárd dollárra nőtt a plazmából készült gyógyszerek piaca. A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy plazmacégek elnevezése – mint például Biolife, Yale Plasma, Biotest – a donorok humanitárius, vagy altruista érzelmeikre hatnak. Kiemeli továbbá, hogy a plazma üzletág 70%-át az USA képezi, ezért a közbeszédben csak „a plazma OPEC-e”-ként emlegetik (ld. The Atlantic, 2014).

[45] COM(2011) 138, 2011.

lata folyamatban van.^[46] A felülvizsgálat vélhetően nem lesz vitáktól mentes, és az egyik központi kérdés a donorok anyagi ellentételezése és az anyagi haszon tilalma lehet. A korábbiakból jól látható, hogy a donoroknak fizetett pénzösszeg és a haszon tilalma két különálló fogalom; az első az egyénekre vonatkozik, az utóbbi az államokra és a szervezetekre. A fogalmak azonban szorosan összefüggenek, mivel mindkettő számos dokumentumban – többek között az Oviedói Egyezményben^[47] – rögzített elven alapul. Az Egyezmény 21. cikke kimondja a haszonszerzés tilalmát: az emberi test és részei, mint ilyenek, nem képezhetik haszonszerzés forrását.^[48] Talán az sem véletlen, hogy bár az egyezményt mint mértékadó dokumentumot világszerte elismerik, ennek ellenére több EU-tagállam még nem ratifikálta^[49] (többek között: Ausztria, Belgium, Németország, Írország), illetve például a plazmaferezisben élenjáró Olaszország ugyan aláírta, de nem ratifikálta és nem hirdette ki az egyezményt, ezért az formálisan nem kötelező erejű. Ugyanakkor a javadalmazás tilalmazásának elve szerepel az Európa Tanács R(95) 14. számú ajánlásában is, amelynek 1. cikke kimondja, hogy „A vér, plazma vagy sejtkomponensek adományozásának meg kell felelnie az önkéntes, térítésmentes adományozás etikai alapelvének, amely az emberi anyagok eltávolítására, oltására és átültetésére vonatkozik.”^[50] A folyamatban lévő kodifikáció tehát módot adhat az ellentmondások feloldására is.

IV. ÖSSZEGZÉS

Az emberi vér önkéntes és ellenérték nélküli donációjára vonatkozó etikai nézetek kevesebb ellentmondással terheltek, ez valószínűleg a hosszabb történeti előzményekre vezethető vissza. Ennek köszönhetően a döntően etikai alapokon nyugvó jogi szabályozás konzekvensen szabályozza a területet. Az emberi vérplazma hasonlóan önkéntes és ellenérték nélküli donációja helyett

[46] Az Európai Bizottság megkezdte az emberi eredetű vérré, szövetekre és sejtekre vonatkozó európai uniós jogszabályok, így különösen a 2002/98 / EK2 és a 2004/23 / EK irányelv, valamint a későbbi végrehajtási technikai irányelvek (a módosított 2004/33 / EK4 irányelv, a 2005/61 / EK, az 5 2005/62 / EK, a módosított 6/2006/17 / EK7, a módosított 2006/86 / EK8 és az (EU) 2015/5669 irányelv) felülvizsgálatát.

[47] A 2002. évi VI. törvény az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről.

[48] Article 21: Prohibition of financial gain: „The human body and its parts shall not, as such, give rise to financial gain.”

[49] Council of Europe: Chart of signatures and ratifications of Treaty 164, 2020.

[50] Council of Europe Committee of Ministers: Recommendation R(95)14, Article 1 „The donation of blood, plasma or cellular components should comply with the ethical principle of voluntary, non-reimbursed donation applicable to all removal, grafting and transplantation of human substances.”

és mellett ugyanakkor olyan anyagi ösztönzők jelentek meg, amelyek már jelképesnek nem mondhatók. A résztvevők aktivitása pedig komolyan felveti, hogy egyes kiszolgáltatott csoportok anyagi helyzetük miatt választják a plazmaadományozást. Ellentmondásos helyzet alakulhat ki, amennyiben az anyagi ösztönzők lényegesen eltérnek a teljes vér- és a plazmaadományozáskor. Utóbbi esetben az ellenérték nélküli adományozás etikai posztulátuma veszélybe kerülhet. Az egységes etikai megítélést és az erre alapozott jogi szabályozást^[51] nagymértékben nehezíti, hogy a vérplazma-adományozás a mai ismereteink szerint észszerű határokon belül kimutatható egészségkárosodást nem okoz, ugyanakkor nem, vagy nehezen ellenőrizhető, hogy a donorok valóban csak a megengedett számú beavatkozáson vesznek részt, vagy anyagi megfontolásból megkerülve a szabályokat egészségüket kockáztatják. Tovább nehezíti az etikai megítélést, hogy a jelenlegi ismereteink szerint a csak az emberi vérplazmából izolálható és humán gyógyászati célra felhasznált anyagok (immunglobulinok, alvadási faktorok stb.) más módon nem pótolhatók. Ezért a WHO arra ösztönzi az államokat, hogy a saját szükségleteik fedezésére önálló stratégiát alkossanak. A teljes vér önkéntes és ellenérték nélküli donációjából keletkezett készletek feldolgozásából nem fedezhetőek teljes mértékben a gyógyszeripari szükségletek, talán ezért is fogalmaznak meg kevesebb kritikát a plazmadonoroknak juttatott magasabb anyagi ösztönzők ismeretében. Ugyanakkor többen felhívták a figyelmet arra, hogy az önzetlen altruizmust túllépő jelenséggel szemben a pontosabb részletszabályok és az ellenőrizhető eljárásrend csökkentheti a kiszolgáltatott csoportok egészségkárosodásának kockázatát. A jog szabályozó szerepe előtérbe kerül, ha sikeresebben kívánjuk kezelni az Európai Parlament és a Tanács 2002/98/EK irányelvének (20) pontjában rögzítetteket, amely kimondja, hogy „A modern transzfúziós gyakorlat az önkéntes véradás, a donor és a recipiens anonimitása, a véradás térítésmentessége és a transzfúzióval foglalkozó létesítmények non-profit orientációjának alapelvein nyugszik.” Az Irányelv elsősorban a recipiens védelmében írja elő a vérminta-donor és a recipiens közötti útjának teljes nyomonkövethetőségét (14. cikk), valamint a donor alkalmasságának vizsgálatát (17-19. cikk) és az erre vonatkozó adatok tagállamok közötti cseréjét. Amennyiben a donor alkalmasságába az is beletartozik, hogy saját egészségének veszélyeztetése vagy károsítása nélkül vegyen részt az adományozásban, akkor az egységes donornyilvántartás megoldást jelenthet. Másrészt a folyamatok sajnálatosan nem a térítésmentesség irányába haladnak, mivel a világ plazmaszükségletének 70%-a fizetett plazmadonoroktól származik, és ha az anyagi ösztönzők elmaradnának, a levett plazma mennyisége valószínűleg kritikus mértékben csökkenne. Így a paradigmaváltás elkerülhetetlennek tűnik.

[51] Kovács (szerk.), 2017, 111-130.

IRODALOMJEGYZÉK

- 24.hu: Milliárdos üzlet a vérplazma, de a donorok nálunk csak aprópénzt kapnak, 2017.
- Abel, John Jacob – Rowntree, Leonard G. – Turner, B.B. (1913): On the removal of diffusible substances from the circulating blood by means of dialysis. In: *Transfusion Science*. 11(2), 1990.
- Biale, David (2007): *Blood and Belief. The Circulation of a Symbol Between Jews and Christians*. University of California Press, Berkeley.
- Campbell, Timothy (2006): „Bios,” Immunity, Life: The Thought of Roberto Esposito (Summer, 2006). In: *Diacritics*. Vol. 36, No. 2.
- Cohn, E.J. – Strong, L.E. – Hughes, W.L. – Mulford, D.J. – Ainsworth, J.N. – Melin, M. – Taylor, H.L. (1946): Preparation and Properties of Serum and Plasma Proteins. IV. A System for the Separation into Fractions of the Protein and Lipoprotein Components of Biological Tissues and Fluids. In: *Journal of the American Chemical Society*. 1946, 68 (3).
- Curling, John – Goss, Neil – Bertolini, Joseph (2013): The history and development of the plasma protein fractionation industry. In: Curling, John – Goss, Neil – Bertolini, Joseph (eds.): *Production of plasma proteins for therapeutic use*. John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, NJ.
- Gaál Csaba (szerk.) (2012): *Sebészet*. Medicina, Budapest.
- Geller, Stephen (1992): Blood Cult: Toward a Literary Theology of the Priestly Work of the Pentateuch. In: *Prooftexts*. Vol. 12.
- Grífols-Lucas, J.A. (1952): Use of plasmapheresis in blood donors. In: *British Medical Journal*. Vol. 4/1952.
- Guthrie, William K.C. (1956): *The Greeks and Their Gods*. Beacon Press, Boston.
- James, Robert C. – Mustard, Cameron A. (2014): Geographic Location of Commercial Plasma Donation Clinics in the United States, 1980–1995. In: *American Journal of Public Health*. Vol 94., No. 7., 2014.
- Kovács Gábor (szerk.) (2017): *Egészségügyi jogi és szociális kézikönyv*. Universitas-Győr Kft., Győr.
- Locke, John (1986): *Értekezés a polgári kormányzatról*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Mauss, Marcel (2001): *Essai sur le Don. Forme et Raison de l'Échange dans les Sociétés Archaïques*. (1 ed: 1924). Presses Universitaires de France, Paris.
- Nogel Mónika (2015): A HIV-vírussal való megfertőzés büntetőjogi vonatkozásai. In: *Med et Jur*. 2015/4. sz.
- Nogel Mónika (2017): A bizonyítékokon alapuló ellátás és az egészségügyi minőségbiztosítás kapcsolata I-II. In: *Med et Jur*. 2017/2. sz.
- Petrini, Carlo (2014): Production of plasma-derived medicinal products: ethical implications for blood donation and donors. In: *Blood Transfusion*. 12(Suppl1) of 2014.
- Petrini, Carlo (2017): Evaluation of EU legislation on blood: a bioethical point of view. In: *Journal of Blood Medicine*. 2017; 8.
- Steffen, Monika (2004): Sang Contaminé. Gestion d'une Crise Médicale. In: Lecourt D. (ed.): *Dictionnaire de la Pensée Médicale*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Stowers, Stanley K. (1998): On the Comparison of Blood in Greek and Israelite Ritual. In: Magness, Jodi – Gitin, Seymour (eds.): *Hesed ve-Emet: Studies in Honor of Ernest S. Frerichs*. GA: Scholars Press, Atlanta.
- Störig, Hans Joachim (1997): *A filozófia világtörténete*. Helikon Kiadó, Budapest.
- The Atlantic: The Twisted Business of Plasma, 2014. (Elérhető: [https://www.theatlantic.com/health/archive/2014/05/blood-money-the-twisted-business-of-donating-plasma/362012/.](https://www.theatlantic.com/health/archive/2014/05/blood-money-the-twisted-business-of-donating-plasma/362012/))

- Www.jw.org: 5Mózes. (Elérhető: <https://www.jw.org/hu/konyvtar/biblia/magyarazatos-biblia/konyvek/5M%C3%B3zes/12/#v5012023>.)
- Δευτερονόμιον, Mózes ötödik könyve, A törvény summája. (Elérhető: <https://mek.oszk.hu/00100/00161/html/o/5-moz/index.html>.)

EGYÉB FORRÁSOK

- Az Európai Parlament és a Tanács 2002/98/EK irányelve, (6)-(8) pont.
- COM(2011) 138: A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a vér és vérkomponensek önkéntes és térítésmentes adásáról. Brüsszel, 2011.03.23.
- Council of Europe: Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin. Article 21. (Elérhető: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680081562>).
- Council of Europe: Chart of signatures and ratifications of Treaty 164. (Elérhető: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164/signatures>. Letöltés ideje: 2020. 08. 22.).
- Globalnews.ca: Pay for Plasma: The Ethical Debate, 2016. (Elérhető: <https://globalnews.ca/news/2652216/pay-for-plasma-the-ethical-debate/>).
- The Marketing Research Bureau (MRB) (2012): International Directory of Plasma Fractionators 2012: with a forecast of the fractionation capacity and throughput of the eight largest fractionators 2010-2020.
- WHO: Blood safety and availability, 2020. (Elérhető: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blood-safety-and-availability>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- World Health Assembly resolution WHA 63. A63/20 report, Availability, safety and quality of blood products. 25 March 2010.
- World Health Organization: Global Database on Blood Safety. GDBS summary Report 2011. (Elérhető: www.who.int/entity/bloodsafety/global_database/GDBS_Summary_Report_2011.pdf).
- World Health Organization: WHO model lists of essential medicines. Geneva, Switzerland: WHO; 2013. (Elérhető: http://www.who.int/medicines/publications/essentialmedicines/en/medicines/services/essmedicines_def/en/).

•
A 25. jubileumi tanévnyitó ünnepség Győr Városházának Dísztermében.

Széchenyi István alkotmányfilozófiája

I. SZÉCHENYI ISTVÁN, A RENDI ALKOTMÁNY KIVÁLÓ ISMERŐJE ÉS „VÉDELMEZŐJE” AZ ÖNKÉNYURALOMBAN

Egyetemünk névadója, Széchenyi István sokat foglalkozott az alkotmánnyal (is), mindenekelőtt a magyar rendi alkotmánnyal. *Magyarország sarkalatos törvényei, s államjogi fejlődése 1848-ig* c. kevéssé ismert művében összefoglalja a rendi alkotmány lényegét, sarokpontjait.^[1]

A könyv első részében kronologikus sorrendben felsorolja és kivonatolja a sarkalatos törvényeket, szinte hiánytalanul. (Személy szerint hiányolom pl. Szent István törvényeit és Intelmeit.)

A „sarokpontok” a következők:

- Az „Ősszerződés”;
- az Aranybulla;
- Werbőczy Hármaskönyve;
- a bécsi és a linzi béke;
- a trónöröklési törvények;
- a Pragmatica Sanctio;
- az „1790/1-diki Országgyűlésen hozott némely sarkalatos törvények”;
- V. Ferdinánd némely sarkalatos törvényei.

A könyv második részében „az idézett helyek és okmányok” eredeti (általában latin) szövegét közli. A harmadik részben pedig (XVI. függelékben) további értékes dokumentumokat publikál, amelyek segítik megérteni az alkotmány lényegét (pl. Erdély viszonya Magyarországhoz, Fiume becikkelyeztetése, a „szathmári békekötés” stb.).

Az 1848 utáni főbb „rendszeres” közjogi munkákkal^[2] összehasonlítva két megjegyzést tennék:

[1] A kötetet gróf Széchenyi István hagyományaiból Török János, a magyar akadémia tagja állította össze és adta ki Széchenyi halála után 1864-ben (ld.: Török, 1864). A könyvet Horváth Attila kollégám, barátom a saját könyvtárából bocsátotta rendelkezésemre. Köszönet érte.

[2] Cziráky Antal Mózes nyomán írta Hegedűs Lajos (Hegedűs, 1861).

Továbbá ld.: Récsi, 1861; Suhayda, 1861; Horváth, 1894; Vutkovich, 1904; Nagy, 1914; Faluhelyi, 1926; Egyed, 1943; Tomcsányi, 1943.

- először a „sarokpontokban” lényegében megegyeznek, bár az összevetés 1848 után kicsit „történelmietlen”;
- Széchenyi ugyanakkor műfajilag lényegesen eltér a rendszeres művektől, kivonatolja a dokumentumokat, rendkívül érzékenyen kiemelve a szuverenitás, a független, saját alkotmánnyal rendelkező „haza” legfontosabb alkotmánybiztosítékait, pl.
 - a „törvényhozási közösség” joga, a törvények kötelező jellege;
 - a koronázási eskü és hitlevél;
 - az ország integritása, saját „consistenciája” s önkormányzási joga;
 - a magyar Szent Korona területének „feloszthatatlansága”;
 - minden idegen nyelv kizárása a kormányzatból.

Széchenyi műve a kötetet összeállító Török János bevezetője szerint: „Első pillanatra kitűnik, hogy a dicsőült eme vázolatban, kerülve a szokott rendszert és részletes kiterjeszkedést, egyedül történeti összefüggésében, s könnyen emlékezetben tartható velős rövidezséggel, kívánta az ősi magyar állam- és közjog fejlődését és legnevezetesebb sarokpontjait egybe foglalni, ismertetni.”^[3]

A műfajt az is magyarázhatja, hogy Széchenyi István – a reformnemzedék, főként az alsótábla tagjaival ellentétben – nem volt jogász! Rácz Lajos írja, hogy jogot már felnőtt fejjel tanult egy ügyvédtől. Rájött arra, hogy szükséges neki is jogi (alkotmányjogi!) kultúrával rendelkeznie, elsajátítani a reformkori viták jogiasult szemléletmódját. Ez lehet az egyik fő motivációja a rendi alkotmányról készült és idézett összefoglaló jegyzeteinek. Tanult, mint mindig, ha tudáshiányt érzett valamiben.

„Ezért szinte kíváncsok, hogy felemlegessük Széchenyi már idézett »Sarkalatos honi törvényeink« című munkáját, amely ha halványabban is, de az angol államfejlődés pandantja szeretett volna lenni, s így a magyar fejlődést Angliáéval párhuzamba hozni. Széchenyi ezen emlegetett metamorfózisát, hogy tudniillik egy közgazdasági kérdésekkel foglalkozó lelkes magyarból, a hazai és nemzetközi hatásra válik egy jogi érvrendszerben gondolkozó – mai fogalmaink szerint politológussá, – ezt akkor tudjuk igazán értékelni, ha tekintettel vagyunk Széchenyi helyzetére a reformkori nemzedékek között.”^[4]

Széchenyi tudatos válogatása nagy valószínűséggel nem ment volna át a cenzúrán. 1848 előtt a magyar közjogról írni kockázatos dolog volt, és csak cenzúrázva jelenhetett meg néhány „kompromisszumos” mű. Nem lehet véletlen, hogy az első közjogi munka, Petrovics József: *Introductio in ius publicum Regni Hungariae* című jegyzete csak a bevezetésig jutott el. A második, fél évszázadig használatos nagy összefoglaló tankönyv – Ürményi József 1791-ben Bécsben latinul, később németül kiadott könyve – pedig álnéven (Rosenmann István) jelenhetett meg.^[5]

[3] Lásd 1. sz. lábjegyzetben Török János bevezetője, VIII. o.

[4] Rácz, 1991, 101-111.

[5] Takács – Kukorelli, 1984, 63-77.

Eckhart Ferenc szerint „olyan munkát senki sem tudott írni, amely Bécsnek megfelelt és emellett a valóságot, a törvényekben foglalt rendi alkotmányt is híven visszatükrözte volna”.^[6]

Széchenyi István „vállalkozása” éppen ezért volt bátor cselekedet. Politikai célja az 1847-es politikai programtörvénytől egyértelműen kiderül: „az osztrák kormány legközelebbi időnkig nem méltatá eléggé, a magyarnak sem nemzetiségét, sem alkotmányát, de a közállodalmi bonyodalom egyszerűsítése végett, folyton folyvást az egésznek egybeolvasztására s minden részek egybe-pontosítására törekedett;”.^[7]

II. A RENDI (NEMESI) ALKOTMÁNY LÉNYEGE

Széchenyi tehát nagyon is tisztában volt a rendi alkotmány lényegével. És itt tegyük egy kis kitérőt. Köztudott, hogy Magyarországnak 1848-ig – különösképp az Aranybulla után – rendi alkotmánya volt. A rendi alkotmányt talán Eckhart Ferenc határozta meg a legpontosabban. „Rendi alkotmányról akkor beszélhetünk, amikor a társadalom szélesebb rétegei – így az egy és ugyanazon nemesi szabadsággal öntudatára ébresztett köznemesség – állandóan részt vesznek az állam ügyeinek intézésében, amelynek legfőbb fóruma a rendi országgyűlés.”^[8]

A rendi, vagy még pontosabban a nemesi alkotmány lényegét, az ettől elválaszthatatlan Szent Korona-tant Verbőczy Hármaskönyve foglalta össze és őrizte meg az utókornak. Verbőczy itt és most leegyszerűsített rendi alkotmány elméletében – az „*una eademque libertas*” alapján – minden nemes a megkoronázott királlyal organikus egységet alkotott, és ezt az egységet a Szent Korona fejezte ki. A király hatalma a Korona közvetítésével a nemességtől származott, a nemességet viszont a király adományozta. Ez volt az úgynevezett Szent Korona tagjává válás. Verbőczy Szent Korona-tanában a Korona közjogi fogalom, amely a nemzeti szuverenitás teljességének a kifejezője.^[9]

Mai fogalmainkkal élve és a történelemben visszahelyezve, a Szent Korona sajátos és Európában egyedülálló hatalomgyakorlási elmélet hordozója volt: a szuverenitás a nemzeté. 1848-ig a nemesség jelentette a nemzetet, a polgári alkotmányosság megteremtését követően pedig a választópolgárok közössége.

Széchenyi éppen ezt hangsúlyozza; a szuverenitás a nemzeté, és Magyarországot saját alkotmánya nélkül kormányozni nem lehet. Még olyan emberekkel is sikerült megértetnie, mint a Szent Szövetség egyik kiépítője, Metternich, az osztrák önkényuralom egyik jelképe. Széchenyi Naplójának tanulsága szerint

[6] Eckhart, 1936, 318-321.

[7] A szerkesztő, Török János ezt a „mottót” választotta a könyv elejére. Az idézet ebből való.

[8] Eckhart, 2000, 41.

[9] Verbőczy, 2014, 20.

„Molnár” (Metternichet Széchenyi a barátai között csak Molnárnak „becézte”) a következőket mondta egy beszélgetésük alkalmával:

„Én nem ismerek, sem el nem ismerek más alkotmányt, mint az angolt és a magyart.”^[10]

Visszahelyezve a korba, ez a vallomás valószínű Metternichnek a rendi alkotmány iránti tiszteletét és a kartális, a forradalmi alkotmányok iránti félelmét is tükrözte.

Minden bizonnyal arra is rájött, hogy a történelmi alapokon álló magyar közjogot nem lehet beolvasztani az osztrák jogba. Széchenyi beszélgetéseinek megvolt tehát a közvetett hatása.

Azt, hogy Magyarországnak saját alkotmánya van, először az 1790/91. évi X. törvénycikk szögezi le:

„Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (bele értve mindenféle kormányzásokat) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánynyal bíró, s ennél fogva az 1715:III. tc., valamint az 1741: VIII. tc. és XI. cikkelyek rendelkezésének megfelelően, törvényesen megkoronázott örökös királyától, és így Ő szent felségétől s örökösaitől, Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerit, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország.”^[11]

III. A RENDI ALKOTMÁNY ELMARADOTTSÁGÁNAK FELISMERÉSE, A CSELEKVÉSI REFORMPROGRAM

Az „alkotmány” szó egyébként lassan honosodik meg, a jogtörténészek leginkább Széchenyinek tulajdonítják,^[12] ami talán angliai utazásai során erősödött meg benne, és valóban, Naplójában, írásaiban ezt a szót használja következetesen.

Fura anakronizmusa a sorsnak, hogy a Haza és haladás jelszavát zászlajára tűző reformnemzedék, élén Széchenyivel, a rendi alkotmány alapján harcol az ország függetlenségéért. Széchenyi, mint alkotmányt tisztelő ember, végig az alkotmányos úton kívánt járni. „... ha a király a jogaiban marad, s a nemzet is a magáiban, akkor a gépezet működképes, az állam teste egészséges”.^[13] Holott jól látta a magyar alkotmány elmaradottságát az Országával együtt. Magyarországnak „municipiális alkotmánya van”. „Magyarországgal úgy van az ember, mint egy tudatlan öregemberrel, aki minden gyökeres javulásra képtelen – és

[10] Oltványi, 1982, 425.

[11] 1790/91. évi X. tc.: Széchenyi részletesen elemzi az 1790/91. évi országgyűlés több törvényét is.

[12] Horváth, 2011, 49.

[13] Reisinger, 2016, 85.

miért. Az Alkotmány hiánya.”^[14] Másutt: „Magyarország nagyparlag!” „Mik a neveléses dolgok a mi hazánkban? Hogy Magyarországon a parasztek képviselői nemesemberek: farkas, mely a bárányt gyámolítja.....”^[15]

A leginkább az alkotmányos jövővel foglalkozó Stádiumból való az alábbi idézet: „Most csak néhány ezer nemzetség áll egy szabad alkotmány pajzsa alatt, a milliók alóla de facto ki vannak rekesztve.” A Kelet Népében folytatja ezt a gondolatot: „miképp lehet alkotmányunk legtöbb áldásait Hunniának lehető legtöbb lakosira ruházni lehető legrövidebb idő alatt...”^[16]

Széchenyi, mint tetthazafi, a reformkorszakot elindító nagy műveivel, mindenekelőtt a Hitel, a Világ és a Stádium megjelentetésével a rendi alkotmány alapjainak egyik fő lebontója.^[17] Nemcsak felismeri, diagnosztizálja a lemaradást, hanem terápiát is kínál szeretett nemzetének.

A Hitel visszhangja, megítélése rendkívül tanulságos, bemutatja, mennyivel járt Széchenyi kortársai előtt. Kulcsár Kálmán a Hitel fogadtatásáról írva a kiváló irodalomtörténész Szerb Antalt idézi, aki Széchenyiről és a Hitelről a következőket írta: „Tisztában volt azzal, amit latinos tógában bukdácsoló kortársai nem tudtak, hogy a nemzeti kultúráknak társadalmi háttér, széles polgári alapzat kell, és ez nem jöhet létre általánosabb jólét nélkül. Az elmaradottság – mily érdekes, hogy már Szerb Antal is használta ezt a szót – legfőbb ismérve az ő szemében az volt, hogy az ország gazdaságilag égbekiáltó anakronizmus volt Európa közepén, lehetetlen utával, nem létező kereskedelmével és iparával, ki nem használt őstermelésével.”^[18]

Ennél is szebben, költőibben jellemzi a helyzetet Arany János Az elveszett alkotmányban:

„Történt eközben, valamely Széchenyi nevű gróf
Írt valamely könyvet (kár volt nem alunnia inkább!)
E könyvnek neve volt...Hitel...úgy tetszik Hittel! úgy van;
Zajt üte akkor e könyv; olvasta paraszt, nemes egyre,
Aki csak egy félnapra belé pillanthata; sőt volt
Olyan is, aki saját pénzén megvette magának.
E könyvet, miután megkapni hiába törekvék
Kedves apám, megvenni, pedig - könyvet! magyar ember!
Végre Doronghy komám okosan kicsené kaszinónkból:
Macska, gyümölcs és könyv, úgymond, nem orozva nem is jó.
Hajh, deh! mit tud e föld nyomorú fia, mit tud előre?
Tudja-e, hány évig nem adóz a magyar nemes ember?
Tudja-e, mennyi ezerbe kerül majd a megyetisztség?

[14] Reisinger, 2016, 85.

[15] Környei, 1998, 97., 105.

[16] Környei, 1998, 111., 120.

[17] Gróf Széchenyi István minden írása, 2001.

[18] Kulcsár, 1980, 127.

Tudja-e, kit fog a főispán kijelölni? kit üt meg
 A többség? Hosszú pöre még hány évig élélhet?
 Ellenben pedig abból hány ügyvéde kihalhat?
 Jobb lett volna, bizony, soha el nem lopni e könyvet,
 Ellopván pedig azt egyenest tűzlángba röpíteni
 Inkább, mintsem apám olvasni leüljön elastisch
 Székibe s olvasson, gyakran kialudt pipa mellett.
 Ó deli hölgy, sohasem kelt fel többé az ülésből!...
 Megborzadva veté lábához a könyvet, agyára
 Szökkent vére, rövid pihegéssel hátra hanyatlott;
 És - a damoklesi kard leszakadt, a szörnyü halálcsöp:
 Árva levék !.....^[19]”

A főszereplő Rák Bendének, a „maradás kortes bajnokának” apja, a nemes úr, szélütést kap a könyvet elolvasva.

Igen, a rendi alkotmánynak vége van.

Széchenyi programja – például Kossuth-tal szemben – hosszú távú, világos és egyértelmű. Leegyszerűsítve – hiszen erről könyvtárakat írtak tele – előbb legyünk gazdagok és kiművelt emberfők, polgárosodjunk, és utána gondolkozzunk el a szabadságról. Széchenyi közismerten nem volt revolucionista, de a haza függetlenségének a híve, az osztrák udvarral való békés együttélés reményében. Széchenyi jól ismerte Európát, a Szent Szövetség szilárd rendszerét és euoperként tudta, mivel járhat egy szakítás.

IV. SZÉCHENYI ANGLIAI ÉS KÜLFÖLDI UTAZÁSAI, AZ ANGOL ÉS MÁS ORSZÁGOK ALKOTMÁNYÁNAK TANULMÁNYOZÁSA

A Széchenyi-irodalom szerint öt alkalommal utazott a szigetországba,^[20] s lenyűgözte annak fejlettsége, polgárosultsága. És látta az óriási különbséget, a lemaradottságot. Így sóhajt fel angliai tartózkodása során: „Azonban van egy hazám, egy szegény, szerencsétlen hazám és azon nem lehet segíteni most még nem, álljon elő hát az eke a kard után...”^[21] Nagy terveit ezután fogalmazódnak meg, és ugyanebben a december 13-i naplőbejegyzésben írja le, hogy mit kell tanulni, és mit kell hazavinni a haza javára. Többek között az angol alkotmányt.

Talán közismert 1815-ös naplőbejegyzése: „Angliában mégis csupán három dolog az, amit az embernek véleményem szerint meg kell tanulnia, és a többi mind semmi: az alkotmány, a gépek és a lótenyésztés.” A szellemes bejegyzés – amit

[19] Arany, 1845.

[20] Csorba, 2016, 57-71.

[21] Oltványi, 1982, 62.

a második út végén, összegezve tapasztalatait fogalmaz meg^[22] – egyfajta prioritást is jelez, ennek megfelelően gyűjti az információkat az angol alkotmányról is.

Oplatka András könyvéből ismert, hogy első angolai útján „londoni szállásán Shakespeare-t olvasva tanult angolul: Hamlet nagymonológijából másolt át verssorokat”.^[23] Hasonló hatással volt rá Lord Byron „akinek Cainjából Széchenyi több, az első felvonásból származó jelenetet magyarra fordított”.^[24]

Tudott róla, hogy üvegablakos hintóban szeretett utazni, mert így menet közben is lehetett olvasni. Pl. Byron verses kötetét. 1809-es keleti utazásairól jegyzi fel Oplatka, hogy „naplójában szaporodtak a könyvből, főleg a Childe Haroldból átvett idézetek”.^[25] Széchenyi nemcsak szépirodalmat, közgazdasági és a „lovakrúl” szóló szakirodalmat olvasott, hanem a korabeli angol alkotmányjogi szakirodalmat is tanulmányozta. Ez a munkássága kevésbé ismert, még a Széchenyi-kutatók sem igazán mélyültek el benne.

Szeretnék személyes lenni az első olvasmányélmények felidézésekor. A rendszerváltozás idején és a 90-es években az alkotmányjogi diákkörrel gyakorta megfordultunk a nagycenki népőiskolákon, kedves barátom és földim, a múzeumalapító Környei Attila hívására. Az 1991-es kiállításon volt látható egy angol alkotmányjogi könyv, vélelmezhetően Széchenyi aláhúásaival, alatta a felirat: „Széchenyi István az angol alkotmányt tanulmányozza.” Köré gyűltünk, de hozzányúlni nem lehetett.

A mostani kutatás eredményeként sikerült azonosítani^[26] a szerzőt és a címet: Bentham Jeremy: Plan of Parliamentary Reform, London, 1818.^[27] Bentham az általános, titkos választójog és a többség uralmának híve volt, ezek egybevégnak Széchenyi István gondolataival. A szerző több könyve is szerepel Széchenyi István könyvtárjegyzékében, és említi is őt néhány művében, például a Stádiumban vagy a Blickben.

[22] Oltványi, 1982, 63.

[23] Oplatka, 2010, 77.

[24] Oplatka, 2010, 89.

[25] Oplatka, 2010, 92.

[26] Most köszönöm meg a Nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum kedves munkatársainak (Vadász Zoltán Igazgató Úrnak, Magassy Lajos művészettörténésznek), hogy az 1991-es kiállítás szobaleltárában megtalálták azt a könyvet, amit akkor az alkotmányjogi diákkörrel együtt láthattunk. Köszönöm továbbá a Széchenyi István könyvtáráról elküldött 1923-as Bártfai-féle címjegyzéket (ld.: Bártfai, 1913).

[27] Bentham Jeremy (1748-1932) neves angol jogtudós. Híres műve még többek között a „Fragment of Government”, vagy például a pacifista irányzatú műve, a „Principles of international law”. Ld.: Tolnai, 1926, 120.

Ugyancsak szerepel a könyvtárjegyzékben Lolme Jean-Luis, akinek a *The constitution of England. London, 1814* című munkáját Széchenyi 1824-ben kezdte el németre fordítani.^[28]

Ha már ilyen sokszor előjött a könyvtárjegyzék, Széchenyi – a nemzeti könyvtárat alapító édesapja, Széchényi Ferenc példáját követve – tudatosan gyűjtötte a válogatott könyveket. Az idézett Bártfai-féle címjegyzék, amely megjegyzi, hogy nem adja a gróf olvasmányainak, még csak teljes könyvtárának jegyzékét sem, a kiadáskori (1923), cenki állapotot tükrözi. A jegyzék 1287 tételt tartalmaz, túlnyomórészt könyveket, országgyűlési naplókat, folyóiratokat, kéziratokat, és Bártfai csillaggal jelöli meg azokat a könyveket, „amelyekre nézve a közvetlen használat vagy feldolgozás kétségtelenül megállapítható”.^[29]

Elég sok a csillag az alkotmányjogiilag releváns műveknél is. A két kiemelt, bizonyíthatóan olvasott művön túl (Bentham, Lolme), ha hihetünk Bártfainak – és miért ne tennénk –, Széchenyi jól ismerte többek között Arisztotelész Politikáját, Cicero beszédeit, Sir William Blackstone angol jogról szóló kommentárját, Constant Benjamin Alkotmányos politikai tanát, továbbá Franklin Benjamin, Thomas Jefferson, Montesquieu, Rousseau, Tocqueville és Voltaire közismert munkáit, de még a Code Napoléont is. E művekre a könyvjegyzékben megjelölt írásaiban is hivatkozik.

Bár anglofóbnak tartották, mégis tisztában volt a nagy euroatlanti alkotmányozási modellekkel, az amerikai, a francia, a belga és a német alkotmányos megoldásokkal. Széchenyi nem a polcoknak és a vendégek gyönyörűségére gyűjtötte a könyveket, hanem önmaga művelésére.

Szépen írja Bártfai Szabó László a könyvjegyzék bevezetője végén: „Aki a könyvtár jegyzékét gondosan áttanulmányozza, s a Legnagyobb Magyar életével és munkálkodásával némileg tisztában van, minden egyes könyvben könnyen megtalálja a kapcsolatot Széchenyi személyéhez. Látni fogja, hogy Széchenyi legnagyobb ereje szellemi felkészültségében volt, amely legelső rendű forrásokból táplálkozott, s hogy Széchenyi szerette, becsülte a jó könyveket.”^[30]

[28] Oltványi, 1982, 383-442. Itt jegyezzük meg, hogy Lolme J.L. (1740-1806) genfi ügyvéd és közjogász volt, aki huzamosabb ideig tartózkodott Angliában. Hírnevét az angol alkotmányról írt művével szerezte, melyet először 1771-ben francia nyelven adott ki, 1775-ben pedig angolul. Számos kiadást ért meg, több nyelvre lefordították és hosszú időn keresztül sokaknak, így Széchenyinek is forrásul szolgált az angol alkotmány megismerésére. Fő érdeme, hogy az alkotmányos monarchia tanait kedvelti meg. Forrás: Pallas Nagylexikon.

[29] Bártfai, 1923, 15.

[30] Bártfai, 1923, 16.

V. AZ ELSŐ POLGÁRI ALKOTMÁNY; SZÉCHENYI, AZ ALKOTMÁNYOZÓ

Alapvetően egyet lehet érteni Kemény Zsigmonddal, aki „Széchenyi státusférfiúi életét” – először 1864-ben megjelent könyvében – három korszakra osztotta fel. Az első korszak 1830-tól az 1840-ik országgyűlés berekesztéséig, a második a Pesti Hírlap megjelenésétől mosoni követté választásáig tart, míg a harmadik korszak az utolsó rendi országgyűlés megnyitásától a Döblingi Gyógyintézetig vezet.^[31]

Ha jobban árnyaljuk az egyes korszakokat nézetem szerint, Széchenyinek van egy 1848-as korszaka is, amely 1848. március 15-től szeptember 4-ig, minisztersége végéig húzható meg. Tudományos alapossággal és részletesen írja le ezt a korszakot Spira György.^[32]

„A hajó s véle történetünk Pozsonyból indul útjára 1848. március 15-én délelőtt tíz órákor” – kezdődik a könyv, a Ferenc Károly gőzös fedélzetén „az országgyűlés díszbe öltözött, s magukat kokárdákkal ékesített küldöttei között ott áll Széchenyi is.”^[33]

A Királyi kézirat tervezete vitájában Széchenyi a következőt javasolja a hajón: „A kéziratban pedig az uralkodó egyszerűen azt jelentse ki: a nádor főherceg, »István az én alteregóm«, ami annyit tesz, hogy az uralkodót ezentúl az országból távolléte idején, a nádor királyi teljhatalommal helyettesíti”^[34]

A mindezidáig a Pragmatica Sanctióban, mint sarkalatos törvényben hívő Széchenyi hatalmas változáson megy át, legyőzi rendi önmagát. Erről vall 1848. március 17-én Tasner Antalhoz írt és a történelemkönyvekben is gyakorta idézett szöveg: „Barátom csudákat élünk!... Az én politikám biztos volt, de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent és, legalább idáig, annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán húsz év alatt sem bírhatott volna előállítani! Ha reakció nem történik és több lesz bennünk a hazafiság, mint az irigység, s több polgári erény, mint dicsvágy, én biz azt hiszem, lesz még a magyarbul valami s pedig sok!”^[35]

Igazi önmarcangoló Széchenyi-levél, boldog és fájdalmas öngyónás ez, benne van az öröm és a félelem, a mi lenne, ha mégis én látnék elébb gondolata. Félelmetes elme, már a boldog márciusban is meglátta Világost, mert ismerte az osztrák udvart, a Szent Szövetséget és a nemzetiségekkel elkövetett túlkapasokat.

Széchenyi szerepet vállal az első felelős magyar kormányban, a közmunka és közlekedési eszközök és a hajózás minisztereként (1848. április 7. – 1848. szeptember 4.)^[36]

[31] Kemény, 1970, 243.

[32] Spira, 1979.

[33] Spira, 1979, 13.

[34] Spira, 1979, 17.

[35] Környei, 1998, 151.

[36] István főherceg mint nádor és királyi alteregó 1848. március 17-én nevezte ki Batthyány Lajost miniszterelnökké. A kormány megbízatása 1848. október 2-ig tartott. Ld.: Bölöny, 1987, 81.

Széchenyi aktívan részt vesz az utolsó rendi országgyűlés munkájában, különösképpen „A felelős miniszterségnek, a közlekedési tárgyak iránti teendőiről” szóló 1848. XXX. törvénycikk vitájában és elfogadásában.

Az utolsó rendi országgyűlés által megszavazott korszakos törvényeket a király Pozsonyban az ünnepélyes záróülésen aláírásával látta el, magára nézve kötelezően megtartandónak ismerve el azokat.

Széchenyi felelős miniszterként megszervezi a minisztériumát, a magyar „Közlekedési ügy rendezéséről” szóló javaslatá máig figyelemre méltó.^[37]

1848-ban ugyan közjogi értelemben nem született egységes kartális alkotmány, de a 31 törvénycikkből álló és 368 paragrafust tartalmazó márciusi-áprilisi törvénykönyv összességében egy európai viszonylatban is értékelhető, több alkotmánylevélből összeálló, írott alkotmánynak is tekinthető.^[38]

Miért nem született önálló, egységes kartális alkotmány 1848-ban? Egyrészt a történelmi magyar közjog tradíciói hatottak a reformkor legnagyobb gondolkodóira is, másrészt a törvények alkotói realisták voltak és megálltak – leginkább Széchenyi hatására – a nemzeti függetlenség egy bizonyos pontján. Nem véletlen, hogy a Törvénykönyv előbeszéde „Ő Felsége iránti tántoríthatatlan hűségről” szól, a I. törvénycikk József Nádor emlékét iktatja törvénybe, a II. törvénycikk pedig István főherceget Magyarország nádorává választja. A nagy jelentőségű III. törvénycikk rögtön első szakaszában kimondja: „Ő Felségének a királynak személye szent és sérthetetlen”.

Az államforma nem változott, ám a kormányforma alkotmányos úton alakult át abszolút monarchiából alkotmányos monarchiává, amelyben már a népképviselői alapon rendszeresen összeülő országgyűlés és a király együtt gyakorolja a törvényhozó hatalmat.

A független magyar felelős ministerium alakításáról szóló III. törvénycikk, az országgyűlés évenkénti üléseiről rendelkező IV. törvénycikk és az országgyűlési követeknek népképviselőt alapján választásáról szóló V. törvénycikk a magyar alkotmánytörténet kiemelkedő fontosságú dokumentumai, a modern polgári alkotmányosság és parlamentarizmus megteremtői, a népszuverenitás klasszikus elvének megvalósítói. Bár – a korba visszahelyezve – a törvénykönyv egyik legterjedelmesebb darabja, a választójogi törvény (V. törvénycikk) még választójogi cenzusokkal teli, de nagy történelmi tette, hogy megszüntette a rendi képviselőket.^[39] A III. törvénycikkben megjelenik a parlamentarizmus lényege, a bizalmi-bizalmatlansági intézmény, a miniszteri felelősség és a miniszteri eljenjegyzés elve (3. §, 29. §).

[37] Közlekedési Múzeum hasonmás kiadása. Budapest, 1991. Az eredeti javaslat Pozsonyban „nyomatott” Belnay örökösénél.

[38] 1847/8-ik Országgyűlési Törvénycikkek.

[39] Csizmadia, 1998. A tanulmánykötet a Magyar Országgyűlés gondozásában az első népképviselői országgyűlés megnyitására 150. évfordulójára jelent meg 1998-ban.

Az 1848. évi III. törvénycikk egy évszázadon keresztül a magyar parlamentáris kormányforma alapját jelentette, erre hivatkozik jogfolytonosan az 1946. évi I. törvény és rajta keresztül az 1989. évi alkotmányos rendszerváltozás is.

Az 1848-as törvényhozás nem csak a kormányzati rendszert modernizálta, hanem, ha rövid kerettörvényekben is, de szólt az önkormányzatokról (XXIII-XXVII. törvénycikkek) és a megyei tisztválasztásokról (XVII. törvénycikk), a nemzeti őrseregről (XXII. törvénycikk), továbbá az ország közhivatalnokairól (XXIX. törvénycikk).

Az alkotmányos forradalom kodifikálta a legalapvetőbb szabadságjogokat, a választójogon túl a sajtószabadságot (XVIII. törvénycikk), a vallásszabadságot (XX. törvénycikk), a tanszabadságot (XIX. törvénycikk), a színházakat (XXXI. törvénycikk). Törvénybe iktatták a közteherviselést (VIII. törvénycikk), eltörölve egyúttal a rendi társadalom ezzel ellentétes intézményeit (ősiség, úrbér, papi tized stb.). Széchenyi valamennyi törvény megalkotásában részt vett.

VI. AZ ALKOTMÁNYOS ÁLLAMFÉRFI

Írásunk végén kísérletet teszünk Széchenyi István folyamatosan érlelődő alkotmányfilozófiájának összefoglalására.

Leszögezhető, hogy nem volt revolucionista, és nem volt híve a kartális alkotmányoknak sem, az angol és a megújított magyar történeti alkotmányt tartotta jónak.

Nézetei nyugodtan összevethetőek a XVIII-XIX. században kialakult klaszszikus alkotmányossági alapelvekkel, nevezetesen a népszuverenitás és a népképviselőlet gondolatával; a hatalommegosztás elvével; a törvények uralmával; a törvény előtti egyenlőséggel és az emberi jogok létével.

Korábban már idézetekkel igazoltuk, hogy Széchenyi eljutott a rendszeresen üléselő népképviselőlet országgyűlésig, szélesebb társadalmi rétegeket kívánt beemelni az alkotmány sáncái közé. Ott van az első népképviselőlet országgyűlés Képviselőházában (a Felsőházban is) Sopron vármegye Nyéki választókerület megválasztott képviselőjeként.^[40]

Széchenyi tisztában volt a hatalommegosztás elvével, olvasta az amerikai, a francia és az angol szerzőket. 1915. naplójában olvashatjuk a következőt: „Anglia alkotmánya olyan természetű, hogy a királynak csak jót művelni van hatalma, rosszat egyáltalán nem tehet.”^[41]

A király uralkodik, de nem kormányoz! 1848-ra megerősödik Széchenyiben az alkotmányos monarchia állam- és kormányformája iránti szimpátia, ezt igazolja az önálló nádori tisztség visszaállítására korábban idézett javaslata, a Bécsbe tartó hajón.^[42]

[40] Pálmány, 2002, 830-832. Széchenyi képviselői önéletrajzában olvasható az országgyűlési szereplése is.

[41] Oltványi, 1982, 62,

[42] A nádor erős jogkörére lásd az 1848. évi III. törvénycikk 2-3. paragrafusát.

A törvények uralmának elvét már a rendi alkotmányról szóló művében is alkotmánybiztosítéknak tartotta. Az „alkotmányos út az, amelyen a leggyorsabban és legbiztosabban lehet célt érni„ – írta a Kelet Népében. Mai szóhasználatát élve Széchenyi jogállamhívő volt.

Az alkotmányosság szempontjából igazán programadó művében, a Stádiumban külön fejezet elemzi a törvény előtti egyenlőséget (111-149. oldal). Köztudott, hogy a Stádium (eredeti nevén Reformáció) a cenzúra megkerülésével, engedély nélkül jelenhetett meg Lipcsében 1833 őszén.^[43]

Legnehezebb az emberi jogokkal kapcsolatos filozófia megfejtése. A márciusi forradalom nem emberi jogi deklarációval, hanem a Tizenkét Ponttal indult. A cenzúra eltörlésével – amit ő is sokszor kijátszott – és a sajtószabadsággal minden bizonnyal egyetértett. Vallotta, hogy a kultúrának és a civilizációnak első talpköve a szabadság.^[44]

A vallásszabadságról azt gondolta, hogy kereszténynek születni tagadhatatlanul igen nagy szerencse és az egek különös szép ajándéka. Liberális volt a vallásváltoztatást illetően, azt nem tartotta véteknek.^[45] Széchenyi vallásosságáról, Istenhitéről szépen ír a *Széchenyi hite* című kötet.^[46]

Az egyesülési jogról pedig cselekedetei a legjobb bizonyíték, egyesületek sokaságát indította útjára, amelyeket felsorolni is nehéz (Hídegyesület, Nemzeti Kaszinó, stb.).

Széchenyi alkotmányos államférfi volt, széles körű alkotmányos kultúrával. Az első nagyvállalkozó.^[47] A nagy civilizátor.^[48] A Batthyány kormány mögé az angol parlamentarizmus mintájára pártot szervező Hídember.^[49] A legnagyobb hazafi. A vetését Őrző a Strázsán.

Még Döblingben is ő volt a magyar alkotmány élő lelkiismerete, a kiegyezés előkészítésének egyik főszereplője.^[50]

Széchenyi, mint intézmény, maga volt a magyar alkotmány egyik legfőbb alkotmánybiztosítója.

[43] Oplatka, 2010, 217.

[44] Reisinger, 2016, 41.

[45] Reisinger, 2016, 45.

[46] Benkő - Vértesaljai, 2013.

[47] Horváth, 2016, 41-43.

[48] Gerő, 1991, 3-4.

[49] Bereményi - Togay, 2002, 209.

[50] Kosáry utal Falk Miksa: Gróf Széchenyi István és kora Pest 1868 című művére. Széchenyi Döblingben tisztában volt a nemzetközi helyzettel, például tíz évvel korábban megírta a Bismarck jelenését (Kosáry, 1981, 145.).

IRODALOMJEGYZÉK

- 1847/8-ik Országgyűlési Törvénycikkek. 1988. Az Országgyűlési Iratok Kiadó-Hivatala. Landerer és Heckenast, Pozsony-Pest (Reprint kiadása: ÁKV-MAECENAS, Budapest).
- Antall József – Csapó Mária – Egyed Ákos – Labádi Lajos (2002): *Az 1848-1849. évi első népképviseleti országgyűlés Történeti Almanachja*. (Szerkesztette: Pálmány Béla). Magyar Országgyűlés Hivatal, Budapest.
- Arany János (1845): Az elveszett alkotmány. Második ének.
- Bártfai Szabó László (1923): *Gróf Széchenyi István könyvtára*. Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, Pest.
- Benkő Ágota – Vértesaljai László (2013): *Széchenyi hite*. Jezsuita Könyvek, Budapest.
- Bereményi Géza – Can Togay (2002): *A Hídember*. Válasz Könyvkiadó, Budapest.
- Bölöny József (1987): *Magyarország kormányai 1848-1987*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Csizmadia Andor (1963): A magyar választási rendszer 1848-49-ben. In: Szabad György (szerk.): *A Magyar Országgyűlés 1848-49-ben*. KJK, Budapest.
- Csorba László (2016): Bécestől Bécsig. A „Legnagyobb Magyar” életútjának főbb állomásai. In: *Rubicon*. 2016/9. sz.
- Eckhart Ferenc (1936): *A Jog- és Államtudomány Kar története 1667-1935*. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest.
- Eckhart Ferenc (2000): *Magyar Alkotmány- és jogtörténet*. (Szerk.: Mezey Barna). Osiris Kiadó, Budapest.
- Egyed István (1943): *A mi alkotmányunk*. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Faluhelyi Ferenc (1926): *Magyarország közjoga*. I. kötet. Karl, Pécs.
- Gerő András (1991): A magyar civilizátor. In: *Rubikon*. 1991/5. sz.
- Gróf Széchenyi István minden írása. PC-CD. Kiadja a Logod Bt. Felelős kiadó: Buday Miklós, Budapest, 2001.
- Horváth Attila (2011): Glosszák a készülő új Alkotmányhoz. In: Kubovicsné Borbély Anett, Téglási András, Virányi András (szerk.): *Az új Alaptörvényről – elfogadása előtt*. Kiadja az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága, Budapest.
- Horváth Attila (2016): Széchenyi az első magyar nagyvállalkozó. In: *Rubikon*. 2016/9. sz.
- Horváth János (1894): *A Magyar Királyság közjoga*. Dobrowsky és Franke, Budapest.
- Kemény Zsigmond (1970): *Sorsok és vonzások*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Kosáry Domokos (1981): *Széchenyi Döblingben*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Környei Attila (1998): *Gróf Széchenyi István gondolatainak gyűjteménye*. Paginarum, Budapest.
- Kulcsár Kálmán (1980): A Hitel fogadtatása. In: *Széchenyi Emléknapok*. Magyarok Világszövetsége, Budapest.
- Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről szóló 1790/91. évi X. törvény-cikk.
- Nagy Ernő (1914): *Magyarország közjoga (Államjog)*. Hetedik átdolgozott kiadás. Athenaeum, Budapest.
- Oplatka András (2010): *Széchenyi István*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Rácz Lajos (1991): Széchenyi a magyar politikai-jogi gondolkodás történetében. In: *Emlékkönyv Széchenyi István születésének 200 éves évfordulója alkalmából*. ELTE, Budapest.
- Récsi Emil (1861): *Magyarország közjoga a mint 1848-ig, s 1848-ban fennállott*. Pfiefer Ferdinánd, Buda-Pest.
- Spira György (1979): *Széchenyi a negyvennyolcas forradalomban*. Akadémia Kiadó, Budapest.

- Suhayda János (1861): *Magyarország közzjoga, tekintettel annak történeti kifejlődésére és az 1848-ki törvényekre*. Emich Gusztáv, magyar akadémiai nyomdász, Pest.
- Széchenyi István (2006): *Merjünk nagyok lenni...Széchenyi István fűveskönyve*. (Szerk.: Reisinger János). Lazi Könyvkiadó, Szeged.
- Széchenyi István (1982): *Napló* (szerkesztette: Oltványi Ambrus). Gondolat Kiadó, Budapest.
- Takács Imre – Kukorelli István (1984): A magyar közzjog (alkotmányjog) oktatásának kezdetei egyetemünkön. In: *Acta Facultatis Tomus. XXVI*.
- Tolnai új Világlexikona II. kötet, (1926). Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részv.-Társ., Budapest
- Tomcsányi Móric (1943): *Magyarország közzjoga*. Ötödik kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Verbőczy István (1844): *Hármaskönyv*. Magyar Tudós Társaság, Pest; Eggenberger József és fia ACAD; Nemzeti Közzszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest.
- Vutkovich Sándor (1904): *Magyar alkotmányjog. Első kötet*. Wigand F.K. könyvnyomdája, Pozsony.

COVID-19 és a jogok korlátozása, különös tekintettel az emberi jogi egyezményekben foglaltakra

I. A JÁRVÁNYOK MIATTI INTÉZKEDÉSEK

A különféle járványok elterjedésének megakadályozása érdekében évszázadok óta bevett gyakorlat volt egész települések, vagy azok egy részének a külvilágtól való hosszabb-rövidebb időre történő elzárása, kikötőkben vagy más utazási csomópontokon karanténok létesítése, a lakosság nagy tömegeit érintő utazási, kereskedelmi és egyéb korlátozások bevezetése. Mindezek az intézkedések – mai terminológiával élve – emberek vagy emberek csoportjai jogainak jelentős korlátozását jelentették, amelyeket gyakran igencsak erőszakosan és kegyetlenkedésektől sem visszariadva foganatosítottak.

A 20. században az emberi jogok védelméről szóló nagy nemzetközi egyezményekben elismerést nyert, hogy az államok háborúk, belső fegyveres konfliktusok, természeti vagy ipari katasztrófák, járványok stb. következtében olyan súlyos és vészterhes helyzetekbe kerülhetnek, amikor nem tudják vállalni az ezen egyezményekben lefektetett emberi jogok maradéktalan biztosítását. Ilyen esetekben általában szükségállapotot vagy rendkívüli állapotot hirdetnek, amelyeknek bevezetését indokolttá tevő eseményeket a szakirodalomban – eredetük alapján – három csoportba sorolják, mégpedig attól függően, hogy azok politikai, természeti vagy gazdasági eredetűek.^[1] Az államok gyakorlata és a szakirodalom alapján egyértelműen szükségállapot vagy rendkívüli állapot bevezetésére kerülhet sor természeti katasztrófák, háborúk, polgárháború vagy járványok miatt.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (PPJNE) 4. cikke,^[2] az Emberi Jogok Európai Egyezményének (EJEE) 15. cikke,^[3] az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményének (EJAKE) 27. cikke, az Emberi Jogok Arab Chartájának (EJACh) 4. cikke lehetővé teszi, hogy a nemzet létét fenyegető szükségállapot vagy rendkívüli állapot idején a szerződésben részes államok az egyezményekben rögzítettektől eltérjenek, és a jogokat korlátozó intézkedéseket foganatosítsanak. Az

[1] Vö. Balguy-Gallois, 2011, 152-155.

[2] Az Egyezségokmányt Magyarországon kihirdette az 1976. évi 8. tvr.

[3] Az Egyezményt Magyarországon kihirdette az 1993. évi XXXI. tv.

Ember és Népek Jogainak Afrikai Kartája (ENJAK) ilyen rendelkezést nem tartalmaz, ami azt jelenti, hogy az Afrikai Karta még szükségállapot vagy rendkívüli állapot idején sem teszi lehetővé az egyezményben részes államok számára, hogy az okmányban foglaltaktól eltérjenek.

II. A NEMZETKÖZI EGYEZMÉNYEK SZERINTI SZÜKSÉGÁLLAPOT, ILLETVE RENDKÍVÜLI ÁLLAPOT

A fentebb említett emberi jogi egyezményeknek a jogok korlátozásával kapcsolatos szakaszai meglehetősen hasonlóak. Így a szerződések mindegyike az egyezményekben biztosított jogoktól való eltérést „a nemzet létét fenyegető,” vagy „a közt fenyegető veszély” rendkívüli állapot, illetve szükségállapot idején tartják megengedhetőnek; az EJEE e mellett még a háborút külön is említi. Az EJAKE azonban részletesebb, miután e szerződés szerint a jogok korlátozására sor kerülhet „háború, a közt fenyegető veszély, vagy más olyan rendkívüli állapot esetén”, amely az „állam függetlenségét vagy biztonságát fenyegeti”.

Az egyezmények nem definiálják azt, hogy mit kell érteni a nemzet létét fenyegető helyzet, rendkívüli állapot stb. alatt, s az ezek bevezetésére okot adó eseményeket vagy körülményeket – eltekintve az EJAKE-től – nem részletezik. Mindezek következtében az államok belső alkotmányos szabályai meglehetősen nagy változatosságot mutatnak.^[4] Elmondható, hogy a törvényhozók igencsak találekonyak az államok szokásos életét, működését veszélyeztető különféle helyzetek csoportosításában, illetve elnevezésében. Erre példaként említhető a magyar Alaptörvény, amelyben külön rész található „Különleges jogrend” cím alatt.^[5] Ezzel kapcsolatban Till Szabolcs rámutat arra, hogy a különleges jogrend elnevezés „mint az eltérő definíciós elemeket hordozó időszak gyűjtőfogalma az Alaptörvény innovációja”.^[6] Az Alaptörvény egyébként hat különleges jogrendi időszak között tesz különbséget, ezek: rendkívüli állapot, szükségállapot, veszélyhelyzet, váratlan támadás, megelőző védelmi helyzet, terrorveszélyhelyzet.

A szükségállapot bevezetésére okot adó körülmények tekintetében útmutatóul szolgál az Emberi Jogi Bizottság (EJB) 2001-ben közzétett 29. sz. általános kommentárja, amely a PPJNE 4. cikkének értelmezése kapcsán példálódzva sorolja fel a természeti katasztrófákat, a tömeges felvonulásokat, beleértve az erőszakkal járó eseményeket, továbbá a nagy ipari katasztrófákat.^[7] Nehezen érthető, hogy – noha a járványok egyértelműen a szükségállapot kihirdetésére okot adó körülménynek tekinthetők – az általános kommentár a járványokról nem szól.

[4] A rendkívüli állapot alkotmányos kérdéseivel kapcsolatban ld.: Dyzenhaus, 2012, 442-462.

[5] Ld. az Alaptörvény 48-54. cikkeit.

[6] Vö. Till, 2018, [2].

[7] Vö. Human Rights Committee, General Comment 29. para. 5.

A rendkívüli állapot kihirdetésének indokait mind az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB), mind pedig az Emberi Jogok Európai Bizottsága (EJEBiz) több ügyben is tárgyalta. Ilyenként említhető az 1960-as évekből a *Lawless v. Írország* ügy,^[8] valamint a görögországi politikai helyzettel foglalkozó *Greek case*. Az utóbbi ügyben a görög katonai junta által bevezetett rendkívüli állapottal kapcsolatban az EJEBiz által kiküldött albizottság igen precízen meghatározta a rendkívüli állapot bevezetésére okot adó helyzet jellemzőit; e szerint a nemzet létét fenyegető veszélynek (1) valóságosnak és azonnalinak kell lennie; (2) következményeinek az egész nemzetet kell fenyegetniük; (3) a közösség szervezett életének folytatását kell veszélyeztetnie; (4) rendkívülinek kell lennie, abban az értelemben, hogy az Egyezmény által megengedett szokásos intézkedések vagy korlátozások nem elegendőek a közbiztonság, a közegészségügy és a közrend fenntartásra.^[9] E dokumentumban a közegészségügy külön történő említése alátámasztja azt, hogy közegészségügyi okokból is sor kerülhet rendkívüli állapot kihirdetésére.

Nyilvánvaló, hogy – a fenti szempontok figyelembevételével – maguk az államok döntenek el, hogy bizonyos események, helyzetek szükségessé teszik-e a nemzetközi jogi dokumentumok szerinti rendkívüli állapot elrendelését.^[10] Az államoknak tehát igen széles mérlegelési lehetőségük van annak megítélésében, hogy mikor áll fenn a nemzet létét vagy a közt fenyegető veszély, valamint adott körülmények között milyen intézkedések szükségesek, s ezen intézkedések mennyiben kívánják meg azt, hogy az állam eltérjen az emberi jogi egyezményekben vállalt kötelezettségeitől. Minden valószínűség szerint ennek tudható be, hogy alig van olyan eset, amikor valamely, az emberi jogi egyezmények betartását felügyelő nemzetközi fórum megkérdőjelezte volna egy állam által bevezetett rendkívüli állapot indokoltságát.

III. A JOGOKTÓL VALÓ ELTÉRÉS LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI

Mint már említettük, rendkívüli állapot idején sor kerülhet az emberi jogok korlátozására; s ebből a szempontból az intézkedések érinthetik mind a polgári és politikai jogokat, mind pedig a gazdasági, szociális és kulturális jogokat. Az utóbbi csoportba tartozó jogok kapcsán gondolunk a munkához való jogra, a pihenéshez való jogra, bizonyos szociális jogokra, az egészséghez való jogra, az élelemhez való jogra, az oktatáshoz való jogra stb.

[8] Ld.: *Case of Lawless v. Ireland*, Judgement of 1 July 1961, Series A, no. 3.

[9] *European Commission of Human Rights: The Greek Case*, Report of the Sub-Commission, Vol. I, para. 113.

[10] Ezzel kapcsolatban ld.: *Harris – O’Boyle – Bates – Buckley*, 2018, 818-820.

A mostani COVID-19 járvány mindennél jobban bizonyítja azt, hogy – akár megtörtént a rendkívüli állapot kihirdetése, akár nem – a világ számos államában a járvány elleni védekezés jegyében egy sor gazdasági, szociális és kulturális jogot igencsak megszorító intézkedést foganatosítottak. Tény, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (GSZKJNE)^[11] a jogoktól szükségállapot idején való eltérésről nem rendelkezik, azonban az egyezmény 4. cikkében van egy általános korlátozási klauzula, amely szerint az Egyezségokmányban elismert jogokat az állam „csak olyan korlátozásoknak vetheti alá, amelyeket – e jogok természetével összeegyeztethető mértékben és kizárólag a demokratikus társadalom általános jólétének előmozdítása céljából – a törvény határoz meg”. A Módosított Európai Szociális Karta F. cikkében^[12] viszont kifejezetten rendelkezik háború vagy rendkívüli helyzet alkalmával a Kartában lefektetett jogoktól történő ideiglenes eltérésekről. Az emberi jogok amerikai védelmi rendszerében az EJAKE-hez csatolt, a gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló Kiegészítő Jegyzőkönyv (San Salvadori Jegyzőkönyv) szintén tartalmaz egy általános korlátozási klauzulát. Vagyis a gazdasági, szociális és kulturális jogok tekintetében is vannak és lehetnek olyan korlátok, amelyek még rendkívüli állapot idején is határt szabnak az államok akcióinak, ezekkel azonban jelen írásunkban – terjedelmi okok miatt – nem foglalkozunk.

A polgári és politikai jogok rendkívüli állapot közepette történő korlátozhatósága szempontjából a jogoknak két csoportja között tehető különbség. Egyfelől az egyezmények értelmében vannak korlátozhatatlan jogok, amelyekről a nemzet létét fenyegető rendkívüli állapot idején sem lehet eltérni, vagyis e jogokat soha semmilyen körülmények között nem lehet felfüggeszteni vagy korlátozni; másfelől pedig bizonyos jogok esetében rendkívüli állapot alatt lehetséges az egyezményekben foglaltaktól való eltérés, azonban ezekre nézve is vannak bizonyos megszorítások.

1. Korlátozhatatlan jogok

A PPNJE, az EJEE, az EJAKE és az EJACH rögzíti, hogy bizonyos jogok tekintetében az egyezményekben foglaltaktól még szükségállapot vagy rendkívüli állapot idején sem lehet eltérni. Az okmányok mindegyike ilyenként említi az élethez való jogot, a kínzás tilalmát, a rabszolgaság tilalmát, valamint a *nullum crimen sine lege* szabályát.^[13]

A korlátozhatatlan jogok listája mind az EJAKE, mind pedig az EJACH szerint kiegészül további jogokkal, így az EJAKE a korlátozhatatlan jogok között említi még a lelkiismereti- és vallásszabadságot, a családnak védelemhez való jogát, a névjogot, a gyermeki jogokat, az állampolgársághoz való jogot, valamint

[11] Az Egyezségokmányt Magyarországon kihirdette az 1976. évi 9. tvr.

[12] A Módosított Kartát Magyarországon kihirdette a 2009. évi VI. tv.

[13] PPNJE 4. cikk 2. bek.; EJEE 15. cikk 2. bek.; EJAKE 27. cikk 2. bek.; EJACH 4. cikk 2. bek.

a kormányzásban való részvétel jogát.^[14] Az Emberi Jogok Amerikai Bírósága (EJAB) egy 1987-ben kelt tanácsadó véleményében erre a listára felvette még a *habeas corpus*-t és a bírósághoz való fordulás jogát, mondván, hogy ezek azért nem korlátozhatók, mert azok a jogi garanciáit képezik azon jogok védelmének, amelyeknek felfüggesztését tiltja az EJAKE 27. cikkének 2. bekezdése.^[15]

A PPJNE vonatkozásában is bővült a korlátozhatatlan jogok köre, amennyiben az un. *Siracusa Principles*^[16] a korlátozhatatlan jogokhoz sorolta a hozzájárulás nélküli orvosi és tudományos kísérletek tilalmát, a visszaható jogalkotásra tekintettel történő súlyosbítási tilalmat, a szerződéses kötelezettségeikért való bebörtönzés tilalmát, az ember jogképességét, valamint a gondolat- és vallásszabadságot.^[17] Ezeket azután átvették az EJB 29. sz. általános kommentárjában, sőt, továbbiakkal is bővítették, s az eljárási jogok közül a tisztességes eljárás-hoz való jogot is felvették a korlátozhatatlan jogok közé. Kétségtelen, hogy mind a *Siracusa Principles*, mind pedig a 29. sz. általános kommentár *soft law* normának minősül, azonban az ezekben foglaltakra a PPJNE 4. cikkének értelmezése során gyakran hivatkoznak.

2. A derogáció által érintett jogok

A járványok elleni küzdelem szükségessé tehet számos olyan megszorító intézkedést, amelyek korlátozzák az emberek mozgásszabadságát, a gyülekezési jogot, az egyesülési jogot, a szakszervezeti jogokat, a vallás gyakorlásának jogát, a fogvatartottak jogait, a véleménynyilvánítás szabadságát, a személyes szabadságot, a saját államba való visszatérés jogát, a magánélethez való jogot, az információszabadságot, a személyes adatok védelmét, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

E jogok egy részének korlátairól maguk a polgári és politikai jogokat rögzítő egyezmények is rendelkeznek, így majd mindegyik okmány a gyülekezési jog, az egyesülési jog, a mozgásszabadság, a vallásszabadság és a véleménynyilvánítás szabadsága tekintetében előírja, hogy azokat csak a törvényben megállapított olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban az állam biztonsága, a közbiztonság és a közrend, a közegészség,

[14] Az EJAKE-nek ezzel a rendelkezésével – Dinah Shelton szerint – ellensúlyozni kívánják azt, hogy az EJAKE, a többi nemzetközi okmányhoz képest, több lehetőséget biztosít a szükségállapot bevezetésére. Vö. Shelton, 2014, 201.

[15] Inter-American Court of Human Rights. Advisory Opinion OC-8/87.

[16] A *Siracusa Principles* a jogoknak szükségállapot idején való korlátozásával foglalkozik, s az Egyezségokmány 4. cikkében foglaltakat értelmezi. Az okmányt 31 szakértő részvételével 1984 tavaszán, a Siracusában megtartott tanácskozáson dolgozták ki, s azt az Emberi Jogi Bizottság is tárgyalta.

[17] Vö. para. 58.

az erkölcs vagy mások jogai és szabadsága védelme érdekében szükségesek.^[18] Természetesen ha valamelyik jogot – akár utóbb – mégis korlátozhatatlan jognak tekintik, akkor az egyezményekben foglaltaktól való eltérésről nem lehet szó.

A fentiekben említett, egyes jogokra érvényes korlátozásokon túlmenően az egyezmények mindegyike hangsúlyozza valamennyi restriktív vonatkozásában a szükségesség és arányosság elvét. Vagyis kimondják, hogy az államok csak „az adott helyzet által szigorúan megkövetelt mértékben tehetnek” korlátozó rendelkezéseket; továbbá az intézkedések nem lehetnek ellentétesek az államok egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeivel,^[19] ilyenek lehetnek a humanitárius jogi nemzetközi normák, vagy az EU tagállamok vonatkozásában az uniós jog. A PPJNE és az EJAKE külön is kiemeli, hogy ezen intézkedések nem jelenthetnek „faj, szín, nem, nyelv, vallás vagy társadalmi származás alapján történő megkülönböztetést.” Ehhez hozzátehetjük, tipikusan a diszkrimináció esetének tekinthető az is, amikor a járványra hivatkozva bármiféle csoport, térség, vagy akár más államok polgárai tekintetében politikai megfontolások alapján rendelnek el jogokat korlátozó intézkedéseket. A PPJNE a jogoktól való eltérés feltételeként említi a szükségállapot hivatalos kihirdetését is.^[20] Az EJEE és az EJAKE a kihirdetésről nem szól. Az EJEB-nak a Ciprus v. Törökország ügyében meghozott döntése értelmében azonban ahhoz, hogy Egyezmény 15. cikkének 1. bekezdésére hivatkozhasanak, formális és nyilvános nyilatkozat (public declaration) szükséges.

A korlátozható jogok vonatkozásában alapvető tétel tehát, hogy rendkívüli állapot idején csak olyan rendelkezések tehetők, amelyek szigorúan az adott helyzet által megkövetelt mértékben szükségesek és arányosak. Vagyis, egyfelől, nem lehet bevezetni olyan, a jogokat érintő restriktív intézkedéseket, amelyeknek megtételét a rendkívüli állapot nem indokolja, másfelől pedig a jogok aránytalanul és a helyzet által megkövánt mértéknél nagyobb arányban nem korlátozhatók.^[21]

Nyilvánvalóan nem könnyű annak megítélése, hogy a járvánnyal szembeni fellépés jegyében foganatosított bizonyos intézkedések mennyiben tekinthetők szükségesnek és arányosnak. Általában azonban – akár valamely nemzetközi fórum által – lehetséges annak eldöntése, hogy a jogokat korlátozó rendelkezések összefüggésbe hozhatók-e a rendkívüli állapottal, illetve, hogy az adott intézkedésre a rendkívüli állapot miatt szükség van-e, vagy sem. Ennél természetesen nehezebb abban állást foglalni, hogy a jogok korlátozásának terjedelme nem lépte-e túl a helyzet által megkövetelt mértéket.

[18] Vö. PPJNE 12.cikk 3. bek., 18. cikk 3. bek., 21 cikk és 22. cikk 2. bek.; EJEE 9. cikk 2. bek., 10. cikk 2. bek., 11. cikk 2. bek.; Negyedik Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikk 3. bek.; EJAKE 15, 2. bek., 16. cikk 2. bek., és 22. cikk 3. bek.

[19] PPJNE 4. cikk 1. bek.; EJEE 15. cik 1. bek.; EJAKE 27. cikk 1. bek. Az említett szakaszokkal kapcsolatban ld. Balguy-Gallois, 2011, 147-163., valamint Harris – O’Boyle – Bates – Buckley, 2018, 803-834.

[20] Az Arab Charta 4. cikk 1. bekezdésében szintén hivatalos kihirdetéséről rendelkezik.

[21] Vö. Human Rights Committee, General Comment 29. para. 5., valamint Siracusa Principles, 1984, paras. 51-57. Az EJB a COVID-19 járvánnyal összefüggésben 2020. április 20-án közzétett nyilatkozatában szintén kiemelte a szükségesség és arányosság elve betartásának fontosságát.

A szükségesség és arányosság kérdésével a Siracusa Principles is foglalkozik, s a jogoknak közegészségügyi okokból történő korlátozásával kapcsolatban a dokumentum leszögezi: a közegészség védelme alapul szolgálhat a PPJNE-ban rögzítettektől való eltérésre, annak érdekében, hogy az állam megtehesse a szükséges intézkedéseket a lakosság egészségére súlyosan veszélyt jelentő helyzetekben; azonban ezen intézkedések „célja kizárólag csakis a betegségek vagy a sérülések megakadályozása lehet vagy pedig a betegek és a sérültek ellátása”.^[22]

Sajnos a 20. század történelméből a példák hosszú sorát idézhetjük, amikor az államhatalom igencsak visszaélt a rendkívüli állapot adta helyzettel, így garanciális jelentősége van annak, hogy a jogoktól való eltérést szigorúan monitorozzák, s annak leple alatt – amint erre P. R. Gandhi rámutat – ne kerülhessen sor „a kormány politikai ellenfelei jogainak cinikus és szándékos megsemmisítés”-re.^[23]

IV. AZ ÉRTESÍTÉSI KÖTELEZETTSÉGEK ÉS JELENTŐSÉGÜK

A PPJNE, az EJEE, valamint az EJAKE értelmében az okmányokban foglaltaktól való eltérés, illetve a jogok felfüggesztésének, korlátozásának lehetőségével élő államok kötelesek haladéktalanul értesíteni az egyes szerződésben részes többi államot, mégpedig az egyezmények letéteményeseként eljáró nemzetközi szervezeteken keresztül; így a PPNE 4. cikkének 3. bek. értelmében az ENSZ főtitkárát; az EJEE 15. cikkének 3. bek. szerint az Európa Tanács főtitkárát; az EJAKE 27. cikkének 3. bek. alapján az Amerikai Államok Szervezetének főtitkárát. Az értesítésekben teljes körű tájékoztatást kell adni a megtett intézkedésekről és azok okairól. Ezzel kapcsolatban az EJAKE azt is előírja, hogy az értesítéseknek tartalmazniuk kell a „felfüggesztés megszüntetésére kitzított időpontot” is. A fentebb említett tájékoztatási kötelezettségek egyáltalán nem tekinthetők formálisnak, s maga az EJB is ezt több ízben megerősítette.^[24]

Az értesítések jelentősége mindenekelőtt abban van, hogy ezáltal a nemzetközi közösség tagjai hivatalos információt kaphatnak arról, hogy egy adott állam valamely emberi jogi egyezmény mely rendelkezéseinek alkalmazását mikortól és mennyi időre szólóan korlátozza, illetve függeszti fel.^[25] Ezen túlmenően az értesítések lehetőséget teremtenek arra, hogy érvényesülhessen egyfajta nemzetközi kontroll a rendkívüli állapot kihirdetésének szükségessége, a jogok korlátozása és a bejelentések szabályszerű volta felett. Tény azonban, hogy jogilag a kontroll lehetőségei behatároltak.

[22] Vö Siracusa Principles, 1984, para. 5. Ugyanez jutott kifejezésre az EJB 2020. április 30-án kelt nyilatkozatában.

[23] Gandhi, 2011, 824. Idézi: Joseph – Schultz – Castan, 2011, 824.

[24] McGoldrick, 1994, 307.

[25] Vö. Harris – O’Boyle – Bates – Buckley, 2018, 829-830.

Más kérdés az, hogy a nemzetközi szervezetek politikai szervei természetesen foglalkozhatnak és foglalkozniuk is kell a rendkívüli állapotok bevezetésével és a jogok korlátozásának jogszerűségével; az emberi jogi tárgyú egyezmények betartását felügyelő jogi fórumok lehetőségei azonban korlátozottak. Így az EJEB az EJEE-ben és az ahhoz csatolt jegyzőkönyvekben foglaltak megsértését akkor vizsgálhatja, ha előtte valamely konkrét ügyben egyéni kérelemmel vagy egy állam által egy másik szerződő állammal szemben kezdeményezett eljárással fordulnak hozzá. Az amerikai védelmi rendszer ebből a szempontból több lehetőséget kínál, miután az egyéni panaszokon és az államközi bejelentéseken túlmenően az EJAKB a szükségállapottal tanácsadó vélemény formájában is foglalkozhat. Az EJB az egyéni és államközi panaszok mellett, az államok időszakszerű vagy a Bizottság által külön kért jelentések megvizsgálása során tárgyalhatja a szükségállapot idején elrendelt korlátozásokat, azonban könnyen lehet, hogy erre is csak jóval az események után kerül sor, ráadásul a Bizottság ezzel kapcsolatban kötelező érvényű döntést nem hozhat.

A COVID-19 járvánnyal összefüggésben mindenképpen érdemes kitérni arra, hogy az államok betartották-e a nemzetközi szervezetek, illetve a többi szerződő állam felé történő értesítésre vonatkozó szabályokat.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint^[26] a PPJNE alapján fennálló bejelentési kötelezettségének az Egyezségokmányban részes 173 állam közül mindössze 14 állam tett eleget, ami a részes államok mintegy 8%-át teszi ki.^[27] Az EJEE-ben előírt tájékoztatási kötelezettségről szóló rendelkezést mindössze 10 állam tartotta be.^[28] Figyelemmel arra, hogy az EJEE jelenleg 47 állam között hatályos, így gyakorlatilag a részes államoknak alig több, mint 20%-a értesítette az Európa Tanács főtítkárárt. Az EJAKE esetében az Amerikai Államok Szervezetének főtítkáránál a jogok felfüggesztéséről 12 állam tett bejelentést, ami így eléri a részes államok 50%-át.^[29]

Ahhoz képest, hogy a különféle híradások szerint a világ államainak jelentős részében a COVID-19 járvánnyal szembeni küzdelem során igencsak szigorú, az emberi jogokat korlátozó intézkedéseket vezettek be, a fenti adatok arra utalnak, hogy a nemzetközi közösség államainak csak egy töredéke tett eleget az

[26] Vö.: Derogations from Article 21 ICCPR, 2020. április 27-i adatok.

[27] Az értesítések megtételének időbeli sorrendjében ezek a következő államok: Argentína, Guatemala, Lettország, Örményország, Észtország, Ecuador, Románia, Peru, Grúzia, Palesztina, Chile, Kirgizisztán, Kolumbia, El Salvador.

[28] Az értesítések megtételének időbeli sorrendjében ezek a következő államok: Románia, Örményország, Moldovai Köztársaság, Észtország, Grúzia, Albánia, Észak-Macedónia, Szerbia, San Marino, Lettország.

[29] Az értesítések megtételének időbeli sorrendjében ezek a következő államok: Ecuador, Kolumbia, Guatemala, Panama, Honduras, Bolívia, Argentína, Peru, El Salvador, Dominikai Köztársaság.

emberi jogi konvenciókban előírtaknak.^[30] Ami a bejelentések tartalmát illeti, az is kifogásolható. Egyes államok ugyanis csak egészen rövid, gyakorlatilag a korlátozásra kerülő jogokat meg sem említő értesítéseket küldtek, mások azonban részletesen ismertették az intézkedések által érintett jogokat, s a jogszabályok, illetve azok fordításának rendelkezésre bocsátásával igyekeztek teljes képet adni az egyezményekben foglaltaktól való eltérésről. Az előírt értesítési kötelezettségek ily mértékű negligálása különösen sajnálatos, miután járványok idején a nemzetközi közösség felé történő korrekt tájékoztatásnak különös jelentősége van, annak következtében, hogy a járványok tipikus példái a nemzet létét, vagy a közt veszélyesítő olyan veszélyeknek, amelyek egészen rövid idő alatt áttérjedhetnek más államokra is.

V. KÖVETKEZTETÉSEK

A polgári és politikai jogokról szóló hatályos konvenciók és az azokhoz kapcsolódó *soft law* normák alapján egyértelműen megállapítható, hogy a járványok a nemzet életét veszélyeztető olyan helyzetnek minősülnek, amelyek szükségessé tehetik szükségállapot vagy rendkívüli állapot kihirdetését, és – az egyezmények által meghatározott keretek között – a jogok korlátozását.

A mostani COVID-19 járvánnyal szembeni védekezés érdekében a világ államainak többségében olyan intézkedéseket fogantatosítottak, amelyekkel igen csak eltértek a fentebb említett nemzetközi egyezményekben foglaltaktól; és sor került gazdasági, szociális és kulturális jogok korlátozására is. Sőt, nem egy államban olyan rendelkezéseket hoztak, amelyeknek szükségessége a járvánnyal szembeni védekezés szempontjából megkérdőjelezhető. Mindez azonban úgy történt, hogy az államok jórésze – noha igencsak hivatkoztak a nemzet létét és a közt veszélyeztető helyzetre – formálisan nem hirdetett az egyezmények szerinti szükségállapotot vagy rendkívüli állapotot, aminek következtében úgy vélték, túltehetik magukat a jogok korlátozásával kapcsolatban az egyezményekben előírt tartalmi és formai előírásokon. De még azok az államok is, amelyek bevezették a rendkívüli állapotot, és eleget tettek a nemzetközi szervezetek és a többi szerződő állam felé fennálló értesítési kötelezettségeiknek, nem egy esetben hiányos értesítést küldtek.

Kíváncsún lennének, ha mindenekeelőtt az EJB, amely e téren a legfontosabb univerzális nemzetközi egyezmény betartását felügyelő nemzetközi fórum, kidolgozna egy kifejezetten a járványokra és a jogoknak járványok idején való korlátozására vonatkozó általános kommentárt, mégpedig a GSzKJNE-ben foglaltak

[30] Ld. részletesebben: Verfassungsblog: Covid-19 Derogations, 2020.

felett őrökődő Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságával együttműködve. Ebben a dokumentumban részletesen ki kellene bontani, hogy járványok idején a jogok korlátozása tekintetében miképpen értelmezendő a szükségesség és arányosság szabálya, a diszkrimináció tilalma, az intézkedéseket megszegőkkel szembeni szankciók arányosságának tétele, az egyéb nemzetközi kötelezettségek tiszteletben tartására vonatkozó előírás, továbbá, hogy a járványokra hivatkozva az állam a gazdasági, szociális és kulturális jogok korlátozása terén milyen intézkedéseket foganatosíthat.

IRODALOMJEGYZÉK

- Balguy-Gallois, Alexandre (2011): Article 4. In: Decaux, Emmanuel (sous la direction): *Le Pacte international relatif aux droits civils et politiques*. Economica, Paris.
- Dyzenhaus, David (2012): State of Emergency. In: Michel Rosenfeld – András Sajó (Eds.): *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. OUP, Oxford.
- Ghandhi, P.R. (1989): The Human Rights Committee and Derogation in Public Emergencies. In: *German Yearbook International Law*. Duncker & Humblot eLibrary.
- Harris, D.J. – O’Boyle, M. – Bates, E.P. – Buckley, C.M. (2018): *Law of the European Convention on Human Rights*. 4th Edition. OUP, Oxford.
- Joseph, Sarah – Schultz, Jenny – Castan, Melissa (2011): *The international Covenant on Civil and Political Rights. Cases, Materials, and Commentary*. Second Edition. OUP, Oxford.
- McGoldrick, Dominic (1994): *The Human Rights Committee*. Clarendon Press, Oxford.
- Shelton, Dinah L. (2014): *Advanced Introduction to International Human Rights Law*. Edward Elgar Publishing, The Lypiatts (UK).
- Till Szabolcs (2018): „Különleges jogrend”. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*.
- Verfassungsblog: Covid-19 Derogations, 2020. (Available at: <https://verfassungsblog.de/dissecting-covid-19-derogations/>).

EGYÉB FORRÁSOK

- 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.
- 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.
- 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.
- 2009. évi VI. törvény a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről.

- Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights „Protocol of San Salvador”. Adopted in San Salvador on November 17, 1988.
- African Charter on Human and Peoples’ Rights. Concluded at Nairobi on 27 June 1981. UN Treaty Series No. 26363.
- American Convention on Human Rights: “Pact of San José, Costa Rica”. Signed at San José, Costa Rica, on 22 November 1969. UN Treaty Series No. 17955.
- Arab Charter on Human Rights, Adopted on 23 May 2004. Tunisia. (Available at: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/loas2005.html>).
- Council of Europe, European Commission of Human Rights, The Greek Case (Application No.3321/67 Denmark V. Greece; Application No.3322/67 Norway V. Greece; Application No. 3323/67 - Sweden V . Greece; Application No.3344/67 Netherlands V. Greece). Report of the Sub-Commission.
- Derogations by States Parties from Article 21 ICCPR, Article 11 ECHR, and Article 15 ACHR on the Basis of the COVID-19 Pandemic. (Available at: [https://www.rightofassembly.info/assets/downloads/Derogations_by_States_Parties_from_the_right_to_assembly_on_the_Basis_of_the_COVID_19_Pandemic_\(as_of_23_April_2020\).pdf](https://www.rightofassembly.info/assets/downloads/Derogations_by_States_Parties_from_the_right_to_assembly_on_the_Basis_of_the_COVID_19_Pandemic_(as_of_23_April_2020).pdf)).
- Human Rights Committee, General Comment 29, States of Emergency (article 4), U.N. Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11 (2001).
- Inter-American Court of Human Rights. Advisory Opinion OC-8/87. of January 30, 1987 Habeas Corpus in Emergency Situations (Arts. 27(2), 25(1) and 7(6) American Convention on Human Rights) Requested by The Inter-American Commission on Human Rights.
- Lawless v. Ireland, Judgement of 1 July 1961, Series A, no. 3.
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
- Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. Annex, UN Doc E/CN.4/1984/4 (1984).

Doktorrá avatás és eskü - 2008.

A hírközlés és a média uniós szabályozásának reformja napjainkban

Az elmúlt évek globalizációs világgazdasági fejlődése, a közszolgáltatások alapvető átalakulása, valamint jelentős társadalmi változások miatt elkerülhetetlenné vált az Európai Unióban (továbbiakban: Unió vagy EU) a hírközlésre és az audiovizuális médiára vonatkozó szabályozás alapvető reformja, átalakítása. A hírközlési szolgáltatások fejlődése olyan óriási mérvű volt és olyan, teljesen új szolgáltatások kerültek előtérbe, valamint a hírközlési piaci verseny annyira gyökeresen alakult át, hogy teljesen új szabályozási keretrendszer megalkotása vált szükségessé. Ezzel szemben a média területén a szabályozás eleve óvatosabb megközelítése és tartalma, illetve a tagállamok médiaszolgáltatásokkal és a véleményszabadsággal kapcsolatos szuverenitásába való beavatkozási korlátai és nehézségei miatt nem új keretszabályozás, hanem a korábbi audiovizuális médiaszolgáltatási irányelv módosítását választotta az uniós jogalkotás. Igaz, hogy e módosítás szinte teljesen egészében átalakítja a korábbi szabályozást, és a korábbi szabályozás minden része átfogó jellegű, de mégsem új irányelvi szabályozásként valósult meg.

A hírközlés és a média szabályozásának területe alapvetően érinti az Unió és a tagállamok gazdasági és társadalmi fejlődését, valamint versenyképességét a világgazdaságban, továbbá igen jelentős befolyással bír a tagállamok közszolgáltatási rendszerének megszervezésében is, így fontos, közigazgatási elméleti jelentősége is van ezen szabályozási reform ismertetésének.

I. A HÍRKÖZLÉSI IGAZGATÁS UNIÓS SZABÁLYOZÁSÁNAK (A "KÓDEX") ÚJSZERŰSÉGEI

Az Európai Elektronikus Hírközlési Kódex létrehozásáról szóló, 2018. december 11-i (EU) 2012/1972 európai parlamenti és tanácsi irányelv (a továbbiakban: Kódex) rendelkezései az összekapcsoltság (konnektivitás) javítását, a nagy sebességű hálózatok bevezetésének elősegítését, ezzel összefüggésben a magánberuházások ösztönzését, a fogyasztók magasabb szintű védelmét, a verseny erősítését és annak elősegítését szolgálják, hogy a szabályozás és a szolgáltatások megfeleljenek a növekvő felhasználói igényeknek.

A Kódexben módosul az elektronikus hírközlési szolgáltatás meghatározása, amely ezentúl magában foglalja az internet-hozzáférési szolgáltatást, a személyközi (számfüggő vagy számfüggetlen) hírközlési szolgáltatást és a – korábbi definícióval részben egyező – jelátvitelből álló szolgáltatást is. Ebben a lényegi, és talán a legjelentősebb koncepcionális változás, hogy a fogalom, ekként a szabályozás hatálya a számfüggetlen személyközi hírközlési szolgáltatásra is kiterjed. E szolgáltatásnál a kapcsolat nem a kiosztott számozási erőforrások (például a nemzeti vagy nemzetközi számozási tervben szereplő hívószám) igénybevételel valósul meg, és e szolgáltatás nem tesz lehetővé kommunikációt a számozási tervben szereplő hívószámmal. Így a Kódex az online hangkapcsolatot, üzenetküldést biztosító, nem konvencionális szolgáltatásokat is szabályozás alá vonta.^[1] A számfüggetlen személyközi hírközlési szolgáltatások sajátosságaiból következik az, hogy e szolgáltatások nyújtóira nem terjednek ki bizonyos, az elektronikus hírközlési szolgáltatásokat érintő jogosultságok és kötelezettségek, a számfüggetlen személyközi hírközlési szolgáltatás nyújtását nem kell a hatóságokhoz bejelenteni.^[2]

Egyes kisebb változásokon túl az elektronikus hírközlési tevékenység végzéséhez további új követelmények is kapcsolódnak a Kódex alapján. Ilyen, hogy a hálózat üzemeltetője vagy a szolgáltatás nyújtója akkor is köteles pénzügyi beszámolót készíteni, azt könyvvizsgálatnak alávetni és közzétenni, ha nem tartozik a társasági jog hatálya alá, és nem terjednek rá ki az uniós számviteli követelmények.^[3]

Az uniós elektronikus hírközlési ágazat fejlődésének elősegítését, a konnektivitás javítását szolgálják a rádióspektrumok hatékonyabb és harmonizált felhasználásával összefüggő új rendelkezések. A Kódex bevezeti a spektrumgazdálkodás harmonizálását szolgáló különböző konzultációs eljárásokat a frekvenciahasználati jogosultság megszerzésére irányuló eljárásokkal összefüggésben, a rádióspektrumok koordinációja során, valamint az ún. szakértői tervezés kapcsán. Ebben különösen fontos szerepe van az RSPG-nek (Radio Spectrum Policy Group), amely a 2002/622/EK bizottsági határozattal^[4] létrehozott, rádiófrekvencia-politikával foglalkozó csoport megjelölése.^[5] A szabályozás kiszámíthatóságát segíti elő az az új rendelkezés is, amely szerint a versenyeztetési eljárásban megszerzett rádióspektrum-használati jogosultság időtartama 15 év, a jogosultság a Kódexben megállapított feltételek fennállása esetén meghosszabbítható, illetve megújítható.^[6] Az 5G kiépítésének ösztönzéseként a Kódex előírja, hogy a tagállamoknak 2020. december 31-ig biztosítaniuk kell meghatározott frekvenciasávok szélessávú szolgáltatásokra történő használatát.^[7]

[1] Kódex 2. cikk 4-7. pontja; jelölés hiányában a hivatkozáson a Kódex cikkét kell érteni a továbbiakban.

[2] 12. cikk (2) bekezdése.

[3] 17. cikk (2) bekezdése.

[4] 2002/622/EK határozat.

[5] 35-37. és 45. cikk.

[6] 49. cikk.

[7] 54. cikk.

A Kódex alapján a tagállamoknak részletesen fel kell mérniük, elemezniük kell a hírközlési hálózatok kiépítettségét és műszaki jellemzőit. A nagysebességű elektronikus hírközlő hálózatokkal kapcsolatos földrajzi felmérés, valamint az ellátatlan földrajzi területek és a kiépítésre vonatkozó piaci beruházási tervek felmérése közvetetten járul hozzá a nagy sebességű hálózatok elterjedéséhez. Ezt a tagállami hatóságoknak első ízben 2023. december 21-ig kell elvégeznie.^[8]

A piacsabályozásra vonatkozó, a Kódex alapján hatályba lépő új rendelkezésekkel megváltoznak a piacsabályozási tagállami feladatok, a piacsabályozási tevékenység céljai, keretei. Az uniós hírközlési piacok a közösségi ágazati keretrendszer hatályba lépése óta eltelt közel két évtized alatt érettebbé váltak, a fogyasztói jólétet elősegítő verseny fokozódott, és a globalizáció új kihívásokat támasztott ebben az ágazatban is. A Kódex piacsabályozási rendszere a korábbinál nagyobb hangsúlyt helyez a szabályozás harmonizálására, az egyes közhatalmi eszközök differenciálására, valamint a jelentős piaci szereplők önálló kezdeményezéseire és együttműködésére a piacsabályozás érdekében. Előtérbe kerül a nagy sebességű hálózatok bevezetésének elősegítése és az uniós gazdasági érdekek védelme az elektronikus hírközlési ágazatban, ahol az új típusú - jellemzően nem európai szolgáltatók által biztosított - szolgáltatások, újfajta üzleti modellek, üzleti és műszaki megoldások késztetik stratégiáik átgondolására a gazdasági és ágazati politikai döntéshozókat.

A korábbiakhoz képest a piacelemzések gyakorisága csökken, a piacelemzést a jelentős piaci erejű szolgáltatók előző azonosításától számított öt éven belül kell elvégezni, amely egy évvel meghosszabbítható. A határidő az Európai Bizottságnak korábban be nem jelentett piacok esetében az érintett piacokra vonatkozó ajánlás felülvizsgálatától számított három év.^[9]

A jelentős piaci erejű vállalkozások önkéntes kötelezettségvállalásokat tehetnek arra, hogy a rendkívül nagy kapacitású új optikai hálózatok kiépítését megnyitják a társberuházások előtt, például megállapodások útján. Önkéntes szétválás esetén a jelentős piaci erejű vállalkozások kötelezettségeket vállalhatnak együttműködési megállapodásokra és a hozzáférés biztosítására.^[10] További, a szabályozást finomító, az intézkedések differenciálását elősegítő eszköz, hogy ha a tagállami szabályozó hatóság arra jut, hogy a nagykereskedelmi piacon azonosított jelentős piaci erejű vállalkozás kiskereskedelmi piacokon nem folytat tevékenységet, kizárólag az egyenlő elbánás, a hálózati elemekhez való hozzáférés, valamint az ésszerű és méltányos árak alkalmazására vonatkozó kötelezettségét írhatja elő.^[11]

[8] 22. cikk.

[9] 67. cikk.

[10] 76. és 78-79. cikk.

[11] 80. cikk.

A hálózatok fejlesztését és a verseny előmozdítását segítő új eszköz továbbá, hogy előírható a vezetékek, kábelek és a kapcsolódó eszközök építményeken belüli vagy az első gyűjtő- vagy elosztási pontig tartó megosztását a hálózat üzemeltetője vagy az eszköz felett rendelkezni jogosult személy számára.^[12]

Az uniós harmonizációt fokozza továbbá, hogy az Európai Bizottság 2020. december 31-ig meghatározza az Unió egészében egységes maximális mobilhívás-végződtetési díjat, valamint egységes maximális vezetékes hívásvégződtetési díjat, amit minden szolgáltatóval szemben érvényesíteni kell.^[13]

A Kódex nyomán megváltozik az egyetemes szolgáltatások rendszere is. A korábbiakkal szemben az egyetemes szolgáltatás körében a tagállamoknak biztosítaniuk kell a megfizethető és megfelelő szélessávú internet-hozzáférési szolgáltatás és hangszolgáltatás rendelkezésre állását minden fogyasztó részére, és ha szükséges, további egyetemes szolgáltatások nyújtását írhatják elő. A társadalmi és gazdasági életben való részvételhez szükséges sávszélesség biztosítása érdekében minden tagállam meghatározza, hogy mi minősül megfelelő szélessávú internet-hozzáférési szolgáltatásnak, de annak legalább az irányelvben meghatározott szolgáltatások támogatását biztosítania kell.^[14]

Lényegi változást jelent, hogy a Kódex fogyasztóvédelmi jellegű előírásai elsősorban immáron a végfelhasználók (előfizetők) jogainak, érdekeinek védelmét célozzák. A végfelhasználó olyan felhasználó (bármilyen felhasználó), aki nem biztosít elektronikus hírközlő hálózatot vagy nem nyújt elektronikus hírközlési szolgáltatást, hanem használja, igénybe veszi a hírközlési szolgáltatást.

A végfelhasználói jogokra vonatkozó előírásokat – a megkülönböztetésmentesség és az alapjogok védelme kivételével – nem kell alkalmazni a számfüggetlen személyközi hírközlési szolgáltatásokat nyújtó mikrovállalkozásokra, kivéve, ha egyéb elektronikus hírközlési szolgáltatásokat is nyújtanak.^[15] A Kódex nyomán hangsúlyosabbá válik a végfelhasználók megfelelő tájékoztatása és a szolgáltatások összehasonlíthatósága, az, hogy a megfelelő (a szükséges kérdésekre kiterjedő, ugyanakkor közérthető) információk birtokába kerüljenek. A tájékoztatást a szerződéskötést vagy az ajánlat elfogadását megelőzően – lehetőleg tartós adathordozón – a fogyasztó rendelkezésére kell bocsátani. Az internet-hozzáférési szolgáltatást vagy a nyilvánosan elérhető személyközi hírközlési szolgáltatást nyújtó szolgáltató köteles az ajánlatok átláthatósága, összehasonlíthatósága érdekében az általa nyújtott szolgáltatások jellemzőit világos, átlátható, géppel olvasható, összehasonlításra alkalmas módon közzétenni, a fogyatékosággal élő végfelhasználók számára akadálymentes formátumban is. A végfelhasználó jogosult továbbá térítésmentesen hozzáférni legalább egy olyan független összehasonlító eszközhöz, amely segítségével összevetheti és

[12] 61. cikk.

[13] 75. cikk.

[14] 84. cikk, V. Melléklet.

[15] 98. cikk.

értékelheti az egyes szolgáltatásokat.^[16] A szerződésmódosítással kapcsolatos tájékoztatást, valamint a határozott idejű szerződés határozatlanná válását tartós adathordozó útján kell közölni.^[17]

Az uniós ágazati szabályozás további jelentős változása, hogy a harmonizáció eredményeként hangsúlyosabbá válik az Európai Elektronikus Hírközlési Szabályozók Testületének (a továbbiakban: BEREC) szerepe. Az Európai Parlament és a Tanács közvetlenül alkalmazandó 2018. december 11-i (EU) 2018/1971. számú rendelete (a továbbiakban: BEREC Rendelet)^[18] alapján a tagállami szabályozó hatóságok a BEREC által elfogadott iránymutatást, véleményt, ajánlást, közös álláspontot és bevált gyakorlatot szabályozási, felügyeleti tevékenységük során kötelesek figyelembe venni, és az esetleges eltérést indokolni.^[19] A Kódex egyebekben utal arra, hogy a tagállamoknak biztosítani kell, hogy a nemzeti szabályozó hatóságok a lehető legteljesebb mértékben figyelembe vegyék e szabályozókat, és említést is tesz erről a konkrét tartalmi előírásoknál.^[20] A BEREC Rendelet alapján azonban az adott iránymutatásokat az ott meghatározottak szerint akkor is figyelembe kell venni, ha a Kódex arra nem tér ki.

Az iránymutatások kérdése mellett a BEREC a határon átnyúló jogviták, a transznacionális piacok szabályozása körében és a piacelemzési eljárás akadályozottsága esetén is jelentős szerepet a jövőben.^[21]

Hazánk ez év tavaszán az EU tagállamok közül elsőként implementálta, harmonizálta jogrendszerébe az említett új uniós keretszabályozást. Ezzel hazánk jelentős versenyképességi és hírközlési piac-fejlesztési előnyt szerzett a többi tagállamhoz képest, hiszen a korszerű hírközlés-igazgatási intézmények már most hatályosultak a szabályozásunkban, és a korai implementációval megfelelő felkészülési időt is biztosítunk a piac számára a legmegfelelőbb megoldások érvényesítésére. Az implementációval hazánk szinte teljesen új hírközlés-szabályozást vezet be. E mostani átfogó Eht. módosítás a hírközlési liberalizáció kezdete óta a legkorszerűbb és legmodernebb hírközlési jogi szabályozás, mely most először hozta teljesen összhangba megfelelő arányokkal a piac, a verseny, az előfizetők, a fogyasztók, a hírközlési szolgáltatók, a mai korhoz igazodó hírközlés-fejlesztés, valamint az állami feladatok, célok szempontjait. Mindebből egy olyan jövőbe mutató szabályozás került elfogadásra, mely garantálja a hírközlés olyan ütemű és minőségű fejlődését, mely nemcsak a gazdaság egészének motorja és meghatározója, hanem hazánk versenyképességének is alapja lehet.

[16] 102-103. cikk.

[17] 105. cikk (3)-(4) bekezdése.

[18] 2018/1971 EU rendelet.

[19] BEREC Rendelet 3. cikk (1), 4. cikk (1) és (4) bekezdése.

[20] 10. cikk (2) bekezdése, továbbá pl. a más által üzemeltetett hálózati elemekhez való hozzáférés műszaki jellegű paraméterei [61. cikk (3) és (7) bekezdése], a referenciaajánlati minimumkövetelmények [69. cikk (4) bekezdése], rendkívül nagy kapacitású hálózatok [82. cikk], az internethozzáférési és személyközi hírközlési szolgáltatások szolgáltatásminősége [104. cikk (2) bekezdése], valamint a lakossági riasztórendszer [110. cikk (2) bekezdése] vonatkozásában.

[21] 27., 65-67. cikk.

II. AZ AUDIOVIZUÁLIS MÉDIASZOLGÁLTATÁSOK UNIÓS SZABÁLYOZÁSÁNAK ÚJDONSÁGAI (AZ “ÚJ” AVMS IRÁNYELV)

Az európai uniós joganyagban az audiovizuális média szabályozása harmonizált területként szerepel, a közösségi szabályozás alapjai már az 1980-as évek végén kialakításra kerültek.^[22] A szabályozás többszöri módosítását követően 2010-ben új irányelvet fogadott el az uniós jogalkotó a médiaszabályozás vonatkozásában: Az Európai Parlament és a Tanács 2010. március 10-i 2010/13/EU irányelvét a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv, a továbbiakban: AVMS irányelv).

Az AVMS irányelv elfogadása óta az Internet terjedésével és a szolgáltatástípusok bővülésével egyre elmosódottabbá vált a határ a hagyományos médiafogyasztás és az új típusú (média)tartalmak között. A közösségi médiaplatformok a nyilvános közlés, illetve a nyilvánosság újfajta típusát, fórumát, rendszerét alakították ki, alapvetően átfórmálták a nyilvánosság szerkezetét és a véleményközlés, valamint a tájékozódás hagyományos módjait, így a szabályozást is újfajta kihívás elé állították. A televíziós tartalom mellett egyre nagyobb a jelentősége az új típusú tartalmaknak, például a videóklipeknek vagy a felhasználók által létrehozott videóknak, amelyek különösen a fiatalabbak nézői szokásait változtatták meg. Ez a médiakonvergencia szükségessé tette a jogi keret felülvizsgálatát, amelynek eredményeként megszületett az Európai Parlament és a Tanács 2018. november 14-i (EU) 2018/1808 irányelve (a továbbiakban: módosító irányelv) az AVMS irányelv változó piaci körülményekre tekintettel való módosításáról. A módosító irányelv 2018. december 18-i hatállyal módosította az AVMS irányelvet, annak érdekében, hogy

- kiterjesszen bizonyos audiovizuális szabályokat a videómegosztó-platformokra, valamint bizonyos közösségi médiaplatformokon megosztott audiovizuális tartalmakra;
- rugalmasabbá tegye az audiovizuális médiaszolgáltatásokra vonatkozó előírásokat, különösen a kereskedelmi közlemények és a termék megjelenítés szabályai tekintetében;
- elősegítse az európai gyártású médiatartalmak népszerűsítését;
- védje a gyermekeket, kiskorúakat a káros médiatartalmaktól, és hatékonyabban lépjen fel a gyűlöletbeszéd ellen;
- megerősítse a nemzeti szabályozó hatóságok függetlenségét.

A szabályozás legfőbb újdonsága, hogy az online szolgáltatások médiatartalom-fogyasztásban betöltött egyre növekvő szerepének elismeréseként az AVMS irányelv tárgyi hatályát kiterjeszti a közösségi médiaplatformok meghatározó

[22] 89/552/EGK irányelv.

területére, a videómegosztóplatform-szolgáltatásokra. Az irányelv preambulumában külön is kiemeli, hogy a szabályozás bevezetése azért indokolt, mert a videómegosztóplatform-szolgáltatások az „információmegosztás, a szórakoztatás és az oktatás fontos médiumává váltak, (...) ennél fogva a kiskorúaknak a káros tartalomtól és az összes polgárnak a gyűlöletre, az erőszakra és a terrorizmusra való uszítástól való védelme érdekében ezeknek a szolgáltatásoknak (...) a 2010/13/EU irányelv hatálya alá kell tartozniuk”. A szabályozás kiterjesztése kifejezi azt a szabályozási célt, hogy az egyes videómegosztóplatform-szolgáltatók viseljenek bizonyos fokú felelősséget a platformon közzétett tartalmakért.

A szolgáltatás ugyan hasonló a lekérhető médiaszolgáltatáshoz (video-on-demand, VoD szolgáltatáshoz), azonban a videómegosztóplatform-szolgáltatás legfontosabb eleme, hogy hozzáférést biztosít a felhasználók által készített videókhoz, azzal, hogy a platformszolgáltató szerkesztői felelősséggel nem rendelkezik a feltöltött videók tekintetében. Vagyis a videómegosztóplatform-szolgáltató a médiaszolgáltató, médiaszolgáltatás egyik legfontosabb jellemzőjével (szerkesztői felelősséggel) nem bír, de a platformján keresztül terjesztett, megosztott tartalommal kapcsolatban maga is végez bizonyos műveleteket (például a tartalom szervezését) annak érdekében, hogy ebből bevétele keletkezzen. A médiaszabályozás ezt a médiatartalomhoz fűződő aktív kapcsolatot értékeli, ez indokolja a szolgáltatás médiaszabályozás hatálya alá vonását.

Az előbbiekkal összhangban a módosított AVMS irányelv a videómegosztóplatform-szolgáltatásokat önálló szolgáltatási kategóriaként definiálja, elhatárolva őket a médiaszolgáltatásoktól és az egyéb tartalomszolgáltatásoktól az alábbi ismérvek mentén:

- a szolgáltatás jelentős mennyiségű olyan műorszám vagy felhasználó által előállított videó tárolását jelenti, amelyért a videómegosztóplatform szolgáltatója nem tartozik szerkesztői felelősséggel,
- a tárolt tartalom rendszerezését a szolgáltatás nyújtója végzi, például automatikus úton vagy algoritmussal, különösen megjelenítés, megjelölés és sorba rendezés révén, továbbá
- a szolgáltatásnak, illetve a szolgáltatás valamely elkülöníthető részének elsődleges célja az, hogy a videómegosztóplatform-szolgáltató tárhelyén tárolt műorszámokat, illetve a felhasználók által előállított videókat eljuttassa a nyilvánossághoz tájékoztatás, szórakoztatás vagy oktatás céljából elektronikus hírközlő hálózaton keresztül.

A videómegosztóplatform-szolgáltatónak a tartalom szervezésén, rendszerezésén túl a tényleges tartalomra nincs befolyása, míg a médiaszolgáltató a műorszámok kiválasztása és összeállítása felett tényleges ellenőrzést gyakorol. Az AVMS irányelv szerinti új szabályozás a videómegosztóplatform-szolgáltatók tekintetében ezért csak a legszűkebb körben állapít meg műsortartalmi, műsor szerkezeti követelményeket. Tartalmi követelményként rögzíti az AVMS irányelv, hogy a videómegosztóplatform-szolgáltató által forgalmazott, értékesített, szervezett kereskedelmi közleménynek meg kell felelnie a médiatartalmakra vonatkozó legáltalánosabb követelményeknek.

Az AVMS irányelv alapján a videómegosztóplatform-szolgáltató médiatartalmat megosztó, azt továbbító közvetítő szolgáltatónak, azon belül tárhelyszolgáltatónak minősül, mivel kizárólag a szerverére feltöltött műsorszámok, videók tárolását és továbbítását végzi. Mindezekre tekintettel az AVMS irányelv külön is kiemeli, hogy a szolgáltatásnyújtás szabályaira ezen irányelv előírásai mellett a közvetítő szolgáltatókra vonatkozó rendelkezéseket, tehát az elektronikus kereskedelemről szóló irányelv^[23] szabályait is megfelelően kell alkalmazni. Ennek értelmében tehát a videómegosztóplatform-szolgáltató tevékenységére, felelősségére, adatkezelésére megfelelően alkalmazandók az elektronikus kereskedelemről szóló irányelv általános szabályai.

Az AVMS irányelv új szabályai alapján a videómegosztóplatform-szolgáltató köteles megfelelő intézkedéseket hozni annak érdekében, hogy megvédje a kiskorúakat az internetes platformján közzétett azon tartalmaktól, amelyek károsíthatják a fizikai, mentális és erkölcsi fejlődésüket, és hogy megvédje a nyilvánosságot az olyan tartalmakkal szemben, amelyek erőszakra és gyűlöletre uszítanak, vagy amelyek terjesztése bűncselekménynek minősülő tevékenység, így például terrorista bűncselekmények elkövetése iránti nyilvános uszítás. Ennek érdekében a szolgáltatónak az említett tartalmak bejelentését, megjelölését (flagging) lehetővé tevő mechanizmusokat kell működtetnie – a bejelentések, megjelölések hatásairól a felhasználóknak szóló tájékoztató rendszerekkel együtt –, valamint a kiskorúak védelme érdekében életkor-ellenőrzési rendszert kell üzemeltetnie és szülői felügyeleti rendszert biztosítania. Az átláthatóságot garantálja, hogy a szolgáltatónak az általános szerződési feltételeibe kell foglalnia az intézkedéseket, követelményeket.

Az új szabályozás nem határozza meg konkrétan, hogy az egyes káros média-tartalmak esetében mi minősül megfelelő és hatékony intézkedésnek, hanem általános elvként rögzíti, hogy az intézkedéseknek és a hatékony műszaki megoldásoknak arányban kell állniuk a tartalom által okozható hátránnyal és ártalommal. Az irányelv rögzíti továbbá, hogy az intézkedés arányossága körében mely szempontokra kell figyelemmel lenni. Fontos továbbá, hogy az intézkedések és a hatékony műszaki megoldások nem vezethetnek előzetes ellenőrzési intézkedésekhez, vagy nem eredményezhetik a tartalom feltöltésének meg nem engedett szűrését.

Az AVMS irányelv fentiekben bemutatott tárgyi hatályának kiterjesztése megkövetelte a kiskorúak védelmére vonatkozó szabályok egységesítését, a gyűlöletbeszédre és a terrorista bűncselekmények elkövetésére való nyilvános uszításra vonatkozó szabályok szigorítását, figyelemmel arra, hogy az AVMS irányelv szabályozási körébe vont videómegosztóplatform-szolgáltatásokat elsősorban a fiatalabb generációk használják, továbbá e szolgáltatások megkönnyítik a felhasználók véleményének alakítását és befolyásolását. Minderre tekintettel a szolgáltatók által meghozandó intézkedéseknek növelniük kell a védelem

[23] 2000/31/EK irányelv.

szintjét, és a legártalmasabb tartalmak esetében a legszigorúbb intézkedéseket kell alkalmazni. Ilyen intézkedések például a titkosítás, a hatékony szülői felügyeleti rendszer, az életkor ellenőrzését szolgáló eszköz vagy a rendszer alkalmazása és a műsorszolgáltatás időpontjának megválasztása.

Az AVMS irányelv új szabályai a videómegosztóplatform-szolgáltatások tekintetében is ösztönzi a társszabályozási, önszabályozási rendszerek kialakítását, továbbfejlesztését, valamint magatartási kódexek kialakítását.

A módosított AVMS irányelv további újdonsága, hogy a fogyatékosággal élők audiovizuális médiaszolgáltatásokhoz való hozzáférése érdekében további részletes szabályokat állapít meg. A médiaszolgáltatóknak törekedniük kell arra, hogy a tartalmakat folyamatosan és fokozatosan, akadálymentesen hozzáférhetővé tegyék a fogyatékosággal élő személyek számára. Az akadálymentesítés a hallási fogyatékkal élők (jelnyelvi tolmács, feliratozás) mellett a látássérültek médiafogyasztását is segíti (például hangos feliratozás, audionarráció) útján, és biztosítja, hogy az audiovizuális médiaszolgáltatások révén – például természeti csapások esetén – nyújtott nyilvános vészhelyzeti tájékoztatás a fogyatékosággal élő személyek számára is hozzáférhető legyen. Az uniós országok továbbá kötelesek kijelölni egy online kapcsolattartási pontot a tájékoztatás és a panaszkezelés biztosítása céljából.

A médiaszolgáltatásokra vonatkozó anyagi jogi szabályok tekintetében kiemelendő, hogy a megváltozott médiafogyasztási szokásokra figyelemmel a kereskedelmi közleményekre, televíziós reklámokra vonatkozó előírások is módosításra kerültek. A televíziós reklámok, vásárlási bejársások mennyisége tekintetében a médiaszolgáltató rendelkezési joga és a fogyasztóvédelmi szempontok egyensúlyának megteremtése érdekében biztosítani kell, hogy a médiaszolgáltatók maguk tudják eldönteni, mikor jelenítik meg a reklámot, azonban főműsoridő alatt különleges korlátozásokat kell alkalmazni a túlságosan nagy mennyiségű reklám elkerülése érdekében. Erre tekintettel a korábbi, egész órára megállapított, legfeljebb 20%-os reklámarány helyett a módosított AVMS irányelv a 6 és 18 óra között, illetve a 18 és 24 óra közötti időszakokra állapítja meg külön-külön a 20%-os maximális arányt.

Az ún. semleges képkockák a szerkesztői tartalmat választják el a televíziós reklámbejársásoktól vagy a televíziós vásárlási bejársásoktól, és az egyes bejársásokat egymástól. A semleges képkockákra nem vonatkozik a televíziós reklámokra megállapított mennyiségi határérték. Az AVMS irányelv új rendelkezése értelmében a reklámkvótába nem számít bele továbbá a kereskedelmi közlemények egy másik formájának, a termékmegjelenítésnek az időtartama sem. A termékmegjelenítés tekintetében a módosító irányelv kiemeli, hogy annak liberalizációjával nem sikerült az audiovizuális kereskedelmi közlemények e formájának terjedését az elvárt mértékben elérni. Ezért bizonyos kivételekkel minden audiovizuális médiaszolgáltatásban és videómegosztóplatform-szolgáltatásban lehetővé teszi az irányelv a termékmegjelenítést, kivételként csupán néhány speciális műsorszámot nevesít (így például hírműsorszámokban, gyermekműsorokban nem tehető közzé termékmegjelenítés).

A műsorok integritásának védelme érdekében a módosított AVMS irányelv előírja, hogy a médiaszolgáltató kifejezett hozzájárulása nélkül a médiaszolgáltatása nem módosítható, és az kereskedelmi céllal overlay (kitakaró) technikával nem egészíthető ki. Tehát a médiaszolgáltatás továbbítását végző műsorterjesztő a műsorjelet semmilyen módon nem módosíthatja, nem változtathatja meg a médiaszolgáltató hozzájárulása nélkül, ennek értelmében feliratot vagy egyéb digitális technikával alkalmazott kiegészítést sem helyezhet el a műsorokban.

A lekérhető médiaszolgáltatásokra konkrét műsortartalmi kvótát ír elő a módosítás: 30%-ban európai alkotásokat kell elérhetővé tenni a nézők számára a műsorkínálatukban azzal, hogy az ilyen alkotások hangsúlyos megjelenítését biztosítani kell. A hangsúlyos megjelenítés keresőszökkel, külön szekcióba rendezéssel, szalaghirdetéssel is biztosítható.

Az AVMS irányelv új rendelkezései tovább erősítik a nemzeti szabályozó hatóságok függetlenségét, annak érdekében, hogy pártatlan és átlátható tevékenységük révén biztosítható legyen a médiapluralizmus, a kulturális sokszínűség, a fogyasztók védelme és a tisztességes verseny ösztönzése. A feladatok hatékony ellátását biztosító normatív követelmények – megfelelő pénzügyi és humán erőforrás, saját éves költségvetés, végrehajtási hatáskörök rendelkezésre állása – kerültek ismételtlen rögzítésre a nemzeti szabályozó hatóságok tekintetében, valamint a más tagállamból nyújtott médiaszolgáltatások vonatkozásában a tagállami hatóságok fellépésének feltételeit, kereteit, eljárásrendjét is érinti a módosítás.

Míndezen feltételek és hatáskörök biztosításával a nemzeti szabályozó hatóságok kötelesek hozzájárulni az Audiovizuális Médiaszolgáltatásokat Szabályozó Hatóságok Európai Csoportjának (ERGA) a munkájához is. Az ERGA 2014 óta műszaki szakértelemmel segíti a Bizottságot az AVMS irányelv következetes végrehajtásában, valamint megkönnyíti a nemzeti szabályozó hatóságok egymás közötti, illetve a Bizottsággal történő együttműködését, így a módosító irányelv által a nemzeti szabályozó hatóságok számára biztosított tagság által a hatóságok bevonásra kerülnek az uniós szintű igazgatási munkába is. Ezzel egyidejűleg pedig hivatalosan is elismerésre és megerősítésre kerül az ERGA szakmai (konzultatív, véleményező, tanácsadó) szerepe. A módosító irányelv tagállami átültetésére 2020. szeptember 19-i határidőt állapított meg az uniós jogalkotó. Magyarországon az implementáció a médiaszolgáltatásokra vonatkozó rendelkezések tekintetében a médiaigazgatási törvények^[24] 2019 nyarán történt módosításával valósult meg, a videómegosztóplatform-szolgáltatások szabályozása vonatkozásában az átültetésre az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény 2020. májusi módosítása keretében került sor.

[24] 2010. évi CLXXXV. tv.; 2010. évi CIV. tv.

JOGFORRÁSOK

- A Bizottság határozata (2002. július 26.) a rádiófrekvencia-politikával foglalkozó csoport létrehozásáról (EGT vonatkozású szöveg) (2002/622/EK).
- A médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény.
- A sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény.
- A Tanács 1989. október 3-i 89/552/EKG irányelve a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1972 irányelve (2018. december 11.) az Európai Elektronikus Hírközlési Kódex létrehozásáról.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól (Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv).
- Az Európai Parlament és a Tanács 2018. december 11-i (EU) 2018/1971 rendelete az Európai Elektronikus Hírközlési Szabályozók Testületének (BEREC) és a BEREC Működését Segítő Ügynökségnek (BEREC Hivatal) a létrehozásáról, az (EU) 2015/2120 rendelet módosításáról, valamint az 1211/2009/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről.

•
Az első győri jogász évfolyam 1995-2000.

Elmélkedés a polgárról és az ő jogáról

Győrben 25 éves az újraindult jogászképzés. Az egyes ember életéhez hasonlítva ez azt jelenti, hogy nem csak elérte a nagykorúságot, leérett-ségizett, de le is diplomázott, a felnőtté válás minőségileg magasabb fokára lépett. Szakmát és hivatást választott, erre személyes egzisztenciát építhet és hozzájárulhat városa, országa, világa építéséhez is. Ehhez persze élethosszig tartó folyamatos tanulás kell, de ennek képességét és készségét is megszerezte. Ezt jelenti Győr számára az önálló jogi kar és az új Széchenyi Egyetem is. Hálás vagyok azoknak, akik bíztak bennem és beavagattak az alapítók csapatába, kollégáimnak és munkatársaimnak, akikkel együtt dolgozhattam és a fiataloknak, akik a lerakott alapokon tovább építkeznek. Van jövőjük, hiszen a tudomány, a kultúra, az oktatás diverzifikációjának követelménye egybevág a fenntarthatóság és a lokális mai és holnapi eszméjével. Nem könnyű feladat ez, de hát az új kihívásoknak megfelelni sohasem volt az. A globalizáció nyomulása, a technológiák fejlődése, a felgyorsult idő új kihívások elé állítanak minket, ezek közül az első és a legnehezebb: megmaradni embernek, békeességben egymással és a természettel.

1. Néhai kedves professzorom, Eörsi Gyula egyik utolsó írásának ezt a címet adta: „Elmélkedések és álmélkodások”.^[1] Az írás a „tulajdon” és a „felelősség” fogalmának kiterjedéseiről és átalakulásáról szól, miközben, mint jogi alapfogalom és alapintézmény mindkettő (*in abstracto*) változatlan maradt. Ez adta az ötletet, hogy ebben az ünnepi írásomban a „polgár” és a „polgári jog” fogalmairól elmélkedjek. Mi másról, hiszen fél évszázadon át ez volt a hivatásom. Szerettem ezeket a fogalmakat, hittem az embert emberséges emberré formáló erejükben, és most, bár gyengülni látom, nem hagyhatom veszni őket.

Feleségem és társam az életben gimnáziumi történelemtanár volt (és nyugdíjasként ma is az), az emberiség történetének 30-40 évszázadát tanította (i.e. és i.u.), de ő magát 19. századi embernek vallotta. Úgy gondolta, ez a század volt az emberiség fejlődésének csúcsteljesítménye. Csúcsteljesítmény mindenben: tudományokban, művészetekben, a gazdaságban, államfejlődésben, ideológiákban. John Lukács szerint^[2] a 19. század 1815-ben kezdődött és 1914-ben ért véget. Szerintem a 19. század 1789-ben kezdődött és 1914-ig tartott, tehát negyed századdal hosszabb évszázad volt. Ezzel szemben a 20. század 1914-től 1989-ig, tehát „csak” 75 évig tartott, rövid, de borzalmas évszázad volt, az emberi civilizáció

[1] Eörsi, 1982, 833-842.

[2] Lukács, 1994, 11.

szégyene, hanyatlása. Ezzel persze sokan nem értenek egyet, akik pl. ünneplik az atombombát, mint a világbéke garanciáját, vagy akik tagadják a holokausztt megtörténtét. Én azonban az emberséges emberré válás folyamatáról beszélek, nem a tömegpusztítás technológiáiról. A 19. század az emberré válás folyamatában is csúcsteljesítmény volt, talán csak a kereszténység (mint az áldozatos szeretet eszméje) elterjedéséhez hasonlítható. Miért is? László Ervintől egy budapesti előadásában – ami a fenntarthatóságról szólt – hallottam a gondolatot: „Jövönk ott volt a múltunkban, csak nem vettük észre, és elmentünk mellette!” Ezt én a 19. századra vetítve mondom: jövönk ott volt a 19. században, csak nem vettük észre, és – a fejlődés fogalmát félreértve – túlléptünk rajta! Ha egyetlen szóba akarjuk tömöríteni a 19. század lényegét, az a polgárosodás. Mi a polgárosodás lényeges tartalma? Az ember felszabadítása. Bővebben: a tulajdon felszabadítása, ennek alapján a gazdálkodás, a vállalkozás, a piac, a kereskedelem felszabadítása, a materiális alapokon a gondolat, a szólás, a vélemény, az egyesülés, a politika felszabadítása. Az oktatás, a művelődés, a kultúra és az egészségügyi ellátás kiterjesztése széles néprétegekre, a gazdaság szocializálásának, a társadalmi szolidaritási intézmények kiépítésének beindítása. No és persze mindezekkel együtt a tisztesség követelményének érvényesítése, az egyén felelőségének hangsúlyozása Istennel és a társadalmi közösséggel szemben. Az elszámoltathatóság és a végső számadás kötelezettsége. Az ember felszabadítása, szabadsága az etika és a szociális érzékenység keretében nem torzulhatott volna szabadosságba, a szabadsággal való visszaélésbe, hatalmaskodásba, mások feletti korlátlan uralomba.

2. Bibó István^[3] a polgári forradalmat az emberi méltóság egyetlen nagy forradalmának tartotta, aminek a civilizációs fejlődés történelmi folyamatában, minden nép életében, egyszer, valamikor, de le kell játszódnia, még ha megkésve is, még ha revolúció helyett evolúciós folyamatban is, ami békés jellege folytán szerencsésnek is mondható. Mai globális világunk nagyobbik része még egyáltalán nem, vagy csak alig polgárosodott. Európában a polgárosodás a felvilágosodással, a természetjogi gondolkodással, a liberális közgazdaságtannal és a morálfilozófiával kezdődött, és legalább két évszázadon át tartott. Míg a megelőző korokat a szolgátság általános állapota, a hierarchiába rendezettség, az alávetettség, a függőség és kiszolgáltatottság jellemezte, a polgárosodás a szabadság általános állapotát ígérte. A „szabad ember” és a „polgár” fogalmának összekapcsolása és azonos jelentéstartalommal való értelmezése Európában a római polgárig nyúlik vissza. A *civis* szónak, a szabad római polgárnak Szent II. János Pál pápa egyenesen civilizáció-formáló jelentőséget tulajdonított, a *civilizáció* szót is ebből eredeztetve.^[4] A római jogot – különösen a magánjogot – szokás az Európai Unió egyik tartóoszlopának tekinteni. Ennek emberképe egyfelől a *bonus et diligens pater familias*, a gazdálkodó, önmagáról és családjáról gondoskodó független ember, aki másfelől szabad római polgár,

[3] Bibó, 1986(a), 51.

[4] II. János Pál, 2010, 194.

állampolgár is egyben. *Citoyen* és *bourgeois* egy személyben, mindkét minőségében szabad ember. Más polgárokkal egyenjogú, azokkal mellérendelt pozícióban létesít – szabad akarata és érdeke szerint – jogviszonyokat. Szabadságának materiális alapja az elsősorban saját munkájával szerzett és felhalmozott vagyona, ennek kemény magja pedig a tulajdona, ami felett teljes magánjogi uralmat (*plena potestas*) gyakorolhat, és amivel mind élők között, mind halála esetére szabadon rendelkezhet.

3. Szabadság és tulajdon John Locke-nál és más felvilágosult gondolkodók-nál szinonimák voltak. A szabad tulajdonosok szabad polgári társadalmat alkotnak, a zsarnokság legfőbb akadálya a polgárok tulajdona, az abban rejlő anyagi erő, és persze az ezzel járó szabad öntudat, a személyi szabadság felerősödött, a zsarnokságot is elsöpörni képes és jogosult vágya. Ez az emberkép és ez a társadalomkép kiválóan alkalmas volt arra, hogy a felvilágosodás és a polgárosodás emberképének és társadalomképének szerepét betöltse. Ezt tükrözi a francia polgári forradalom 1789-es nagy dokumentuma, *Az Ember és Polgár Jogainak Deklarációja*, ami máig érvényes alapvető jogelveket és morális értékeket rögzített normatív formában. A Deklarációt nem nevezték alkotmánynak, bár tartalma alapján kétségtelenül az volt. Hatása messze túlterjedt Franciaország határain. Magyarországon Hajnóczy József már 1793-ban alkotmány-tervezetet készített a magyar Országgyűlés számára,^[5] lázadó gondolataiért akkor még halálbüntetés járt. Érdekesség, hogy Franciaországban is több, mint két évszázadra volt szükség ahhoz, hogy a Nemzetgyűlés a Deklarációt hivatalosan a francia történeti alkotmány részévé nyilvánítsa. A polgár és a polgárosodás szempontjából azonban ennél lényegesebb és fontosabb, hogy az Európában legnagyobb hatású első polgári törvénykönyvnek, a francia *Code Civil*nek másfél évtized is elég volt arra, hogy a Deklaráció alapvető értékeit a kódex tartalmába kanalizálja és kanonizálja.^[6] Ezáltal a Ptk. részlegesen az írott alkotmány funkcióját is betöltötte, legalábbis a polgár alapvető személyi (jogalanyisági) és vagyoni (tulajdonosi) státuszjogait illetően. A szabad magántulajdonos státusza lett az általános jogalanyiság „átírási kulcsa”^[7] a polgári jogba, ezzel az egyenjogúság és mellérendeltség elvének forrása. Ez az elv nem csak a tulajdoni (dologi) és szerződési (kötelmi) viszonyok rendező elve, hanem a személyi, majd személyiségi viszonyokon keresztül minden más szabadságjog, az ún. első generációs emberi jogok alapvető elve is. A magyar polgárosodás második hullámában Kölcsey Ferenc, majd az ő nyomán Deák Ferenc nem véletlenül követelték egymástól elválaszthatatlanul a szabadságot és a tulajdont.^[8] „A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmében, s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz

[5] Hajnóczy, 1966, 617-626.

[6] Vékás, 2014, 80-89.

[7] Sólyom, 1984, 666.

[8] Deák, 1988, 256.

és törvényhez, s e két varázserő: szabadság és tulajdon.” (Az sem véletlen, hogy 1989-90-ben ez a két szó újból előkelő helyen szerepelt, a rendszerváltás jelszavai között!)

4. A polgár és az ő joga, a polgári jog tehát történetileg kölcsönösen feltételezték egymást. A megszülető polgárság igényelte a létformájának, státusának, érdekeinek, életviszonyainak megfelelő polgári jogot, a megszülető polgári jog csak a létező polgárság közegében érvényesülhet megfelelően. Ez a kiegyensúlyozott – eszményinek vagy ideálisnak is nevezhető – állapot azonban teljes mértékben vagy akár elfogadható mértékben és tartósan még soha, sehol nem működött. Születésüktől fogva harcok folytak hol a szabad polgár, hol a polgári jog, a „privát autonómia” joga, hol egyszerre mindkettő ellen, mint Magyarországon is a szocialistának nevezett ideológia egyeduralma idején. Az ellenfelek mindig olyan hatalmi, uralmi – ideológiai, politikai, gazdasági, pénzügyi – tényezők, intézmények voltak, többnyire az állammal, mint legfőbb közhatalmi szervezetrendszerrel szövetkezve, amelyek az egyes ember, az emberek, a társadalom feletti uralom megszerzésére és gyakorlására törekedtek. Mivel a polgárosodás kiváltó oka és a polgári lét materiális alapja és garanciája is a polgári tulajdon volt, az ellenfelek támadásainak elsődleges célpontja is ez lett. A nagytőkének éppúgy, mint az azt kommunizáló proletárdiktatúra államának, nem szabad polgárok sokaságára, nem polgári társadalomra, hanem bérmunkás társadalomra, proletárok tömegére volt szüksége. Előbbinek, mint profittermelő bérmunkás hadsereg, utóbbinak, mint ideológiai-politikai bázisra, mint „uralkodó osztályra” az egypártrendszerű totális diktatúrához. A polgár és az ő jogára nézve mindkettő életveszélyes ellenfélnek bizonyult. Vajon túlélte-e a polgár ezeket a háborúkat, van-e még ma is létjogosultsága a polgárosodásnak, a polgár és a polgári jog fogalmának, és létalapjuknak, a polgári tulajdonnak?

5. A tulajdonjognak a polgári jogban – mint döntően vagyonjogban – mindig is kiemelt szerepe és jelentősége volt.^[9] Mint abszolút-negatív szerkezetű vagyoni státuszjognak, teljes dologi jognak, önmagán túlmutató jelentősége is van. Modellje más kizárólagos vagyoni jogoknak (korlátolt dologi jogoknak, a szellemi alkotások egyes jogviszonyainak, jogtulajdonoknak), sőt a személyiségi jogoknak is. Ezek közös jellemzője a kizárólagosság mellett az erős jogvédelem is. Ez vezetett a tulajdonhoz való jog emberi jogi és alkotmányos alapjogi védelméhez is, amelyek a javak elsajátítási viszonyainak szélesebb körét ölelik fel (fedik le). A kiemelt jogvédelem nem csak a tolvajokkal, uzsorásokkal, de a konfiskáló államhatalommal szemben is indokolt. A tulajdonnak, mint társadalmi intézménynek ugyanis a jogon túlmutató jelentősége is van. Pulszky Ágost szerint a tulajdon az emberi személyiség kifejlődésének előfeltétele és biztosítója.^[10] A magyar Alkotmánybíróság szerint az alkotmány a tulajdont „mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos anyagi alapját részesíti védelemben”.^[11]

[9] Lenkovics, 2014, 57-62.

[10] Eörsi, 1951, I/330.

[11] 64/1993. (XII.22.) ABh.

Ez a személyiség önmegvalósítását, önrendelkezési szabadságát is jelenti. Ernst Schumacher ezt a funkciót csak a kreativitást elősegítő, emberléptékű és természetes (kis-) tulajdonhoz kapcsolta.^[12] A nagy (túl nagy) méretű tulajdon már nem (csak) dolgok, hanem emberek feletti uralmat is eredményez, ezért azokkal szemben meg kell védeni az embert. Bibó a megoldást a „mammut-tulajdonok” felbontásában és humanizálásában látta,^[13] nem pedig az államosításában. Szent II. János Pál pápa – aki lengyel lévén megélte a tulajdon társadalmasítását – ugyancsak joggal kifogásolta, hogy a „társadalmi tulajdonos” embert nem sikerült valódi „társtulajdonossá” tenni.^[14] A világon egyedülálló, történelmi kísérletet jelenthettek volna Liska Tibor szocialista vállalkozás-kísérletei, melyek a „személyes társadalmi tulajdon” megteremtésére irányultak,^[15] de a diktatúrában nem kaphattak kellő politikai és jogi támogatást. Gondolatainak erjesztő hatása azonban egyértelműen kimutatható az 1982-ben indult „GMK” korszakban, a „második gazdaság” és a kistulajdon térnyerésében, az önkormányzó és önigazgató szocialista vállalatokban a dolgozói vagyonjegy (a részvény szocialista átkeresztelése) lehetőségében. Az idézett gondolatok közös lényegének én azt tekintem, hogy a szocializmus tulajdoni viszonyai között is elindult egy újfajta polgárosodás, a „tulajdonreform”^[16] viták és javaslatok végső soron a polgári tulajdon és vele a polgár újjászületése irányába mutattak. Az ideológiai és politikai kompromisszum gyöngyszemeként meg kell még említeni az 1988:VI. tv. (Gt.) dolgozói részvényre és társaságirányításban való részvételére vonatkozó szabályait, majd a Munkavállalói Résztulajdonosi Program (MRP) lehetőségének törvényi megteremtését is. Ezek azonban éppúgy elvetéltek, mint a megelőző szocialista kísérletek, de már nem a marxista-leninista ideológiával való összeegyeztethetlenségük, hanem a két világrendszer harcában győztesnek tűnő liberális eszmékkel (dogmákkal), a magántulajdoni alapú piacgazdasággal való összeférhetlenségük miatt. A washingtoni doktrína alapelveinek (liberalizáció, dereguláció, privatizáció) egyeduralomra jutásában volt, aki egyesben a történelem végét látta.^[17] Holott csupán egy olyan „szép új világ” kezdődött el, amiben valójában a régi szabadversenyes vadkapitalizmus folytatódott a globalizáció, a transznacionális monopolkapitalizmus (TMK) új körülményei között. Ez pedig nem az a múlt, ami a jövőnket jelenthetné, hiszen egyszer már fenntarthatatlannak bizonyult, és most egyre inkább az.

6. A polgári jogban – ideértve annak történetét, dogmatikáját és tudományát egyaránt – a tulajdonjog tárgyának a testi tárgyat (*res corporalis*) tekintjük. Kis bővítéssel ide soroljuk még a dolog módjára hasznosítható természeti erőket, és absztrakt „érték” tárgyakként a pénzt és az értékpapírt. Alig néhány év-

[12] Schumacher, 1991, 164., 270.

[13] Lenkovics, 2019, 197-206.

[14] II. János Pál, 1981.

[15] Liska, 1963 (ismerteti: Bársony, 1985, 47.).

[16] Lengyel, 1988.

[17] Fukuyama, 1994.

százada azonban – de különösen a 20. század óta – rohamosan terjednek az immateriális (eszmei) javakon fennálló tulajdonjogok, a „szellemi tulajdon” tárgyai. A dologi és a szellemi tulajdon tárgyai a javak nemzetközi (globális) kereskedelmében már közel fele-fele arányt képviselnek. Míg Henry Maine^[18] a jogfejlődés fő irányának a „státustól a kontraktus felé” haladást tekintette, és ez a tulajdon és bérmunka relációban igaznak is tűnik, a tulajdonjog tárgyai körében azonban ez mintha megfordult volna. A hagyományos szerzői és iparjogvédelmi abszolút jogokon túl egyre több használati, hasznosítási, hasznonszedési jogosult igyekszik eddigi kötetmi pozícióját dologi, tulajdonosi (jogtulajdonosi) pozícióvá, azaz vagyoni státuszjoggá felerősíteni. Elegendő itt csupán a szóra-koztatóiparra, a sportra, mint üzletágra, a televíziózásra és a számítástechnikai technológiákra példaként utalni. Mindezek lényegét én az emberi személyiség valamely testi és/vagy szellemi képességének, készségének, tudásának, kreativitásának stb. kihasználásában látom. Nincs új a nap alatt. Adam Smith az ember legszentebb és legsérthetlenebb tulajdonának még az ember munkaerejét tekintette, mert az minden más (dologi) tulajdonának a forrása.^[19] Ugyanezt XIII. Leó pápa a Rerum Novarum enciklikájában a magántulajdon természetjogi megalapozásaként írta le. (...) ^[20] A munkával szerzett, „megdolgozott” tulajdont még Marx és Engels sem akarták bántani, azt jogosnak ismerték el,^[21] kijelentve, hogy azt már „az ipar fejlődése eltörölte és napról napra eltörli”. Ebbe belenyugodva világtörténelmi hibát követtek el, mikor ahelyett, hogy ezt a „kispolgári” tulajdont megmenteni törekedtek volna, áttértek a nagy tőkés tulajdonok proletariátus általi kisajátítására, az államosításra. A hibát a „polgári tulajdon” és a „tőketulajdon” azonosításával, egylényegűvé minősítésével követték el. Holott a polgári tulajdon veleszületett és tőle el nem idegeníthető lényege éppen a saját munkában, a személyes kreativitásban és produktivitásban rejlett és rejlik ma is. Ez emberléptékű és emberközpontú. Kicsi, de szép, miként maga az ember, természetes és egészséges.^[22] A túlméretes tulajdonok ellenben az embernek az ember és a természet feletti uralmát szolgálják, a kreativitást helyettesítik (robotizálják), az emberi személyiséget degradálják. Ezzel sértik az ember, mint munkás és a munka méltóságát. Ezt azért tehetik, mert a munkát elválasztották az embertől és a tulajdontól, „munkaerővé” (*human power*) absztrahálták, termelési tényezőként, a kiadási oldalon, termelési költségként kezelik. A munkaerő nem tulajdonos, hanem munkaerőpiaci árucikk, nem jogalany, hanem jogtárgy. A munkaerőpiac ma is rabszolgapiac, 21. századi, modern változatban. Ha egy áruból a piacon túlkínálat van (márpedig túlnépesedett világunkban rengeteg a munkaerő-felesleg, azaz a felesleges ember), az leértékelődik. Valójában a munkás, az ember értékelődik le, és ezzel a méltósága sérül. Helyre kell

[18] Maine, 1988.

[19] Smith, 1959, 172.

[20] Rerum Novarum, 1991, 15-16.

[21] Marx – Engels, 1965, 49., 53., 58-59.

[22] Ernst, 1991, 270.

állítani a munkás ember és az emberi munka méltóságát. A munkajognak – két évszázados kitérő után – az alá-fölérendeltségi pozícióból vissza kell térnie az egyenjogúsági-mellérendeltségi pozícióba. A munkaszerződésnek (kontraktusnak) vissza kell térnie a tulajdonosi (státus) pozícióba. Ahogyan azt Bibó István javasolta pl. a részvénytársaság esetében:^[23] a munkások a valódi tulajdonosok (státus jogosultak), a tőkések a hitelezők (kötelmi jogosultak), akik nem a teljes profitra, csupán tisztos kamatra tarthatnának igényt. Ezt követelné a legfőbb erkölcsi törvény és a társadalmi igazságosság is. Eszerint az egész emberiség fordítva ül a lovon. A polgár és a polgári jog feladata volna a helyes irányba fordulni. Nevezzük ezt „újra-polgárosodásnak”, aminek ugyanolyan hatalmas jelentősége volna, mint a rabszolgaság vagy a jobbágyosság eltörlésének, mint a feudális születési előjogok és kiváltságok után a vagyoni, tulajdonosi előjogok és kiváltságok eltörlésének.

7. Ebben a gondolatmenetben érdemes egy pillantást vetni a tulajdonhoz való jogra úgy, mint emberi jogra és alkotmányos alapjogra. Mi is ezeknek a valódi tartalma? A kiindulópont itt is a francia Deklaráció. Ennek III. cikke felsorolja „az ember természetes és elévülhetetlen” jogait. „E jogok: a szabadság, a tulajdon, a biztonság s az elnyomással szemben való ellenállás.” Fontos hangsúlyozni, hogy a tulajdon szerepe azért kiemelkedő, mert mindhárom másik jog anyagi bázisa, előfeltétele és biztosítéka is egyben. A tulajdon nélküli (nincstelen) ember kiszolgáltatott, függ attól és hálás annak, aki róla gondoskodik. Így érthetőbb a XVII. cikk szövege: „Tulajdonától – lévén a tulajdonjog szent és sérthetetlen – senki meg nem fosztható!” (Kivétel a garanciákkal övezett kisajátítás.) Ez a szövegezés látszólag a Thomas Hobbes–John Locke–Adam Smith-féle tulajdonfelfogást emelhetné volna jogi rangra, amely az ember saját személyiségére, különösen a munkavégző képességére vonatkozó tulajdonát tekintette szentnek és sérthetetlennek, más, veleszületett és tőle el nem idegeníthető jogai között. Absztrakciója folytán azonban bármely – örökölt, kizsákmányolással vagy a gyarmatok kifosztásával szerzett, túlméretes – tulajdonra kiterjedt, a kisajátítással szembeni védelem (garanciák) említésével pedig valójában az ingatlan-tulajdonra (dologtulajdonra) szűkített. Ez a jogi – szövegezési, nyelvi, értelmezési – ellentmondásosság az összes többi, későbbi emberi jogi dokumentumot is jellemezte és jellemzi, ráadásul azok egyre szimplábbak.

Az ENSZ 1948-as Emberi Jogok Nyilatkozata ugyancsak a 17. cikkében így fogalmazott: „1. Minden személynek, mind egyénileg, mind másokkal együttesen joga van a tulajdonhoz. 2. Senkit sem lehet tulajdonától önkényesen megfosztani.” Ez a szöveg már ekkor magán viselte a kétpólusúvá „fejlődő” világrendszer kompromisszumát: a liberális, individualista és a kommunista (államszocialista), közösségi ideológiák közös nevezőre hozását a tulajdonhoz való jog terén. Ebből azonban sem azt nem tudjuk meg, hogy „egyéni” hány egyénnek mekkora tulajdona lehet, azt milyen célra és milyen módon használhatja, sem azt, hogy

[23] Bibó, 1986(b), 86-87.

milyen „kollektív” tulajdonformák mire használhatók, és főleg hogy ezekben mi az egyének tulajdonosi szerepe. Tulajdonosi kötelezettség és felelősség pedig a tulajdonhoz való joghoz kapcsolva sem ekkor, sem később nem jelenik meg.

Újabb, szinte parttalan értelmezési (és vita-) lehetőséget nyitott meg az Emberi Jogok Európai Egyezményének 1. Kiegészítő jegyzőkönyve 1952-ben (1950-ben az Egyezmény még nem tartalmazta a tulajdonhoz való jogot!). Eszerint „minden természetes vagy jogi személynek joga van javai tiszteletben tartásához. Senkit sem lehet tulajdonától megfosztani...” A Strasbourgi Emberi Jogi Bíróság és nyomában az aláíró államok legfelsőbb- és alkotmánybíróságai azóta is „küzdenek” a „javak” fogalmának értelmezésével, a tulajdon és a tulajdon funkcióját betöltő más tartós, abszolút és relatív jogosultságok elhatárolásával.

Nem hozott sem jelentős változást, sem előrelépést az emberi jogok generációs kettéosztása, az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya sem (1966/1976). Sőt, a tulajdonhoz való jog említésre sem kerül egyikben sem (1), bár minden más jogot részletezően kifejtene.

Jelentős változásként, valójában szintén visszalépésként értékelhető az Európai Unió Alapjogi Chartájának 17. cikke: „1. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogszerűen szerzett tulajdonát birtokolja, használja, azzal rendelkezzen és azt örökül hagyja. 2. A szellemi tulajdon védelmet élvez.” Ezt a visszatérést a tulajdonjog tartalmának klasszikus római jogi triászához akár a polgári jogi dogmatika győzelmeiként is ünnepelhetnénk a kevésbé sikeres emberi jogi próbálkozások felett, ha ezek a próbálkozások a tulajdon szociális kötöttségei és társadalmi felelőssége terén nem hoztak volna jelentős részsikereket, illetőleg, ha a visszatérés megoldást kínálna a nagy viták és kudarcok (olasz korporativista-fasiszta, német nemzetiszocialista-fasiszta, különböző kommunisztikus-diktatórikus tulajdonformák) orvoslása terén. Csakhogy ez a visszatérés inkább meghátrálás, és már semmi köze a polgárosodás nagy eszméihez és értékrendjéhez. Egyetlen „újdonsága”, a szellemi tulajdon védelmére utalás is csupán a közismert tény kimondása.

A tulajdonjog mint emberi jog „fejlődését” áttekintve nem csoda, ha akadnak vélemények, melyek szerint az nem is emberi jog.^[24]

8. Ezt az útkereső, ideologikus folyamatot tükrözi a magyar alkotmányos jogfejlődés is. Viszonyítás céljából – hogy tudjuk, mit haladtunk meg és hogyan – érdemes visszatekinteni az 1972: I. törvényre, az 1949:XX. tv. utolsó átfogó szocialista reformjára, ami konstatálta a szocializmus alapjainak lerakását és az áttérést a fejlett szocialista társadalom építésére. Ez az alkotmányszöveg tulajdonhoz való jogról egyáltalán nem tesz említést. I. Fejezete szól a társadalmi rendről, aminek lényeges része a gazdasági és a tulajdoni rend. Kimondja, hogy „A gazdasági rend alapja a termelési eszközök társadalmi tulajdona” [6. § (1) bek.]; hogy „Az állami tulajdon az egész nép vagyona” [8. § (1) bek.]; hogy

[24] Szigeti, 2009, 399-416. Az én igenlő válaszomat lásd: Lenkovich, 2017, 296-313.

„elismeri és védi a személyi tulajdont” (11. §); hogy „Az állam elismeri a kisáru-termelők társadalmilag hasznos gazdasági tevékenységét. A magántulajdon és magánkezdeményezés azonban nem sértheti a köz érdekeit” (12. §). A szocialista ideológia dogmáinak jogi átírása sok súlyos értelmezési kérdést nyitott meg: mik a termelési eszközök, ezen belül melyek az alapvetőek, amelyeknek a társadalmiasítása indokolt; ha az állam az össznépi tulajdon alánya, mi az önállóan és felelősen gazdálkodó állami vállalatok tulajdonjogi pozíciója; meddig terjedhet a személyi tulajdon tárgyi köre és mértéke; mikor és hol és meddig hasznos társadalmilag a magántulajdon, mikor minősül át közérdek-sértőnek? Ezek nem csak az ideológia és politika, nem csak a polgári jog, de gyakran a büntetőjog kérdései is voltak. Külön is említésre érdemes a 14. § (1) bekezdése, mely szerint „A Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka.” Ennek megfelelően a (2) bekezdés azt is kimondta, hogy „Minden munkaképes állampolgárnak joga és kötelessége, hogy képességei szerint dolgozzék.” A VII. Fejezet szövege az állampolgárok alapvető jogairól és kötelességeiről. Az 54. § (1) bek. deklarálta, hogy „A Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat.” Ez a tulajdonhoz való jogra is értelmezhető lett volna. Ezért a (2) bek. rögtön hozzá is tette, hogy e jogokat „a szocialista társadalom érdekeivel összhangban kell gyakorolni”, továbbá, hogy e jogok „elválaszthatatlanok az állampolgári kötelességek teljesítésétől”. És igazi történelmi (nem csupán alkotmány- és jogtörténelmi) kuriózum, amit a 69. § ehhez hozzátesz: „A Magyar Népköztársaság állampolgárainak alapvető kötelessége a nép vagyonának védelme, a társadalmi tulajdon szilárdítása, a Magyar Népköztársaság gazdasági erejének fokozása.” Íme a „tulajdonhoz való” alapvető kötelesség, alapvető jog nélkül! A mondottak csupán annak illusztrálására szolgáltak, hogy ilyen ideológiai és alkotmányjogi bázison a magyar polgárosodás, a polgár és a polgári jog nem sok esélyt kaptak. Azt a keveset azonban, amit a háztáji gazdaság személyi tulajdoni körbe sorolása, a kisipar, a kiskereskedelem és a kisvállalkozások társadalmilag hasznosnak minősítése megnyitott, maximálisan kihasználta. Az biztos, hogy nem ezek okozták a szocializmus bukását és a szocialista világrendszer összeomlását.

9. Az 1989-es „rendszerátvitel” alkotmányszövegnek is csupán a gondolatmenetünk szempontjából fontos főbb rendelkezéseit említjük. Az I. fejezet általános rendelkezései között a 9. § deklarálta, hogy „Magyarország gazdasága olyan piacgazdaság, amelyben a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül.” Ez alkotmányosan lehetővé tette volna az egyesek társadalmi tulajdonosi minőségének valódi társtulajdonosi minőségre váltását, ilyen értelmezés azonban fel sem merült. A 10. § (1) bek. azt mondta ki, hogy „A magyar állam tulajdona nemzeti vagyon”, ami a lényegen, az állam tulajdonjogi jogalanyiságán nem változtatott. A 13. § (1) bek. deklarálta: „A Magyar Köztársaság biztosítja a tulajdonhoz való jogot.” A „biztosítja” jelenthette volna minden egyes állampolgár számára a tulajdonhoz jutás, a tulajdonszerzés jogát is, különösen a negyven év alatt felhalmozott szocialista társadalmi tulajdonból, az egész nép vagyonából. Ezt az értelmezést azonban az Alkotmánybíróság elutasította, és kimondta, hogy az alkotmányos tulajdonvédelem csak a már meglévő,

megszerzett tulajdonra terjed ki. A 13. § (2) bekezdéséből még az „állaggarancia” sem, csak az „értékgarancia” (a kisajátítási kártalanítási kötelezettség) olvasható ki. Még ezt is tovább szűkítette a kárpótlási igények alkotmányjogi minősítése („*ex gratia* juttatás”), hiába mondta ki a hatályos Ptk., hogy a tulajdoni igények nem évülnek el! Ezek a szűkítő értelmezések és a spontán privatizáció folyamata (a külföldi tőke nagyarányú tulajdonszerzése magyar értékvesztéssel) nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar polgárosodás fejlődése ismét zsákutcába fusson.

A legújabb magyar alkotmány, a 2012-es Alaptörvény ezirányú hatását még nehéz értékelni, szövegében azonban „*expressis verbis*” a polgárosodásnak nincs nyoma. Az M) cikk szerint „Magyarország gazdasága az értékteremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik.” Az „értékteremtő munka,” mint láttuk, történetileg és közgazdasági értelemben jelentheti a „tulajdonteremtő” munkát is, azaz a saját munkával saját tulajdont, polgári tulajdont teremtő újrapolgárosodást is. Ugyanezt jelentheti a szabad vállalkozások nagy tömege is. Erre ösztönöz az O) cikk indítása is: „Mindenki felelős önmagáért”, azaz senki ne várjon az állami, paternalista gondoskodásra, az a letűnt szocializmus sajátja volt! Mindenki kezdjen magával valamit, amivel megteremtheti individuális szabadsága és függetlensége materiális előfeltételét és garanciáját, a saját (polgári) tulajdonát. Ha már nem képes, fejlessze ki ezt a képességét. A XIII. cikk (1) bekezdése már nem is „biztosítja” a tulajdonhoz való jogot, összhangban az eddigi szűkítő értelmezéssel, csupán annyit mond, hogy „Mindenkinek joga van a tulajdonhoz”, valójában a már megszerzett tulajdonához, semmi többhöz. A szociális biztonság és az esélyegyenlőség a mindenkori állami „törekvés” mértékének függvénye. Ahogyan a „tulajdon társadalmi felelősségének” mértéke is, ami inkább a multinacionális és globális gazdasági szereplők érdekeinek függvénye. Nincs tehát könnyű helyzetben a polgár, ha újra polgárosodni akar. De hát mikor volt abban? A kérdés inkább az, hogy képes-e és hajlandó-e még egyáltalán rá?

10. A fő probléma kiélezve az, hogy a mai „bérmunka-társadalomban”, a globális „bérmunka-világban” érdemes-e még, időszerű-e újra a polgárosodásról, polgárról és polgári tulajdonról, polgári jogról beszélni? Ha nem lenne az, én se beszéltem volna róla. A szabad ember, szabad polgár, szabad társadalom eszméje, az emberi méltóság tisztelete azonban ma is arra kötelez, hogy beszéljünk, gondolkozzunk, vitatkozzunk róla. Ugyanígy materiális alapjáról, a polgári tulajdonról, a magángazdasági rendről, „amely biztosítja az egyes gazdálkodó alany részére az uralmat a termelés tényezőin” („minden egyes”, nem pedig „egyesekek” számára). A termelés tényezői, de nem más emberek felett.^[25] Ez is egy értékrend, ami – nem azért, mert rossz vagy hibás volt – történeti-ideológiai okokból kevés esélyt kapott a megvalósulásra, a kiteljesedésre. Meg kell menteni, ami belőle még menthető, újra kell éleszteni, ami a hamu alatt még lappang belőle.

[25] Szladits, 1941, 33.

Korunk nagy kihívásai (klímaválság, világszegénység, népvándorlás, vírusjárvány stb.) egyébként is értékrendünk újragondolására készítetnek. A polgárosodás értékrendje nem múltá idejét, ma is és újra aktuális. A tulajdon felbontása, széles körű diverzifikációja, szétesztása, a polgári tulajdon dominanciája azért fontos, mert az a gazdasági és vele a politikai hatalom társadalmi terítése is, azaz a polgári demokrácia előfeltétele és biztosítéka is egyben. A polgárosodás ezért nem csak a múltunk, a jövőnk is lehetne. Hát legyen az, amilyen mértékben lehetséges. Segítse ebben hű társa, az ugyancsak nagy túlélő, a polgári jog. Mert a polgárosodásnak, az emberi méltóság egyetlen nagy forradalmának egyszer, valamikor, mindenhol meg kell történnie.

IRODALOMJEGYZÉK

- Adam Smith (1959): *A nemzetek gazdagsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bárony Jenő (1985): A Liska-féle szocialista vállalkozási koncepció. In: *Koncepció és kritika*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Bibó István (1986(a)): *A magyar demokrácia válsága. Válogatott tanulmányok II. kötet*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó István (1986(b)): *Az európai társadalomfejlődés értelme. Válogatott tanulmányok III. kötet*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Deák Ferenc (1842): Követjelentés az 1839-40-ki országgyűlésről. Pest, 1842. In: Lukácsy Sándor (szerk.) (1988): *Nemzeti olvasókönyv*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Eörsi Gyula (1951): *A tulajdonjog fejlődése. A kapitalizmus tulajdonjoga I-II*. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest.
- Eörsi Gyula (1982): Elmélkedések és álmélkodások. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1982/11. sz.
- Ernst Schumacher (1991): *A kicsi szép*. KJK, Budapest.
- Francis Fukuyama (1994): *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- H.J.S. Maine (1988): *Az ősi jog*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hajnóczy József (1966): A magyar országgyűlésen javaslandó törvények lényege. In: Beér János – Csizmadia Andor: *Történelmünk a jogalkotás tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- II. János Pál (1981): *Laborem exercens enciklika*. 68. pont.
- II. János Pál (2010): *Minden napra egy gondolat (Szerk.: Jerome Vereb atya)*. J LX Kiadó, Budapest.
- John Lukács (1994): *A XX. század és az újkor vége*. Európa Kiadó, Budapest.
- Karl Marx – Friedrich Engels (1965): *A kommunista kiáltvány*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Lengyel László (szerk.) (1988): *Tulajdonreform*. Pénzügykutató Részvénytársaság, Budapest.
- Lenkovics Barnabás (2014): *Dologi jog*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Lenkovics Barnabás (2017): Emberi jogunk: a tulajdonjog! In: *Unitas multiplex. Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára*. Gondolat - SZE DFK, Budapest–Győr.

- Lenkovics Barnabás (2019): A tulajdon felbontása és humanizálása. In: *Studia in honorem Lajos Vékás 80.* HVG-Orac, Budapest.
- Liska Tibor (1963): Kritika és koncepció. In: *Közgazdasági Szemle.* 1963/9. sz.
- Rerum Novarum. XIII. Leó pápa körlevele (1891) a munkások helyzetéről. KDNP Kiadvány, Budapest.
- Sólyom László (1984): Polgárjog és polgári jog. In: *Jogtudományi Közlöny.* 1984/12. sz.
- Szigeti Péter (2009): Emberi jogunk-e a tulajdonjog? In: *Állam- és Jogtudomány.* 2009/3. sz.
- Szladits Károly (1941): *Magyar Magánjog I.* Grill Kiadó, Budapest.
- Vékás Lajos (2014): Magánjogi kodifikáció kultúrtörténeti tükröben. In: *Magyar Tudomány.* 2014/1. sz.

A magánjog kihívásai a XXI. században*

I. BEVEZETÉS

Agazdaságban, a társadalomban, a tudományban bekövetkező gyors változások, a digitális technológiai forradalom, a mesterséges intelligencia és a robotika új kihívások elé állítják a jogrendszert, szükségessé teszik a jog szerepének, a hagyományos jogintézményeknek, jogi kategóriáknak az újragondolását.^[1] A tanulmány célja a szűkebb értelemben vett magánjog, a polgári jog előtt álló nemzeti és nemzetközi kihívások feltérképezése, elemzése, illetőleg az erre adható válaszok keresése. A magánjog jogi kihívásai közül jelentősek azok a doktrinális, a magánjog elméleti alapjait érintő kihívások, amelyek a mellérendelt jogalanyok magánautonómiája ellenében a szociális igazságosság és a közérdek fokozódó érvényre juttatását igénylik. Ez a jelenség a közjog és a magánjog klasszikus dichotómiájának szükségszerű elmosódása, a magánjog közjogiasodása. A másik ugyan nem kizárólag a magánjogot érintő jelenség, azonban súlyos kihívást jelent a jogrendszer és ezen belül a magánjog koherenciája szempontjából: a túlszabályozás, a jogalkotás minőségének romlása, a kialakuló normatív diszharmonia. Úgyszintén kihívást jelent a magánjog nemzetköziesedésének, europaizációjának felerősödése, ami által a nemzetközi jogegységesítés és jogharmonizáció egyre mélyebben érinti az anyagi magánjogot is. Végezetül pedig már a nem túl távoli jövőben számolni kell a rohamosan terjedő digitális technológiák magánjogra gyakorolt hatásaival, nevezetesen azzal, hogy a mesterséges intelligencia, a robotika és a digitális technológia rohamos térhódítása strukturális változásokat fog kiváltani a jogrendszerben, a hagyományos jogalkalmazás terén, és paradigmaváltást kényszerít ki a jogtudományban, ezen belül is kiemelten a magánjogtudományban. A tanulmány ezeket a kihívásokat veszi górcső alá.

* A tanulmány a GINOP-2.3.4.15-201600003 azonosítószámú projekt keretében az „Autonóm járművek jogi kérdései” alprojekt keretében készült.

[1] Lásd erről: Harmathy, 2019, 139-147.

II. A MAGÁNJOG KÖZJOGIASODÁSA, AVAGY A KÖZJOG-MAGÁNJOG DICHOTÓMIÁJÁNAK ELMOSÓDÁSA

A különböző korok gazdasági viszonyaira ható uralkodó gazdaságfilozófia és az alapvető vagyoni viszonyokat szabályozó magánjog között szoros kapcsolat áll fenn. A klasszikus kapitalizmus gazdaságfilozófiája a tökéletes szabadversenyen alapuló piac önszabályozó képességét tételezte. Lényege szerint ez a „láthatatlan kéz” (*invisible hand*)^[2] anélkül irányítja a gazdaságot, hogy az állam beavatkozna a magánautonómia épülő tulajdoni-vagyoni viszonyokba. Az állam az „éjjeliőr”, amelynek elsődleges feladata, hogy a közjog eszközeivel megteremtse a gazdaság működéséhez szükséges biztonságot, a magánjog pedig kizárólagos monopóliummal szabályozza a polgári társadalom magánautonómia épülő tulajdoni, vagyoni és személyi viszonyait. A magánjog által védelmezett, autonóm jogalanyok egyenjogú és mellérendelt magánviszonyaiba az állam nem avatkozik be sem engedélyek, sem irányítás útján.^[3] A fentiekből levezethetően, a szabadverseny kapitalizmus időszakában alakult ki a közjog-magánjog markáns kettéosztottsága, dichotómiája. Mindazonáltal a közjog-magánjog elhatárolása, megkülönböztető jegyeinek meghatározása nem egyszerű feladat, amit jelez az is, hogy az ókortól napjainkig többféle elhatárolással találkozhatunk. Az *Ulpianustól*^[4] származó érdekközpontú meghatározás szerint a közjog és a magánjog a védett érdekek alapján határolható el egymástól. Az érdekelméleti elhatárolás értelmében a közjog a közérdekű, a magánjog pedig a magánérdekű magánéletviszonyok jogi rendje.^[5] A közjognak és a magánjognak a kontinentális jogtudományban széles körben elfogadott illetén kettéosztását Grosschmid Béni alapeszméjében kategorikusnak, részleteiben esetlegesnek titulálta,^[6] míg Szladits Károly az érdekalapú elhatárolás gyengeségét abban látja, hogy a közérdekű és a magánérdekű életviszony többé-kevésbé önkényes, elmosódó megkülönböztetés, mely a társadalmi élet fejlődéséhez képest az idő és a hely függvényében változik.^[7] A jogviszony alanyainak egymásközti viszonyát tekinti alapnak az ún. hatalmi elmélet, mely szerint a magánjog *differentia specificája* a magánautonómia, az egyenjogúság és mellérendeltség, a közjog jellegzetessége az állam, illetőleg állami szervek és az állampolgárok közötti alá-fölé rendeltségi viszony. Moór Gyula meghatározása a szabályozás tárgyából indul ki. Eszerint a közjog az, ami az állam tevékenységét, a magánjog pedig az, ami a magánszemélyek (természetes és jogi személyek) tevékenységét szabályozza.^[8] Szladits Károly úgy ítéli meg, a közjogi és magánjogi jogszabályok dichotómiája nemcsak elméle-

[2] Smith, 1776.

[3] Paczolay, 2013.

[4] Ulpianus: Digesta I., 1.1. § 2.

[5] Lásd: Eörsi, 1975, 86.

[6] Grosschmid, 1932, 1298.

[7] Szladits, 1941, 12.

[8] Vitéz Moór, 1937.

ti szempontból, de a jogalkalmazás szempontjából is jelentőséggel bír, ezért szükséges az állam kettős funkciójához igazodóan a jogrendszeren belüli megkülönböztetésük. Szladits szerint a közjog az állami élet jogi szabályzata, a magánjog pedig a társadalmi (gazdasági, családi) élet jogi szabályzata. A magánjog ama jogszabályok összessége, amelyeket a jogrend a magánosok közötti érdeköszeütközések kiegyenlítésére zsinórmértékül rendel.^[9]

A közjog és magánjog dichotómiájában való gondolkodást a XX. század második felében bekövetkező társadalmi, gazdasági változások tovább erodálták. A II. világháborút követően a jóléti állam, a szociális piacgazdaságra alapozott gazdaságpolitika térnyerésével egyre nagyobb szerepet kapott az állam gazdasági koordinációs tevékenysége, az állam piaci viszonyokba történő beavatkozása. A modern piacgazdaságokban általánosan elfogadott tétellé vált, hogy a piaci erők működését lehet és kell is állami eszközökkel szabályozni, stimulálni és korrigálni. Az állami beavatkozás alapvető funkciója a piac tökéletesítése, a diszfunkcionális működések, piaci kudarcok kiigazítása, az információs aszimmetria csökkentése, a kereskedő, gyártó, szolgáltató erőfölényéből adódó hátrányok korrekciója. A közérdek, közjó és a szociális elemek fokozott megjelenése a magánjogban felveti, hogy a jogrendszer kettős tagozódásában megnyilvánuló hagyományos szemlélet létjogosult-e, illetőleg fenntartható-e a XXI. században. A magánjog-közjog dichotómiában való gondolkodás meghaladottságát hangsúlyozva Menyhárd Attila megállapítja, hogy bár a polgári jogi gondolkodást meghatározó uralkodó szemlélet egyik alapvető vonása ma is közjog-magánjog kettősségében való gondolkodás, mindazonáltal ezen elhatárolás didaktikai értékén felül, tartalmi következtetés levonására ma már nem adhat alapot.^[10] Jakab András még tovább megy, kifejtve, hogy a közjog és a magánjog kettősségében való gondolkodás korlátját képezi a helyes jogi gondolkodásnak, és következetesen nemcsak nem tartható, de valójában alátámasztani sem lehet.^[11] Mivel egy adott tényállás alkotmányos, emberi jogi és polgári jogi megítélése nem vezethet különböző eredményre – különbségek legfeljebb az igényérvényesítés módjában és a jogsértés szankcióiban lehetnek –, a dichotómiában való gondolkodás akadályozza az egységes jogszemlélet kialakítását, a jogterületek összehangolását, és nem utolsósorban gátolja a tudományos gondolkodást és fejlődést.^[12]

Úgy vélem, hogy a jogrendszerre ható komplex társadalmi, gazdasági folyamatok az utóbbi évtizedekben még inkább felgyorsították a közjog-magánjog határainak relativizálódását. Ez a határok elmosódása alapvetően, amely a magánjog közjogiasodásával írható le.

Ami a magánjog közjogiasodásának lépéseit vizsgálva megállapítható, hogy először sporadikusan, egy-egy magánjogi területet érintve jelent meg, így a tulajdonjog szentségével szemben, a közérdek-közjó érdekében a tulajdonosi

[9] Szladits, 1941, 14.

[10] Menyhárd, 2015, 250-251.

[11] Jakab, 2005, 91.

[12] Menyhárd, 2015, 256.

triász – birtoklás, használat, rendelkezés – korlátozásának lehetősége, a tulajdon szociális funkciójának érvényre juttatása. Második lépcsőben az állam szociális (jóléti) funkcióihoz kapcsolódó szociális (jóléti) jog a magánjogi jogintézmények immanens tartalmaként elfogadottá váltak.^[13] Ezt mutatja a szociális elemek növekvő szerepe a 2013-ban elfogadott új Polgári Törvénykönyvben is.^[14] A magánjog közjogiasodásának tipikus megjelenési formái közjogi és magánjogi jegyeket egyaránt viselő, ún. hibrid jogok – versenyjog, közbeszerzési jog, környezetvédelmi jog, fogyasztóvédelmi jog – önálló jogterületként való megjelenése a XX. század második felében. Az Eörsi Gyula által vegyes szakjogoknak nevezett, „keresztülfekvő jogterületek” közül kiemelendő a közérdek, a közjó és a szociális igazságosság érvényesülésének artikulációjaként a környezetvédelmi jog, valamint a fogyasztóvédelmi jog. Ezek térnyerése mind a nemzeti jog, mind a nemzetközi jog szintjén kimutatható. A fogyasztóvédelmi jogalkotás közjogias karakterét jól példázzák a szerződési szabadságot a fogyasztók védelme érdekében korlátozó közenszabályok, a jogérvényesítés terén pedig magánjogi jogérvényesítési eszközök mellett a közjogi típusú jogérvényesítési eszközök párhuzamossága.

1. A magánjog „alkotmányosodása”

A magánjog közjogiasodásának másik iránya a polgári jog „alkotmányosodása”, nevezetesen az alkotmányos jogoknak a magánjogi jogviszonyokban való megjelenítése és kikényszerítése. Ez több kérdést is felvet, és megosztja a magánjog művelőit. Az egyik végponton a jogrendszer dichotómiáját képviselő klasszikus gondolkodás áll, amely nem ismeri el az alkotmányos polgári jog létjogosultságát, illetőleg a szükségszerű átjárást az alkotmányjog és a polgári jog között. A másik végpont az alkotmányos követelmények közvetlen érvényesülése mellett tör lándzsát. A két végpont közötti középút a jogrendszer egységéből, az alkotmányjog és a polgári jog összhangjának szükségességéből kiindulva azt képviseli, hogy a kérdés nem az, hogy érvényesüljenek-e, hanem alapvetően az, hogy miként érvényesüljenek az alkotmányos követelmények a magánautonómiára épülő polgári jogi jogviszonyokban. A Polgári Törvénykönyv értelmezési alapelve normatív érvénnyel rögzíti, hogy „E törvény rendelkezéseit Magyarország alkotmányos rendjével összhangban kell értelmezni.” Az Alaptörvény és a polgári jog viszonyában alapvető követelmény tehát, hogy a Ptk.-nak összhangban kell lennie az Alaptörvénnyel.^[15] Vékás Lajos ebből kiindulva amellet érvel, hogy az alkotmányos jogok érvényesüléséhez a magánjog megfelelő eszköztár-

[13] Eörsi, 1975, 87.

[14] A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben való megjelenésükről lásd: Grad-Gyenge, 2013, 7-243.

[15] 2013. évi V. törvény; Első Könyv Bevezető rendelkezések 1:2. §. „E törvény rendelkezéseit Magyarország alkotmányos rendjével összhangban kell értelmezni.”

ral rendelkezik, az alkotmányos alapjogok és a magánjogi szerződések között magánjogi normák közvetítése útján teremthető meg az összhang.^[16] Hasonló érveket hoz fel Menyhárd Attila is, kifejtve, hogy az Alaptörvény közvetlen magánjogi hatása különösen problematikus a szerződési jog területén, ahol az alkotmányos követelmények nem szükségszerűen vetíthetők a magánjogi viszonyokra,^[17] mert az azonosan védendő magánérdekek összevetésével nem igazolható a szerződési szabadság korlátozása, a szerződéses magánjogi viszonyokba való közvetlen alkotmányos beavatkozás. Ezzel ellentétben Paczolay Péter, elemzve az Alkotmánybíróság azon határozatait, melyek rendelkezői részében a Ptk. szerepel, megállapítja, hogy az elmúlt 20 évben az ÁB döntései alapvetően formálták, alakították a magánjogot, és ez a joggyakorlat nem iktatható ki a polgári jog rendszeréből.^[18] Mindebből azonban nem vezethető le az alkotmányos jogok és a magánjog alá-főlérendeltségi viszonya, mindössze annyi, hogy az alkotmányokban foglalt jogok olyan objektív értékrendszert képeznek, amely áthatja a teljes jogrendszert, és alapvető célja a magánszemély méltóságának védelme, a személyiség szabad kibontakozásának biztosítása. Az Alaptörvényben biztosított jogok érvényesülése eltérő a közjogban és a magánjogban, mert amíg a közjogban ez az értékrend közvetlenül érvényesül, védelmet nyújtva az állammal szemben, addig a magánjogban közvetetten, az Alaptörvény által biztosított értékek átsugárzása útján, a magánjogi normák közvetítése, megfelelő értelmezése által.^[19]

2. Az emberi jogok magánjogi érvényesülése

Az alkotmányjog és a polgári jog viszonyában külön is vizsgálandó kérdés az emberi jogok magánjogi érvényesülése. A magánjog fejlődését vizsgálva kimutatható, hogy a személyhez fűződő jogok védelmének erősödése közelebb hozza a magánjogot az alkotmányos védelemben részesülő alapvető emberi jogokhoz.^[20] Menyhárd Attila „*Az emberi jogok magánjogi érvényesülése*” című átfogó tanulmányában az emberi jogok polgári jogi jogviszonyokban való érvényesítésére négy modellt állít fel. Az első modell a jogrendszer dichotómiáját képviselő klasszikus magánjogi gondolkodást követi, mely szerint az emberi jog és a magánjog külön jogterület, és nincs átjárás az emberi jogok és a polgári jog között. Az emberi jogok forrásai a nemzetközi emberi jogi egyezmények, amelyek a magánautonómia viszonyaiban nem alkalmazandók. A nemzetközi egyezményeket aláíró állam köteles ezek érvényesülését biztosítani. A második modell szerint az emberi jogok egyetemessége minden jogalanyt kötelez, így

[16] Lásd: Vékás, 2007, 1563.

[17] Menyhárd, 2009, 235.

[18] Paczolay, 2013, 5.

[19] Gárdos-Orosz, 2011, 49.

[20] Gárdos-Orosz, 2011, 38.

a magánjogi jogalanyokat is közvetlenül kötelezi.^[21] A harmadik modell abból indul ki, hogy az emberi jogok címzettjei, az államok, a jogalkotás útján kötelesek biztosítani az emberi jogok érvényesülését. Az emberi jogok megsértése esetén ugyan magánjogi igényt nem lehet érvényesíteni, de a magánjog generálklausulái alkalmasak arra, hogy az emberi jogi követelményeket közvetítsék.^[22] A negyedik modell nem ismeri el ugyan az emberi jogok közvetlen érvényesülését a magánjogi jogviszonyokban, de az államnak kötelessége azok érvényesülését, állami kikényszeríthetőségét bírósági úton lehetővé tenni.^[23] A négy modell közötti választást, azt gondolom, alapvetően determinálja az, hogy a modern jogállamok alapértéke az emberi méltóság, az alapvető emberi jogok elismerése és védelme a jogrendszer egészében, így a magánautonómia viszonyaiban is. Arra a kérdésre, hogy ez közvetetten – a magánjogi jogi normák közvetítése útján – vagy a közvetlen alkalmazhatóság biztosítása útján történik-e, függ attól is, hogy az érdekmérlegelésen nyugvó magánjogi ítélezés nyitott-e az alapjogi szempontú mérlegelésre.

A közjog és a magánjog interferenciája azonban napjainkban már nem egyirányú, nem csak magánjogra hat a közjog, hanem a XXI. századi közjogi fejlődésben érvényesül egy másik, a fentebb vázoltakkal ellentétes irányú tendencia is, nevezetesen a közjog magánjogiasodása. A szolgáltató állam, szolgáltató közigazgatás, az állam közhatalmi funkcióitól elkülönülten a közigazgatási szerződés, mint sui generis szerződés létrejöttét eredményezte. E sajátos szerződésben egyszerre jelenik meg köz- és magánérdek, illetőleg vegyesen vannak jelen a közjogi és a magánjogi jogviszonyokra jellemző sajátosságok. A közigazgatási szerződések sui generis jellegére utaló ismérvek a szerződés célja (közszolgáltatás nyújtása), alanyi kötöttsége (egyik alanya mindig állami-közigazgatási szerv), a szerződés tartalma (kogens közjogi jogszabályok alapján a közigazgatási szerv diktálja a feltételeket, továbbá egyoldalúan módosíthatja és megszüntetheti a szerződést), továbbá a jogorvoslati út (közigazgatási bíróság) tekintetében jelentkeznek.

III. TÚLSZABÁLYOZÁS ÉS NORMATÍV DISZHARMÓNIA

Ahogy a tanulmány bevezetőjében említettük, súlyos akadályt jelent a jogrendszer és ezen belül a magánjog koherenciája szempontjából a túlszabályozás, a jogalkotás minőségének romlása, a kialakuló normatív diszharmónia. A kihívás abban rejlik, hogy miként lehet kezelni a jogszabálydömpinget, a túlszabályozási spirált. A törvények és jogszabályok növekvő tendenciáját jó mutatja a magyar Parlament által az elmúlt 30 évben, kormányzati ciklusonként el-

[21] Sajó - Uitz, 2006.

[22] Lásd: Vékás, 2007, 1563.

[23] Claus-Wilhelm, 1984, 184.

fogadott törvények száma. Az Országgyűlés 1990-1994 között 432, 1994-1998 között 499, 1998-2002 között 460, 2002-2006 között 573, 2006-2010 között 589, 2010-2014 között 859, 2014-18 között 730 törvényt fogadott el.^[24] A 2018-2022-es parlamenti ciklus első évében 2018-ban 137, 2019-ben 129, 2020-ban, a tavaszi ülészakban 140 törvény született.^[25] Az adatok egyértelműen mutatják, hogy 1990-hez képest mára mintegy megduplázódott az elfogadott törvények száma. Kormányrendeleti szinten még hatványozottabb a növekedési tendencia: amíg 1990-ben 129, 2000-ben 287, 2001-ben már 326 volt a kormány által elfogadott rendeletek száma. 2004-ben 383, 2017-ben 532, 2018-ban 324, 2019-ben 371, 2020. szeptemberig pedig már 440 kormányrendeletet fogadott el a Kormány. A jogalkotási szupersztráda létrejöttében szerepe van az uniós jogszabályok belső jog részévé válásának és a jogharmonizációs célú jogalkotás növekedésének, amelyek során a jogalkotó legtöbbször nem a minőségi jogalkotás céljait szem előtt tartó koherens (integratív) kodifikációt követi, hanem külön törvényekben ülteti át az irányelveket. Az utóbbi évtizedek túlfűtött jogalkotását Kiss László a túlbiztosítás és a túlszabályozás kettősségével magyarázza, kiemelve, hogy „salátatörvények” gyakori alkalmazása megnehezíti a hatályos jog fellelhetőségét, ez pedig nehezíti a jogalkalmazást, végső soron a jog tekintélyének csökkenésével járhat.^[26] A minőségi jogalkotás kérdéseit is vizsgáló átfogó monográfiájában Drinóczi Tímea rámutat, hogy a parlamentáris rendszerekben a jogalkotási javaslatok szignifikánsan a kormányzattól származnak. A felmérések szerint pl. az Egyesült Királyságban, Finnországban, Romániában, Szlovéniában a törvényjavaslatok több, mint 90%-ban a kormány készíti elő, ahol feltehetőleg a jogszabályelőkészítés szabályozott rendjének megfelelően érvényesülnek a hatásvizsgálat, konzultáció, társadalmi egyeztetés követelményei, addig Magyarországon ezzel ellentétes tendencia látszik érvényesülni. A kormány által kezdeményezett és előkészített törvényjavaslatok aránya a 2010-2014-es ciklusban 50% körül volt.^[27] Ez a gyakorlat, sok más negatív hatás mellett, nem alkalmas a jogrendszeri hatások előzetes vizsgálatán alapuló döntési irányok kellő feltérképezésére, nem teszi lehetővé az érdekeltekkel (stake holderek) való párbeszédet, nem felel meg a transzparencia követelményeinek sem, végső eredményében ellentétes a jogalkotási racionalitás a valódi társadalmi, gazdasági igényekkel, és nem illeszthető koherensen a jogrendszerbe. A magánjog ugyanakkor fokozottan érzékeny terület, mivel a magánjogi normák alapvető rendeltetése az, hogy a társadalomban rendező és kiegyenlítő funkciójukat önműködően érvényesítsék.^[28] Az önkéntes jogkövetéshez, a jog megfelelő alkalmazásához elsődleges követelmény a magánjog koherenciájának, normatív harmóniájának a biztosítása, a racionális szabályozás, a normaanyag mennyiségi és minőségi kezelhetősége és a joghoz való hozzáférés.

[24] Parlament.hu: Az Országgyűlés jogalkotása 1990-2018.

[25] <https://www.parlament.hu/documents/10181/56582/>.

[26] Kiss, 2016, 175-184.

[27] Drinóczi, 2017, 265-266.

[28] Szladits, 1941, 14.

IV. A MAGÁNJOG NEMZETKÖZIESEDÉSE ÉS EURAIPAIZÁCIÓJA

1. A magánjog nemzetköziesedése

A magánjogot érintő kihívások között kiemelkedik az addig alapvetően nemzeti keretekben fejlődő magánjog nemzetköziesedése. A nemzetköziesedés a magánjog egyre több területét áthatja. A nemzetköziesedés elsődleges tereuma a kereskedelmi jog. A nemzetközi kereskedelem szabályozásában mind a magánjog, mind a közjog területén jelentős változások, irányváltások tapasztalhatók. A kereskedelmi magánjogban a XIX. század óta egyre erősebben érvényesülő tendencia a nemzeti jogrendszerektől és az állami szabályozástól függetlenné váló új *lex mercatoria*. A transznacionális jogként érvényesülő *lex mercatoria* a multinacionális vállalkozások közötti kereskedelem *de facto* jogi kerete, amelyek fejlődésére serkentőleg és alakítólag hatnak az UNIDROIT, UNCITRAL jogegységesítési eredményei, modell-szabályai, továbbá a nemzetközi választott-bírósági gyakorlat. A *lex mercatoria* sajátossága, hogy nem a jogalkotó formális jogi aktusa hozza létre, hanem a kereskedelmi szokásjog fejlődésének eredményeként jegecesednek ki a nemzetközi kereskedelmet szabályozó jogelvek. A kereskedelmi szokásjogi jogegységesítést célzó alapelvek, modellszabályok beépülnek a nemzetközi kereskedelmi egyezményekbe. Érdekes jelenség e mellett, hogy XXI. században a nemzeti Polgári Törvénykönyvek modernizálását célzó rekodifikációk is merítették a nemzetközi jogegységesítés eredményeiből.^[29]

A *lex mercatoria* mellett fontos szerepet játszanak a világkereskedelem kereskedelmi szabályozását célzó multilaterális kereskedelmi egyezmények (GATT, WTO, TRIPS, GATTS), továbbá a kereskedelmi szabályok kikényszerítésére elfogadott WTO vitarendezési mechanizmusok. Martonyi János a világkereskedelmi rendszer szabályozási dilemmáiról írt átfogó tanulmányában úgy fogalmaz, hogy az egyenlő elbánás és a legnagyobb kedvezményes elbánás elvére épülő kereskedelmi szabályozás a múlt század végéig egyfajta sikertörténetnek tekinthető, az elmúlt közel másfél évtized története azonban a sokoldalú kereskedelmi rendszer fejlődésének megtorpanásáról tanúskodik.^[30] Az egyenlő elbánás elvén alapuló világkereskedelmi szabályozásra alapvető kihívást jelentett a fejlődő országok részére, a fejlett országok által nyújtott adott vámkedvezmény, az ún. Általános Preferencia Rendszer (Generalized System of Preferences, GSP)^[31] és a WTO megállapodásban is alkalmazott kivétel, a „differential and more favorable treatment”. Martonyit idézve, ez a két kivétel gyorsította fel a legnagyobb kedvezményes elbánás „lemorzsolódását”.^[32] A multilaterális és univerzális

[29] Lásd pl. a Bécsi Vételi Egyezmény, az UNIDROIT Nemzetközi Kereskedelmi Szerződések Alapelvei (2010) és más modellszabályok hatását a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben.

[30] Martonyi, 2016, 52.

[31] GATT IV. Generalized System of Preferences.

[32] Martonyi, 2016, 54.

jelleggel érvényesülő világkereskedelmi igazgatási és szabályozási rendszerre a legnagyobb kihívást a regionális integrációk, továbbá a bilaterális és regionális szabadkereskedelmi megállapodások növekedése jelentik, amelyek egyre nagyobb teret kapnak a kereskedelmi kapcsolatok szabályozásában.^[33] Ezen tendencia érvényesülését követhetjük nyomon – kisebb vagy nagyobb intenzitással – a gazdasági nagyhatalmak (USA, Kanada, Japán, Ausztrália) és a regionális gazdasági-kereskedelmi integrációk (Európai Unió, Mercosur,^[34] APEC,^[35] ASEAN^[36]) kereskedelempolitikájában egyaránt. A társulási és a partnerségi megállapodások mellett az utóbbi bő évtizedben az Európai Unió is ezt az utat követi, amit jól példáz a megkötött (Japán, Szingapúr, Dél-Korea, Kanada, Vietnám) és a jelenleg tárgyalás alatt álló kétoldalú és regionális szabadkereskedelmi megállapodások száma.^[37] A kereskedelmi liberalizáció elsődleges célja az Unió versenyképességének növelése, új piacok nyitása, illetőleg kedvező beruházási lehetőségek biztosítása az európai vállalatok számára. Mindemellett az Európai Unió, mint a WTO tagja, továbbra is hangsúlyozza a sarokkövet jelentő kereskedelmi elvek tiszteletben tartását és a megrekedt működés jobbá tételét. Nagy kérdés ugyanakkor, hogy a multilaterális szabályozást parkolópályára szorító kétoldalú és regionális kereskedelmi liberalizációs út képes lesz-e hatékonyabban oldani a világkereskedelemben meglévő feszültségeket, vagy a fragmentált szabályozó mechanizmusok még inkább felerősítik azokat.

2. A magánjog európaizációja

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a XXI. században a magyar jogrendszerben a legjelentősebb változásokat az ország Európai Unióhoz való csatlakozása idézte elő. A csatlakozással az uniós jog belső jogként érvényesül, a tagállam köteles gondoskodni annak végrehajtásáról, érvényesüléséről, továbbá a nemzeti jog és az uniós jog összhangjáról. A tagállami jog és az uniós jog összhangját a jogközelítés különböző módszerei – az unifikáció, a jogharmonizáció, a jogegységesítés – biztosítják. A klasszikus magánjog európaizálódása leginkább a fogyasztóvédelmi magánjog, a szellemi tulajdonjog, a szerzői jog, a termékfelelősség, a társasági jog és a biztosítási jog területein érvényesül, de erőteljes kísérletek történtek a szerződési jog közös európai keretrendszerének kialakítása terén is. A magánjog európaizációjának elsődleges célja az egységes belső piac működésének „akadálymentesítése”, a négy szabadság: az áruk, személyek, szolgáltatások

[33] Az integrációk számának növekedése a WTO Dohai fordulójának kudarcával, nevezetesen a multilaterális megoldások elmaradásával magyarázható.

[34] Dél-amerikai Közös Piac.

[35] Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együtműködés.

[36] Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége.

[37] A megkötött és tárgyalás alatt álló megállapodásokról lásd: Európai Tanács: Az EU kereskedelmi megállapodásai.

és a tőke szabad, korlátozásmentes áramlásának biztosítása, és ezzel együtt az uniós polgárok életminőségének, életszínvonalának emelése. A magánjog európaizációja többféle kihívást jelent a nemzeti magánjog számára. Ezek közül érdemes kiemelni az uniós magánjogi jogalkotás dinamikáját és terjedelmét, amely az egyébként is túlfűtött tagállami jogalkotással együtt komolyan veszélyezteti a joganyag megismerését és alkalmazását. Ugyancsak kihívást jelent az uniós magánjogi jogalkotást jellemző fragmentáció, tehát az a jelenség, hogy az irányelvek egy-egy magánjogi részterület harmonizációját végzik el, anélkül, hogy különösebben vizsgálnák a jogszabályelőkészítés során a nemzeti magánjogba való illeszkedésük problémáit. Különösen igaz ez az Unió fogyasztóvédelmi joganyagára, amelyben a fogyasztók védelmét szolgáló egyoldalú kötelezettségek kógens módon korlátozzák a kötelmi jogviszonyokra jellemző, hagyományos magánautonómiát. Mivel a fogyasztóvédelmi irányelvek magánjogi kódexbe való koherens beillesztése nehéz kodifikációs feladat, sokszor külön jogszabályokban kerülnek átültetésre. Ez utóbbi tapasztalható a magyar Polgári Törvénykönyv és az uniós fogyasztói szerződésekről szóló irányelvek (pl. a távollévők között, kötött szerződésekről szóló irányelv, fogyasztói hitelszerződésekről szóló irányelv, az utazási szolgáltatásokról szóló irányelv, a timeshare irányelv) átültetése esetében, ahol a jogalkotó a könnyebb utat választva, külön kormányrendeletekben tett eleget a jogharmonizációs kötelezettségnek. Az inkorporáció ellenében felhozott legsúlyosabb érvek azok voltak, hogy megbontják a kötelmi könyv egységét, továbbá, hogy az európai fogyasztói jog változásaiból eredő törvénymódosítások kikezdi a Polgári Törvénykönyv stabilitását. Ez a dilemma a BGB kötelmi szabályainak átfogó felülvizsgálatakor^[38] is felvetődött. A fogyasztói szerződések inkorporációját ellenzők felvetették, hogy a beillesztés a BGB-t egy állandó építkezési területté alakítja. Reinhard Zimmerman ezzel szemben azt a számunkra is szimpatikus ellenvetést tette, hogy „egy modern magánjogi kódex talán jobb, ha inkább egy építkezési területhez hasonlít, ami az építőmunkások vidám beszélgetésétől hangos, mintsem egy olyan múzeumba, ahol elvéve egy-egy látogatócsoport halk mormogása hallatszik.”^[39]

Az Európai Unióban az elmúlt 10-15 évben jelentős kezdeményezések történtek a szerződési jog egységesítése terén. Az Európai Parlament (EP) 1989-ben,^[40] valamint 1994-ben^[41] elfogadott határozatai egyenesen egy Európai Magánjogi Kódex létrehozását tűzték ki célul. A munkálatok felgyorsítását sürgette az EP 2000-ben hozott határozata is, amely megállapítja, hogy „az egységes piacon belül a polgári jog átfogó harmonizációja elengedhetlenné vált,”^[42] és felkérte

[38] Gesetz zur Modernisierung des Schuldrechts of 26 November 2001, Bundesgesetzblatt 2001I, 3138.

[39] Zimmermann, 2005, 228.

[40] Resolution of 26 May 1989 on action to bring into line the private law of the Member States, OJ C 158 (26.06. 1989).

[41] Resolution of 6 May 1994 on the harmonisation of certain sectors of the private law of the Member States OJ C 205/518. (25.07.1994).

[42] Resolution of 16 March 2000 B5-0228, 0229-0230/2000, OJ C 158 /400 (16.03.2000).

a Bizottságot, hogy készítsen tanulmányt a tárgyban. Ennek folytatása volt az Európai Bizottságnak az európai szerződési jogról szóló, 2001-ben megjelent,^[43] majd 2004-ben közzétett Közös Referenciakeretről (CFR) szóló közleménye.^[44] Az európai szerződési jogról folytatott nyilvános konzultációk, valamint a Bizottság által 2010-ben felállított szakértői csoport^[45] által készített megvalósíthatósági tanulmányban foglalt javaslatok alapján a Bizottság 2011. október 11-én hozta nyilvánosságra a Közös Európai Adásvételi jogról szóló rendelet-tervezetét, az ún. CESL javaslatot.^[46]

A közös európai adásvételi jogról szóló javaslat az európai szerződési jog teljes egységesítését célozta, a belső piac létrehozásának és működésének javítása, a vállalkozások határon átnyúló kereskedelme és a határon átnyúló fogyasztói vásárlások bővítésének előmozdításával, önálló, egységes szerződési jogi (kereskedelmi és fogyasztóvédelmi) szabályrendszer létrehozásával.^[47]

Annak ellenére, hogy a közös európai adásvételi jogról szóló javaslatot az Európai Parlament 2014. február 26-án elfogadta, a tagállamok többsége, ahogy azt Király Miklós elemzi,^[48] nem mutatott nagy lelkesedést, sőt alapvető aggályokat fogalmazott meg egy, a nemzeti polgári törvénykönyvek versenytársaként megjelenő, opcionális, második szerződési jog létrehozását illetően. Mivel ezek miatt a Tanácsban a tervezetnek nem volt meg a szükséges/egyértelmű támogatottsága, a Bizottság elkerülendő a kudarcot, az ún. *clearing the decks* jegyében a 2015. évre szóló munkaprogramjában visszavonta a tervezet.^[49]

V. A DIGITÁLIS TECHNOLÓGIÁK ÉS A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA MAGÁNJOGRA GYAKOROLT HATÁSAI

A digitális technológiák, a mesterséges intelligencia gyors fejlődése átalakítja a gazdaságot és a társadalmat. Az élet szinte minden szegmensét érintő nagymértékű változások nem hagyják, nem hagyhatják érintetlenül a jogrendszert, hiszen a digitális technológiák, digitális szolgáltatások (dolgok internete, blockchain technológia, az intelligens szerződések) feltételezik a jogi keretrendszer megújítását is.^[50] A paradigmaváltás a magánjog szinte minden területét érinteni fogja, ideértve a robotok, intelligens rendszerek jogalanyisági kérdéseit,

[43] Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European Contract Law COM (2001) 398 final (11.07.2001).

[44] A Bizottság közleménye az európai szerződési jog és a közösségi vívmányok felülvizsgálata tekintetében követendő útról, COM (2004) 651 végleges (2004. 10.11.).

[45] A Bizottság 2010/233/EU határozata az európai szerződési jog közös referenciakeretének szakértői csoportja létrehozásáról, HL L105 (2010.04.27).

[46] Javaslat: az Európai Parlament és Tanács rendelete a közös európai adásvételi jogról. COM(2011) 635 végleges (2011. 10.11.).

[47] COM (2011) 635 Indokolás 2. pont.

[48] Király, 2016, 116.

[49] COM (2014)910 végleges II. Melléklet 60. pont.

[50] Lásd erről: Zódi, 2018.

a digitális technológiák termék- és szolgáltatásbiztonsági standardjainak átalakulását, a digitális szolgáltatásokért való kontraktuális és szerződésen kívüli felelősségi alapokat, s nem utolsósorban a fogyasztóvédelmi digitális környezetre hangolását. Ugyancsak bizonyosra vehető, hogy a szerződési jogban lényeges változásokat fog kiváltani például az intelligens szerződések (smart contracts) térnyerése, vagy a felelősségbiztosítási szerződések szabályaiban az autonóm mobilitás.

Anélkül, hogy a jelen tanulmányban ezeket a kihívásokat részletesen elemeznénk, utalunk az Európai Parlament 2017. február 16-án elfogadott, robotikára vonatkozó polgári jogi szabályozási igényekről^[51] szóló állásfoglalására, amely összefoglalja a magánjog területén várható új szabályozási igényeket. A kontraktuális felelősség területén az állásfoglalás kiemeli, hogy a jelenlegi szabályok bizonyosan nem alkalmazhatók az intelligens szerződések esetében, ahol a partnerek kiválasztása, a szerződéses feltételekről folytatott tárgyalás, a szerződések megkötése mesterséges intelligencia útján történik. A magánjogi felelősségi rendszerben a mesterséges intelligencia-vezérelt robot által okozott károkért való felelősség jogi alapjai hiányoznak, illetőleg nem biztosítanak hatékony reparációt. A létező felelősségi formákat hozzá kell igazítani a digitális technológiákhoz, a legújabb innovációkhoz. Igaz ez az egyébként a gyártóra szigorú felelősséget telepítő termékfelelősségre is, amelyet alkalmassá kell tenni a mesterséges intelligencia alkalmazása következtében előálló károk teljes reparációjára, illetőleg kiterjeszteni a digitális szolgáltatásokra is.

A biztosítási jog esetében^[52] feltétlenül el kell végezni a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítási rendszernek a robotikára való adaptációját, illetőleg új biztosítási termékeket kell a méltányos kockázat-elosztás érdekében kifejleszteni.

A jogi alapkérdések között felveti az állásfoglalás a robotok specifikus jogalanyisággal való felruházásának lehetőségét, tehát egy elektronikus jogi személyiség létrehozását, amely az intelligens, önálló döntésre képes robotok számára speciális jogokat és kötelezettségeket biztosítana.^[53]

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány arra vállalkozott, hogy a teljesség igénye nélkül bemutassa azokat a jelenlegi és jövőbeni kihívásokat, amelyek hatást gyakorolnak a magánjog XXI. századi fejlődésére. Ezek között kiemelten foglalkoztunk a magánjog közjogiasodásának és európaizációjának jelenségeivel, amelyek érdekes, egyirány-

[51] Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)) EP P8_TA(2017)0051.

[52] Lásd u.o. 57-59. pontokra.

[53] U.o. 59. pont (f) alpont.

ba tartó folyamatokként hozzájárulnak a magánjog hagyományos, zárt rendszerének relativizálódásához. A digitális technológiák, a mesterséges intelligencia rohamos térhódítása minden bizonnyal kikényszeríti a hagyományos magánjogi paradigmák átértékelését már a nem is túl távoli időhorizonton. A digitális technológiák gyors fejlődése a jogrendszertől elvárt gyors adaptáció, felveti annak a veszélyét, hogy a minőségi jogalkotás követelménye másodlagossá válik, és tovább gyengül a jogrendszer koherenciája.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Canaris Claus-Wilhelm (1984): *Grundrechte und Privatrecht*. AcP, 184.
- Drinóczi Tímea (2017): *Az alkotmányos párbeszéd. A többszintű alkotmányosság alkotmánytana és gyakorlata a 21. században*. Jogtudományi alap kutatások az MTA TK JTI elektronikus monográfiatorozata. Kiadja az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Eörsi Gyula (1975): *Összehasonlító polgári jog (jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 86.
- Európai Tanács: *Az Eu kereskedelmi megállapodásai*. (Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/trade-policy/trade-agreements/>. Letöltés ideje: 2020.09.15.).
- Gárdos-Orosz Fruzsina (2011): *Alkotmányos polgári jog. Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Grad-Gyenge Anikó (Szerk.) (2013) : Szociális elemek az új Ptk.-ban. In: *Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum VII*. Budapest, 7-243.
- Grosschmid Béni (1932): *Fejezetek a kötelmi jog köréből II*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1298.
- Harmathy Attila (2019): A polgári jog a változó jogrendszerben. In: Lamm Vanda – Sajó András (Szerk.) *Studia in honorem Lajos Vékás*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 139-147.
- Jakab András (2005): A jogrendszer horizontális tagozódása. In: *Jura*. 2005/2. sz. 91.
- Király Miklós (2016): Az európai adásvételi jog felemelkedése és hanyatlása. In: Glavanits Judit – Horváthy Balázs – Knapp László (szerk.): *Az európai jog és a nemzetközi magánjog aktuális kérdései. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Milassin László tiszteletére*. SZE ÁJK, Győr, 116.
- Kiss László (2016): A jogi túlszabályozásról dióhéjban: okok és következmények. In: *Jogi beszélgetések*. Kaposvár, Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, 175-184.
- Martonyi János (2016): A világereskedelem szabályozásának dilemmái. In: *Külgügyi Szemle*. 2016/2. sz., 52.
- Menyhárd Attila (2009): Az emberi jogok magánjogi érvényesülése. In: *Liber Amicorum, Studia L. Vékás Dedicata*. ELTE Állam és Jogtudományi Kar, Budapest, 235.
- Menyhárd Attila (2015) : A polgári jog tudománya Magyarországon. In: Jakab András – Menyhárd Attila (Szerk.) *A jog tudománya*. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft., Budapest, 218-261.
- Paczolay Péter (2013): *A közjog és a civiljog kapcsolata az Alaptörvényben - avagy a Ptk. alkotmányos alapjai*. Előadás a Magyar Jogász Egylet miskolci tagozata által szervezett konferencián (2013. február 1.).

- Parliament.hu: Az Országgyűlés jogalkotása 1990-2018. (Elérhető: <https://www.parlament.hu/az-orszaggyules-jogalkotasa>. Letöltés ideje: 2020.09.15.)
- Vitéz Moór Gyula (1937) : A jogrendszer tagozódásának problémája. In: *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből*. V. kötet. 2. szám. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Sajó András – Uitz Renáta (eds.) (2006): *The Constitution in Private Relations: Expanding Constitutionalism*. Eleven International Publishing, Utrecht.
- Smith, Adam (1776): *Nemzetek gazdagsága*. Chicago University Press, Chicago.
- Szladits Károly (1941): *A magyar magánjog. Általános rész. Személyi jog*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 12.
- Zódi Zsolt (2018) *Platformok, robotok és a jog. Új szabályozási kihívások az információs társadalomban [Platforms, robots and the law. New regulatory challenges in the information society]*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Zimmerman, Reinhard (2005) *The New German Law of Obligations Historical and Comparative Perspectives*. Oxford University Press, Oxford.
- Vékás Lajos: Új irányok a magánjogban. In: *Magyar Tudomány*. 2007/12. sz.

EGYÉB JOGFORRÁSOK

- A Bizottság 2010/233/EU határozata az európai szerződési jog közös referenciakeretének szakértői csoportja létrehozásáról, HL L105 (2010.04.27).
- A Bizottság közleménye az európai szerződési jog és a közösségi vívmányok felülvizsgálata tekintetében követendő útról, COM (2004) 651 végleges (2004. 10.11.).
- Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)) EP P8_TA(2017)0051.
- COM (2011) 635 Indokolás 2. pont.
- COM (2014)910 végleges II. Melléklet 60. pont.
- Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European Contract Law COM (2001) 398 final (11.07.2001).
- Gesetz zur Modernisierung des Schuldrechts of 26 November 2001, Bundesgesetzblatt 2001I, 3138.
- Javaslat: az Európai Parlament és Tanács rendelete a közös európai adásvételi jogról. COM(2011) 635 végleges (2011. 10.11.).
- Resolution of 16 March 2000 B5-0228, 0229-0230/2000, OJ C 158 /400 (16.03.2000).
- Resolution of 26 May 1989 on action to bring into line the private law of the Member States, OJ C 158 (26.06. 1989).
- Resolution of 6 May 1994 on the harmonisation of certain sectors of the private law of the Member States OJ C 205/518. (25.07.1994).

Adalékok a büntetés-végrehajtás szimbólumrendszerének alakulásához

Váczy Péter szavaival a reneszánsz gondolkodói „...megtagadtak minden szellemi közösséget a közvetlen múlttal. A lekicsinylés és a gyűlölet hangján nevezik el azt az időszakot, amely a csodálatos Róma és saját koruk között tátong, »közép«-kornak, *media aetasnak*”.^[1] A megvetés, az ellenszenv, a gúny, a tagadás eszközeivel próbáltak tabula rasat csinálni saját koruknak és saját műveltségüknek. A barbárság kora után íme, elérkezett a műveltség és a kultúra korszaka, a sötétséget felválthatja végre a világosság, a napfény, a humanizmus. Nem kevésbé ez a megközelítés honosította meg a közgondolkodásban a büntetés-végrehajtás kapcsán is a mindmáig élő brutális képet, melyet a vérpádon művelt erőszak, az állatias bakók és hóhérok, valamint az emocionális eufóriában szenvedést ünneplő nézőközönség, a primitív köznép közönséges élvezete jellemez.

Pedig a büntetés-végrehajtás tudatosan kimunkált liturgiájában logikus, ésszerű és célszerű szisztéma működött.

*

„Ahol nőtlen férfit és hajadont rónak meg paráználkodás miatt, mind-egyik tartozik az esperesnek öt shillinget fizetni, és nem többet. Ha már egy éven belül megdorgálták őket ugyane dolog miatt, akkor mindegyik fizessen az esperesnek öt shillinget fizetni, és nem többet. Ámde ha már harmadszor róják meg őket, akkor a férfi a mise előtt menjen a templom elé mezítláb, gyapjú köntösben, szentelt vízzel, kezében egy seprűvel, feküdjön le a kapu elé, s hagyja, hogy az emberek keresztülmenjenek rajta, s aki akarja, verje meg a seprűvel; a nő pedig gyapjú ruhában, mezítláb járja körül a templomot gyermekével a karján, nyírják le a haját, s vágják le hátul a ruháját.”^[2] A Main partján fekvő, Nagy Károly életrajzírója, Einhard alapította, eredeti nevén Obermühlheim, majd Seligens-tadt megnevezésű városka 1390-re datált Sendweistuma világos rendben tükrözi a középkori büntetés-végrehajtás sajátosságait. Most, mellőzve az anyagi büntetőjog megítélését a paráznaság bűncselekményéről illetve a fokozatos rendszerű büntetéskiszabási gyakorlat jellegzetességét, a büntetés foganatosításának mikéntjére koncentrálnunk.

[1] Váczy, 1936.

[2] Grimm, 1840, 504. A rendelkezést magyarul közölte: Kulcsár Zsuzsanna (ld.: Kulcsár, 1964, 218.).

A kiszabandó büntetés végrehajtásához a szabály kibocsátói egyértelműen a nyilvánosságot hívják segítségül. A processzus választott (amúgy gyakori) helyszíne a templom lépcsője, a templomajtó, mely a mise idejével összekapcsolva jelentős forgalmat garantál. A helység lakosságának jelentős hányada részt vesz a liturgián, az esemény tehát széles körben ismert lesz a közösség előtt. Mint ismeretes, a középkori társadalom rendkívüli differenciáltsága, a „szabadságok kis köreire” tagolása, a közlekedés és a kommunikáció infrastrukturális hiányai rendkívüli módon felértékelték a közvetlen életkörnyezet jelentőségét. A középkori ember individualitása nem vált el élesen környezetétől; a személyiség a közösség keretein belül viszonylag kialakulatlan és formátlan maradt. A mintakövető attitűd, a csoport által sugárzott „prototípus-hoz hasonulás” kényszere dominálta a szabálykövetést.^[3] A középkori felfogás az egyént a közösség részeként definiálta; jogaihoz a közösség részeként juthatott hozzá, státusát környezetének jogállása alapozta meg. A privielgizált csoport tagjaként részesült a közösség jogaiból, ezen keresztül értelmezhete saját jogait, s a kívüllág is eszerint ítélte meg helyzetét. Ebben a képzetben a közösség megbecsülése vagy megvetése nagy horderejű volt, hiszen ennek tükrében megerősíthette vagy elveszíthette tekintélyét, pozícióját, akár a csoport védelmére is. Kitaszítottá is válhatott, amely a társadalmon kívüliséget eredményezhette számára, hiszen a közösség (tehát jog) nélküli, otthontalan pária mindenki prédája lehetett. Ebben a korszemléletben juthatott nagy jelentőségre a büntetés-végrehajtásban a nyilvános megaláztatás, mely a saját közösség vélekedésének szolgáltatta ki társadalmi státusának változtatását.

A seligenstadti Sendweistumban foglaltak szerint a vétkeseknek gyapjúköntösben kellett megjelennie a templomba igyekvők előtt. A gyapjúkötös egyszerre tartalmazott utalást a bűnbánatra és a társadalmi alávetettségre (megaláztatásra). Egyszerre volt példázat Krisztus egyszerű öltözékével és célzás a durva darócruhát maguknak megengedő legszegényebbek paraszti állására. Előbbi értelmezést erősíti a szentelt víz, utóbbit a hason fekvés, mely a legalacsonyabb társadalmi státust szimbolizálja. A mezítláb teljesített vezeklés egyben az alázatnak és az erős szegénységnek (így a megvetettségnek) a jelképe volt a kor szemében.^[4] A megszégyenítés jellemző módon jobban érintette a nőt: a közszemlére tétel gyermekével, a cselekmény bizonyosságával, a lemeztelenítés, a kopaszítás a középkor durva becstelentető aktusai közé tartozott. A férfinak azon túl, hogy át kellett élnie a súlyos megaláztatást, hogy a közösség minden tagja (becsületesek és becstelének, gazdagok és szegények, asszonyok és férfiak, felnőttek és gyerekek) „átlép rajta,” a fizikai fájdalmat is túrníe kellett: aki akart, ráléphetett, akinek úgy tetszett, a „seprűvel” el is verhette.

A szabály híven tükrözi a korabeli executio egy másik jellegzetességét, a komplexitást is. A büntetés végrehajtása sokcélú, szimbolikus egységbe fog-

[3] Gurevics, 2003, 264.

[4] Paládi-Kovács, 1997, 684.

lalta a kriminális szankcióval elérni kívánt megtorlást, visszaretentést, jobbitást. Összetett jelképrendszere üzenetek sorát közvetítette a közösségnek. A bűn tartalmát, a bűn és büntetés összefüggéseit, a büntetés feltétlenségét, a hit és a vallás fennvalóságát, a közösségben elfoglalt hely fontosságát, az egyén alávetettségét, a közösség támogatását elvesztő esélytelenségét az életre, a becstelenség megélését.

A büntetés-végrehajtás a középkorban az igazságügyi kommunikáció egyik legfontosabb csatornája volt. A bírák a hatalom üzeneteit a bűnről és a büntetésekről leglátványosabban ezen az úton juttathatták el a társadalom tagjaihoz. A nép más módon aligha kaphatta volna meg az intézményes tájékoztatást a büntetőjog zónájáról. A közembereknek tudniuk kellett, mit szabad és mit nem, miként ismerniük kellett az alaptételt: a bűn elkövetését büntetőjogi szankció követi. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy a középkor világát vad, zabolátlan erők határozták meg. Az erőszak, a rablás, a katonai dúlások, a kiszolgáltatottság, a durva érzékiség, a hétköznapi kegyetlenség és a társadalmi távolságok kiszámíthatatlanná tették a társadalmi reakciókat.^[5] Éppen ezért nem egyszerűen kihirdetni kellett a jogot, hanem azt működésében szemléltetni.

*

A büntetés-végrehajtás struktúrájának kialakítása összefüggésben zajlott a törvénykezés jellegének átalakulásával. A III. Ince pápa által 1215-ben egybehívott negyedik lateráni zsinat 19. kánonja értelmében a jövőben tilalmas dolognak minősült a klerikusok közreműködése az istenítéleti eljárásokban. Nem önmagában ez a tény eredményezte, de nagymértékben hozzájárult a törvénykezés nyilvánosságának hangsúlyváltozásaihoz. A középkori bíráskodás legfontosabb jellemzője a nyilvánosság volt. Ennek gyökere az ősi jogszolgáltatásra vezethető vissza, amikor még a közösség valamennyi férfitagja részt vett a jogi konfliktusok megoldásában, és a vezetők ajánlásai alapján került sor a közösen végrehajtott intézkedés megállapítására. Ahogyan az államhatalom kialakulásával az igazságszolgáltatás is az uralkodónál koncentráldott, az ítélezés joga a „hatalommal rendelkező” méltoságnál, a bírónál^[6] jelent meg, de a katalizátor, a közvetítő elem, vagyis a közösség jelenléte továbbra is része maradt a joggyakorlatnak. A hatalom ugyanis ezen az úton kommunikálhatta igazságosságát, demonstrálhatta védelmező erejét a társadalom tagjai irányában. Ezért volt szükség a köznép jelenlétére.

A 15-16. századra azonban ez a nyilvánosság nagy részben elenyészett. Az istenítéletet nélkülöző új bizonyítási rendszer, mely a bírót a valóság felderítésére szorította, intézményesítette a kínvallatást. A tortúra magától értetődően a nyilvánosság ellen hatott: amíg a nyomozás során a kínzást eszközölték, az nem kerülhetett a köz elé. Így a nyilvánosság hangsúlya a büntetés-végrehajtás

[5] Huizinga, 1979, 28.

[6] Hajnik, 1899, 147.

irányába tolódott. Ez a folyamat egy időre esett a legbefolyásosabb egyházi körök álláspontjának módosulásával. „A korábban a vérontást és a hosszan tartó gyűlölségeket elkerülendő a pénzbeli jóvátételeket részesítették előnyben. Most viszont nagy hangerővel azt követelték, hogy a bűntettek eme kényelmes megváltását személyiséget sújtó büntetések váltsák föl, mert nézetük szerint bukkanhattak fel a kegyetlenebbnél kegyetlenebb büntetések, melyek céljukat – legyen az elrettentés, megtorlás, visszatartás vagy nevelés – a nyilvános, mindenkihez eljutatott példázatok formájában érthették csak el.

Az állami büntetőjog megerősödésével háttérbe szorult a magánvégrehajtás; a hivatalosan, hatóságok által szervezett egzekúció pedig alkalmas volt a perjogtól átvett célok elérésére is. Gyakorlat szerint az ítélet foganatosításakor rendre megjelent a bíróság vagy annak néhány tagja, s ezzel a részvétellel váltották fel a korábbi nyílt tárgyalások rendszerét. A Constitutio Criminalis Carolina 1532-ben honosította meg az „endlicher Rechtstag” intézményét, melynek értelmében maga a tárgyalás a nyilvánosság kizárásával zajlott, s csak az utolsó nap, az ítélethirdetés lett nyilvánossá.^[8] Ennek egyik ikonográfiai tanúságtevője Domhouder illusztrációja a leideni városi bíróság előtt végrehajtott testi- és halálbüntetésekről.^[9] A bíróság a büntetés-végrehajtást az első emeleti nyitott ablakokból szemléli. Maga a bíró is jelen van, kezében hosszú pálcával. A bíraskodás a szabad ég alatt lassan átalakult árkádok alatti ítélezéssé, nyitott ablakok melletti tárgyalássá, de legalább a szabad ég alatt történt ítélethirdetéssé.^[10] A bíróságok épített környezetbe költöztek, a köznép pedig évszázadokig távol maradt a tárgyalóteremtől. Ezzel szemben a büntetések foganatosítását alapos gondossággal előkészített rituálék keretében bonyolították.^[11]

A büntetés végrehajtását nem bízhatták a véletlenre. Az egybegyülekezett köznép hangulata ugyanis hullámozó volt. Minden körülmények között el kellett kerülni azt a helyzetet, hogy a nézősereg rokonszenvet érezzen a bűnösrel szemben. Ha ez bekövetkezett, a pellengérnél vagy a verpadon zajló büntető jelenet elveszítette tanító-nevelő jellegét. A bűn és bűnhődés igazságos kapcsolatáról szóló színpadi tanmese kegyetlenségben tobzódó brutális vérengzéssé alakult át a nézők szemében. Miközben pedig semmi nem változott, sem a büntetésben, sem a végrehajtó személyében, sem az alkalmazott eszközökben. És ezekből alakultak ki azok a helyzetek is, melyekben a csöcselék rátámadt a végrehajtókra, hóhérokra, hóhérségédekre és a kivezényelt karhatalomra.^[12] Az is megtörtént, hogy a hóhért meglincselte a feldühödött tömeg.^[13]

[7] Bloch, 2002, 393-394.

[8] Kocher, 2008, 139.

[9] Damhouder, 1571, 264.

[10] Kocher, 2008, 130-131.

[11] Van Dülmen, 1990.

[12] Bland, 1994, 46.

[13] Van Dülmen, 1990, 135.

Aligha véletlen tehát, hogy van Dülmen a „rettenet színházának” nevezte a büntetés-végrehajtást. A színelőadás, a kivégzés, melynek pontosan meghatározott politikai célja volt, szervezőt és rendezőt követelt, aki felelt a rendezvény rendjéért, az évszázadokon át alakított-formált rituálékat betartotta és betartatta, s aki kellő intuícióval és rutinnal kezelte a rendkívül veszélyes helyzetet. A hóhér, a büntetés foganatosítója, egyszerre volt a főszereplők egyike és az esemény rendezője. A tömeg szemében rettegett alakja és a mestersége körül kialakult mítosz egyaránt segítségére volt a program sikeres lebonyolításában. A büntető rituálé alatt mindvégig kézben kellett tartania a tömeg primitív indulatait, ügyességével és határozottságával megnyernie kétes szimpátiáját; figyelnie kellett az elítélt viselkedésére, engedelmes magatartására, töredelmes alávetettségére. Mindezekkel egyidejűleg az óraműszerű pontossággal, előírás-szerűen zajló processus egyéb résztvevőit is igazgatnia kellett. Nyilván ennek jelentősége a kivégzések alkalmával nagyobb volt, kisebb végrehajtásoknál: megsegényítésnél, pellengérré kötözésénél, megkorbácsolásnál felelőssége kevésbé volt határozott. (Számos helyen alakult ki munkamegosztás a halálbüntetéseket foganatosító bakó és az enyhébb testi és megsegényítő büntetéseket végző hóhér, hóhérlégény között, jóllehet a magyar nyelvi különbségek ilyen markánsan nem jelzik az eltérést.)

A büntetés-végrehajtás szerves elemét képező nyilvánosság egyik jellegzetes megjelenési formája volt a bíróságtól vagy a tömlöctől a vesztyhelyig tartó út szervezett intézménye. Ennek során a lakosság nem csupán a bűn és büntetés példázatát tapasztalhatta meg, de lehetőség volt a „bűnbak”-funkció gyakorlására is, az elítélt pocskondiázására, csúfolására, megdobálására is. Az elítélt menet kísérő tömeg ellenséges vagy szolidáris hangulata nagyban befolyásolhatta a hóhér által rendezett „előadás” minőségét és határfokát. A hóhérnak ki kellett használnia ezt a lehetőséget is arra, hogy „másoknak jó példájukra” szolgáljon az egzekúció, de folyamatosan figyelnie kellett arra, hogy ne szabaduljanak el az alantas indulatok. A komplex feladat nyilván messze meghaladta a hagyományos hóhérképnek megfelelő „primitív”, „műveletlen”, „vérszomjas”, „állati-
asan vad” és a „feladatához lealacsonyodott” egzekútor adottságait. Az európai bakó képességeiről ennél jóval többet kell feltételeznünk. A céhekbe tömörülő, inasidővel, európai vándorlással, tapasztalatgyűjtéssel, mestermunkával mesterlevelet nyerő hóhérok^[14] kevésbé tűnnek visszataszítónak, mint az állatias örömmel gyilkoló, a békés lakosságot mészároló, gazdaságokat fosztogató, gyűjtogató, nőket megerőszakoló, gyermekeket kardélre hányó „hős” zsoldoskatonák. A hóhér bírói ítélet alapján, az igazság szolgálatában, a törvényszékek által bűnösnek talált gonosztevőket segítette a halálba, vagy büntette az előírt eszközzel és módon. A hóhér szakértelme (sebészeti gyakorlata, anatómiai ismeretei, gyógyfüves, neurológiai tudása, orvosló tapasztalatai) okán ráadásul nem-hogy a köz hasznára vált, de sokszor még a patikusokat, felcsereket, orvosokat

[14] Vajna, 1907, 215.

is helyettesíthette. A tortúrák körüli büntetőeljárásai és a kivégzésekkel kapcsolatos borzongató büntetés-végrehajtási feladatai okán azonban misztikus köd, ellenérzés és viszolygó tartózkodás ölelte körül. A középkor vélekedése munkáját a „becstelen” foglalkozások közé utalta. Megkülönböztetésül, hogy időben felismerjék, feltűnő színű ruhát kellett viselnie.^[15] Legjellemzőbb a sárga, a piros vagy a zöld öltözet volt, néhol feltűnő csíkokat kellett köpenyére varrnia, vagy jellegzetes sisakot viselnie. Végrehajtás alkalmával többnyire a vörös vagy fekete öltözék volt megszokott.^[16] Az ily módon feltűnő ismertetőjellel ellátott hóhér (és családja) elvileg a kitesztítottak életét élte,^[17] miközben szabadon jártak-keltek a városokban, szerződéses viszonyban álltak a magisztrátussal, tisztos fizetést húztak szolgálataikért. Jellegzetes alakjai voltak a büntető hatalommal rendelkező településeknek.^[18] A hóhér nélkülözhetetlen jelképe volt a hóhérpallos.^[19]

*

A büntetés-végrehajtás jellemző szimbólumai voltak az egzekúció instrumentumai, a vérpad (a fejező tőke, a hóhérszék, a kerék, az akasztófa) és a büntetések neméhez igazodó megszégyenítő vagy a testi fenyítésnek helyet adó eszközök. Ezek legismertebbike volt a pellengér vagy szégyenfa, mely a végrehajtás fő ismérve, a nyilvánosság biztosítása okán a falu illetve város közösségi terein, a piactéren vagy főtéren, a városháza vagy a templom előtt állt. Alkalmos volt megszégyenítő kikötésre vagy a kiszabott ostorozás, korbácsolás foganatosítására. A pálcázását, botozást általában az ún. deresen végezték el, s nem ritkán az elítéltekkel szállították a tömlőcből a piaci sokaság vagy a búcsújáró tömeg közéjébe a fenyítőpadot. A pellengér állandó jelenléte folyamatos figyelmeztetésként vett részt a közösség életében, az igazságszolgáltatás folyamatos jelenlétét szimbolizálva. A szégyenfa funkciójához hasonló szerepet töltött be a szégyenketrec, mely a pellengérhez hasonlóan a helység fontos csomópontjában emelt építmény, egyfajta átmenet a pellengér és a tömlőc között. A fogvatartottakat a nyilvánosság megvetésének és gúnyának kitéve minden oldalról nyitott rácsos házikóba, ketrecbe helyezték meghatározott ideig. Német területen bolondzárkának is nevezték. (A svájci *trülle* forgatható volt, így a megvetését kifejezni kívánó lakosok pörgethették a benne ülővel együtt.) A ketrec vagy kalitka nem felváltotta a pellengért, hanem kiegészítette azt. Egyeszerre jelentett megszégyenítő és szabadságelvonó büntetést.^[20] Német városokban a ketrecet a halálbüntetés egy nemeként is használták: a toronyba függesztett kalitkában sorsára hagyták a szerencsétlen elítéltet.

[15] Bódiné, 2014, 75.

[16] Schild, 1980, 48., 401.

[17] Mezey, 2015(a), 294-303.

[18] Mezey, 2015(b), 423-438.

[19] Pandula, 1987, 74.

[20] Kocher, 2008, 127.

A középkori zárt közösségek kedvelt kriminális szankciója volt a saját nyilvánosságukba jól beigazítható megszegés, amelynek kimeríthetetlen tárházát alkották meg a találékony bírúk, törvényszolgák és hóhérok. A becsületbüntetések a büntetés nyílt megvallásától és a nyilvános beismeréstől, az eklézsiakövetéstől, a szégyenpadra ültetéstől és tartózkodási eskütől a nyilvánosan végrehajtott testi büntetésekig tartott. A köztes zónában ott volt a szégyenkő, a szégyentábla, a szégyenbordó. A szégyenmaszk szerte Európában kedvelt megbecstelenítő eszköz volt, melyet fémből készítettek, s mely általában számár-, kecske-, vagy disznófejet mintázott.^[21] A felerősített szégyenmaszkot a szégyenséta idejére kellett viselnie a megítélteknek, amikor is a törvényszolga jellemzően nagyobb népesség sereglése alkalmával, bűne kikiáltásával körbevezette a településen. Jelentősebb vétek esetén hosszabb, a szentenciában meghatározott ideig kellett a nyilvánosság előtt a bűnösnek találatottnak hordania. (Akárcsak a nyakkalodát, a „hegedűt” vagy a zsémbes pletykálkodó asszonyoknak fenn tartott páros kalodát.) A nyilvánosság, a megszegés és a szabadságfosztás összetett eszköze volt a középkori igazságszolgáltatás kedvelt büntetőeszköze, a kaloda, mely lett légyen térdeplő, ülő, álló, láb-, kéz, kéz/láb- vagy nyakkaloda, hatása a delikvens nyilvánosságra tételében rejlett. A megszegésnek a középkorban-koraújkorban népszerű és látványos technikája volt a merítés. A vízbe merített általában valamely szolgáltatást (többnyire kenyérsütést) nem megfelelően végzett, például csalt a kenyér súlyával. Az emelőszerkezet segítségével a székbe rögzített bűnöst/kihágót nagy nyilvánosság előtt többször folyóba vagy tóba merítették.^[22]

Hosszú idő múltán jött csak el az ideje a büntetés-végrehajtás megújulásának. S jóllehet annak fő mozgatórugójaként a felvilágosodás kikövetelte humanizálást, az emberi jogok érvényre juttatását szokták megnevezni, legalább egyenrangú tényezőként veendő számba a hagyományos kisközösségek felbomlása, a városok lakosságának ugrásszerű megnövekedése, az ipari társadalom kibontakozása. Ezek a folyamatok ugyanis a nyilvánosság egyik oszlopát, a zárt lakóközösségek belső becsületértelmezését döntötték le. Ahogy elenyészett vagy legalábbis meggyengült a falvak és városok belső kohézióra épülő értékrendje és az ezzel összeköthető becsület, hatását veszítette a megszegés-megszegynülés eljárása is. A belső tartalom elszivárgásával a nyilvánosság közönséges és durva kegyetlenség maradt, mely a látványosságon túl kevés üzenetközvetítő hatással volt a nézőkre. Eltűntek tehát a büntetések arzenáljából a megszegynítő büntetések, a vérfürdővé váló vesztőhelyi jelenetek pedig az abszolút állam rövid periódusára korlátozódtak. A felvilágosodás segített lezárni az átalakulást, a nyilvánosságot kiemelni a büntetések fogantatásából, és általános elismertségre juttatni a börtönt.

[21] Kocher, 2008, 127.

[22] Quanter, 1901.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bland, James (1994): *Kivégzések könyve*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Bloch, Marc (2002): *A feudális társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bódiné Beliznai Kinga (2014): *A bíbor a méltóság, a sárga az árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Damhouder, Joost de (1571): *Praxis rerum Criminalium*. Johann Wolff, Frankfurt.
- Grimm, Jacob Ludwig Carl (1840): *Weisthümer, Bd. 1. (míthrsrg. Von Dronke, Erich - Beyer, Heinrich)*. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Göttingen.
- Gurevics, Aron (2003): *Az individuuum a középkorban*. Atlantisz könyvkiadó, Budapest.
- Hajnik Imre (1899): *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Huizinga, Johan (1979): *A középkor alkonya*. Európa könyvkiadó, Budapest.
- Kocher, Gernot (2008): *Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia (ford. Herger Csabáné)*. Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kara, Pécs.
- Kulcsár Zsuzsanna (1964): *A középkori élet*. Gondolat kiadó, Budapest.
- Mezey Barna (2015(a)): *A társadalom peremén (A szociális hálón kívül rekedtek alkotmányos helyzete a középkor városi társadalmában)*. In: Keserű Barna Arnold - Kőhidi Ákos (szerk.): *Tanulmányok a 65 éves Lenkovics Barnabás tiszteletére*. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest–Győr.
- Mezey Barna (2015(b)): *Hóhér falatja lett (A hóhér magyar történetéhez)*. In: Hack Péter - Király Eszter - Korinek László - Patyi András (szerk.): *Gólyapadból laboratóriumot. Tanulmányok Finszter Géza professzor tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Paládi-Kovács Attila (főszerk.) (1997): *Magyar néprajz nyolc kötetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pandula Attila (1987): *A hóhérpallos*. In: *Jogtörténeti Szemle*. 1987/2.sz.
- Quanter, Rudolf (1901): *Die Schand - Ehrenstrafen in der deutschen Rechtspflege*. Tafel 4. H.R. Dohrn, Dresden.
- Schild, Wolfgang (1980): *Alte Gerichstbarkeit*. Callwey Verlag, München.
- Váczy Péter (1936): *A középkor története. Egyetemes történet négy kötetben (szerk.: Hóman Bálint - Szekfű Gyula - Kerényi Károly)*. Második kötet. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Vajna Károly (1907): *Hazai régi büntetések*. Második kötet. Lőrincz János Univers Könyvnyomdája, Budapest.
- Van Dülmen, Richard (1990): *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntető rituálék a kora újkorban*. Századvég kiadó - Hajnal István Kör, Budapest.

MILASSIN LÁSZLÓ

Az EU fúziókontrollra vonatkozó versenyszabályai és a mobiltelefon-piac

A mobiltelefon, mint a 20. századvég új technológiája forradalmi változást hozott a telekommunikációban, és egyben jelentős gazdasági tényezővé vált. Az egyes államok nemzeti piacán tevékenykedő szolgáltatók rendszerint oligopolpiaci^[1] szerkezetben jelennek meg, azaz csak néhány vállalat működik ezen a piacon, így jelentős a hatásuk az adott országban nyújtott mobiltelefon-szolgáltatásokra, különösen azok áraira. Ezeknek a vállalatoknak az egymástól való függése jelentős, és minimális versenyre törekvés jellemzi őket. Így potenciálisan fennáll annak a veszélye, hogy az adott piacon versenykorlátozó hatást fejtsenek ki. Ezért az EU „versenypiaci hatósága,” az Európai Bizottság (továbbiakban: Bizottság) kiemelt figyelmet szentel az ilyen vállalatok fúziós törekvéseinek.

A Bizottság 2016. május 11-én hozott döntésében^[2] blokkolta a Telefonica UK mobilszolgáltatónak a Hutchison 3G UK vállalat általi megszerzését, azaz a két mobilszolgáltató összeolvadását. A Bizottság döntését a Tanács 139/2004/EK rendeletére (Fúziós Rendelet) hivatkozva hozta meg. A Fúziós Rendelet részletesen szabályozza az Unió vállalati fúziókkal kapcsolatos szabályait, mivel az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSz) nem tartalmaz ide vonatkozóan rendelkezéseket. Megjegyzendő, hogy a rendeleten túlmenően számos bizottsági közlemény ad magyarázatot e rendelet szabályainak értelmezésére.

I. A FÚZIÓS RENDELET

A Fúziós Rendeletben megfogalmazott összefonódások ellenőrzésének célja: megakadályozni, hogy két vagy több vállalkozás úgy olvadjon össze, hogy ezzel piacuralmi helyzetet hozzon létre, vagy a már meglévő ilyen állapotot tovább erősítse, és ezáltal korlátozza az adott piacon a versenyt.

A vállalatok fúziója magában véve nem tilalmazott, hiszen adott esetben ennek pozitív hatásai is lehetnek, például új technológiák kifejlesztése, magas műszaki tartalmú termékek gyártása. Viszont a vál-

[1] Oligopólium: néhány hasonló nagyságú cég van a piacon, egymástól való függésük jelentős, és minimális versenyre törekvés jellemzi őket.

[2] Commission Decision C(2016) 2796 of 11 May 2016.

lalkozásoknak számítaniuk kell arra, hogy ezeket az összefonódásokat a Bizottság szigorúan ellenőrzi, feltételeket szab működésükhöz, és csak akkor engedélyezi azokat, ha a fúzió következtében létrejött vállalkozások ezekkel kapcsolatosan kötelezettségeket vállalnak, és ezeket be is tartják.

A Fúziós Rendelet hatálya kiterjed minden olyan vállalati összefonódásra, amelyeknél valamilyen EU-s vonatkozás fennáll, tehát egyfajta uniós dimenzió mutatható ki.

A fúzió formáiról az állapítható meg általánosságban, hogy ezek az érintett vállalatok szerkezetét hosszú távra megváltoztatják. A leginkább előforduló fúziós formák: az összeolvadás, az adott vállalkozás feletti irányítás, az ellenőrzés megszerzése, a közös vállalat.

Összeolvadásról mindenekelőtt akkor lehet szó, ha abban egymástól független vállalatok érintettek. A vállalatok gazdasági függetlensége azt jelenti, hogy üzleti döntéseiket önállóan hozzák meg. Egy adott konszernen belül (anya-és leányvállalat közötti) összeolvadás nem esik a Fúziós Rendelet hatálya alá, így ezek ellenőrzése szükségtelen. Két vagy több vállalat összeolvadás útján megvalósuló fúziója kétféleképpen mehet végbe: (i) az adott vállalkozást „beveszik” egy már létező másik vállalkozásba, vagy (ii) e vállalkozások közösen egy új vállalkozást alapítanak. Az ilyen összeolvadási formák folytán a korábbi vállalatok irányítása tartósan megváltozik, mivel az az új közös vállalat kezébe kerül.

Az adott vállalkozás feletti irányítás, ellenőrzés megszerzéséről akkor beszélünk, ha egy vagy több vállalat közvetlen vagy közvetett irányítást szerez egy vagy több vállalat felett. Ilyen módon az ellenőrzést megszerző vállalat vagy vállalatok meghatározó befolyásra tesznek szert, azaz stratégiaileg fontos üzleti döntéseket képesek hozni. Az egyedüli ellenőrzési jogról akkor lehet szó, ha az adott vállalat egy másik vállalat részvénypakettjének megvásárlásával szavazattöbbséget szerez. Magában a vállalkozásban megvásárolt többségi részesedés, esetleg sajátos jogokat biztosító részvények (pl. aranyrészvények, többségi szavazatot biztosító részvények) is megalapozhatják az adott vállalkozás irányítását és tevékenységének egyedüli ellenőrzését.

A közös vállalat alapításakor akkor valósul meg fúzió, ha ennek következményeként egy olyan vállalkozás jön létre, amelynek minden funkcióját tartósan egy önálló, új gazdasági entitás látja el. Itt nem arról van szó, hogy két vagy több anyavállalat alapít egy közös leányvállalatot kiszolgáló feladatok ellátására (pl. marketing). Ez a közös vállalat vagy (i) a résztvevő vállalkozások által újonnan alapított vállalat formájában jelenik meg (joint venture), vagy (ii) egy vállalkozás egy, már létező vállalatban részesedést szerez, ezáltal a részesedés eladójával együtt gyakorolják az így közössé lett vállalat feletti ellenőrzést. Ezt az ellenőrzést csak akkor gyakorolhatják az alapító vállalatok a közös vállalatban, ha a részesedést szerző fél kellő mértékű, a részesedést eladó vállalatával nagyjából egyenlő szavazati joggal rendelkezik a közös vállalatban. Egyébként a közös vállalatok két fajtája különböztethető meg aszerint, hogy a) az alapító vállalatok közötti kapcsolat szorosabb koncentráción alapul, vagy (b) lazább

jellegű együttműködés jön létre. Ez utóbbi közös vállalati forma viszont már nem esik az uniós fúziókontroll szabályai alá, hanem ezekre a kartelljogi szabályok alkalmazandók.

A Fúziós Rendelet alkalmazásánál mindig figyelemmel kell lenni az összefonódások uniós léptékére. Ez a lépték az összefonódások forgalma alapulvételeivel határozható meg. Ezt figyelembe véve állapítható meg, hogy az uniós Fúziós Rendelet szempontjából jelentőséggel bír-e az összefonódások fentiekben illusztrált valamelyik típusa.

Az összefonódás közösségi, azaz uniós mértékű, ha

- az összes érintett vállalkozás összevont teljes világméretű forgalma meghaladja az 5 milliárd eurót;
- az érintett vállalkozások közül legalább két vállalkozás mindegyikének teljes uniós szintű forgalma meghaladja a 250 millió eurót,
- kivéve, ha az érintett vállalkozások mindegyike e forgalmának több, mint kétharmadát egy és ugyanazon tagállamban éri el.

Az az összefonódás, amely nem éri el a fenti küszöbértékeket, uniós léptékű az alábbi alternatív küszöbértékek esetén:

- az összes érintett vállalkozás összevont teljes világméretű forgalma meghaladja a 2,5 milliárd eurót;
- legalább három tagország mindegyikében az összes érintett vállalkozás összevont teljes forgalma meghaladja a 100 millió eurót;
- legalább három tagország mindegyikében legalább két érintett vállalkozás mindegyikének teljes forgalma meghaladja a 25 millió eurót;
- legalább két érintett vállalkozás mindegyikének teljes uniós szintű forgalma meghaladja a 100 millió eurót,
- kivéve, ha az érintett vállalkozások mindegyike e forgalmának több, mint kétharmadát egy és ugyanazon tagállamban éri el.

Látható, hogy a fúziós rendelet egyrészt egy globális piaci, másrészt egy uniós piaci forgalmi küszöböt rögzít. Ehhez kapcsolódnak az alternatív küszöbértékek és a kétharmados szabály.

Ami a forgalom kiszámításának elveit illeti, itt az érintett vállalkozások és az ezekhez kapcsolódó vállalkozások forgalmi adatait kell figyelembe venni. A fúziót létrehozó mindkét vállalat érintett vállalkozásnak tekinthető. Az adott vállalkozás feletti irányítás, ellenőrzés megszerzése esetén mind az ellenőrzést megszerző és mind az a vállalkozás, amely irányításának ellenőrzését megszerzték, érintett vállalkozás. A vállalati részesedést eladó vállalkozás forgalmát figyelmen kívül kell hagyni.

A forgalmi küszöbök kiszámításánál figyelembe kell vennünk az érintett vállalkozásokhoz kapcsolódó vállalkozásokat is. Ezek a következők lehetnek:

- (i) az érintett vállalkozás leányvállalata, illetve ez utóbbi leányvállalata;
- (ii) az érintett vállalkozás anyavállalata, illetve ez utóbbi anyavállalata;
- (iii) az érintett vállalkozás anyavállalatának más leányvállalatai („nővérek”);
- (iv) két vagy több konzernvállalat által közösen ellenőrzött vállalkozás.

Az érintett vállalkozás figyelembe veendő teljes forgalma: az előző pénzügyi évben általa rendes tevékenységi körében elért termékek értékesítéséből és szolgáltatások nyújtásából származó nettó bevétele (vételár).

Mint arra a fentiekben már utaltam, a Fúziós Rendelet alkalmazásánál mindig figyelemmel kell lenni az összefonódások uniós dimenzióira, amikor a fúziók engedélyezésének kérdése merül fel. Itt alapvetően két teszt alkalmazása jöhet szóba a Bizottság vizsgálódásában: a dominanciaseszt és az ún. SIEC-teszt (*significant impediment of effective competition* – a hatékony verseny jelentős akadályozása).

Eredetileg az úgynevezett erőfölény (dominancia-) tesztet alkalmazták a fúzióknál annak eldöntésére, hogy a fúzió folytán létrejött vállalkozás erőfölényes helyzetbe került-e az uniós belső piacon vagy annak jelentős részén, vagy az összeolvadásban résztvevő vállalkozások már meglévő erőfölényes helyzete tovább erősödött.

A SIEC-teszt arra irányul, hogy azt az összefonódást, amely különösen erőfölény létrehozása vagy megerősítése következményeként a közös piacon vagy annak egy jelentős részén a hatékony versenyt nem akadályozná jelentősen, a közös piaccal összeegyeztethetőnek kell nyilvánítani. A Bizottság e módosított dominanciasesztnél azokat a módszereket alkalmazza az erőfölényes helyzet megállapításához, amelyeket az EUMSz 102. cikkében, a domináns piaci helyzettel való visszaélés szabályaira is alkalmaz.

A SIEC-teszt azokra a fúziókra koncentrálna, amelyek oligopolisztikus piacon korlátozzák a versenyt anélkül, hogy ennek a piacnak tagjai koordinálnák piacuralmi magatartásukat.

Annak megállapítására, hogy a fúzió domináns piaci pozíciót ért el vagy a már meglévőt tovább fokozta, a Bizottság több tényezőt vesz figyelembe. Például :

- a fúzióban résztvevő vállalkozások gazdasági erejét,
- fizetőképességét,
- az eladó és vevő választási lehetőségét,
- az adott termék vagy szolgáltatás kereslet-kínálati viszonyainak alakulását, valamint
- a gazdasági és műszaki fejlődést az adott piacon.

Különösen ez utóbbinak szentel a Bizottság kiemelt figyelmet, hiszen a vállalkozások fúziójának éppen a műszaki, gazdasági fejlődéssel való lépéstartás lehet az indoka, ami a fúzió indokoltságát, illetve ilyenformán engedélyezését támasztja alá. A vállalkozások egybeolvadásakor vizsgálni kell, hogy azok vertikálisak vagy horizontálisak, illetve konglomerátumként vagy egyedi formában jelennek meg. A horizontális hatású összefonódások a piac szerkezetére hatnak, különösen érintik a jövőbeli versenytársak helyzetét a releváns piacon. A fúzió értékelésénél döntő szerepet játszhat az, hogy a fúzió milyen mértékű részesedéssel bír a piacon. A vertikális hatások pedig az eladókat és vevőket érintik, illetve a szomszédos piacokra hatnak az árukcsapolások és a keresztszubsztenciók által.^[3]

[3] A keresztszubsztenció azt jelenti, hogy a vállalkozás egyik részének veszteséges működését a vállalkozás másik része támogatja.

Az olyan vállalkozások összeolvadásakor, amikor egyik fél részesedést vásárol a másik fél vállalkozásában, vagy a két vállalkozás egy új közös vállalatot alapít, az érintettek gyakorta mellékmegállapodásokat kötnek kötelezettségek vállalására, amely az egész fúziós ügylet gazdasági célkitűzéseit hívatottak biztosítani. A leggyakrabban előforduló ilyen mellékmegállapodás a vállalkozásának egy részét eladó felet kötelezi, különösen az átruházáshoz kapcsolódó immateriális tulajdonjogok védelmére vonatkozóan (fogyasztói címlista, know-how stb.). Abban az esetben, ha ez a mellékmegállapodás valóban szorosan kapcsolódik a fúzióhoz, és valóban indokolt az összeolvadás megvalósításához, akkor erre is kiterjed a fúzióra adott engedély.

Az uniós léptékű összefonódást a Bizottságnál, az összefonódás végrehajtását megelőzően, a megállapodás megkötését, a nyilvános ajánlat közzétételét, vagy az irányítást megalapozó részesedés megszerzését követően kell bejelenteni. A bejelentés elmulasztása pénzbírságot von maga után.

1989 óta az EK, illetve később az Európai Unió specifikus szekunder jogi rendelkezések alapján folytat ellenőrző tevékenységet a Bizottság közreműködésével a vállalkozások közötti összefonódásokkal kapcsolatban.^[4] E szabályok csak bizonyos típusú vállalati összefonódásokra vonatkoznak. Más fúziók az EUMSZ alá esnek, illetve a tagállamok nemzeti joghatósága alá.^[5] Az Európai Bizottság hatáskörébe tartozó vállalati összefonódások ellenőrzése két fázisból áll:^[6]

- i) A bejelentett összefonódások vizsgálata. A Bizottságnak 25 nap áll rendelkezésére, hogy döntsön arról, hogy a bejelentett összefonódás estén felmerül-e a Fúziós Rendelet szerinti jogsértő, versenyt korlátozó helyzet, vagy a fúzió nem eredményez piaci erőfölényes helyzetet, így nem vet fel komoly aggodalmat az uniós közös piaci versennyel való összeegyeztethetőségét illetően. Amennyiben a Bizottság 25 napon belül nem hoz döntést az ügyben, akkor a fúziót automatikusan a közös piaccal összeegyeztethetőnek kell tekinteni;
- ii) Erre csak akkor kerül sor, ha az első lezárult, és annak alapján indokolt az eljárás továbbvitele. A Bizottságnak 90 nap áll rendelkezésére, hogy eldöntse, vajon a fúzió összeegyeztethető-e a belső piaccal vagy sem. Ha a Bizottság a megvizsgált összefonódást olyannak véli, mint amelyik veszélyezteti a piaci versenyt, akkor azt megtiltja, vagy működését feltételekhez köti. Itt is érvényes az első szakaszban már említett eljárási rend: ha a 90 napon belül nem születik döntés, a fúziót automatikusan engedélyezettnek kell tekinteni. A Bizottság döntése a Törvényszék előtt támadható meg. Itt lehetőség van az Európai Unió Bíróságához történő fellebbezésre is.

[4] Korábban a 4064/89/EGK alapján folytatta a Bizottság ellenőrző tevékenységét, jelenleg a Tanács 139/2004/EK rendelete (Fúziós Rendelet) a hatályos szabályanyag.

[5] Tobler - Berlinger, 2010(a), 244.

[6] Tobler - Berlinger, 2010(b), 83.

A feltételhez kötött fúziók esetén a vállalkozások kötelezettségeket vállalnak, amelyek a Bizottság által hozott döntésben is rögzítésre kerülnek. Ezek a kötelezettségvállalások részben strukturális természetűek. Az összeolvadt vállalkozás továbbá kötelezi magát arra, hogy milyen jövőbeni tevékenységet folytat a piacon.

II. AZ EU TÖRVÉNYSZÉKE HATÁROZATA A CK TELECOMS UK INVESTMENTS ÁLTAL AZ EURÓPAI BIZOTTSÁG ELLEN INDÍTOTT PERBEN^[7]

Az Európai Bizottság 2016. május 11-én hozott döntésében blokkolta a Telefónica UK mobil szolgáltatónak a Hutchison 3G UK (továbbiakban 3G) vállalat általi megszerzését, azaz a két mobilszolgáltató összeolvadását.^[8] Ez egy ún. "négy a háromhoz" tranzakció volt, ami ugyan piacvezető szerepet biztosított az új CK Telecoms UK Investments vállalatnak, de nem domináns piaci pozíciót az Egyesült Királyságban.^[9]

A Bizottság álláspontja szerint ez az akvizíció egy fontos versenytársat iktat ki, és ennek következtében csak két mobilhálózatot működtető versenytárs maradna az Egyesült Királyság mobiltelefon-piacán. A Bizottság vélekedése szerint azzal, hogy a négy versenytárs háromra csökken, valószínűleg emelkednek a mobiltelefon-szolgáltatások árai az Egyesült Királyságban, és ez a fogyasztók választási lehetőségét korlátozza. Továbbá a Telefónica UK felvásárlása negatívan befolyásolná a fogyasztóknak nyújtott szolgáltatások minőségét, késleltetve a mobilhálózat infrastruktúrájának fejlesztését az Egyesült Királyságban. Végül azoknak a mobilhálózati operátoroknak a számát csökkentené, akik szeretnének befogadni más mobiloperátorokat saját hálózatukba. A Hutchison pert indított a Bizottság ellen, a Törvényszék előtt kérve, hogy az helyezze hatályon kívül a Bizottság döntését. A Törvényszék helyt adott a felperes kérelmének, és megsemmisítette a Bizottság döntését. E döntés lényegében a SIEC-teszt bírósági „felülvizsgálata”, azaz a Fúziós Rendelet idevonatkozó szabályainak értelmezése.

A Törvényszék döntésének jelentősége abban áll, hogy a jövőben más olyan oligopolisztikus vállalati összefonódások hivatkozhatnak erre precedensként, amelyeknél nem alakult ki domináns piaci helyzet, vagy a fúzió által létrejött új vállalkozás nem erősíti a már fennálló domináns piaci pozíciót.^[10] A Törvényszék az elmúlt években számos esetben foglalkozott a Bizottság fúziókra vonatkozó döntéseivel. Legutóbb 18 évvel ezelőtt érvénytelenítette a Bizottság vállalati összeolvadásokat blokkoló határozatait az Airtours/First Choice, Schneider/

[7] General Court of the European Union, 2020.

[8] Commission Decision C(2016).

[9] A Telefónica UK + Hutchison 3G UK piaci részesedése: 40%; az EE (British Telecom) részesedése: 30-40%; a Vodafone részesedése: 20-30%.

[10] Whiddington - Romata, 2020, 1.

Legrand és Tetrapack Laval/Siedel ügyekben. Azonban a mostani eset az első, amely során a Törvényszék a SIEC-teszt értelmezésével kialakította a Bizottság döntésének felülvizsgálatára irányadó szempontokat arra az esetre, ha a Bizottság teóriája szerint az adott vállalati koncentráció veszélyezteti a piaci versenyt. Itt a probléma ugyanis az, hogy ha a Bizottság túl szigorúan közelíti meg a fúziót, akkor könnyen lehet, hogy olyan ipari konszolidációt akaszt meg, ami éppen előnyös lenne a fogyasztóknak.^[11]

A Törvényszék döntése három fő megállapítás köré rendezhető

1. A Törvényszék szerint a szolgáltatások árát és a fogyasztóknak nyújtott szolgáltatások minőségét érintő hatások nem tekinthetők standard jogi előfeltételeknek

A Bizottság érvelésében arra hivatkozott, hogy a 3G akvizíciója megszüntette két jelentős piaci potenciával rendelkező mobilszolgáltató versenyt az Egyesült Királyság mobiltelefon-piacán. E két vállalat fúziójával egy olyan új vállalkozás jött létre, amelynek piaci részesedése legalább 40%. Ez az összeolvadt vállalat már kevésbé „agresszív” versenytárs lesz, aminek következtében hajlamosabb lesz a szolgáltatása árait emelni, továbbá e vállalati koncentráció negatívan hat a más szolgáltatók abbéli érdekeltiségére, hogy árversenybe bocsátkozzanak, illetve kizárva legyenek innovatív megoldások bevezetésére, fokozva ezzel a hálózati szolgáltatásaik minőségét.

A Törvényszék – miután megvizsgálta a Fúziós Rendeletnek megfelelően hatáskörét, valamint a vállalati koncentrációra vonatkozó bizonyítékokat, jogszabályi előírásokat –, megállapította, hogy a Bizottság ún. „egyoldalú” vagy „nem koordinált” hatásokra való hivatkozása, nevezetesen a „fontos versenyző piaci erő” koncepciója^[12] (a 3G és a Telefónica UK közötti közeli versenyhelyzet és az ár koncentráció hatásainak mennyiségi analízise) számos téves jogi megközelítést és helytelen érvelést tartalmaz.

A Törvényszék elismerte, hogy a Bizottság megtilthat a Fúziós Rendelet alapján – bizonyos körülmények között – vállalati összefonódásokat oligopolisztikus piacokon, amelyek képesek a versenyfeltételeket befolyásolni az ilyen piacokon olyan mértékben, hogy a fúzió folytán létrejött vállalkozás maga képes legyen meghatározni a verseny paramétereit, különösen a piaci árakat, még akkor is, ha az ilyen összefonódások nem törekednek egyéni vagy kollektív domináns pozíció kialakítására. Ugyanakkor a többi versenytársra ható, a versenyhelyzetből fakadó „presszió” csökkenése magában elvileg nem jelenti a hatékony piaci verseny jelentős akadályoztatását a Bizottság által fent kifejtett indoklás ellenére.

[11] A Fúziós Rendelet 2. cikk (2) és (3) bekezdésében található „hatékony verseny jelentős akadályozása” fogalmat úgy kell értelmezni, mint amely az erőfölény fogalmán túl csak az összefonódásnak azon vállalkozások nem egyeztetett magatartásából eredő versenyellenes hatásaira terjed ki, amelyek nem rendelkeznének erőfölénnyel a érintett piacon (ld.: 139/2004/EK rendelet).

[12] „important competitive force”

A Bizottság azon állítására, hogy a 3G egy ún. „fontos versenyző piaci erő”, a Törvényszék kifejtette, hogy a Bizottság tévedett, amikor arra a következtetésre jutott, hogy egy „fontos versenyző piaci erő” szükségszerűen „kiemelkedik” a többi versenytárs közül az adott piaci versenyre gyakorolt hatását illetően. Amennyiben mégis ez lenne a helyzet, akkor az oligopolpiac többi szereplőjét is „fontos versenyző piaci erőként” kellene kezelni a versenyhelyzetekből a vállalatokra nehezedő nyomás fennforgása szempontjából.

A Törvényszék továbbá hangsúlyozta, hogy habár a 3G és a Telefónica valóban szoros versenyben van egymással a piac egyes szegmenseiben, mégis ez a tényező magában elégtelen, hogy előidézze a verseny jelentős mértékű korlátozását, amely a vállalatok koncentrációja folytán állna elő, és a hatékony piaci verseny jelentős akadályoztatását jelentené.

A Törvényszék a Bizottságnak a koncentráció árakra gyakorolt mennyiségi hatását vizsgáló elemzését nem tartotta megalapozottnak. Véleménye szerint a Bizottság analízise nem igazolja annak valószínűségét, hogy a két mobiltelefon-szolgáltató összefonódása a piaci árak jelentős emelkedését vonná maga után.

2. A Törvényszék azt is megállapította, hogy a Bizottság elmulasztotta bemutatni azt, hogy a vállalati koncentráció a hálózati megosztásról szóló megállapodásokat és a mobilhálózati infrastruktúrát érintő hatásai az Egyesült Királyságban a hatékony piaci verseny jelentős akadályoztatását eredményezték volna

A jelenlegi négy mobilhálózatot működtető cég az Egyesült Királyságban két hálózatmegosztásra irányuló megállapodás részese. A 3G és az EE vállalatok közösen működtetik a Mobile Broadband Network Limited joint venture-t hálózatuk fenntartására, míg a Telefónica és a Vodafone szintén közösen a Beacon cégben alakították ki hálózatukat. Ez gazdaságossá teszi a mobilszolgáltatók költségeinek viselését, de nem érinti a fogyasztói piacon folytatott versengésüket.

A Bizottság szerint a 3G és a Telefónica fúziója káros hatással lehet a mobiltelefon-infrastruktúra jövőbeli fejlődésére az Egyesült Királyságban, mivel az összeolvadt két szolgáltató mindkét hálózati megállapodásban félként szerepel. Ilyenformán az újonnan létrejött mobilszolgáltató, a CK Telecoms UK Investments képes lesz a másik két szolgáltató (EE és Vodafone) infrastruktúrára vonatkozó üzleti stratégiájába betekinteni, és ezzel hátráltatni azok ilyen természetű fejlesztéseit, különösen a hálózati megállapodásoknak a hálózat minőségére vonatkozó intézkedéseit gyengíthetik.

A Törvényszék viszont úgy találta, hogy a hálózati megosztásról szóló egyezmények felei érdekei összhangjának lehetséges hiánya, a meglévő megállapodások felfüggesztése vagy ezek felmondása nem jelent súlyos veszélyt a hatékony piaci versenyre az ún. „egyoldalú” vagy „nem koordinált” hatásokra épülő bizottsági teória összefüggésében. E vonatkozásban a Törvényszék megjegyzi, hogy

- i) a koncentráció hatásai a lehetséges piaci erő gyakorlásával kapcsolatosan, a fúzió folytán létrejött vállalkozás által ajánlott szolgáltatások minőségének saját hálózatra vonatkozó derogációja nem volt vizsgálat tárgya a Bizottság által lefolytatott eljárásban;
 - ii) még akkor is, ha a fúzió során létrejött vállalkozás előnybe részesítene egyikét a két hálózati megosztásról szóló megállapodásnak és különösen, ha késztetve lenne a másik hálózattal kapcsolatos költségek csökkentésére, mindez nem tekinthető a hálózati megosztásról szóló megállapodás másik szerződéses partnerének helyzetét aránytalanul hátrányosan érintő hatásnak, mivel a Bizottság nem igazolta, hogy másik fél képes lenne, sem azt, hogy ösztönözve lenne költségeinek növekedését követően egyszerűen leállítani beruházásait a hálózatban.
3. A 3G és Telefonica mobilszolgáltatók összeolvadásának a nagybani kereskedelemre gyakorolt hatásaival kapcsolatosan nem lehetett megállapítani, hogy azok jelentős hátrányt jelentettek volna a hatékony piaci versenyre.

A fent említett négy nagy mobiltelefon-szolgáltató mellett számos virtuális operátor található az Egyesült Királyság kiskereskedelmi piacán, pl. Virgin Media, Talk Talk, Dixons Carphone, amelyek használják működésükhöz az őket befogadó mobilhálózati operátorok infrastruktúráját a fogyasztóknak nyújtott szolgáltatásaikhoz.

A Bizottság álláspontja szerint a 3G „elvesztése”, mint fontos versenytárs és ennek folytán a befogadó mobilhálózatok számának csökkenése a virtuális operátorok alkupozícióját gyengítené az előnyösebb nagykereskedelmi kapcsolatok elérésében.

A Törvényszék viszont úgy vélte, hogy sem a 3G nagybani kereskedelemben fennálló piaci részesedése, sem pedig ennek legutóbb bekövetkezett növekedése nem indokolja e vállalkozás egy ún. „fontos versenyző piaci erőnek” való minősítését. Az a pusztán tény, hogy a 3G-nek nagyobb mértékű a befolyása a piacra, mint azt a piaci részesedése sugalmazná, nem elégséges ahhoz, hogy megállapítható legyen a hatékony piaci verseny akadályozása, különös tekintettel arra, hogy a 3G piaci részesedésének kicsiny volta nem volt a jogvita tárgya.

A Törvényszék kiemelte általánosságban, hogy a Bizottság által alkalmazott feltételezéseknek reálisnak és plauzibilisnek kell lenniük, tehát nem elméleti, hanem gyakorlati megfontolásokon kell alapulniuk.^[13]

[13] Wachmann – Zacharie – Peristekaris, 2020, 1.

III. KÖVETKEZTETÉSEK

A fentieket összefoglalva tehát megállapítható, hogy a Bizottság a SIEC-teszt alkalmazásánál figyelembe kell vegye, hogy a vállalati fúziók esetén erősen valószínűnek kell lennie („*strong probability*”) a „hatékony verseny jelentős akadályozása” jelenlétének a vállalati koncentrációt követően. Az ítélet szűkíti a Bizottság lehetőségét arra, hogy az oligopolisztikus piacokon megtiltsa a fúziókat valamiféle meghatározatlan minőségi követelmény alapján, mint pl. „fontos versenyerő”, szoros verseny vagy lehetséges árnövekedés.^[14]

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angyal Zoltán – Asztalos Zsófia – Fazekas Judit – Gyeney Laura – Metzinger Péter – Milassin László – Osztovits András – Szabó Marcel (Szerk.: Osztovits András) (2015): *EU-jog. HVG-ORAC*, Budapest.
- Antitrust & Competition Blog Whiddington, Charles & Romata, Zanda: The General Court Clarifies the Legal Test and Evidentiary Burden to Support Prohibition of Acquisitions under EU Merger Control Regulation. Antitrust & Competition Blog. (Elérhető: <https://www.steptoeantitrustblog.com/2020/06/the-general-court-clarifies-the-legal-test-and-evidentiary-burden-to-support-prohibition-of-acquisitions-under-eu-merger-control-regulation/>).
- Commission Decision C(2016) 2796 of 11 May 2016 (Case COMP/M.7612 – Hutchison 3G UK/Telefónica UK).
- General Court of the European Union, Press Release No 65/20: *Judgement in Case T-399/16, CK Telecoms UK Investments v Commission*. Luxembourg, 28 May 2020. (Elérhető: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-05/cp200065en.pdf>. Letöltés ideje: 2020.05.28.).
- Gómez, Acebo & Pombo (2020): The General Court annuls Commission’s decision to block the proposed acquisition of Telefónica UK by Hutchison 3G UK in the mobile telephony market sector. In: *Case Law & Analysis, Brussels GA-P Newsletter*. May 2020. Brussels. (Elérhető: https://www.ga-p.com/wp-content/uploads/2020/07/Brussels_GA_P_7_2020.pdf).
- Goyder, D.G.(2003) : *EC Competition Law*. Fourth Edition. Oxford University Press, Oxford, 2003.
- SCL Tech Law for Everyone: Block on proposed acquisition of Telefónica UK annulled by General Court, 2020.06.01. (Elérhető: <https://www.scl.org/news/11927-block-on-proposed-acquisition-of-telef-nica-uk-annulled-by-general-court>).
- Tobler, Christa – Berlinger, Jacques (2010): *Essential EU Law in Charts*. 2nd „Lisbon” edition, First Reprint. HVG-ORAC, Budapest, 2010.
- Tobler, Christa – Berlinger, Jacques (2010): *Essential EU Law in Text*. First Reprint. HVG-ORAC, Budapest.

[14] Wachmann – Zacharie – Peristekaris, 2020, 5.

- Wachmann, Anne – Zacharie, Nicolas – Peristekaris, Nick (2020): The EU Court annuls the prohibition of Three UK/02: towards a new era for EU merger control? In: *Link laters*. 5th June 2020. (Elérhető: <https://www.linklaters.com/en/insights/publications/2020/june/the-eu-court-annuls-the-prohibition-of-three-uk-o2-towards-a-new-era-for-eu-merger-control/>).
- Ysewyn, Johan – Lepa, Wesley (2020): The General Court Annuls the Commission’s Decision to Block the Acquisition of Telefónica UK by Hutchison for EUMerger Control? In: *Covington Competition, The Covington View*. June 15, 2020. (Elérhető: <https://www.covcompetition.com/2020/06/the-general-court-annuls-the-commissions-decision-to-block-the-acquisition-of-telefonica-uk-by-hutchison-3g-uk-a-landmark-judgment-for-eu-merger-control/>).
- Zumbul attorneys at law: Judgement in the CK TELECOMS UK INVESTMENT v. Commission Case, 08.06.2020. (Elérhető: <http://www.zumbul.av.tr/tr/duyurular/telecom-judgment/>).

•
Az első tanévnyitón résztvevő diákok.

A helyi rendeletek törvényességi felülvizsgálatának egyes kérdései^[1]

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A helyi önkormányzatok rendeletalkotási jogát (hatáskörét) a helyi adók kivetése mellett az önkormányzás, az önkormányzati autonómia *sine qua non*-jának tekinthetjük. Olyan hatáskörök ezek, melyek megléte nélkül viszonylag nehéz valódi helyi önkormányzást elképzelni. A korábbi Alkotmány a képviselő-testület kiemelt hatáskörei formájában önkormányzati alapjogként biztosította (mások mellett) mindkettőt. A helyi képviselő-testület önkormányzati ügyekben önállóan szabályoz és igazgat, döntése kizárólag törvényességi okból vizsgálható felül – mondta ki a normaszöveg, a helyi képviselő-testület a feladatkörében rendeletet alkothat, amely nem lehet ellentétes más jogszabállyal.^[2] Az Alkotmány rendelkezett arról is, hogy a testület törvény keretei között megállapítja a helyi adók fajtáit és mértékét.^[3] Az Alaptörvény (első ránézésre) hasonló szabályozása szerint a helyi önkormányzat a helyi közügyek intézése körében törvény keretei között rendeletet alkot, dönt a helyi adók fajtájáról és mértékéről. Feladatkörében eljárva a helyi önkormányzat törvény által nem szabályozott helyi társadalmi viszonyok rendezésére, illetve törvényben kapott felhatalmazás alapján önkormányzati rendeletet alkot.^[4] Magától értetődik, hogy a helyi adókról az önkormányzat rendeleti formában dönthet. Ebben a rövid írásban a helyi rendelet fölötti törvényességi kontroll egyes sajátosságait tekintem át, melyben jelentős arányban szerepelnek az önkormányzatiság egyik lényegét adó adórendeletek, adózási kérdések.

Az Alkotmány időszaka alatt végig és az Alaptörvény hatályba lépése óta egészen mostanáig nem volt arra példa, hogy – miközben az önkormányzati alapjogok egyenlőek voltak és most is azok – a települési önkormányzatokkal alapjogi szempontból azonos státuszú megyei önkormányzat számára törvény adókvetési jogot határozott volna meg.

[1] A tanulmány egy másik írás jelentősen átdolgozott, rövidített változata. Lásd: Patyi, 2020.

[2] 44/A. § (1) bekezdés a) pontja és (2) bekezdése.

[3] 44/A. § (1) bekezdés d) pontja.

[4] 32. cikk (1) bekezdés a) és h) pontja és (2) bekezdése.

Mostantól erre is van – igaz, egyedi és származékos jellegű – példa.^[5]

Minden hatáskörgyakorlás (így a rendeletalkotásé is) a törvény keretei között valósítható csak meg, és jogállamban e keretek megtartása, annak ellenőrzése önálló eljárásrendet és erre vonatkozó hatásköröket igényel.

A jogszabályok utólagos vizsgálatához kapcsolódó jogi szabályozás Magyarországon a 1989-1990 évekhez kapcsolódik: a jogállami kereteket kiépítő 1989-es Alkotmány hozta létre az Alkotmánybíróságot, melynek az alkotmányvédelem szempontjából legfontosabb hatásköre az utólagos normakontroll volt. Az alkotmányellenesség utólagos vizsgálata kétféle indítvány alapján történhetett. Bárki kezdeményezhette a jogszabályoknak (köztük a helyi önkormányzatok rendeleteinek is) az absztrakt alkotmányossági vizsgálatát. Az indítványban – mely csak az eljárás időpontjában hatályos jogszabályokra terjedhetett ki – javasolni kellett a jogszabály teljes vagy részbeni megsemmisítését. A jogszabályok konkrét – azaz valamely ügyben történő – alkotmányossági vizsgálatát a bíró, illetve az ügyész indítványozhatta. A bíró, ha az előtte folyamatban levő ügy elbírálása során jogszabály alkotmányellenességét észlelte, köteles volt az utólagos normakontrollt kezdeményezni, akár már hatályon kívül helyezte, de még alkalmazandó jogszabály esetén is. Eközben a bírósági eljárást felfüggesztette. Mivel előfordulhatott, hogy a bíró nem észleli az alkotmányellenességet, a szabályozás lehetővé tette, hogy az alkotmánybírósági eljárás kezdeményezését az is kérelmezhesse, aki szerint a folyamatban lévő ügyében alkalmazandó jogszabály alkotmányellenes volt. Ez a kérelem azonban nem kötötte a bírót. Az ügyész törvényességi felügyeleti jogköre alapján ún. óvást nyújthatott be a Kormány rendeleténél alacsonyabb szintű jogszabályokkal szemben, és amennyiben ezzel az aktust kibocsátó szerv nem értett egyet, az óvást az Alkotmánybíróság elé terjesztette, miközben az ügyészt is értesítette. Amennyiben az Alkotmánybíróság megállapította a jogszabály alkotmányellenességét, azt – *ex nunc*, *ex tunc* vagy *pro futuro* hatállyal – részben vagy egészben megsemmisítette, az erről szóló határozatát a Magyar Közlönyben közzétette.

2012-től, az új Alaptörvény hatályba lépése óta már nem az Alkotmánybíróság végzi az önkormányzati rendeletek normakontrollját, hanem a Kúrián 2012. április 1-től létrejött Önkormányzati Tanács. Ezzel megdőlt az a magyarországi paradigma, mely szerint a jogszabályok – jogállamiság szempontjából – történő felülvizsgálata az Alkotmánybírósághoz tartozik, az egyedi közigazgatási határozatok ilyen szempontú felülvizsgálatát pedig a rendes bíróság végzi.^[6]

[5] A különleges gazdasági övezetről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2020. évi LIX. törvény 3. § (1) és (2) bekezdése, mely szerint a kijelölt övezetben a települési önkormányzati hatásköröket (így az adókiivetés jogát és a vonatkozó rendeletalkotási hatáskört is) a megyei önkormányzat gyakorolja.

[6] Megjegyzendő, hogy az 1897 és 1949 között működő Magyar Királyi Közigazgatási Bíróságot alkotmányvédő szerepű bíróságnak is nevezték, amelyet klasszikus közigazgatási bírósági funkcióin túlmenően maga a bíróság hatásköre adta. Ld.: Patyi, 2019, 86-87.

Az önkormányzati igazgatás körében született jogszabályok és más normák (normatív határozatok) rendes (közigazgatási) bírói kontroll alá kerültek.^[7]

II. AZ ÖNKORMÁNYZATI RENDELETEK NORMAKONTROLLJÁNAK „KETTŐSSÉGE”

Az önkormányzati rendeletek normakontrolljára vonatkozó (2012. január 1-től) hatályos szabályozás tehát – a fentiek szerint – különbséget tesz a helyi rendeletek alkotmányossági, illetve törvényességi vizsgálata között. Az alkotmányossági kontroll továbbra is az Alkotmánybíróság feladata, azonban a testület eljárásának igénybevétele korlátozottá vált. Utólagos alkotmányossági vizsgálatot már csak a Kormány, az országgyűlési képviselők egynegyede, a Kúria elnöke, a legfőbb ügyész, illetve az alapvető jogok biztosa kezdeményezhet. Figyelemre méltó, hogy az Alaptörvény még a fővárosi és megyei kormányhivatalnak (amely a Kormány törvényességi felügyeleti szerve, és a helyi rendeleteket a Kúria előtt megtámadhatja!) sem biztosítja közvetlenül ezt a lehetőséget. Az önkormányzati rendelet törvényességi vizsgálata pedig a Kúria Önkormányzati Tanácsának hatáskörébe tartozik, amely lefolytatja a jogszabálysértő önkormányzati rendelet felülvizsgálatára irányuló nemperes eljárást, valamint a helyi önkormányzat törvényen alapuló jogalkotási kötelezettsége elmulasztása miatti nemperes eljárást.

E kettősség – a törvényességi és alkotmányossági vizsgálat elkülönítése – felveti azt a kérdést, hogy mi történjen abban az esetben, ha az adott rendeleti szabály törvényességi és alkotmányossági problémát is hordoz. Az Alkotmánybíróság szerint az indítvány nem fogadható be, ha nemcsak az Alaptörvénybe ütközés, hanem más jogszabályba ütközés kérdése is felmerül az ügyben, mert a vonatkozó szabályozás alapján ilyenkor nincs hatásköre az Alkotmánybíróságnak az indítvány elbírálására. Ilyen esetben az indítványt át kell tenni a Kúriára. A Kúria ugyan alapvetően alkotmányossági kérdéseket nem vizsgál, de alaptörvény-ellenességre és törvénytértésre is hivatkozó indítványok^[8] elbírálására a Kúria Önkormányzati Tanácsának van hatásköre, az Alaptörvény, az Alkotmánybíróságról szóló törvény és az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján is. A Kúria Önkormányzati Tanácsa azonban hangsúlyozta, hogy: „[a] Kúria a normakontroll eljárásban a helyi norma más jogszabályba ütközésének megállapítására irányuló indítványt az alaptörvényi összefüggéseket is értékelve vizsgálja. Ugyanakkor a helyi norma más jogszabály közbejötté nélküli, közvetlenül Alap-

[7] Balogh, 2015, 199-212.

[8] Néhány olyan AB határozat van csak, ahol a fejrész és a rendelkező rész is azt tartalmazza, hogy az Alkotmánybíróság csupán törvényességi vizsgálatot folytatott. Lásd: a 26/2003. (V.30.) AB határozatot (Balogh, 2019, 28.).

törvénybe ütközését állító indítványt (indítványrészt) a Kúriának nincs hatásköre vizsgálni, figyelemmel az Alaptörvény T) cikkének (2) bekezdésére, valamint a 25. cikk (2) bekezdésére”.^[9] A Kúria Önkormányzati Tanácsa az indítványnak azon részét, amely az önkormányzati rendelet vagy rendelkezés Alaptörvény-ellenességének megállapítására irányul, hatáskör hiányában elutasítja.

III. AZ ÖNKORMÁNYZATI NORMAKONTROLL ELJÁRÁS NÉHÁNY JELLEMZŐJE

A Kúria Önkormányzati Tanácsának eljárása – hasonlóan az Alkotmánybíróság 2012 előtti utólagos normakontroll hatásköréhez – indítványhoz kötött.^[10] Ebből következően a Kúria nem végez átfogó és mindenre kiterjedő vizsgálatot. A jogrendszer is az egyedi döntéseken keresztül tudja fejleszteni.^[11] Az Önkormányzati Tanács tehát indítvány alapján jár el, ahhoz kötve van, azon túlmenően csak az önkormányzati rendelet vitatott rendelkezésével szoros összefüggésben álló rendelkezésének más jogszabályba ütközését vizsgálhatja a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény (a továbbiakban: Kp.) 143. § (3) bekezdése alapján.^[12]

1. Indítványozás

Önkormányzati rendelet jogszabállyal való összhangjának felülvizsgálatát egyrészt – törvényességi felügyeleti jogkörében eljárva – a fővárosi és megyei kormányhivatal kezdeményezheti. Az Önkormányzati Tanács eljárására irányuló kezdeményezés előtt a kormányhivatal törvényességi felhívással él az önkormányzat felé, és csak annak eredménytelensége esetén indítványozhatja az Önkormányzati Tanács eljárását (fokozatosság elve).

A hatályos szabályozással kapcsolatban felmerült dilemma, hogy az indítványozói kör esetleg bővíthető-e. A jelenlegi szabályozás alapján ugyanis a normakontroll kevésbé alkalmas az egyéni jogvédelem érvényesítésére. Ha például az állampolgár úgy véli, hogy egy adórendelet jogsértő, akkor nem fordulhat

[9] Lásd például: Köf.5.040/2019/5. számú határozat [24] pont.

[10] Marosi, 2017, 407-423.; Balogh, 2018, 741-742.

[11] Tilk, 2014, 11-22.

[12] Lásd e tekintetben a Köf.5.004/2020/4. sz., Köf.5.033/2019/4. sz. Köf.5.031/2019/5. sz., Köf.5.036/2019/4. sz., Köf.5.015/2019/5. sz., Köf.5.011/2019/4. számú határozatokat. Kiemelkedő a Köf.5021/2019/4. sz. határozat, amelyben az Önkormányzati Tanács Aba város helyi adókról szóló rendeletét többfajta, felsőbb jogszabályi rendelkezés megsértése miatt is törvénysértőnek találta. Az Önkormányzati Tanács többek közt megállapította, hogy a rendelet olyan fogalomkészletet alkalmaz, amely a hatályos szabályozás viszonylatában nem értelmezhető. A Kúria Önkormányzati Tanácsa – kivételes módon – a rendelet egészét megsemmisítette, tekintve, hogy a jogszabályszerkesztésről szóló 61/2009. (XII. 14.) IRM rendeletben foglalt formai jogalkotásra vonatkozó előírások megsértése az önkormányzati rendelet teljes normaszövegének hatályon kívül helyezését vonja maga után.

közvetlenül a Kúriához, hanem csak a fővárosi és megyei kormányhivatalhoz, és ott kérheti az ellenőrzést, melyet az nem köteles elvégezni. Ha mégis elvégzik a rendelet törvényességi ellenőrzését, akkor jogosult az indítványozásra. A polgárok előtt álló másik lehetőség, ha a perükben eljáró bírót „győzik meg” a normakontroll eljárás kezdeményezéséről.

Önkormányzati rendelet normakontrollját ugyanis indítványozhatja a bíró is. Ha a bíróságnak az előtte folyamatban lévő eljárásban önkormányzati rendelet olyan rendelkezését kell alkalmaznia, amely más jogszabályba ütközik, a bírósági eljárás felfüggesztése mellett a Kúria Önkormányzati Tanácsánál indítványozza az önkormányzati rendelet más jogszabályba ütközésének vizsgálatára irányuló eljárást. Az Önkormányzati Tanács normakontroll tevékenységének gyakorlása során tehát olyan „döntéshozó fórummá vált, amely nem dönti el a jogvitát lezáró bírói döntés tartalmát, de a perben alkalmazandó jogszabály alkalmazhatóságáról tett megállapításai révén alakítja azt. A Kúria normakontroll hatáskörét ezért közvetlenül nem az alanyi jogok érvényesítése, hanem általános jogi érdekűség vezérli. Bírói kezdeményezés esetében az alkalmazandó önkormányzati rendelet törvényességével (jogszerűségével) kapcsolatos bírói kételyeket igazolja vissza vagy oszlatja el. [...] A Kúria ezen döntései tehát nem eldöntik a jogvitát hanem beépülnek a jogvitát eldöntő bírói ítéletbe, határozatba” (Köf.5.006/2013/3. sz. határozat).

A bírói kezdeményezés során a bírónak indítványozóvá („felperessé”) kell válnia. Az Önkormányzati Tanács szerint az a bírói indítvány, amely nem az eljáró bíró meggyőződését, hanem csak a fél kérését tükrözi, nem felel meg a bírói indítvánnyal szemben rögzített tartalmi és formai elvárásoknak. Az indítványból ugyanis ki kell derülnie annak, hogy az adott rendelkezést a bíró miért tartja jogszabálysértőnek.^[13]

Normakontroll eljárás indítványozásra jogosult továbbá az alapvető jogok biztosa, ha vizsgálata során észleli, hogy az alapvető jogokkal kapcsolatos viszásságot (ütközést) önkormányzati rendelet más jogszabályba ütközése okozza. Ilyen esetben tehát az ombudsman is kezdeményezheti a Kúriánál az önkormányzati rendelet más jogszabállyal való összhangjának felülvizsgálatát.

Az Önkormányzati Tanács tehát hatáskörét a törvényi szabályozás által megjelölt indítványozói körhöz igazítottan a fővárosi és megyei kormányhivatal és az alapvető jogok biztosának esetében gyakorolja absztrakt, bírói kezdeményezés esetén pedig konkrét normakontroll eljárásaiban. Mindkét eljárás lényege a norma törvényességének ellenőrzése.

A normakontroll eljárás körében említendő a Kúria Önkormányzati Tanácsának azon hatásköre is, amely – szintén a fővárosi és megyei kormányhivatal kezdeményezésére – a helyi önkormányzat jogalkotási kötelezettsége elmulasztásának vizsgálatára, illetve megállapítására irányul.

[13] Köf.5003/2013/4. számú végzése, Köf.5.015/2017/3. számú határozat.

Ahhoz, hogy a Kúria az önkormányzati rendelet felülvizsgálatára irányuló indítványt befogadja, az indítványnak tartalmaznia kell: a Kúria által vizsgálandó önkormányzati rendeletet; az önkormányzati rendelet jogszabálysértőnek talált rendelkezésének megjelölését; azon jogszabályi rendelkezés megjelölését, amelyet az önkormányzati rendelet sért; annak okát, hogy az indítványozó az adott rendelkezést miért tartja jogszabálysértőnek [Kp. 143. § (2) bekezdése].

2. A Kúria Önkormányzati Tanácsának eljárása, döntései^[14]

Az Önkormányzati Tanács eljárásában a normakontroll sajátosságaira figyelemmel alkalmazza a Kp. általános szabályait, így például a keresetlevél visszautasítására, az eljárás megszüntetésére illetve az anyagi jogerőhatásra vonatkozó szabályokat is. A Kúria Önkormányzati Tanácsa az indítványt alapesetben tárgyaláson kívül bírálja el, indokolt esetben dönthet az indítvány tárgyaláson történő elbírálásáról.

Az Önkormányzati Tanács döntését az indítvány beérkezésétől számított kilencven napon belül kell meghozni, e határidőt a Kúria indokolt esetben egyszer, legfeljebb harminc nappal meghosszabbíthatja, kivéve, ha ideiglenes alkalmazási tilalmat rendelt el. A Kúria az indítvány érdemében határozattal, az eljárás során felmerülő minden más kérdésben végzéssel dönt. A határozatra az ítéletre vonatkozó rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni. Ha az önkormányzati rendelet más jogszabályba ütközése (vagy a helyi önkormányzat törvényen alapuló jogalkotási kötelezettségének elmulasztása) nem állapítható meg, a Kúria az indítványt elutasítja. Ha a Kúria megállapítja, hogy az önkormányzati rendelet vagy annak valamely rendelkezése más jogszabályba ütközik,

- az önkormányzati rendeletet vagy annak rendelkezését megsemmisíti;
- az eljárás megindítását követően hatályon kívül helyezett önkormányzati rendelet vagy rendelkezése más jogszabályba ütközését állapítja meg, vagy
- kimondja, hogy a kihirdetett, de még hatályba nem lépett önkormányzati rendelet vagy annak rendelkezése nem lép hatályba.

Ezekben az esetekben a Kúria egyúttal elrendeli határozatának a hivatalos lapban való közzétételét.

Főszabály szerint a megsemmisített önkormányzati rendelet vagy annak rendelkezése a bíróság határozatának a hivatalos lapban való közzétételét követő napon hatályát veszti, és e naptól nem alkalmazható, a kihirdetett, de hatályba nem lépett önkormányzati rendelet vagy annak rendelkezése pedig nem lép hatályba. A Kúria e szabálytól eltérően állapíthatja meg a hatályvesztés időpontját, ha azt a jogbiztonság vagy az önkormányzati rendelet hatálya alá tartozó jogalanyok alapvető jogainak védelme indokolja.

Amennyiben az önkormányzati rendelet vagy rendelkezésének megsemmi-

[14] Kp. 139. § -151. § alapján.

sítésére, illetve más jogszabályba ütközésének megállapítására bírői indítvány alapján került sor, a megsemmisített önkormányzati rendelet, illetve annak rendelkezése nem alkalmazható a bíróság előtt folyamatban lévő egyedi ügyben, valamint valamennyi, a megsemmisítés időpontjában valamely bíróság előtt folyamatban lévő egyedi ügyben (általános alkalmazási tilalom). A Kúria általános alkalmazási tilalom mellőzését rendeli el, ha azt a közérdek védelme, a jogbiztonság vagy a rendelet hatálya alá tartozó jogalanyok alapvető jogainak védelme indokolja.

Megjegyzendő, hogy a Kp. normakontrollra vonatkozó szabályai szerint hatályon kívül helyezett önkormányzati rendelet vizsgálatára csak konkrét normakontroll eljárásban – a Kp. 144. §-a alapján –, bírói kezdeményezésre van lehetőség. Az absztrakt normakontroll eljárásban, azaz kormányhivatali vagy alapvető jogok biztosá általi kezdeményezésre csak hatályos önkormányzati rendeletet vizsgálhat a Kúria. Ezekben az esetekben jogkövetkezmény a rendelet, vagy törvénysértő rendelkezésének megsemmisítése a Kp. 146. § (1) bekezdés a) pontja szerint.^[15]

A Kúria önkormányzati normakontroll kapcsán hozott döntései *erga omnes* hatályúak, és ellenük nincs helye további jogorvoslatnak. A normakontroll eljárásban a feleket teljes költségmentesség illeti meg, és saját költségeket maguk viselik.

IV. NÉHÁNY ADAT

A 2012 óta, nyolc éve működő Önkormányzati Tanács ügyforgalmát vizsgálva a következők állapíthatók meg.^[16] 2012-ben 40 megörökölt, folyamatban lévő ügy mellett 46 ügy érkezett. Az érkező ügyek száma 2013-ban volt a legmagasabb (76 ügy), míg 2017-ben a 2013. évi ügyszám csaknem felére csökkent (38 ügy érkezett). A köztes éveket illetően az ügyszámok nagyjából egyenletes képet mutattak (2014: 66; 2015: 70; 2016: 52 ügy). 2018-ban és 2019-ben az ügyérkezés ezen az alacsonyabb, 2017-es szinten maradt (2018: 42 ügy, 2019: 41 ügy). 2014-től csekélyebb mértékben (68 ügy) a befejezett ügyek száma meghaladta a beérkezett ügyek számát, 2015-ben ez az arány kisebb csökkenést mutatott (63 ügy), majd 2016-tól a befejezett ügyek száma meghaladta (illetve 2018-ban közel meghaladta) az ügyek számát. Az önkormányzati ügyek döntő többsége hat hónapon belül, 1-2%-a pedig 6-7 hónap alatt fejeződik be.

[15] A vitatott önkormányzati rendelet hatályvesztésének többféle eljárásjogi konzekvenciája lehet, amelyeket a Köf.5027/2019/9. számú határozat rendszerez.

[16] A statisztikai adatok kapcsán lásd: Kúria évkönyv 2019, 2020, 51-53.; A Kúria elnökének országgyűlési beszámolója a Kúria 2018. évi tevékenységéről, 2019, 29-37.; Összefoglaló a Kúria 2019. évi tevékenységéről, 2020, 1.

2019-ben a Kúriához önkormányzati normakontroll eljárás keretében 41 ügy érkezett. Hasonlóan a 2015-ös, 2017-es és 2018-as évekhez, ismételten a bírói kezdeményezések száma volt a legmagasabb. Az összes, adott évben érkezett ügy számához viszonyítva pedig – a 2014–2019-es évek statisztikái alapján – az elmúlt két évben volt a legnagyobb a bírói kezdeményezések aránya. Az Önkormányzati Tanács 2019-ben 45 ügyet fejezett be, amelyből 8 ügy 2018-as, 37 ügy 2019-es érkezésű volt. A 45 befejezésből 41 esetben érdemi döntés született, a többi 4 esetből 3 alkalommal az eljárás megszüntetésére, 1 alkalommal pedig az indítvány visszautasítására került sor. Az érkezett ügyek számát és az érdemi döntések arányát tekintve hasonló tendenciát láthatunk az elmúlt három évben (2017–2019): bár az ügyek száma összességében csökkent a megelőző (2012–2016) évekhez képest, a befejezett ügyeken belül jóval magasabb az érdemi döntések aránya (az érdemben nem vizsgálendő indítványok aránya pedig 2019-ben volt a legalacsonyabb).

A 41 érdemi ügy megoszlása az alábbiak szerint alakult: 18 határozat megsemmisítő vagy törvényellenességet megállapító, 17 határozat elutasító tartalmú; a 2 további határozat pedig részben megsemmisítő, részben elutasító tartalmú volt. Törvényen alapuló jogalkotói kötelezettség elmulasztásának megállapítására négy esetben került sor. A 2019. évben a helyi adók (telekadó, építményadó illetve kommunális adó) szabályozása törvényességének megítélése körében született döntések aránya – hasonlóan a korábbi évek gyakorlatához – a legmagasabb (42,2%), bár ez az érték ugyan a kis számok halmazán, ám a statisztikai szignifikancia mentén csökkent a tavalyi évhez képest. Arányában alacsonyabb a korábbi évekhez viszonyítva a költségvetési rendelet, illetve zárszámadási rendelet megalkotásának elmulasztása tárgykörében befejezett határozatok száma. A 2018-as csökkentést követően ismét jelentősebb a helyi építési szabályzat (HÉSZ) törvényességi vizsgálatának tárgyában született döntések száma (2019-ben öt ügy), és szintén nőtt a közösségi együttélés, illetve a közterület-használat szabályozását érintő döntések száma. 2019-ben az eddigi legmagasabb a településkép védelmének szabályozása körében született döntések aránya is (öt ügy).

V. HELYI ADÓSZABÁLYOK NORMAKONTROLL-VIZSGÁLATA A VÁLTOZÓ JOGSZABÁLYI KÖRNYEZET TÜKRÉBEN

A Kúria Önkormányzati Tanácsa elé a 2018. évben érkezett helyi adóval kapcsolatos ügyeket érintően lényeges változást jelentett a helyi adókról szóló 1990. évi C. törvény (a továbbiakban: Htv.) 6. § c) pontjának módosítása, aminek következtében az Önkormányzati Tanácsnak – a 2017. és azt követő adóévek vonatkozásában – újra kellett értelmeznie a vagyoni típusú adók (elsősorban telekadók) arányosságára vonatkozó korábbi gyakorlatát. E jogszabályi változás a 2019-ben érkezett ügyek tekintetében is meghatározó jelentőséggel bír, ami az alábbiak szerint foglalható össze.

A 2017. január 1-től hatályon kívül helyezett Htv. 6. § c) pontja hármas követelményt rögzített, amely szerint az adó mértékét a helyi sajátosságokhoz, az önkormányzat gazdálkodási követelményeihez és az adóalanyok teherviselő képességéhez igazodóan kell megállapítani. A Kúria Önkormányzati Tanácsának 2018-ban meghozott döntései (Köf.5010/2018/3., Köf.5022/2018/4. sz. határozatai) által kialakított gyakorlatot a 2019-es határozatok is megerősítették (Köf.5008/2019/4., Köf.5018/2019/4., Köf.5016/2019/6., Köf.5028/2019/5., Köf.5033/2019/4. sz. határozatai).

Az Önkormányzati Tanács hangsúlyozta, hogy a korábbi „joggyakorlat alapján kimunkált elvek a Htv. 6. § c) pontjához kapcsolódtak, ugyanakkor a Htv. 2017. január 1-től alkalmazandó, és a jelen eljárásban is irányadó 7. § g) pontja az önkormányzat mozgásterét az adómegállapítás terén már másképpen, egymásra épülő kritériumok megfogalmazásával szabályozza. E szerint az adóalap fajtája, az adó mértéke, a rendeleti adómentesség és adókedvezmény úgy állapítható meg, hogy azok összességükben egyaránt megfeleljenek a helyi sajátosságoknak, az önkormányzat gazdálkodási követelményeinek és az adóalanyok széles körét érintően az adóalanyok teherviselő képességének (Köf.5025/2018/4. sz. határozat).” A szabályozás módosításából az következik, hogy a Htv. csak 2016. december 31-ig teszi lehetővé az adóalany egyéni teherviselő képességének mérlegelését a vonatkozó szabályozás vizsgálata összefüggésében. Azt követően viszont ez a mérce az adóalanyok szélesebb köréhez igazodik (Köf.5018/2019/4 sz. határozat), aminek terjedelmét az adóterhelés alapja oldaláról vett azonosság, az alkotmányosan védhető indok, továbbá ezen ok és az érintett kör lehatárolása közötti okszerű, nem önkényesen meghatározott kapcsolat által jellemezhető helyzet határolhatja be. Az adott adóalanyra szóló kötelezés ily módon immár csak a normativitás szempontját sértheti (Köf.5016/2019/6. sz. határozat).

Az Önkormányzati Tanács a Köf.5.023/2019/5. számú határozatban elvi élel kimondta, hogy „[a] teherbíró képességet meghaladó, a vagyont elvonó, konfiskáló jellegű az az adó, amely mértékénél fogva és az adó tárgyát képező vagyontömeghez képest súlyosan aránytalan”.

A teherbíró képességhez igazodó közteherviselés alkotmányos kötelezettsége magában foglalja – többek között – az adómérték arányosságát. Ezt az arányossági követelményt a telekadóról szóló szabályozásra vonatkoztatva a Kúria ítélezési gyakorlata az adómérték meghatározásának differenciáltságához szorosán kapcsolódó kérdésként vizsgálta (Köf.5.001/2018/5. számú határozat [18] pont). E tekintetben az Önkormányzati Tanács 2019-ben megállapította, hogy: „[a]z Önkormányzat a kedvezmények és mentességek megállapításával is eleget tehet a differenciált adómegállapítás követelményének, különösen, ha a megállapított adómérték a törvényi minimumhoz közelít” (Köf.5.034/2019/6. számú határozat [35] pont). 2019-ben az Önkormányzati Tanács ismételten hangsúlyozta azt is, hogy „[a]z adó konfiskáló jellegének megállapítására csak kivételesen és szélsőséges esetben kerülhet sor” (Köf.5.015/2019/5. számú határozat [29] pont).

A fentiekben röviden ismertetett példák is mutatták, hogy a Kúria a helyi adórendeletek felülvizsgálata során az adó jogalapja mellett az adómérték törvényességéről is elég gyakran állást foglal, megítéli azt. Ennek során – még a Htv új 7. § g) pontja szerinti szabályozás mellett is – a rendelet törvényességről szóló döntésével a helyi önkormányzat bevételeire is jelentős hatást gyakorolhat. Mindez a törvényességi, a közigazgatás törvény alá rendeltségének a jogállam-elvből fakadó alkotmányos követelménye fenntartása okán teljesen indokolt is, hiszen az adó mértékének is törvényesnek kell lennie, maradnia.

VI. ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmány a magyar önkormányzati normakontroll eljárás történetét és hatályos szabályait ismertette. A Kúria Önkormányzati Tanácsa – az Alkotmánybírósághoz hasonlóan – normakontroll-tevékenységet végez. Az Önkormányzati Tanács által végzett tevékenység mércéje a törvényesség, azaz a helyi rendeleteket törvényekkel és országos rendeletekkel veti össze, nem az Alaptörvénnyel. A helyi rendelet közvetlen (direkt) Alaptörvény-ellenességét továbbra is az Alkotmánybíróság vizsgálja. A tanulmány végén a helyi adószabályok normakontroll-vizsgálata került bemutatásra a változó jogszabályi környezet [Htv. 6. § c) pont illetve Htv. 7. § g) pont] tükrében. A Kúria minden lényegi korlátozás nélkül vizsgálhatja adórendeletek, költségvetéssel összefüggő rendeletek törvényességét, ide értve az adó mértékét is, bár az új törvényi feltételek a gyakorlat fokozatos finomítását igényelték.

IRODALOMJEGYZÉK

- A Kúria elnökének országgyűlési beszámolója a Kúria 2018. évi tevékenységéről a jogegység biztosítása, és az önkormányzati normakontroll körében. Kúria, Budapest.
- Balogh Zsolt (2015): Normakontroll eljárás, mint különleges pertípus. In: Gerencsér Balázs – Berkes Lilla – Varga Zs. András (2016): *A hazai és az uniós közigazgatási jog aktuális kérdései. Current issues of the National and EU Administrative Procedures (the ReNEUAL Model Rules)*. Pázmány Press, Budapest.
- Balogh Zsolt (2018): Az önkormányzati rendelet más jogszabályba ütközésének vizsgálatára irányuló, valamint a helyi önkormányzat jogalkotási kötelezettségének elmulasztása miatti eljárások. In: Barabás Gergely - F. Rozsnyai Krisztina - Kovács András György (szerk.): *Kommentár a közigazgatási perrendtartáshoz*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest.
- Balogh Zsolt (2019): A közigazgatási bíraskodás normakontroll funkciója. In: *Acta Humana*. Vol. 7., No.1. 2019.
- *Kúria évkönyv 2019* (2020). Semmelweis Kiadó, Budapest.

- Marosi Ildikó (2017): Az önkormányzati rendelet más jogszabályba ütközésének vizsgálatára irányuló, valamint a helyi önkormányzat jogalkotási kötelezettségének elmulasztása miatti eljárások. In: Petrik Ferenc (szerk.): *A közigazgatási eljárás szabályai II. A Közigazgatási Perrendtartás magyarázata*. HVG-Orac Kft., Budapest.
- Összefoglaló a Kúria 2019. évi tevékenységéről. Kúria, Budapest.
- Patyi András (2019): Útközben. Alapkérdések a szervezetileg önálló közigazgatási bíróság megszervezése kapcsán. In: *Acta Humana*. Vol. 7., No. 1. 2019.
- Patyi András (2020): Az önkormányzati normakontroll. In: Kovács Éva (szerk.): *Imre Miklós ünnepi kötet*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest (megjelenés alatt).
- Tilk Péter (2014): *A Kúria Önkormányzati Tanácsa helyi jogalkotással kapcsolatos elvágásai*. Kodifikátor Alapítvány, Pécs.

Szalay Gyula átveszi dékáni kinevezését Szereres Tamás rektortól.

RÉVÉSZ T. MIHÁLY

A magánjog „állócsillaga”: Szladits Károly – a jogtörténész szemével

„Egész munkásságának alapvető eszméje volt a jog és a humánium összefüggése. Meggyőződése volt, hogy a jog jövője a humánium felé mutat”^[1]

I./ A magyar jogtudomány „örök büszkesége és nesztora” Szladits Károly,^[2] a modernkori magyar magánjog építményének legmarkánsabb, mondhatni stílusreemtő építőmestere volt, akinek útját „a valóban nagy, a messze jövőbe mutató alkotások, életeredmények” szegélyezték.^[3] „Jogász volt és tanár, tudós volt és igaz ember. Mindebben sokat ért el, mindig mélyen járt, mindig távolra tekintett, mindig egészen dolgozott és alkotott.” – összegezte tanára és mestere életpályáját az utódok nevében is Világhy Miklós.^[4] A huszadik századi magyar magánjog egyik óriása a boldog békeidők világában, 1871 decemberének végén látta meg a napvilágot Dunaszerdahelyen.^[5] F fiatal éveiről, kora ifjúságáról keveset tudunk. Gimnáziumi tanulmányait kiemelkedő sikerrel teljesítette, s mint afféle eminens diákok, a jóhírű s nagy tanáregyéniségeket sorai között tudó pesti jogtudományi karon tárt karokkal várták.^[6] Tanulmányokkal töltött éveiben olyannyira kimagaslott társai közül, hogy 1895-ben, midőn hosszú szünet után ismét kizárólagos doktorokat avattak

[1] Világhy, 1956(a), 321.

[2] A Magyar Jogászegylet szegedi vándorgyűléséről tudósító jellemezte így az akkor már idős professzort. Ld.: Jogtudományi Közlöny, 1947. 13-14. sz. 226-227. o.

[3] Nizsalovszky, 1956, 271.

[4] Világhy, 1956(a), 321.

[5] Életpályájára és szakmai működésére ld. legújabban: Vékás, 2018, 72-77.

[6] Ez idő tájt a tanári kart erősítette – többek között – Grosschmid Béni, Hajnik Imre, Hoffmann Pál, Kautz Gyula, Kerkápoly Károly, Plósz Sándor, Pulszky Ágost, Timon Ákos, Vécsey Tamás és Wlassics Gyula nyilvános rendes tanárok, vagy a rendkívüli tanárként működő Fayer László és Pikler Gyula, de még a magántanárok között is olyan nevek szerepeltek, mint Schwartz Gusztáv, Kmetty Károly és Balogh Jenő. Ld.: Magyarország tisztí cím- és névtára, 1892, 364-365. (a továbbiakban: Mtcn.).

a pesti egyetemen,^[7] Hegedüs Lóránttal – a későbbi pénzügyminiszterrel – együtt avatták „*sub auspiciis regis*” doktorrá.^[8]

Elmélyülve a jogtudományokban, elsősorban Grosschmid Béni hatására a dologi és kötelmi jog összefüggéseit vizsgálta. Doktori értekezésének téma-választásában a mesterévé fogadott professzor szellemi befolyását nem nehéz kimutatni. Dolgozatának egyébként „*Az alanyi magánjogok rendszertanához*” címet adta,^[9] s az megvédésének évében az ország egyik legtekintélyesebb szakfolyóiratában napvilágot is látott.^[10] Szakmai pályáját a jogalkalmazásban kezdte meg, 1894-ben a VI. kerületi járásbíróóság gyakornokaként tűnt föl,^[11] egy esztendővel később pedig – immár jogtudorként – az igazságügyminiszter a fővárosi törvényszék aljegyzőjévé nevezte ki.^[12] A jogesetek világától azonban jó sorsa hamar elszóltotta, 1897-ben a minisztériumba rendelték be, ahol is a VI. osztály kebelén belül a törvényszerkesztésben – elsősorban a polgári törvénykönyv pennázására létrehívott bizottságban^[13] – való közreműködést tették feladatává,^[14] miközben álláshelyét tekintve a főváros IV. kerületi járásbíróóságán albíróként, majd később 1908-ig törvényszéki bíróként jegezték. Minisztériumi foglalkoztatása, s az ott korábban meghatározott feladatai – miközben papíron 1909-ben a szegedi ítélőtáblához helyezték át, s később a tárcánál miniszteri osztálytanácsossá léptették elő – professzori kinevezéséig lényegében mit sem változtak.^[15] A tárcánál töltött évek alatt nem csupán a hivatali ranglétrán haladt előre, hanem mind erőteljesebben hasznosították

[7] „A legkegyelmesebb királyi védnökség” alatti doktorrá avatások előtörténetére ld.: Pesti Napló, 1895. október 12. 7. o.

[8] A „*promotio sub auspiciis Regis*” intézményének „rendszeres” felújítását – az uralkodó jóváhagyásával – Csáky Albin kultuszminiszter rendelte el. Ld.: Religio, 1893. 2. félév, 6. sz. 48. o., ill. Pesti Hírlap, 1895. október 13. 6. o., továbbá: Ország-Világ, 1985, 42. sz. 672.o.

[9] Hamza – Sándor, 2014, 45.

[10] Ld.: Szladits, 1895, 334-335. Az írás színvonalát jól jelezte, hogy arról, de magáról a szerzőről is vitacikkében Katona Mór hosszan és elismerően szólt. „Mindent összefoglalva, elismeréssel kell adoznunk a nem rég szigorlatozott cikkíró kritikai elme-éle, éles analízáló képessége és széles látó köre iránt.” (Katona, 1895, 353.). A dolgot értékelő fiatalabb pályatárs szerint pedig már a tudós lépett „teljes fegyverzetében a nyilvánosság elé” (Nizsalovszky, 1956, 271).

[11] Mtcn, 1894, 484. Itt – vele együtt – öt joggyakornokot tartottak nyilván.

[12] Igazságügyi Közlöny, 1895. 14. sz. 374. o. (a továbbiakban: (I.K.).

[13] Ekkor itt „segédtagoknak” titulálva, Kolosváry Bálinttal egyetemben, számítottak a munkájára (ld.: Büntetőjog Tára, XXXV. k. 12. melléklapja, 97. o.). Egy esztendővel később a minisztériumban fogalmazóvá léptették elő, s ezzel párhuzamosan a budapesti IV. kerületi járásbíróásgnál nyert albírói kinevezést (I.K. 1898. 11. sz. 347. o.).

[14] A „központi igazgatáshoz berendelt összes alkalmazottak” listáján Szladitson kívül számos ismert szakember nevével találkozhatunk. Magánál a VI. ügyosztálynál, vagyis „az igazságügyi törvények előkészítésére” megbízott részlegnél három kúriai bírón túl alkalmazták Illés Józsefet is. Rajtuk kívül például a XX. század első évtizedében itt foglalkoztatták Oswald Istvánt, Vámbéry Rusztemet, Berinkegy Dénest és Törekgy Gézá (Mtcn, 1897, 582.; OGY-KI-1901-1906. XXXIV. k. 137-140.).

[15] A kinevezéssel együtt „miniszteri tanácsosi címet és jelleget” adományozott az uralkodó Szladits Károlynak (I.K. 1914. február 26. 2. sz. 75. o.). Két esztendővel később a tanári pályát választó tudós kodifikátor még egy elismerésben részesült: Ferenc József ugyanis neki „valamint törvényes utódainak” „Dunaszerdahelyi” előnévvel magyar nemességét adományozott (Budapesti Közlöny, 1916. 14. sz. 2. o.).

ismereteit a huszadik század első évtizedében a „részben újjáalakított kodifikációs bizottságban”, ahol „az öröklési fejezetek egyik kidolgozója” lett.^[16] Az első világháborút követően azután „tudományos irányítója,”^[17] s tán legfontosabb fogaskereke lett az időközben magánjogi törvénykönyv-tervezetre átnevezett civiljogi kódex szövegét gondozó grémiumnak.^[18] Az 1928-as esztendőre véglegesített plánomot, kodifikátori munkásságának gyöngyszemét, a szakma és a kortársi közvélemény olyan alkotásként tartotta számon, mint ami „a magyar polgári jogot hosszú időn át alapvetően” befolyásolta.^[19] Legkevésbé sem rajta múlt, hogy a monumentális munka nem vonulhatott be a „Corpus Juris” lapjaira, ám negyven év múltával, amikor az országgyűlés 1959-ben végül elfogadta az első Polgári Törvénykönyvet, akkor azon Szladits Károlyék tervezetének hatása az avatott szem számára láthatóvá vált.^[20]

II./ A tanári pályán legelőbb a községi közigazgatási tanfolyamok előadójaként mutatkozott be. Ide írta az 1902-ben megjelentetett „*Magyar Magánjog vázlat*” című tankönyvét (a továbbiakban: Vázlat), amely kiadásról kiadásra gazdagodva vált a jogi szakkönyvek listáján a legolvasottabb s legnagyobb haszonnal forgatott munkává. A jogi oktatásba is hamar bekapcsolódott, majd 1907 végén a budapesti egyetem jogi és államtudományi karán „magyar magánjogból” egyetemi magántanári képesítést szerzett.^[21] Szűk évtized múltával aztán magántanárságának s tudományos munkásságának eredményeként az államfő 1917-ben rendes, nyilvános tanárrá nevezte ki, s ezzel jogosultságot nyert a magyar és az ausztriai magánjog előadására.^[22] A régi-új tanárt a szélesebb nyilvánosság megnyugvással vegyes várakozással fogadta.^[23] Jogtanári működését a kezdetektől a diákközpontúság s az előadandó stúdium látható és érzékelhető szeretete hatotta át. Egyéniségének közvetlensége s a hallgatóság érdeklődő körei iránti szeretete lehetővé tette számára, hogy a legtehetségeseb-

[16] Vékás, 2018, 74.

[17] Nizsalovszky, 1956, 273.

[18] Mádl, 1960, ill. Sárffy, 1938, 13.

[19] A magánjogi kódexről tíz szűk esztendővel annak véglegesítése után Vázsonyi János az igazságügyi tárca 1937/38. évi költségvetésének vitájában mondta el, hogy az „a legkiválóbb magyar magánjogász, Szladits Károly egyetemi tanár munkája, feltétlenül csak díszére válhat annak a magyar törvénytárnak, amely a multból igen kitűnő és nagyszabású igazságügyi alkotásokat mondhat magáénak” (Képviselőházi napló, 1936. XIII. k. 205. o.).

[20] Nizsalovszky, 1956, 273.

[21] A m. kir. vallás- és közoktatási miniszter ezt az 1907. dec.17-i 144439. sz. képesítést 1908 januárjában hagyta jóvá (Hivatalos Közlöny, 1908. XVI. évf. 2. sz. 24. o.).

[22] A kinevezés a miniszteri tanácsosi cím és jelleg „épségben tartásával” történt meg. Szladits Károly főkollégiumainak egyikét egyenesen a „magyar magánjog, tekintettel az osztrák polgári törvénykönyvre” címen hirdette meg (Hivatalos Közlöny, 1917 2. sz. 29. o.). A stúdium elnevezésének magyarozatára ld.: Vékás, 1918, 74.

[23] „Tudományos készségével és feltétlen jóhiszeműségével dr. Szladits is elűt azoktól a tanártársaitól, akik a közelmultban oly ellenszenvenné tették a jogi kar karakterét.” (Pesti Napló, 1917. február 4, 10. o.)

beket maga köré gyűjtve valódi iskolát teremtsen.^[24] A katedrán eltöltött éveinek harmincadik fordulóját "a magyar jogásztársadalom... díszes vacsora keretében ünnepelte meg".^[25] Erre az alkalomra akkori tanítványai „Ünnepi dolgozatok” címen emlékkönyvvel lepték meg a mindannyiójuk által tisztelt mestert.^[26]

„Alkotóképessége csúcspontján – mint írták – szeretet {...} vette körül minden magyar jogász nagyrabecsülésével övezve.”^[27] Szigorú volt és következetes, de hallgatói tanulmányait szeretettel segítette, s a legjobbakkal „akkor is fenntartotta... a személyes és tudományos összeköttetést, amikor az egyetemet elhagyták”.^[28] Ők alkották a Szladits-szeminárium baráti körét, s három évtizednél is több évfolyamból rekrutálódtak. „Szinte hihetetlen, hogy Szladits Károly még csak harminc éve működik a katedrán. Annyi jogásznemzedék került ki már kezei alól, a magánjog művelőinek, az elméleti és gyakorlati jogászoknak tömege hirdeti büszkén, hogy Szladits Károly tanítványa, {...} szinte megfoghatatlan, mint tudott ennyi lelkes hívet szerezni” – tette föl a költői kérdést a Pesti Napló szakírója, az ismert magánjogász, Nyulászi János.^[29]

Ám azok, akik életük mindennapjaiban a nagy professzor környezetéhez tartoztak, s megtapasztalhatták kisugárzását, bölcsességét és emberségét, azok számára a tudós iránti ragaszkodásban nem volt semmi titokzatos. Egyikük – közülük tán a későbbiekben legismertebbé váló Világhy Miklós – erről, némileg önvallo-más-szerűen, így vallott: „Szladits Károly igazi tanító volt. Amikor 30 esztendőn keresztül nap mint nap felment a katedrára és végignézett a lábainál ülő sokaságon, az okosakon, s a kevésbé okosakon, a figyelmeseken és a kevésbé figyelme-séken, a szemében mindig megjelent a szeretet fénye, a tanár alapvető erénye.”^[30]

III./ A magánjog hazai fejlődési íve akkoron már harmadik jelentős korszakához érkezett, midőn Szladits Károly a tudományterület művelésébe fogott. Kortársainak derékhada ekkor már jócskán meghaladta a történeti iskolán pal-lérozódott, s leginkább Frank Ignác nevével fémjelzett irányzatot, de számosan megkülönböztették magukat Szász-Schwartz Gusztáv,^[31] vagy a legendássá magasodott Grosschmid Béni munkásságának fő áramlataitól is.^[32] Hősünk

[24] Az iskola szűkebben és tágabban megrajzolható köreire ld.: Vékás, 1918, 76-77.

[25] Magyar Országos Tudósító, 1938. március 5.

[26] Erről tudósítván, a Nemzeti Ujság írta: „Aki Szladits Károly professzort ismeri, az tudja, hogy tanári működésének harmincadik évfordulója alkalmából aligha kaphatott volna kedvezőbb ajándékot, mint legfiatalabb tanítványainak érdekes problémákat felvető és tárgyaló dolgozatait” (Nemzeti Ujság, 1937. november 27. 7. o.).

[27] Sárffy, 1938.

[28] Sárffy, 1938.

[29] Pesti Napló, 1938. március 6. 13. o.

[30] Világhy, 1956(b), 153-155.

[31] Ld.: Hamza, 2001, 1491. Jóllehet Szász-Schwartz munkássága Szladitsra kimutatható hatással volt (Hamza – Sándor, 2013, 47.). Őt „igazi nagy pandekta-jogásznak” nevezte, s a római magánjogra vonatkozó alapvetésével teljesen egyetértett.

[32] Szladits Károly Grosschmid Bényt egyenesen mesterének tekintette (Hamza – Sándor, 2014, 47.).

ilyen körülmények között indult el ígéretes tudományos pályáján, s első lépéit igazítva rögtön önálló és saját irányt jelölt ki magának. Irodalmi munkásságáról hevenyészett leltárt készíteni igencsak nehéz és „fáradtságos” feladat. Majdani életrajzírója tudománytörténeti megalapozottsággal is csak hosszú évek áldozatos munkájával vállalkozhat erre a siker reményében.^[33] A jeles tudós életműve gazdag irodalmi termése fölött szemlét tartó szerzők, miközben valamennyien a legnagyobb elismeréssel méltatták Szladits Károly tudományos teljesítményét, abban nem tudtak megegyezni, hogy melyik munkájára, kötetére aggasszák a „megkerülhetetlen mestermű” *epitethon ornansát*.

Nizsalovszky Endre voksát az öt kiadást megélt „Vázlatára...” tette. S bár elismerően szölt a Grosschmid nagy műve újbóli kiadásához^[34] írt, illetve íratott két kötetre rugó glosszák gyűjteményéről, a mérleg nyelve nála mégis a „Vázlat...” felé billent, mert – miként állította – abban „... a magyar magánjog tárgykörén belül nem maradt kérdés, amelyhez a tudományos vagy gyakorlati igényvel hozzászólni kívánó a megoldás alapvetését... meg ne találta volna”.^[35]

Vékás Lajos akadémikus, aki az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara alapításának megünneplésére rendezett nyitókonferencián, 2017 februárjában előadásának alanyául és tárgyául Szladits Károlyt és magánjogi iskoláját választotta, úgy vélekedett, hogy az iskolateremtő professzor „tudományos pályájának csúcsa, „*magnum opusa*” az általa szerkesztett, s részben általa írt *hatkötetes magánjogi kézikönyv*. Ez a munka – amint azt külön is aláhúzta – a magyar polgári magánjog legjelentősebb tudományos igényű összefoglalása,^[36] amelynek általános részében Szladits Károly három évtized katedrán eltöltött municiójával a maga teljességében bonthatta ki a stúdiumára vonatkozó nézeteit. Elhatárolódott a jog és gazdaság viszonyrendszerét illetően a leegyszerűsítő vulgár- vagy nem is csak vulgármarxista tételektől, de vitába szállt e tárgyban magával Stamm-lerrel is. Vallotta, hogy a civiljog XX. századi metamorfózisa, a növekvő „közületi ellenőrzés és irányítás” dacára, s annak ellenére, érhető, nem hozhat érdemi áttörést. Mind ezek ellenére ugyanis „a magánjog... mindig szükségképpen individualista jogrend marad, mert hiszen célja a magánérdekek összeütközésének igazságos kiegyenlítése”.^[37]

[33] E tételünk még akkor is helyénvaló lehet, ha figyelembe vesszük a Szladits Károly munkásságát rövidebben, vagy akár részletesebben taglaló legutóbbi írásokat. Ld. erre: Vékás, 2007, 1563.; Vékás, 2018; Hamza – Sándor, 2014.

[34] Grosschmid, 1932-1933.

[35] A kitűnő pályatárs, aki 1943-ban hősiinktől átvette a magánjog oktatását, elődje háború utáni munkásságát mérlegre téve két, az Akadémián elhangzott előadásáról is elismerően nyilatkozott. Úgy vélte, hogy azok közül különösen a második, amelyben az erkölcsi elvek bírói gyakorlatban való érvényesüléséről értekezett, Szladits professzor életművében „kiemelkedő... zárókövet” jelentett (Nizsalovszky, 1956, 271-272.).

[36] Szladits, 1941.

[37] Idézi: Vékás, 2018, 76.

Hamza Gábor professzor Szladits életművének gazdag termését láttatva nem a „*magnum opus*” megcímkézésével foglalatoskodott, hanem rögtön sorba állította azokat a műveket, amelyekkel szerzőnk örökre beírta nevét a magyar jogtudomány történetébe.^[38] Ám ezek említésén túl az iskolateremtő professzor hazai és nemzetközi sikereinek titkát kutatva azt emelte ki, hogy benne megvolt a tudósi rendszerező képesség, a fogalomalkotás talentuma, s az az írásművészet, amellyel közérthetővé tette a legbonyolultabb tudományos tételeket is.

Szladits Károly tudományos „életeredményeinek” számbavételekor a jogtörténésznek, esetünkben e sorok írójának, megbocsátható tán, hogy a tudós professzor munkásságából egyik nagy hatású – ám kitüntetetten a jogtörténelem számára eső – írására, s annak mostanáig érvényes megállapításaira külön is felhívja a figyelmet.^[39] Az Illés József tanári működésének 40. évfordulója alkalmából megjelentetett emlékkönyvbe írt, s *A magyar magánjog jellegváltozásai az utolsó száz év alatt (1840-1940)*^[40] címen napvilágot látott tanulmányában szerzőnk azt emelte ki, hogy az általa vizsgált korszakban e jogterület fejlődésére elsősorban külföldi hatások nyomták rá a bélyeget, ám a hazai judikatúrának köszönhetően ez a magyar jogrendszer egységét nem bontotta meg. Erről szólván azt is aláhúzta, hogy ennek a bírói praxisnak tudható be az is, hogy a magyar civiljogban már a XIX. század utolsó harmadától érzékelhetően jelen volt a „szociálisabbá válás” tendenciája, nem különben a méltányosság és a gyengébb fél védelmének gyakorlata.^[41] „A magyar bíróság – állította ki a magyar bírák legjavának múlt századi végbizonyítványát a nagy magánjogász – ilyképp jogos büszkeséggel tekinthet vissza az elmúlt száz évre; mert e nehéz időben fokozott eredménnyel szolgálta azt a jogfejlesztő hivatást, melyet Werbőczy tűzött ki részére feladatul, midőn a II. rész 6. címében hazai jogunk forrásai között az országgyűlési decretumok és a királyi privilégiumok mellé, velük egy sorba helyezi az ország rendes bíráinak döntéseit.”^[42]

[38] Hamza – Sándor, 2014, 48.

[39] Tudománytörténeti szempontokra fókuszáló írásunkban ezért most eltekinthetünk attól, hogy részletezzük hősünknek a napi politikával való – nem minden konfliktus és következmény nélküli – találkozásait. Ld. erre: Vékás, 2018, 74-75.; Hamza – Sándor, 2014, 46.; Takács, 2018, 97-104.

[40] Ld. erre: Eckhart – Degré, 1942, 492-495.

[41] Eckhart – Degré, 1942, 493-494.

[42] Eckhart – Degré, 1942, 495.

IRODALOMJEGYZÉK

- A Magyar Jogászegylet szegedi vándorgyűlésére... In: *Jogtudományi Közlöny*. 1947/13-14. sz.
- Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal (1892): *Magyarország tisztii cím- és névtára*. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest.
- Budapesti Közlöny. 1916/14. sz.
- Echart Ferenc – Degré Alajos (szerk.) (1942): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József tanári működésének 40. évfordulójára*. ELTE, Budapest.
- Grosschmid Béni (1932-1933): *Fejezetek kötelmi jogunk köréből. I-II. kötet. 2. kiadás*. Grill, Budapest.
- Hamza Gábor – Sándor István (2014): Szladits Károly (1871-1956). In: Hamza Gábor – Siklósi Iván (szerk.): *Magyar Jogtudósok. 4. kötet*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Hamza Gábor (2001): Szász-Schwarz Gusztáv és az európai magánjogtudomány. In: *Magyar Tudomány*. 2007/12. sz.
- Hivatalos. Promotio sab auspiciis Regis. In: *Religio*. 1893/2. félév, 6. sz.
- Hivatalos Közlöny. 1908. XVI. évf./2. sz.
- Igazságügyi Közlöny. 1895/14. sz.
- Igazságügyi Közlöny. 1898/11. sz.
- Katona Mór (1895): Dologi és kötelmi jog. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1895/45. sz.
- Két egyetemi tanszék jelöltjei. In: *Pesti Napló*. 1917. február 4-i sz.
- Mádl Ferenc (1960): Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény a polgári jogi kodifikáció tükrében. In: *Az MTA Társadalmi-történelmi Tudományok Osztályának Közleményei*.
- Nizsalovszky Endre (1956): Szladits Károly 1871-1956. In: *Magyar Tudomány*. 1956/4-6. sz.
- Nyulászki János (1938): Szladits Károly jubileuma. In: *Pesti Napló*. 1938. március 6-i sz.
- Promotio sub auspiciis regis. In: *Pesti Hírlap*. 1895. október 13-i sz.
- Sárffy Andor (1938): Szladits Károly. In: *Budapesti Hírlap*. 1938. március 6-i sz.
- Szladits Károly (1895): Dologi és kötelmi jog. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1895/30. sz.
- Szladits Károly (főszerk.) (1941): *Magyar Magánjog, 1938-1941*. 1-6. kötet. Grill, Budapest.
- Szladits Károly tanári jubileuma. In: *Nemzeti Ujság*. 1937. november 27-i sz.
- Szladits Károly ünneplése. In: *Magyar Országos Tudósító*. 1938. március 5-i sz.
- Takács Péter (1920): „Most már nincs magánjog, nincs közjog, szüntessék be az előadásokat”. Szladits Károly tanúvallomása a népbiztosok perében. In: *Jogtörténelmi Szemle*. 2018/3-4. sz.
- Vékás Lajos (2007): Új irányok a magánjogtudományban. In: *Magyar Tudomány*. 2007/12. sz.
- Vékás Lajos (2018): Szladits Károly és magánjogi iskolája. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2018/2. sz.
- Világhy Miklós (1956(a)): Szladits Károly 1871-1956. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1956/9. sz.
- Világhy Miklós (1956(b)): Szladits Károly 1871-1956 (Búcsúbeszéd Szladits Károly ravalánál). In: *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*. VIII. k. 1956-1958. 2. sz.
- x-y (1895): „Sub auspiciis Regis.” A Tudomány-Egyetem ünnepe. In: *Pesti Napló*. 1895. október 12-i sz.

•
Bihari Mihály beszédet mond a professor emeritus cím átvételekor a Széchenyi István Egyetem aulájában.

Alkotmányos paradigmaváltás

I. MÁSODIK ALKOTMÁNYOS FORRADALOM, A „LÁTHATATLAN ALKOTMÁNY” TRÓNFOSZTÁSA

A 2010-es parlamenti választások a Fidesz-KDNP pártszövetség földcsuszamlás-szerű győzelmét hozták. Az alkotmányozó többséggel rendelkező kormányzati erők nekiláttak egy új alkotmány előkészítésének. A Fidesz stratégiai döntéshozói már nagyon régóta készültek arra, hogy a *status quo* gazdasági, politikai, szellemi elitje által kialakított kompromisszumokra épülő rendszert szétverjék, a „megalvadt posztkommunista struktúrák”^[1] erejét megtörjék. A nemzeti-konzervatív oldalhoz eszmeileg közel álló elemzők visszatérően hangoztatták írásaikban, „ami a jogállam javára végbement a többpárti parlamentarizmus viszsaszorításával, az ma már a demokrácia félig-meddig megfojtásaként értékelhető”.^[2] Úgy vélték, hogy az alkotmányos berendezkedésen belül súlyos torzulások történtek, jelentős mértékben korlátozva a kormányok cselekvőképességét. Ezért vissza kell metszeni a hatalommegosztás túlzásait, helyre kell állítani a választott parlament szupremáciáját, erős államot és hatékony közigazgatást kell építeni. Számos javaslatot fogalmaztak meg az alkotmányjogi rendszer átalakítására és az új alkotmányi szabályozási innovációira.^[3] Egyes elemzések radikális szakítást java-

[1] A fogalom bevezetése a politikai diskurzusba Tellér Gyulához köthető, aki így jellemezte az első szabadon választott kormányt leváltó szocialista-liberális koalíciót: „Az 1994-ben koalícióra lépő felek mögött hatalmas gazdasági és társadalmi erők álltak. Az egyik oldalon a pénzügyi-igazgatási apparátus a két évtized alatt a valutaalapi recept szerint felépített s a mindenkor kormányok mozgásterét megszabó gazdaságműködtető és -finanszírozó konstrukcióival, a három uzsorakörrel, a másikon az MSZP pártklientúrája a maga jelentős vagyoni és kapcsolati erőt koncentráló hálójával, a »megalvadt struktúrákkal«. A felszínen ezekből a mélyben működő s az egész mozgást meghatározó erőkből viszonylag kevés látszott.” (Tellér, 1999, 51.).

[2] Pokol Béla szerint „Hiába kerül hatalomra az elsöpört korábbi kormánytöbbség helyett a társadalom változtatási akaratának megvalósítására akármilyen nagy törvényhozási többség, gúzsba van kötve a törvényhozás terén egy kb. húszezer oldalas alkotmánybírói döntésgyűjtemény részletes előírásai által, melyek ráadásul sokféleképpen értelmezhetők, így soha nem lehet biztos egy kormánytöbbség, hogy meg tudja valósítani akaratát.” (Pokol, 2011, 451.).

[3] A már említett tanulmányában Pokol Béla javaslatot tesz az alkotmányos alapjogok és kötelezettségek pontosabb normatív tartalmára, az AB jogkörének és működésének jelentős átalakításra, a bírói szervezeti hierarchia és bírói kinevezési rendszer átgondolására, valamint az új alkotmány értelmezésének olyan garanciáira, amelyek kordába szorítják a „láthatatlan alkotmány” alkalmazását (Pokol, 2011, 455.).

soltak az elmúlt időkkel, a Szent Korona joghatóságának rehabilitálását, a történeti alkotmány kiiktatásával megszakított közjogi kontinuitás visszaállítását kezdeményezték. Mások zsákutcának nevezték az eddigi jogállami fejlődésünket, és azzal érveltek, hogy: „alkotmányosság, jogállam és joguralom nem keletkezhet másként, mint saját kihívásra adott saját válaszként”,^[4] ezért éppen itt az ideje annak, hogy felhagyjunk külföldi példák másolásával. A magyar kormányt ért európai támadások hátterében a kormányfő azon törekvése állt, hogy az eljogiasított kérdéseket repolitizálja és a többségi választói felhatalmazást érvényesítse. Ez szembe ment az uniós politika legfőbb áramlatával, a politikai kérdések eljogiasításával, vagyis a problémák jogi/bírósági úton történő megoldásával. „Az emberi jogi gondolkodás extrém dominanciájával és a többségi elv érvényesítésének egyértelmű korlátozásával jellemezhető európai politika élesen szemben áll az egyetlen párt alkotta parlamenti többség teljes szuverenitásán alapuló elvvel.”^[5] Valójában a politikai konstitucionalizmus fundamentális tartópillérét ez az argumentáció adja.

Az Alaptörvény elfogadása és annak módosításai azt mutatják, hogy a nemzeti-konzervatív kormánytöbbség kihasználta az „alkotmányozási pillanatot”,^[6] számos ponton az alkotmányos berendezkedéssel kapcsolatos kritikákra építve a rendszerváltoztatást követő időszak legnagyobb mértékű átalakítását hajtotta végre a magyar jogrendszer tartalmában és struktúrájában. Pontosan egy évvel a 2010-es parlamenti választásokat követően elfogadott Alaptörvény – már nevében is – a régi elit paktumaira épült rendszerrel való szakítást akarta szimbolizálni. Egy olyan új politikai generáció jelentette be helyfoglalási igényét, amelyet nem kötnek a korábbi időszak kompromisszumai, nem fogadja el a történeti alkotmány „hatályon kívül helyezését,” fontosnak tartja a család közösségfenntartó szerepét, és nem adja fel a nemzet határváltoztatások nélküli újraegyesítésének gondolatát. Az Alaptörvény preambuluma, a Nemzeti Hitvallás fejezi ki leginkább a szakítást a korábbi, politikai neutralitás-

[4] Varga Csaba írásában rendkívül kritikusan szól az AB felelősségről abban, hogy a jogosultságok túlhangsúlyozásával felborította a jogok és kötelezettségek egyensúlyát, az államot közellenséggé tette, a jogot kiüresítette általa, hogy mentesítette az erkőlctől, rehabilitálta a jogtagadó múlt jogát. Szerinte a jogállamiság „az elmúlt rezsim jogállapotait, szereplőit és az általa megszerzett jogokat részesítette elsődleges védelemben, és azzal, hogy a múltból megszakítatlanul következőként fogta fel, elősegítette a posztkommunizmus erőinek jogi, politikai, társadalmi, szociológiai és gazdasági továbbélését (...) íróasztal-tudósi teoretikus és érzéketlen jogkezelésével küzde a jogból a tapasztalat és a gyakorlati bölcsesség erőnyeit” (Varga, 2011, 488-489.).

[5] Pócza, 2012.

[6] Bruce Ackerman így nevezte el azt az alkotmányozási szituációt, amikor egy politikai erő egymagában rendelkezik az alkotmányozáshoz szükséges többséggel, és semmilyen vétőszereplő nem képes megakadályozni abban, hogy a politikai játékszabályokat saját elképzelése szerint átalakítsa. Ld.: Ackerman, 1993, 17.

ra törekvő alkotmányos identitással.^[7] A politikai alkotmányosság térnyerése szempontjából értelmezhetjük úgy is az Alaptörvény bevezető fejezetét, hogy ez hivatott szimbolizálni a „láthatatlan alkotmány” trónfosztását és a történeti alkotmány-rehabilitálást. Egyfajta visszatérést mutat a tradicionális államisághoz azzal, hogy említést sem tesz a jogállamról, helyette a következő szerepel: „Valljuk, hogy a polgárnak és az államnak közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság, a szabadság kiteljesítése.” A Nemzeti Hitvallás nem pusztán érzelmileg igyekszik megalapozni az új alkotmányos identitást, hanem az alkotmányszöveg értelmezésben is kulcsszerephez juthat. Az Alapvetés R) cikk (3) bekezdése szerint ugyanis „[a]z Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”. A kötelező alkotmányértelmezési triász üzenete – különösen, ha összekapcsoljuk a negyedik alkotmánymódosítással – egyértelműen az alapjogi aktivizmus zsinórmértékéül szolgáló „láthatatlan alkotmány” leváltása.

Ha számba vesszük a korábbi alkotmányt ért kritikákat, akkor jól látható, hogy az Alaptörvénybe bekerültek a kritikusok által legfontosabbnak tartott hiányosságok. Az alapjogi charta katalógusa mellé beépült a közösségközpontú szabályozás, a jogosultságok mellett megjelentek a polgárok kötelezettségei is, a bíróságok értelmezési kritériumai között ott szerepel a közjónak és a józan észnek való megfelelés, valamint az erkölcsös és gazdaságos cél szolgálatának mércéje (28. cikk). Az állam szerepének megerősítése mellett a nemzeti vagyoni elidegenítésének korlátai, valamint a – sokat vitatott – közteherviselési és nyugdíj szabályok is az Alaptörvény részei lettek.

Az új alkotmány érdekes kettőséget mutat: „saját magát a rendszerváltás bevezetőjeként azonosítva – a folytonosságot nem az elmúlt húsz év alkotmányára építi. (...) [R]etorikájában a magyar államiság történelmi gyökereihez való visszatérést sugallja, normatív tartalmában azonban az 1989-es demokratikus Alkotmányhoz kötődik.”^[8]

A „fülkeforradalom” tehát a politikai alkotmányosság győzelmét hozta. Az alkotmánybírói aktivizmust felváltotta a kétharmados többségen alapuló *super majority*, parlamenti szupremáciára épülő aktivizmus. Az alkotmányozó többség még a választások évében – az Alaptörvény előkészítésével párhuz-

[7] Szigeti Péter egyik tanulmányában komoly aggodalmát fejezi ki ezzel a gondolati alappal kapcsolatban: „A »Nemzeti hitvallás« szakítás az állam világnézeti-ideológiai semlegességével, mert a magyar jobboldal történelem-érték-érzetét, értékrendjét, felfogását emelte alkotmányos szintre. Ez olyan gondolati alap, amely közel sem ártatlan, s nem tudni, pro futuro mit alapoznak még erre. A 46 év jogfolytonosság tagadással »bűnös kor-bűnös rendszer-bűnös szervezetek-bűnös egyének« logikája jön? A történelem büntetőjogi vádlottak padjára ültetése?” „[a] húsz éven át érvényes hatalommegosztó jogállami konstrukciót új kurzus-építő gubernalista hatalmi állam váltotta fel.” Ld.: Szigeti, 2013, 533., 535.

[8] Ez az ellentmondás még inkább kiténik abból, hogy az Alaptörvény preambuluma kimondja az 1949-es alkotmány „érvénytelenségét”, ugyanakkor a Záró rendelkezések 2. pontja ezzel szöges ellentétben áll, mivel az Alaptörvényt a leváltott demokratikus Alkotmányban foglalt eljárási szabályok alapján fogadták el. Ld.: Jakab – Sonnevend, 2013, 122., 125.

mosan – kilenc alkalommal módosította az Alkotmányt, radikálisan átalakítva a magyar államberendezkedés szerkezetét.^[9] A módosítások hatalmpolitikai és szimbolikus célokat szolgáltak, erőteljes hangsúlyeltolódást idéztek elő a hatalommegosztás rendszerében, és delegitimálták az 1989-es Alkotmányt.

A hatalommegosztás új rendszerében a legélesebb konfliktusok az Alkotmánybíróság az alkotmányozó hatalom mezében fellépő, a törvényhozó hatalommal szorosan összenőtt kormányzati főhatalom között alakultak ki.^[10] Az Alaptörvény készítői szándékaik szerint „gránitszilárdságú” alkotmányt szerettek volna létrehozni. A „forradalmi jogalkotás” demokratikus és szakmai deficiitjei, az Alkotmánybíróság „parttalan jogászkodása” és a Velencei Bizottság mögé bújtt „globalista körök ármánykodása” arra kényszerítette az alkotmányozó többséget, hogy többszöri módosításokkal a politikai kihívásokhoz igazítsa az új Alaptörvény szövegét. A negyedik alkotmánymódosítás után már nem az alkotmányos konfliktusok uralták a politikai napirendet. Ha tájképet szeretnénk festeni a csata után, akkor azt mondhatjuk, hogy a kormányzati többség a maga részéről lezártnak tekintette az alkotmányozás első szakaszát, szándékai szerint konszolidálni akarta a második alkotmányos forradalom vívmányait. Az ellenzék egyfajta „helyreállító alkotmányozásban” gondolkodott, a radikális oldal a ’89-es jogállami alapokhoz való visszatérés mellett érvelt, a mérsékeltebbek pedig a nemzeti-konzervatív oldallal való kiegyezést szorgalmazták. Az alkotmányjogász szakma szakmai konferenciák és tudományos kutatási projektek segítségével igyekezett feldolgozni^[11] a változásokat.

[9] A módosítások lényegi elemei: az első módosítás az országgyűlési képviselők számának radikális csökkentését irányozta elő, bevezette a miniszterelnök-helyettes intézményét, és megteremtette a kormánytisztviselői státuszt. A második lehetővé tette, hogy önkormányzati képviselői státusszal nem rendelkező személyt is alpolgármesterré választhassanak. A harmadik megváltoztatta az alkotmánybírákat jelölő testület összetételét. A negyedik a közszolgálati média rendszerét alakította át. Az ötödik a bírósági titkárok döntési hatáskörrel való felruházását tette lehetővé. A hatodik a nagy politikai vihart kavart végkielégítések visszamenőleges megadóztatásának a feltételeit teremtette meg. A hetedik a jogalkotási törvény megsemmisítése okán szükségessé vált változtatások végrehajtását szolgálta, többek között az ügyészégi törvényt is átalakítva. A hetedik beemelte a PSZÁF felügyeletét valamint a kormány-megbízotti intézményt az alkotmányba. A nyolcadik az AB jogköreit korlátozta a gazdasági tárgyú törvények tekintetében. A kilencedik beépítette az Alkotmány szövegébe az NMHH intézményét, melynek elnökét kilenc évre a miniszterelnök nevezi ki. A kilencedből hat alkotmánymódosítás egyéni képviselői indítványra történt!

[10] Lásd részletesen: Stumpf, 2019, 5-30.

[11] Az ellenzék nem értékeli komoly alkotmányos ellensúlyként a Költségvetési Tanácsot, hiszen személyi összetétele (MNB elnök, ÁSZ elnök és a Tanács elnöke) hosszú időre biztosítja a fideszes többséget. Tényleges funkciójáról azt gondolják, hogy egy más politikai összetételű parlamenti többség esetén lehetőséget teremt a kormány működésének akadályozására, sőt egy új választás kikényszerítésére is.

II. ALKOTMÁNYOS PARADIGMAVÁLTÁS, AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG, MINT A NEMZETI SZUVERENITÁS ÉS ALKOTMÁNYOS IDENTITÁS POTENCIÁLIS VÉDŐBÁSTYÁJA

Az Alkotmánybíróság jövőbeni státusza is szóba került a miniszterelnök által létrehozott alkotmányügyi tanácsadó testületében.^[12] Bár a testület nem gyakorolt érdemi befolyást a folyamatokra, azonban két tagjának, Boros Péternek és Szájer Józsefnek markáns véleménye volt a kezdődő alkotmányozás prioritásairól. Boros Péter volt miniszterelnök részletes belső feljegyzésben érvelt amellett, hogy nincs szükség külön alkotmánybíróságra, kiemelve az Antall-kormány tapasztalatait és hangsúlyozva, hogy nem illeszkedik a magyar közjogi hagyományokba. Szájer József képviselte az angolszász orientációt, építve az angol és amerikai tapasztalatokra és a Sólyom László által vezetett alkotmánybíróság túlzott aktivitását ért szakmai és politikai kritikákra (Varga Csaba, Pokol Béla).

Mindezek alapján nem volt kizárható egy olyan alternatíva, amely az amerikai, decentralizált Supreme Court modellt vette volna át, vagyis a régi/új nevet viselő Kúria lett volna egyben az alkotmánybíráskodás letéteményese. Végül ez a modell nem került érdemi megfontolásra – bár a kormányfő szimpatizált vele –, mert az igazságügyi területért felelős miniszter, és feltehetően Szájer József is túl kockázatosnak tartotta volna az alkotmánybíráskodást ráereszteni a rendes magyar bírósági rendszerre. Azt is nehéz lett volna elmagyarázni a hazai és nemzetközi közvéleménynek, hogy miért kell felszámolni a magának komoly szakmai presztízst kivívó különálló alkotmánybíráskodást.

Az Országgyűlés Magyarország Alaptörvényének 2011. április 18-i elfogadásával döntött az alkotmányos szervezet részleges átalakításáról, a parlamentáris demokrácia alapszerkezete nem változott, a változások legnagyobb mértékben az Alkotmánybíróságot érintették. Az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény által létrehozott Alkotmánybíróság meghatározó karakterjegye az absztrakt, konkrét ügyektől elvonatkoztatott utólagos normakontroll volt. A rendszerváltoztató ellenzéki erők nyomására bevezetett *actio popularis* intézménye tette alkalmassá a normakontrollnak ezt a típusát arra, hogy az Alkotmánybíróság a gyakorlatban is az Alkotmány védelmének a legfőbb – önálló hatalmi ágként viselkedő – szerveként funkcionáljon. Az új Abtv-vel^[13] megváltozott az alkotmánybíráskodás karaktere Magyarországon, az *actio popularisra* épült utólagos absztrakt normakontroll helyét a német mintájú alkotmányjogi panasz vette át. A megváltozott Alkotmánybíróság – az önálló hatalmi ág jellemzőit nagyrészt megőrizve – a bírói hatalmi ág irányába mozdult el annak következtében, hogy az igazságszolgáltatás és a közigazgatás gyakorlati működését – korábbi szerepéből adódóan – csupán érintőlegesen vizsgáló testület helyett az alapjogok gyakorlati érvényesülését biztosító alkotmányos intézménnyé

[12] A testület tagjai voltak: Boros Péter, Pálincás József, Pozsgay Imre, Schöpflin György, Stumpf István (alkotmánybíróvá történt választásáig), Szájer József.

[13] Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CL.I. törvény, 2012. január 1-el lépett hatályba.

vált. A valódi alkotmányjogi panasz bevezetése, valamint ezzel párhuzamosan az absztrakt utólagos normakontroll kezdeményezésére jogosultak körének erőteljes szűkítése ugyanis azt eredményezte, hogy az Alkotmánybíróság döntései a bírói hatalmi ág szűrőjén keresztül, illetve annak közreműködésével hatnak a jogrendszerre és a jogalkalmazás valamennyi résztvevőjére. Az Alaptörvény által megváltoztatott karakter ugyanakkor az alkotmánybírósági törvény újraalkotását is szükségképpen magával hozta, különös figyelmet fordítva arra, hogy az új törvényben biztosítva legyenek az AB bíróságszerűbb működésének a feltételei.

Az új Alkotmánybíróságról szóló törvény (Abtv) nem szakított radikálisan az alkotmánybíráskodás korábbi modelljével. Az ideiglenes Alkotmány az Alkotmánybíróság számára jogszabályok vonatkozásában biztosított alkotmányossági felülvizsgálati hatáskört; egyedi ügyben hozott bírósági ítéletet csak arra hivatkozással lehetett alkotmányjogi panasszal (áttételesen) megtámadni, ha az adott ügyben alkotmányellenes jogszabályt alkalmaztak. Az Alaptörvény kiterjesztette az Alkotmánybíróság hatáskörét a bírósági ítélezés tekintetében: egyrészt előírta, hogy „[a] bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik” [28. cikk]. Másrészt hatáskört adott az Alkotmánybíróságnak, hogy alkotmányjogi panasz alapján felülvizsgálja – immár nem csak a bíró által alkalmazott jogszabálynak, hanem magának – a bírói döntésnek (tehát a jogértelmezésnek) az Alaptörvénnyel való összhangját. A két szabály szorosan összefügg és egymást erősíti.^[14]

A jogszabályok Alaptörvénnyel összhangban történő értelmezésének előkérdése, hogy hogyan értelmezhető megfelelően maga az Alaptörvény. A dokumentum maga ír elő értelmezési szabályokat két külön cikkében, amelyek közül az első csak az Alaptörvényre, a másik a többi jogszabályra is vonatkozik: „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”, továbbá „[a]z Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy

a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgál-nak” [R] cikk (3) bekezdés, 28. cikk].

A „történeti alkotmányunk vívmányaira” való hivatkozás némiképp problematikus, ugyanis a „történeti alkotmány” kifejezés hagyományosan jelentősebb törvények, alkotmányos szokások és jogi elméletek tárházára utal Magyarország elmúlt bő ezer éves történeti időszakából.^[15] Arra nézve pedig még ennyire általánosan elfogadott elmélet vagy egyértelmű joggyakorlat sincs, hogy mi tekinthető a történeti alkotmány „vívmányának”. Mindezekre figyelemmel az Alkotmánybíróság mindezedig ritkán alkalmazta ezt az értelmezési módszert, és amikor pedig segítségül hívta, akkor a „történeti alkotmány” egyes elemeire történő hivatkozást leginkább csak más – önállóan is alkalmazható

[14] Ld. még: Csink – Fröhlich, 2012, 136.

[15] A kifejezés tartalmát, illetve értelmét Rixer Ádám részletesen kibontja könyvében. Ld.: Rixer, 2018, 63-77.

– érvek alátámasztására használta. A 33/2012. (VII. 17.) AB határozat például a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény 90. § ha) pontját, valamint 230. §-át az Alaptörvény 26. cikk (1) bekezdésével (bírák függetlensége, illetve elmozdíthatatlansága) való ellentét miatt semmisítette meg, de az indokolásban visszanyúlt az 1869:IV. és az 1871:IX. tc.-ekhez is: “A bírói függetlenség elve, ennek elemeivel együtt, minden kétséget kizáróan vívmány. Az Alkotmánybíróság ezért megállapítja, hogy a bírói függetlenség és az ebből eredő elmozdíthatatlanság elve nemcsak az Alaptörvény tételes szabálya, hanem a történeti alkotmány vívmányai közé is tartozik. Így olyan értelmezési alapelv az Alaptörvény előírása alapján, amely mindenkire kötelező, és amelyet az Alaptörvény más szabályai lehetséges tartalmának feltárásakor alkalmazni kell.” Ez – a látszólag feleslegesen dupla vagy díszítő érvelést alkalmazó – indoklás ugyanakkor mintegy mellékesen rávilágít a történeti alkotmány „vívmányai” fogalomnak egy lehetséges és logikus megközelítési módjára: ebben az értelemben a történeti alkotmány írott és íratlan jogi szabályainak tömegéből az minősíthető vívmánynak, amit a mércéül szolgáló demokratikus, jogállami utókor – az ideiglenes Alkotmány, az elmúlt két évtized alkotmánybírói joggyakorlata, továbbá ezekre ráépülő Alaptörvény – is igazol. Ami a történeti alkotmányra való hivatkozás alkalmazási módjánál számomra sokkalta meglepőbb, hogy az Alaptörvényben található világos parancs ellenére a testület még nem hangolta rá magát, hogy komolyan megfontolja azokat az érveket, amelyek az Alaptörvény és az Alkotmánybírói törvény alkalmazása során az azokban lévő rendelkezések céljuk szerinti és a józan ésszel összhangban álló értelmezését sürgetik. Ehelyett az ideiglenes Alkotmányra és a régi alkotmánybírói törvényre alapított korábbi alkotmánybírói joggyakorlat fél-automatikus átvétele és az Alkotmánybírói törvényről szóló törvény szigorú nyelvtani értelmezése dominált.^[16] A textualizmusról és az originalizmusról szóló amerikai alkotmányjogi vita az új AB törvény elfogadása illetve az Alaptörvény szakmai vitájában még nem szerepelt viszonyítási pontként, de a későbbiek során része lett az alkotmánybírói vitákban. Antonin Scalia, közelmúltban elhunyt amerikai legfelsőbb bírósági bíró hatással volt a magyar alkotmányjogi gondolkodásra is.^[17]

Nem kérdés, hogy a 2010-2014 közötti időszak legsúlyosabb közjogi konfliktusa a kétharmados parlamenti többség és az Alkotmánybíróság között zajlott le, noha a konfliktus intenzitása – nem utolsósorban a lassan többségbe kerülő új tagoknak köszönhetően – a ciklus vége felé egyre inkább csillapodott. A politikával foglalkozó szakmai és laikus megfigyelőket valósággal sokkolta az a mód, ahogy a kormányzat és a kétharmados parlamenti többség a magyar politikai és hatalommegosztási rendszer egyik legjelentősebb szereplőjét „térde

[16] Vö. a 3264/2012. (X. 4.) AB végzéshez fűzött különvélemény.

[17] Szavai ma is megfontolást érdemelnek: “[a] text should not be construed strictly, and it should not be construed leniently; it should be construed reasonably, to contain all that it fairly means” (Scalia, 1998, 23.) [Kiemelés tőlem]. Még bővebben ld.: Scalia – Garner, 2012.

kényszerítette”. Egyesek szerint az AB kezdetben még a kétharmados parlamenti többség ellenére is képes volt védelmezni az alkotmányosság eszméjét, mások viszont már az AB és a kormányzati többség közötti küzdelmet megnyitó első döntésben az alkotmányos védelmi funkció meggyengülését vélték felfedezni.^[18] Kétségtelen, hogy az Alkotmánybíróság létszámának bővítése, a bírák hivatali idejének növelése és az életkori korlát eltörlése, a pénzügyi tárgyú törvényekkel kapcsolatos hatáskör korlátozás, az alkotmánymódosítások tartalmi felülvizsgálatának egyértelmű megtiltása, valamint a kötelező alkotmányértelmezési szempontok Alaptörvénybe foglalása jelentős mértékben meggyengítette az AB korábban képviselt alkotmányvédelmi szerepkörét. Az Alaptörvény-módosítások révén sikerült a kormányzó többség számára fontos jogalkotási kérdésektől távolabbra terelni az AB alkotmányos ellenőrző tevékenységét.

Mindezek ellenére a magyar Alkotmánybíróság ma is jelentős hatáskörökkel bíró független alkotmányos intézmény. Jövőjét az határozza meg, hogy a magyar közjogi rendszerben képes lesz-e ellátni az alkotmánybíráskodás klasszikus funkcióit, akkor is fellép-e az Alaptörvényben biztosított alapjogok és értékek védelmében, ha ez a kormányzó többségnek nincs ínyére.

Európa és benne Magyarország soha nem látott kihívásokkal kell, hogy megbirkózzon, a politikai viták gyakran alkotmányos köntösben jelennek meg. A magyar Alkotmánybíróságra az a feladat vár, hogy egyensúlyt teremtsen a múlt aktivista öröksége és az Alaptörvény közösséggelví és alkotmányos identitást konstituáló kihívásai között, megvédje nemzeti szuverenitásunk alkotmányos fundamentumait.

Az Európai Unióhoz az ezredforduló után csatlakozott kelet-közép-európai tagállamok, kitérve a szocialista múlt – ideologikus, mindamellett – uniformizáló jellegéből, az integráció jelen fázisában kényszerülnek arra, hogy alkotmányos rendszerük identitását megformálják, felvállalják és elfogadtassák az Európai Unióval. „Az integráció korai szakaszában a tagállamok számára az uniós jog elsőbbségével szemben tanúsítandó tolerancia volt ‘a belépő’ az egységes Európa klubjába.” Jelenleg – különösen a Brexit után – a klub további működése (illetve annak minősége) a tét, ezért most az Európai Unió szempontjából is lényeges, hogy „mennyiben tartja magát az alkotmányos tolerancia elvéhez és ‘viseli el’ a tagállamok alkotmányos identitását azért, hogy a klub továbbra is jól működhessen”.^[19]

A nemzeti identitásnak mind a kibontásában, mind pedig a védelmében kulcsszerepe van a tagállami, nemzeti alkotmánybíróságoknak. Vitás esetekben végső soron ezeknek az intézményeknek kell tartalommal megtöltenie ezt a jogi fogalmat, s aztán adott esetben azt érvényesítenie is. Ezt a felelősségteljes értelmező tevékenységet azonban a nemzeti alkotmánybíróságoknak nem szükséges, sőt, nem is célszerű teljes elszigeteltségben és csak befelé fordulva elvégezniük, hanem a tagállami alkotmánybíróságok egymás között szoros

[18] Pócza, 2015, 183.

[19] Sulyok, 2014, 48.

együttműködésben, illetve az EUB-val folytatott párbeszédén keresztül végzik a leginkább hatékonyan az ilyen tárgyú alkotmányértelmezést.^[20]

A Nemzeti Hitvallás szerint „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette”. Szent István király ezer éve hozott egy döntést, és az Alaptörvény ezzel a döntéssel vállal kontinuitást. A kontinuitás túl is megy a szimbolikus szinten, hiszen az E) cikk (1) bekezdése azt is rögzíti, hogy „Magyarország az európai népek szabadságának, jólétének és biztonságának kiteljesedése érdekében közreműködik az európai egység megteremtésében”.

Magyarország alkotmányos identitásának tehát része az európai identitás is. Ennek az identitásnak a nemzetünk számára történő megőrzése és védelme mellett azon kell munkálkodnunk, hogy identitásunkkal gazdagíthassuk a közös európai alkotmányos identitást is.

III. A JOGI ÉS POLITIKAI KONSTITUCIONALIZMUS A VITÁK KERESZTTÜZÉBEN

Az elmúlt évtizedek alkotmányos gondolkodásának fő sodrát a jogi alkotmányosság jelentette, amely a politikai közösség legfontosabb döntéseinek a kialakításában meghatározó szerepet biztosított az írott alkotmányra támaszkodó alapjogvédelemnek.^[21] A politikai konstitucionalizmus a törvényhozás és a bíraskodás viszonylatában a politikai döntéshozatalt tekinti a közösségi cselekvés elsődleges és a végső szó kimondására hivatott fórumnak, korlátozottabb szerepkört szán a bírói testületeknek a közösség életét alapvetően befolyásoló alkotmányos jelentőségű kérdések eldöntésében.^[22] A hazai változások értékelését illetően két élesen szembenálló felfogás alakult ki. Az egyik képviselői szerint a magyar alkotmányosság elmozdult a jogi konstitucionalizmustól a politikai konstitucionalizmus irányába.^[23] A másik megközelítés szerint a „a jelenlegi magyar gyakorlat nem a politikai konstitucionalizmus megnyilvánulása”.^[24] Újabban a politikai konstitucionalizmus kritikája az illiberális demokráciához kapcsolódva „illiberális alkotmányosság” koncepciójában jelenik meg.^[25] Álláspontjuk szerint a populista politikai többség önkorlátozás nélküli magatartásával átalakítja a liberális alkotmányosságot illiberálissá, foglyul ejtve az alkotmányossá-

[20] Sulyok, 2018, 48.

[21] A jogi konstitucionalizmus átfogó bemutatását adja Sajó András és Uitz Renáta kötete (Sajó – Uitz, 2017).

[22] A politikai konstitucionalizmus egyik legátfogóbb kifejtését Richard Bellamy könyve adja (Bellamy, 2007). A két alkotmányos megközelítés összehasonlítására tesz kísérletet Stephen Gardbaum (Gardbaum, 2013).

[23] Pócza, 2012; Antal, 2013; Stumpf, 2014.

[24] Kovács, 2015, 205.

[25] Drinóczi – Bien-Kacala, 2019, 1140-1166.

got és magát az Alkotmányt is a formális és informális alkotmánymódosító-sokkal, az Alkotmánybíróság elfoglalásával. Az „illiberális alkotmányosságot” véleményük szerint a politikai alkotmányosság és az erősen érzelmi alapokon álló nemzeti identitás koncepciója támogatja. Bár a magyar és a lengyel jogrendszer is erősen be van kötve az Európai Unió jogrendszerébe, mégis ezek a folyamatok a jogállam erőzójához és egy autoriter rezsím kialakulásához vezetnek. Más szerzők^[26] ezt a politikát Cezáriánus politikának nevezték el, amely három pilléren nyugszik: 1. patronázs politika; 2. az állam foglyul ejtése; 3. identitás politika. A parlamenti többség a politikai kommunikációban barátira és ellenségre osztja fel a társadalmat, és a gazdaság működtetésében kulcsszerepet kapnak a patronázs hálózatok, amelyek foglyul ejtik az államot. Ezeknek a dominánsan liberális, alapjogvédő megközelítéseknek a legfontosabb állítás, hogy mind a politikai konstitucionalizmus, mind a nemzeti és alkotmányos identitás teóriája csupán álca a rezsím autoriter természetének és működésének elrejtésére.

IV. MEGFONTOLÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK

A jogállamnak nincs demokratikus alternatívája, és hatékony kormányzást sem lehet stabil alkotmányos alapok nélkül siker esélyével folytatni. Mint ahogy a történeti alkotmányt sem lehetett a magyar közjogi kultúrából kiiktatni, úgy az alkotmánybíróság több, mint húsz éves jogfejlesztő tevékenységét sem lehet kiretusálni a magyar alkotmányos kultúrából. A rendszerváltó politikai elit sem háríthatja át a saját döntés- és megegyezésképtelensége miatti felelősséget a túlzott aktivitást mutató Alkotmánybíróságra. Napjainkban pont fordított helyzet van dolgunk, a kormánytöbbség számos olyan döntést hozott, amelyeknek a társadalmi-gazdasági következményei messzehatóak. Ezekért a felelősség őt terheli, és a választók majd döntenek arról, hogy helyesnek tartják-e ezeket az intézkedéseket. Az Alkotmánybíróságnak nincs kompetenciája a politikai döntések megítélésére, de arra van, hogy az elé kerülő ügyek alkotmányosságát elbírálja, sőt ez alaptörvényi kötelessége. Ha az alkotmányozó többség rövid távú hatalmi érdekek miatt kivonja a költségvetési- és adókérdéseket az alkotmányos kontroll alól, azzal súlyos sebet ejt a jogállamiság és a gazdasági alkotmányosság testén. Amennyiben a neki nem tetsző alkotmánybírósági döntéseket rendszeresen „felülalkotmányozással” érvényteleníti, akkor megbontja az alkotmány egységét és ellentmondásmentességét, magára vonva a visszaélészerű alkotmányozás vádját („*abusive constitutionalism*”).^[27] A hatalommegosztás rendszerében nem csak a hatalmi ágak elválasztásának, hanem együttműködésének az alkotmányos követelménye is érvényre kell, hogy jusson. Alkotmá-

[26] Sata – Karolewski, 2019.

[27] David Landau amerikai jogász professzor egyik legutóbbi írásában Magyarországot – Venezuela és Kolumbia mellett – hozza példaként a visszaélészerű alkotmányosság esetére (Landau, 2013).

nyozó hatalommal rendelkező parlamenti többség esetén különösen nagy felelősséget visel az egyetlen valós ellensúlyként fellépni képes Alkotmánybíróság. Konszolidált időszakban jobban kitűnik, hogy a nemzeti parlament és kormány milyen nagymértékben kell, hogy támaszkodjon az alkotmányos rend őrére, az Alkotmánybíróságra. Az alkotmányos intézmények közös érdeke – mondhatnám nemzeti érdek –, hogy az Alaptörvény mögöttes értéktartalma és normatív szabályai elnyerjék a polgárok szimpátiáját, és hajlandók legyenek a szabályokat követni. Ha a rövid távú hatalmi érdekek oltárán feláldozzuk a jogállami értékeket és az alkotmányos stabilitást, azért súlyos árat kell majd fizetnie az egész társadalomnak. A demokratikus jogállamban a hatalommegosztás nem a ki, kit győz le kérdésére, hanem az alkotmányos felelősségvállalás egymást támogató és korlátozó rendszerének mibenlétére és a közjó minél teljesebb szolgálatára kell, hogy választ adjon.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ackerman, Bruce (1993): *We the People. Foundations*. Harvard University Press, Cambridge (MA).
- Antal Attila (2013): Politikai és jogi alkotmányosság Magyarországon. In: *Politikatudományi Szemle*. 2013/3. sz.
- Bellamy, Richard (2007): *Political Constitutionalism. A Republican Defense of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bertrand, Mathieu (2018): *A jog a demokrácia ellen? Századvég Kiadó, Budapest.*
- Bihari Mihály (2005): *A magyar politika 1944-2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Brunner, Georg (1992): Development of a Constitutional Judiciary in Eastern Europe. In: *Review of Central and Eastern European Law*. 6/1992.
- Csink Lóránt – Fröhlich Johanna: A régiók óvatossága. Megjegyzések az Alaptörvény negyedik módosításának javaslata kapcsán. In: *Pázmány Law Working Papers*. 2013/1. pp. 5-6.
- Deák Ferenc (1865): *Adalék a magyar közjoghöz - Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára: „Das ungarisch-österreichische Staatsrecht” A magyar közjog történelmének szempontjából*. Kiadja Pfeifer Ferdinánd, Pest.
- Dorsen, Norman et al. (2003): *Comparative Constitutionalism*. Thomson-West.
- Drinóczi Tímea (2016): Az alkotmányos identitásról. Mi lehet az értelme az alkotmányos identitás alkotmányjogi fogalmának? In: *MTA Law Working papers*. 2016/15. sz.
- Drinóczi Tímea (2017): *Alkotmányos párbeszéd. A többszintű alkotmányosság alkotmánytana és gyakorlata a 21. században*. MTA TK JTI, Budapest.
- Drinóczi, Tímea – Bien-Kacala, Agnieszka (2019): Illiberal Constitutionalism: The Case of Hungary and Poland. In: *German Law Journal*. 2019/20. sz.
- Erdős Csaba – Smuk Péter (2017): Parlament és hatalommegosztás. In: Takács Péter (szerk.): *Unitas Multiplex. Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára*. Gondolat – SZE DFK, Budapest-Győr.
- Erdős Csaba (2011): *Parlamenti autonómia*. Gondolat, Budapest.

- Erdős Csaba (2015): Rubiconon innen... és túl? Az Alkotmánybíróság gyakorlata az alkotmánymódosítások felülvizsgálatának és az alkotmányi szabályok közti kollízió feloldásának területein. In: Gárdos-Orosz Fruzsina – Szente Zoltán (szerk.): *Jog és politika határán: Alkotmánybíráskodás Magyarországon 2010 után*. HVG-Orac, Budapest.
- Gardbaum, Stephen (2013): *The New Commonwealth Model of Constitutionalism: Theory and Practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Halmai Gábor (1994): *A vélemény szabadság határai*. Atlantisz, Budapest.
- Halmai Gábor (2000): Bevezetés. Az aktivizmus vége? In: Halmai Gábor (szerk.): *A megtalált alkotmány. A magyar alapjogi bíráskodás kilenc éve*. Fundamentum Könyvek. INDOK, Budapest.
- Jacobsohn, Gary J. (2013): Az alkotmányos identitás változásai. In: *Fundamentum*. 2013. 1. szám.
- Jakab András – Sonnevend Pál (2013): Kontinuitás hiányosságokkal: Az új magyar Alaptörvény. In: Fejes Zs., Kovács E., Paczolay P., Tóth J. Z. (szerk.): *Állam és jog. Kodifikációs kihívások napjainkban*. Magyar Jog- és Államtudományi Társaság – Gondolat Kiadó, Szeged-Budapest.
- Jakab András (2011): *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. HVG-Orac, Budapest.
- Kéri László (2010): *A rendszerváltás krónikája, 1998-2009*. Kossuth Kiadó – Népszabadság, Budapest.
- Kis János (2000): *Alkotmányos demokrácia. Három tanulmány*. INDOK, Budapest.
- Kovács Ágnes (2015): A passzív nem puha, avagy miért nem igazolható az Alkotmánybíróság gyakorlata a politikai konstitucionalizmus alapján? In: Gárdos-Orosz Fruzsina és Szente Zoltán (szerk.): *Jog és politika határán. Alkotmánybíráskodás Magyarországon 2010 után*. HVG-Orac, Budapest.
- Kukorelli István (2006): *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban*. Századég Kiadó, Budapest.
- Landau, David (2013): Abusive Constitutionalism. In: *Davis Law Review*. Vol 47/2013. University of California. (Available at: lawreview.law.ucdavis.edu/issues/47/1/Articles/47-1_Landau.pdf.)
- Paczolay Péter (2013): „Jó állam-jó jog”. In: Fejes Zs., Kovács E., Paczolay P., Tóth J.Z. (szerk.): *Állam és jog. Kodifikációs kihívások napjainkban*. Magyar Jog- és Államtudományi Társaság – Gondolat Kiadó, Szeged-Budapest.
- Pócza Kálmán (2012): Alkotmányozás Magyarországon és az Egyesült Királyságban. In: *Kommentár*. 2012/5. sz.
- Pócza Kálmán (2015): A többségi demokrácia és gyenge alkotmánybíráskodás: egy elszalasztott lehetőség. In: Gárdos-Orosz Fruzsina – Szente László (szerk.): *Jog és politika határán. Alkotmánybíráskodás Magyarországon 2010 után*. HVG Orac Kiadó, Budapest.
- Pokol Béla (1992): Aktivizmus és az Alkotmánybíróság. In: Kurtán-Sándor-Vass (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve*. DKMK, Budapest.
- Pokol Béla (2011): Demokrácia, hatalommegosztás és az állam cselekvőképessége. In: Simon János (szerk.): *Húsz éve szabadon Közép-Európában. Demokrácia, politika, jog*. Konrad Adenauer Alapítvány, Budapest.
- Posner, Richard A. (2008): *How Judges Think*. Harvard University Press, Cambridge.
- Rixer Ádám (2018): *A válmány teszt*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Sajó, András – Uitz, Renáta (2017): *The Constitution of Freedom. An Introduction to Legal Constitutionalism*. Oxford University Press, Oxford.
- Sata, Robert – Karolewski, Ireneusz Pawel (2019): Caesarian politics in Hungary and Poland. In: *East European Politics*. DOI:10.1080/21599165.2019.

- Scalia, Antonin – Garner, Bryan A. (2012): *Reading Law: The Interpretation of Legal Texts*. Thomson West, St. Paul.
- Scalia, Antonin (1998): *A Matter of Interpretation*. Princeton University Press, Princeton.
- Smuk Péter (2011): *Magyar közjog és politika 1989-2011*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sólyom László (1997): A „nehéz eseteknél” a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez. Sólyom Lászlóval, az Alkotmánybíróság elnökével Tóth Gábor Attila beszélget. In: *Fundamentum*. 1997/1. sz. In: Halmi Gábor (2000): *A megtalált alkotmány. A magyar alapjogi bíráskodás kilenc éve*. Fundamentum Könyvek, INDOK, Budapest.
- Sólyom László (2001): *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Stumpf István (2019): Az Országgyűlés és az Alkotmánybíróság viszonyának változásai. In: *Parlamenti Szemle*. 2019/4. sz.
- Stumpf István (2020): Kormányzás az új alkotmányos erőterben. In: Bodnár Eszter – Pozsár-Szentmiklósy Zoltán – Somody Bernadett (szerk.): *Tisztelgés a 70 éves Dezső Márta előtt*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Stumpf, István (2017): *Reinventing Government. Constitutional Changes in Hungary*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Sulyok Márton (2014): Nemzeti és alkotmányos identitás a nemzeti alkotmánybíróságok gyakorlatában. In: *Nemzeti identitás és alkotmányos identitás az Európai Unió és a tagállamok viszonylatában*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézete, Szeged.
- Sumpf István (2014): Hatalommegosztás és államszervezet az új Alaptörvényben. In: Stumpf István: *Erős állam, alkotmányos korlátok*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Szigeti Péter (2013): Az alaptörvény karaktere államelméleti és alkotmányjogi aspektusokból. In: *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Universitas, Győr.
- Tellér Gyula (1999): *Hatalomgyakorlás az MSZP-SZDSZ koalíció idején*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Tóth Gábor Attila (2009): *Túl a szövegen. Értekezés a magyar alkotmányról*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Varga Csaba (2006): Jogmegújítás alkotmánybíráskodás útján? In: Hajas Barna, Schanda Balázs (szerk.): *Formatori Iuris Publici Studia in Honorem Geisea Kilényi Septuagenarii: Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor 70. születésnapjára*. Budapest, Szent István Társulat, Budapest.
- Varga Csaba (2011): Küzdelem a jogért. In: Simon János (szerk.): *Húsz éve szabadon Közép-Európában. Demokrácia, politika, jog*. Konrad Adenauer alapítvány, Budapest.

A Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Áldozat utcai avatásán
Tóth Gabriella, Koppány Attila, Winkler Csaba és Révész T. Mihály alapító.

A világjárvány hatása a gazdasági társaságok legfőbb szervének működésére

Az új koronavírus megjelenése, terjedése és világjárvánnyá válása a világ országainak kormányzatait korunkban mindeddig nem tapasztalt kihívások elé állította. Ezek a kihívások a korábban ismert, „hét-köznapi” élet minden szegmensére kiterjedtek, és a megszokott életvitel jelentős változását okozták. Ezek a kihívások és változások természetesen elsősorban az egészségügyben és a gazdaságban jelentkeztek akut módon, amelyre a kormányzatok világszerte speciális jogrenddel, de legalábbis speciális szabályok bevezetésével reagáltak. Ezek a speciális „válságjogi” szabályok azonban szükségképpen megjelentek a hagyományos magánjog területén is, elsősorban a gazdaság fő szereplői, a jogi személyek szabályozását illetően.

Amennyiben egy jelentős egészségügyi kockázatot és előreláthatatlan következményeket okozó vírus elterjed, az maga után vonja a személyes találkozások, kontaktok redukálásnak az igényét, illetve szükségét. Nem véletlen, hogy Magyarországon a vészhelyzet kihirdetését követően korán, már 2020.03.15-én kihírdették azt a kormányrendeletet,^[1] amely széles körben tiltotta meg, hogy több személy egy időben, egy helyen tartózkodjék. A vendéglátóipari egységekre vonatkozó korlátozásoktól kezdve a kulturális intézményekre vonatkozókon át a rendezvényekig számos tilalom lépett ekkor hatályba. Ez a szabály, sajátos jogalkotási technikával bár, de lényegében betiltotta a rendezvényeket és a gyűléseket.^[2] A gyűlés fogalmát a rendelet ugyan nem határozta meg, de a pusztán nyelvtani értelmezés alapján is valószínűsíthető, hogy a közgyűlés, a taggyűlés, a tagok gyűlése gyűlésnek minősül, azaz a gazdasági társaságok, de ezen túlmenően a jogi személyek (a társaságakat is beleértve) legfőbb szerve a kormányrendelet hatályba lépését követően nem tarthatott ülést, és ekként nem is hozhatott határozatot. A megengedőbb álláspont viszont az volt, hogy mivel a jogi személyek speciális gyűléseire explicit tiltás nem szerepelt a rendeletben, így azok tarthatók, pontosabban a legfőbb szervi ülések helyszínén nem tilos tartózkodni. A nyilvánvaló bizonytalanság tisztázására született meg a kormány 102/2020. (IV. 10.) Korm. rendelete a veszélyhelyzet során

[1] 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet.

[2] A rendelet maga szó szerint nem a gyűléseket tiltotta meg, hanem azt mondta ki, hogy a „gyűlés helyszínén tartózkodás tilos”. Ebből az következik, hogy gyűlést lehetett ugyan tartani, de tilos volt azon megjelenni, azaz minden gyűlés szabályosan volt szervezhető, a „szabályos lefolyása” pedig mindenki távollétében történt (pontosabban nem történt) meg.

a személy- és vagyonegyesítő szervezetek működésére vonatkozó eltérő rendelkezésekről, amely egyebek mellett a legfőbb döntéshozó szervek speciális döntési és működési szabályait fektette le. Ennek értelmében a veszélyhelyzet ideje alatt a polgári jogi szabályok alapján létrejött jogi személyeknek és a nem jogi személy szervezeteknek a rendelet hatálybalépésének napjától a Ptk. vonatkozó rendelkezéseit a kormányrendeletbe foglalt eltérésekkel kellett alkalmazni.

A szabályok lényege, hogy amennyiben a legfőbb szerv döntéshozatala működni képes a kijárási korlátozások sérelme nélkül, úgy a kormányrendelet speciális szabályai nem alkalmazandók, így ezek a jogi személyek a rájuk a veszélyhelyzet kihirdetését megelőzően vonatkozó szabályok szerint működhetnek tovább. Minden egyéb esetben azonban a rendelet szerint kellett eljárni, amely megtiltotta a személyes részvétellel történő döntéshozatalt.

Jogunk a pandémiától függetlenül ismerte az ülés nélküli határozathozatal lehetőségét (Ptk. 3:20. §), illetve e kört potenciálisan tágítva, a jogi személyekre vonatkozó szervezeti-működési szabályok körében élvezett rendkívül széles körű szabadság (Ptk. 3:4. §) a jogszabály által tételezett esetek további cizellálásához vezethetett, de a jogi személyek nagyobb része nem intézményesítette a létesítő okiratában az ülésen kívüli döntéshozatal szabályait, amely viszont eredetileg előfeltétele volt az ilyen jellegű határozathozatalnak. Ennek megfelelően a döntéshozatali szabályok legfontosabbja, hogy a legfőbb szerv ülése elektronikus hírközlő eszköz igénybevételével, vagy írásbeli döntéshozatallal (hacsak azt a jogi személyre vonatkozó törvényi előírás kifejezetten tiltja) akkor is megvalósítható, ha a jogi személy létesítő okirata e lehetőségekről és annak feltételeiről nem, vagy a rendeletben foglaltaktól eltérően rendelkezik. Ez a szabály ekként gyakorlatilag a nyilvánosan működő részvénytársaságok kivételével minden jogi személy legfőbb szerve számára lehetővé tette a személyes tagi részvétel nélküli döntéshozatalt. A nyilvánosan működő részvénytársaságok döntéshozatalára pedig egy eltérő logikát követő rendszert tartalmaz a rendelet.

Ha a jogi személy létesítő okirata az elektronikus hírközlő eszközök használatának, illetve az ülés tartása nélküli döntéshozatalnak a szabályairól nem, vagy a rendeletben szabályaitól eltérően rendelkezett, ezeknek a szabályoknak a megállapítására és a tagokkal való közlésére a jogi személy ügyvezetése volt jogosult. A szabályozás tehát az ügyvezetés kezébe adta annak a lehetőségét, hogy az „alternatív döntéshozatal” szabályait megalkossák, ugyanis a szükség szülte szabadság is egyértelmű és átlátható szabályokat követel meg. Ez a lehetőség nem biztosított teljesen szabad kezet az ügyvezetésnek. A napirendre vonatkozó részletes tájékoztatás ugyanis nem volt mellőzhető, a határozat tervezetét a taggal közölni kellett. Elektronikus hírközlő eszköz útján való jelenlétre vonatkozóan meg kellett határozni az igénybe vehető elektronikus hírközlő eszközöket és informatikai alkalmazásokat, illetve ha a jogi személy ügyvezetése a tagokat (képviselőiket) személyesen nem ismerte, meg kellett határozni a személyazonosság igazolásának módját. Az ülés tartása nélküli döntéshozatal esetén a Ptk. főszabálya helyett a szavazat megküldésére legalább 15 napot

kellott biztosítani; a Ptk. írásbeli szavazásra vonatkozó határozatképességi szabályát és a határozat kihirdetésére vonatkozó szabályokat (Ptk. 3:20. § (2) és (4) bekezdés) azonban alkalmazni kellett. A szabályozás annyiban korlátozta a tagi jogokat, hogy a tag a döntéshozó szerv ülésének összehívását vagy az elektronikus hírközlő eszköz útján való megtartását nem kezdeményezhette. A tag szavazata akkor minősült érvényesnek, ha abból egyértelműen megállapítható volt a tag személye (név, lakóhely vagy székhely, szervezet esetén képviselőjének neve), a szavazásra bocsátott határozattervezet megjelölése – több határozati javaslat esetén a határozattervezetek sorszáma – és az arra adott szavazat. A rendelet az elektronikus úton való szavazást is írásbeliként kezelte akkor, ha azt minősített vagy minősített tanúsítványon alapuló fokozott biztonságú elektronikus aláírással vagy elektronikus bélyegzővel, ennek hiányában azonosításra visszavezetett dokumentumhitelesítési szolgáltatással való hitelesítéssel aláírva küldték meg. Az egyéb, azaz nem írásbeli szavazáshoz kapcsolódó tagi nyilatkozatok természetes személy tagok esetén elektronikus aláírás nélkül is érvényesnek minősültek, azonban a jogi személyiséggel rendelkező tagok esetében e körben is kötelező volt a minősített vagy minősített tanúsítványon alapuló fokozott biztonságú elektronikus aláírás, vagy azonosításra visszavezetett dokumentumhitelesítési szolgáltatással való hitelesítés.

Amennyiben a döntéshozatal fentiek szerinti formája is akadályozott, a jogi személy működőképességének biztosítása érdekében a szabályozás a stratégiai kérdésekben az ügyvezetés pozícióját erősítette a működésképtelen legfőbb szerv rovására. A számviteli törvény szerinti beszámoló elfogadása a jogi személyek működése, a piaci transzparencia és a közbizalom tükrében is kiemelt jelentőségű. Annak érdekében, hogy a jogi személyek mindenképpen le tudják zárni az üzleti évüket, a rendelet a beszámoló elfogadásáról, az adózott eredmény felhasználásáról szóló klasszikus legfőbb szervi döntési hatáskört az ügyvezetés hatáskörébe utalta. Ezzel egy tekintet alá esve az ügyvezetés döntési kompetenciájába került az egyébként a legfőbb szerv hatáskörbe tartozó, azonban a jogi személy törvényes működésének fenntartásához, a veszélyhelyzet miatt kialakult helyzet kezeléséhez szükséges, valamint az észszerű és felelős gazdálkodás körében felmerülő halaszthatatlan ügyekben való döntéshozatal. Az ügyvezetés ezeket az újonnan delegált hatásköreit szintén nem gyakorolhatta korlátlanul, a korlátozások az előtársasági (Ptk. 3:101. (2) bekezdés), illetve kizárási per tartamára (Ptk. 3:108. § (5) bekezdés) vonatkozó működési korlátozásokkal mutattak hasonlatosságot. Az ügyvezetés ugyanis a jogi személy létesítő okiratát nem módosíthatta, kivéve, ha arra a veszélyhelyzet ideje alatt hatályba lépő jogszabály rendelkezése alapján volt szükség, nem dönthetett a jogi személy jogutód nélküli megszűnéséről. A jogi személy átalakulását, egyesülését vagy szétválását nem határozhatta el, és folyamatban lévő átalakulásban, egyesülésben vagy szétválásban a döntéshozó szerv hatáskörébe tartozó kérdésben nem dönthetett. Ezenkívül a vezető tisztségviselői döntéshozatal feltétele volt még, hogy a szavazatok 25%-át meghaladó részesedéssel rendelkező tagok a döntés meghozatalát megelőző írásbeli véleményükben

legalább a szavazatok 51%-át elérő mértékben a határozati javaslattal szemben nem tiltakoztak, illetve ha a jogi személynek a Ptk. szerinti többségi befolyással vagy minősített többséggel rendelkező tagja volt, akkor e tag az előzetes írásbeli véleményében a határozati javaslattal szemben nem tiltakozott. A „rendeleti hatáskörben” hozott ügyvezetési döntések utólagos bírósági felülvizsgálatára a tagok számára lehetőséget biztosított a rendelet.

Annak érdekében, hogy a lazább szabályok ne teremthessenek lehetőséget arra, hogy a jogi személy felett befolyást gyakorló tagi kör ezt kihasználva – adott esetben a többi tag rovására – érvényesítse az akaratát vagy az érdekeit, a rendelet azt is kimondta, hogy amennyiben a jogi személy létesítő okirata a beszámoló elfogadásához a döntéshozó szervnek legalább a szavazatok háromnegyedes szótöbbséggel meghozott határozatát írja elő, és a döntéshozó szerv a beszámoló elfogadásában nem akadályozott, a döntéshozó szerv a rendelet hatálybalépését megelőző üzleti évre vonatkozó beszámolóról szóló döntés meghozataláig egyéb ügyben kizárólag valamennyi tag egyhangú határozatával hozhat határozatot. Ennek sérelméhez a magánjogi jogalkotásban kivételes módon a kormányrendelet érvénytelenséget fűzött, azaz a fenti szabályok sérelmével született legfőbb szervi döntéshez joghatás nem fűződhetett, és annak alapján a jogi személyt nyilvántartó szerv a jogi személyre vonatkozó adatváltozást nem vehetett nyilvántartásba.

A nyilvánosan működő részvénytársaságok esetében a társasági alakzatra jellemző sajátosságok miatt – részvényesek nagy száma, személyes ismeretség hiánya, legfőbb szervi döntéshozatal formalizáltsága, piaci biztonság stb. – a döntéshozatal fent ismertetett szabályai sem biztosíthattak kellő rugalmasságot az Nyrt.-k számára. Emellett a 140/2020. (IV. 21.) kormányrendelet az Nyrt.-k számára nem biztosította a lehetőséget a beszámoló és mérleg szeptember 30-ig történő közzétételére, ahogy azt a többi jogi személy számára biztosította. Ebből az is következett, hogy járványveszély ide vagy oda, az Nyrt.-k az eredeti határidőben kellett teljesítsék közzétételi kötelezettségeiket, azaz biztosítani kellett a döntéshozatali mechanizmusok működőképességét a kijárási korlátozások hatálya alatt is.

Ennek adekvát eszköze az volt, hogy a döntési erőcentrummá a közgyűlés helyett az igazgatóság vált. Az Nyrt. a rendelet hatálybalépése napján már közzétett közgyűlési meghívójában foglaltaktól a társaság honlapján közzétett felhívásban szabadon eltérhetett. Az igazgatóság (ügyvezetés) a közzétett napirenden szereplő valamennyi kérdésben egymaga jogosult volt dönteni, beleértve az alapszabály módosítását is, illetve joga volt a közzétett napirenden szereplő kérdésekben a közzétett határozati javaslatoktól eltérően dönteni.

A veszélyhelyzet ideje alatt a fent ismertetett szabályok a gyakorlat tükrében beváltak, a jogi személyek működőképessége fenntartható maradt. Tekintettel azonban arra, hogy a veszélyhelyzet jogi, a vírusveszély pedig virológiai kategória, a jogalkotó számolt azzal, hogy a veszélyhelyzet mint jogi kategória megszüntetése utóbbi kiiktatásával nem fog járnai, ennél fogva a veszélyhelyzet idejére tételezett szabályok alkalmazhatóságát nem a legmegnyugtatóbb tény-

legesen a veszélyhelyzet elrendeléséhez, illetve megszüntetéséhez kötni. A veszélyhelyzet megszüntetésére a 2020. évi LVII. törvény révén került sor, míg az egyes speciális, eredendően a veszélyhelyzetre szabott szabályok továbbélését a veszélyhelyzet megszűnésével összefüggő átmeneti szabályokról és a járványügyi készültségről szóló 2020. évi LVIII. törvény rendezi. E törvény részletesen foglalkozik a jogi személyek, illetve azon belül a jogi személyek legfőbb szerve döntéshozatali szabályaival is.

A jogi személyekre a Ptk. rendelkezéseit, illetve a jogi személyre vonatkozó egyéb jogszabályi rendelkezéseket a 2020. december 31-ig a 2020. évi LVIII. törvény 51. pontjában meghatározott eltérésekkel kell alkalmazni, azaz – a jelenlegi tudásunk szerint – a Ptk-t helyenként felülíró, attól eltérő szabályok kivezetése csak az év végén fog megtörténni. Ez a szabály mindenképpen üdvözlendő a képlékeny vírushelyzetet tekintve, és bár erről a törvény természetesen nem szól, az sem zárható ki, hogy a szükség úgy fogja hozni, hogy a speciális szabályok az eredeti szándékkal ellentétesen tovább fognak fennmaradni.

A legfőbb szervi működés szempontjából fontos fennmaradó szabály, hogy a rendelettel lényegében egyezően a jogi személy döntéshozó szervének ülése a tag elektronikus hírközlő eszköz igénybevételével történő részvételével is megtartható, vagy határozathozatalára – ha a jogi személyre vonatkozó más törvényi előírás az ülés tartása nélküli döntéshozatalt nem zárja ki – az ügyvezetés kezdeményezésére ülés tartása nélkül is sor kerülhet akkor is, ha a jogi személy létesítő okirata e lehetőségekről és annak feltételeiről nem rendelkezik. Ennek elsősorban akkor van helye, ha a döntéshozó szerv ülése az ülés tervezett megtartása idején hatályos járványügyi korlátozások miatt előreláthatóan nem tartható meg a tagok teljes létszámban való személyes megjelenése mellett, ugyanakkor ez a szűkítés nem általános, és nem csak ez lehet a speciális döntéshozatal indoka. A törvény fenntartja azt a szabályt is, amely az ügyvezetés feladatává teszi a speciális döntéshozatali szabályok megállapítását és a tagsággal való közlését, amennyiben azokat a létesítő okirat egyébként nem tartalmazza. Ha a veszélyhelyzet ideje alatt az ügyvezetés a fent ismertetett rendeleti szabályok alapján a legfőbb szerv hatáskörébe tartozó ügyben határozott, e döntést a veszélyhelyzet megszűnését követő legfeljebb kilencvenedik napra összehívandó rendkívüli ülés napirendjére kell tűzni. Ha az utólagos legfőbb szervi határozat a korábbi döntést megváltoztatja vagy hatályon kívül helyezi, az nem érinti az azt megelőzően keletkezett jogokat és kötelezettségeket.

A szabályok tartóssága a vírushelyzet adta szükség mellett vélhetően azért is fennáll, mert azok valóban gyakorlatiasak és megkönnyítik a döntéshozatalt. A kérdés ebből következően az, amit e rövid ismertetésnek nem feladata eldönteni, hogy vajon nem túlságosan bürokratikusak-e a Ptk. jogi személyekre vonatkozó döntéshozatali szabályai. A veszélyhelyzet tapasztalatai akár azt is sugallhatják, hogy a formátlanabb, lazább, ám mégis kellő garanciákkal megtámogatott döntéshozatali rendszer sem okvetlenül rosszabb, és tendenciájában biztosan nem okoz visszásságokat vagy indokolatlan tagi érdeksérelmeket. Nem vitás, hogy a Ptk. széles körű lehetőséget biztosít a jogi személyeknek, hogy

a döntéshozatali eljárásaikat a törvényi főszabályhoz képest jelentősen egyszerűsítsék, de nem tévedünk nagyot, ha azt gondoljuk, hogy a jogi személyek nagyobbik része ezzel a lehetőséggel nem tud vagy nem akar élni. Ebből pedig az a következtetés is levonható, hogy akár a Ptk-beli legfőbb szervei döntéshozatali törvényi szabályok „békeidőben” tovább lazíthatóak, természetesen a Ptk. 3:4. §-ban meghatározott eltérési lehetőség fenntartásával. Ennek a gondolatnak az alapja a pusztá pragmatizmus, amelyet az a fennálló gyakorlati tapasztalat támogat, hogy a veszélyhelyzet, az ott intézményesített új szabályok nem okoztak diszfunkciókat, és a jogalanyok megfelelően tudtak hozzájuk, ráadásul rapid módon, alkalmazkodni.

JOGFORRÁSOK

- 102/2020. (IV. 10.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet során a személy- és vagyonegyesítő szervezetek működésére vonatkozó eltérő rendelkezésekről (hatályos).
- 102/2020. (IV. 10.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet során a személy- és vagyonegyesítő szervezetek működésére vonatkozó eltérő rendelkezésekről (hatályos).
- 140/2020. (IV. 21.) Korm. rendelet a Gazdaságvédelmi Akcióterv keretében a koronavírus-járvány gazdasági hatásainak mérséklése érdekében szükséges adózási könnyítésekről.
- 2020. évi LVII. törvény a veszélyhelyzet megszüntetéséről (hatályos).
- 2020. évi LVIII. törvény a veszélyhelyzet megszűnésével összefüggő átmeneti szabályokról és a járványügyi készületségről (hatályos).
- 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről (III.) (hatályos).

Az esetnorma: a jogalkalmazás egységes magyarázata

A decizionizmust és az esetnormát egyaránt a jogalkalmazás egységes interpretálására törekő felfogásnak tartjuk. Montesquieu és a jogi szillogizmus normacentrikus kiindulópontjával szemben Carl Schmitt a decizionizmus prototípusát testesítette meg.^[1] Ehhez a normacentrikus és döntéscenrikus jogalkalmazási folyamatot vizsgáló gondolkodásmódhoz képest nevezhetjük esetcentrikus megközelítésnek az esetnorma fikentscheri felfogását. Nem egy jogcsaládról (common law) és annak jellemzéséről, hanem a jogalkalmazói döntést sajátlagosan/alkotóan értelmező felfogásról van szó, ami persze – mint látni fogjuk – bíró alkotta jog, és ekként nem áll messze a precedensgondolattól.^[2] Azonban az esetnorma-tan a pozitív jogi adottságokon túli, jogilag szabad tér kitöltésére koncentrálna, ahol a jogrend kétféle szemléletmódjából következik Wolfgang Fikentscher (1928-2015) felfogása. Ő ugyanis a jogi hermeneutikára alapozva igen radikális jogrendfelfogást dolgozott ki. Nála a jogilag szabad tér jövőbeli kitöltésével – voltaképpen az esetnormák megalkotásával – válik a jogrend esetnormák összességévé. A miénkhez közel álló probléma-felállítás jelentős, mert a jogrend jövőbeli nyitottságának valóban fontos tulajdonságára alapozza az esetnorma felfogását. A legátfogóbb jogi jelenség Fikentschernél a jogrend – eltérően a mi objektivációs megközelítésünktől (másodlagos teleologikus képződmény, létmódjaival és funkcióival, amelynek egyik tárgyspecifikus kategóriája a jogrend).^[3] Ennek a jogrendfelfogásnak a pozitív joghoz és az objektív joghoz való viszonya pedig a következő: „Jogrenden... azoknak a normáknak, törvényeknek, eldöntött eseteknek, jogelveknek vagy efféléknek összességét értjük, amelyek együttvéve a jogot jelentik”.^[4] A jogrend kétféle szemléletmódját javasolja szerzőnk: egyfelől „a ma és itt létező esetnormák összességét”, a voltaképpen pozitív jogot; másfelől

[1] Jogalkalmazásra vonatkozó felfogását elemeztük: Szigeti, 2003, 102-118. Nála a „tisza döntési elem” mindenütt jelenléte a jogalkalmazás válfajait egységesítő, „túlsúlyos mozzanat”.

[2] Egyik megfogalmazásában: „A legáltalóbb kifejezés az esetnorma jogforráskénti jellemzésére az, hogy bírói jog” (Fikentscher, 1975-1977, 221.).

[3] Ontológiai és hermeneutikai perspektívánknak megfelelően definiálhatjuk a jogrend tárgyspecifikus kategóriáját, amely az értelmező megértés, jelentésadás és jelentésalálás jogszolgáltatási közege, létmódja, melyben a megértés a jogalkotási – jogváltoztatási – jogfejlesztési folyamat mozzanata, miáltal új tárgyiasságok keletkez(het)nek, melyek létbeli hatékonyságra tesznek szert a társadalmi együttélésben.

[4] Fikentscher, 1975-1977, 176.

figyelembe kell venni a jogrend időbeli változását, amelyek a jogilag szabad térben a jövőben kidolgozandó esetenormákat jelentik. Ha a kettőt együttesen tekintjük, akkor jutunk el az átfogó jogrenddel csaknem szinonim, objektív jog kategóriájához. Ez több mint a pozitív jog, mert a bírói úton újraképződő jogot, a jogtovábbfejlesztést tartalmazza. „A pozitív jog tehát azonos jelentésű az időben és helyileg fixált jogrenddel, az objektív jogot a fejlődő jogrend alkotja.”^[5] Nyitott a jövőbeli változásokra. A jogrendnek, a pozitív és objektív jognak ezek a fogalmai nyilvánvalóan az esetenormára épülnek, olyképpen vannak kialakítva, hogy azokban az esetenorma, mint dinamikus elem meghatározó erővé válik. ... Végül is a fikentscheri jogelméletben arról van szó, hogy a jog nem más, mint az esetenormák összessége.”^[6]

Hogyan jön létre egy jogeset normája, az esetenorma, ami alapján a bíró az esetet eldönti? Nos, nem normaértelmezéssel, hanem a bírónak magának kell megteremtenie a változó világhoz adaptálódó változó esetenormát. („Ha egy esetet jogilag másképp kell megítélni, mert a körülmények vagy a jogi szempontok megváltoztak, új esetenormát kell kifejleszteni. A korábbi esetenormák nem érvényesek, precedensköttőségnek nincs helye”).^[7] Éppen azért, mert a valóságban nem létezik két egyforma eset, konkrét életbeli tényállás, de jogilag egyformán elbírálandó esetek már vannak, melyeket a bírónak egyformán kell kezelnie, és ehhez kell megalkotnia azt az esetenormát (tkp. a megítélés mértékét – mondhatjuk), amelyet a tárgyi és egyenlő igazságosság alapján alakít ki, alkot meg. Vonatkozik ez az életbeli esemény, tényállás tényállásjegyeinek rekonstrukciójára éppúgy, mint az ennek elbírálására szolgáló normára. Az egyenlő igazságosság követelménye egy esetenorma alkalmazásában pedig a bírót is köti a hasonló esetek jogi kezelésében, ennyiben ez nem szabad jogtárlás. De a törvényi rendelkezések, a szokásjog és a precedensek nem kötelező erejű jogforrások, hanem csak az adott ügyet eldöntő esetenorma igazolására alkalmas eszközök. Maga az esetenorma a jog, az érvényes, az kötelez, a bíró tárgyi és egyenlő igazságossági ítélőereje alapján.^[8]

[5] Fikentscher, 1975-1977, 177.

[6] Értékeli: Peschka, 1992, 120-121.

[7] Idézi: Peschka, 1992, 130.

[8] Itt kell rámutatnunk, hogy a tárgyi és egyenlő igazságosság elv alkalmazása azért komoly problémákat vet fel. A tárgyi egyenlőség a norma tárgyi tartalmára vonatkozik, az igazságosság pedig formális, procedurális jellegű. Az utóbbival nincs is baj, ha az a pártatlan, részrehajlástól mentes elbírálás követelményét jelenti. Az eljárási igazságosság mellett az igazságosság azonban lehet kommutatív vagy poláris ellentétéként disztributív (a résztvevők száma szerint egyenlően osztó-nivelláló, vagy ettől nagyon eltérően, érdemek szerint osztó – és milyen érdem szerint?), de lehet szociális, vagy éppen a büntetőjogban megtorló. Ha az alapesetet nézzük, hogy azonosakat azonos mércével, egyenlőeket egyenlően, különbözőket pedig különbözően kell megítélni, akkor ez a döntés sem evidens: az igazságosság csak a viszonyt határozza meg, de nem a megítélés módját. Ezért a kérdése átvezet a célszerűséghez, tudjuk Radbruchtól, aminek függvényében az egyenlőség vagy az egyenlőtlenség mércéjét alkalmazzuk (Radbruch, 1981, 233-236.).

Az egységesnek vett esetnorma érvényességének három fokozata van Fikentschernél. „Lehetséges, hogy a törvény az esetnormát átfogja, ilyenkor a törvény és az eset norma kötőereje egybeesik.” (Voltaképpen ezt tekintjük mi szabályalapú döntésnek, csak ott a törvényi jogforrás normája volt a felsőtétel, Fikentschernél ellenben az esetnorma válik *premissa maiorra* – Sz. P.). Ha a teljes egybeesés nem állapítható meg, de az esetnorma a törvényes előírások célkitűzéseinek és értékeinek körében helyezkedik el, az esetnorma érvényessége még a törvény alapján nyugszik, mégpedig mindenféle precedenshez való kötődés nélkül. (Ilyenkor sincs szükség az esetnormához fordulni az érvényesség megalapozása végett.) Fordulat következik be az esetnorma érvényességének megalapozásában, amikor a törvényes előírások szóhangzata bizonytalan, generál-klauzulákról vagy blanketta-fogalmakról van szó. Ekkor az esetnorma érvényességének kialakítása során a bírói joghoz kell fordulni, azaz a jog bírói továbbfejlesztése következik be” (ld. Peschka, 1992, 130.; kiemelés tőlem – Sz. P.).

Fikentscher jogot továbbképző, sőt, a harmadik esetkörben jogot újjáalkotó szellemes megoldásait néhol problematikus levezetések tarkítják. Peschka elemzését^[9] és kritikáját sok szempontból osztjuk, mely szerint az esetnorma fikentscheri felfogása végeredményében *contradictio in adiecto*.^[10] Ami norma, az nem eset, ami eset, az nem norma. Ami norma, az mérték, előírás. Ami konkrét, egyedi eset, szingularitás, az nem mérték – az éppen az azonosítandó és minősítendő, éppen a magatartásminta, mint mérték alapján, – mondhatjuk

[9] Peschka, 1992, 81-133.

[10] Peschka, 1992, 133.

kategorikus szigorral.^[11] Amikor pedig ezek egymásra vonatkoztatottak a jogalkalmazásban, ebből akkor lesz az egyedi konkrét eset megoldásán túlmutató objektív jog, ha a megoldásban az egyedi eseten túlmutató érvényességgel szerepel valaminő jogtétel, dogmatikai újítás, alkotó értelmezés. Olyasmi, ami autoritatív jogforrásként addig nem állt rendelkezésre. Ez a bíró alkotta jog, ami ekkor már nemcsak szemléletmód, és ahol az érvényesség adott eseten túlmutató terjedelmi kritériuma a joghézag kitöltésére is áll.^[12] Peschka Fikentscher-kritikája az életbeli tényállás-jogeset-norma (törvényi tényállás) triád következetes nézőpontján alapul, de ebből adódnak megoldatlan problémák is. A norma mintája nála ugyanis a kettős hipotetikus szerkezetnek eleget tevő konstrukció,^[13] ami felől leszűkítve nézi a problémát. Voltaképpen hallgatólagosan, de a klasszikus, szituatív érvényességű regulatív vagy esetlegesen a feladatkitűző normát tekintő normának, amelyeknek nemcsak érték-, hanem tárgyi tartalmuk is van.^[14] Ahol ezek a kritériumok adottak, ott beszélünk szabály alapú döntésként a jogalkal-

[11] A jog létmódjai szempontjából azonban kivételt kell tennünk. Ugyanis, ha az esetenormát nem jogalkalmazásnak tekintjük, hanem olyan tudatos, jogot alkotó, konstitutív ügyletnek, ahol az alanyok joghatásra irányuló akaratmegegyezésének önmagukat és csakis önmagukat kötelező, egyedi, jogügyleti érvénye van – éspedig a szerződési szabadság jegyében. Ekkor nem önellentmondás az esetenorma, mert a mértéket, az elvárandót a létrehozó felek önmagukra vonatkoztatják. Ez nem jogalkotás, nem jogalkalmazás és nem bíró alkotta jog. Mert nem másodlagos teleológikus tételezés a jogügylet, mint a jogalkotás, ahol a jogalkotó nem önmaga, hanem a jogalanyok számára alkot általánosan érvényes, kötelező mintázatokat a társadalmi viszonyok koordinálására. A jogszabályok, a jogi normák alá csak azok az életbeli történészek sorolhatóak be a jogalkalmazás során, amelyeknél a személyi, időbeli és tárgyi hatály beviszi a cselekményt a norma absztrakt érvényességi körébe. Ettől eltérően a jogügylet érvényessége, személyi-, időbeli hatálya és tárgyi tartalma öntételezés: nem kell felső tétel és alsó tétel viszonyát keresni, mert nincs ilyen. A jogügylet egyedi normája nem is bíró alkotta jog, mert a bíró másokról ítél, a jogügylet felei pedig önmaguknak szabnak cselekvési mértékeket. Továbbá nem is szabadjogi jogtalálásról, hanem tudatos kötelezettségvállalásról, a konkrét jogviszony létrehozásáról van szó.

Ha pedig a jogalkotó alkotna egyedi normát konkrét nehézségei áthidalására – mondjuk személyi kinevezéseknél beleír egyedre szabott kimentést vagy feltételeket jogszabálymódosítással; nálunk ilyenek voltak például a lex Szapary és a lex Mocsáry – az a jogalkotás minőségét derogálja, a weberi értelemben vett materiálisan irracionális jogot kreál, és a hatalmi állam körébe helyezi el az adott állam jogszolgáltatását.

Elméletileg a Kelsen–Merkl joglépcsőelmélet egyedi normája leleményét az vitte félre, hogy a bírói ítélettel és a hatósági határozattal egy szintre helyezte a jogügyleteket, mint ami a magasabb szint felől nézve jogalkalmazás, a saját szintjén pedig jogalkotás (lásd tanulmányunkat: Szigeti, 2005, 99–111). A jogügyletnek viszont nincs magasabb szintje, ezért ilyet nem is alkalmazhat.

[12] A nagy kódexek közül a ZGB, a svájci polgári törvénykönyv (Zivilgesetzbuch, 1907) úgy kapcsolja be a jogalkalmazásba a bíró alkotta jogot, hogy az elsőrendű hézagkitöltő szokásjog hiányában felhatalmazza a bírót, hogy a joggyakorlatra figyelemmel legyen Ő a jogalkotó. Egykori kiváló kollégámra, Györgyi Kálmánra emlékezve emlitem, hogy ugyanezt mondotta, amikor a joghallgatók felvételiztetésénél a teremfelügyelőknak adott instrukciót.

[13] Ha ilyen és ilyen körülmények fennállnak, akkor ezt és ezt kell tenned/tilos tenned vagy el kell tűrnöd (hipotézis - diszpozíció a regulatív norma logikájában). Ha nem teszel eleget a diszpozícióban előírt elvárásnak, akkor életbe lépnek a jogkövetkezmények (diszpozíció-szankció reláció).

[14] Szabó Miklós Peschka metakritikája ezen a ponton alighanem ugyancsak erre utal, amikor Peschka belső korlátait a hagyományos német Rechtslehre beidegződéseiből eredőnek minősíti (Szabó, 2016/17, 96.).

mazás normálformájáról. Ehhez képest látnunk kell, hogy a joghézag, az elvi, alapelvi bíraskodás (aminek van érték-, de nincs tárgyilag meghatározó tartalma), a mérlegelési jogkörben eldöntendő, diszkrecionális problémák és a bíró alkotta jog nem esnek a triádra megálló megoldások alá.

A múlthoz tapadó rögzített joganyaggal (a pozitív joggal) egységesen szembeállított jövőbeli esetekre vonatkoztatott szabad jogi tér kitöltésénél Fikentscher megoldásánál is differenciáltabb megközelítés szükséges. Nála sincs minden, jövőben előforduló esetnek szüksége jogfejlesztésre vagy innovatív megoldásra – láttuk az esetnorma érvényességének fokozatonkénti tagolásánál. Ezért nem szerencsés Fikentschernél esetnormaként generalizálva azonosítani mindenféle jogalkalmazást. Ami kézenfekvő egy joghézag kitöltésére nézve – ahol kellene lennie szabályozásnak, de mégsincs –, ott igen komoly relevanciája van a jogilag szabad(on) hagyott tér kitöltésének. Szembenézni a „normatív semmi”-vel. Nagyön különbözően a meglévő jogforrásokat, argumentációs technikákat és igazolásokat igénylő esetek, jogalkalmazási problémák megoldásától. Ezért tartjuk szükségesnek a könnyű eset, a normálforma és a nehéz esetek közötti lényegi különbségek kidolgozását a jogértelmezés és jogalkalmazás vonatkozásában. Ez éppen a nehéz eseteknél – és ennek egyik válfajaként a joghézagoknál – dinamizálja és újíthatja meg a jogrendet. A nehéz esetekben a norma vagy a jogtétel tárgyi tartalmának vagy homályosságának vagy hiányának következtében a meghatározott meghatározatlanság áll fenn, tehát a jogilag szabadon kitöltendő tér problémájával kerül szembe a jogalkalmazó. Itt valóban érvényes a bizonyosság keresése a bizonytalanságok közegeiben, eltérően a könnyű esetektől és a jogalkalmazás normálformájától. Módszertanilag a könnyű esettől a normálformán át a nehéz esetek kritériumai felé megyünk előre, hogy aztán elvégezhessük utóbbiak belső gondolati átvilágítását is.

Tudjuk, a bírák maguk nem szívesen minősítenék és határolnák el egymástól a könnyű eseteket a normálformától vagy a nehéz esetektől. Számukra ugyanis az ügy eldöntésének kötelezettsége természetes beállítódásként áll elő – nem gondolkodnak a külső megfigyelő jogelméleti szempontjából feladataikról. Számukra ugyanis nem közömbös, hogy munkájuk hány befejezett ügyet eredményez egy adott időszakban, amely teljesítményük hatékonyságának az egyik mutatója. Amin persze javítanak a kvázi egy mozzanat révén ügydöntővé váló könnyű esetek, ahol semminemű meghatározatlanság nem áll elő. A könnyű esetekben, voltaképpen a római jogi eredetű „*casus normalis*” előtti helyzetben van a bíró, mert ott nem az egyetlen jogtételnek megfelelés fennállta (vagy hiánya), hanem norma alkalmazása volt az ügydöntő kritériuma az eset eldöntésének. A könnyű eset eldöntéséhez tehát norma sem kell, mint egykor a római jogban. Eltérően a normálformától és a nehéz esetek körétől, ahol minimálisan a harti „nyitott szövedék”, tehát (1) a „nyelvi” kifejezések kemény magván túli (holdudvarba /vagy másként félárnyékba/ eső) jelentések értelmezési problémájával vagy (2) az elérendő célok viszonylagos meghatározatlanságának bi-

zonytalanságával is szembe kell néznie a mérlegelő jogalkalmazónak.^[15] A normál formánál inkább csak az utóbbival (2), a nehéz esetekben mindkettővel.

A normálformánál a jogi szubszumpciós szillogizmust reflexív ítélő erővel alkalmazták, eltérően a mechanikus jogalkalmazás paragrafus-automata toposzától (amit M. Weber a Jogszociológiájában leírt, de éppen nem osztott).^[16] A jogtudományban is vannak persze divatjelenségek, amelyek újításukat, sokszor csak terminológiai változtatásukat túlzottan is érdeminek állítják be. Azzal próbálják erőssé tenni „újításukat”, hogy megfelelnek, vagy tudomást sem vesznek a réges-régóta ismert és alkalmazott megoldások hasznáról, teszem azt a jogértelmezés évezredes kánonjáról vagy a klasszikus regulatív és/vagy feladatnorma konkluzíve adódó ügydöntő erejéről. Sokszor öntudatlanul is, hiszen nem vagy nem feltétlenül gondolnak arra, hogy ugyanazon jogi jelentés nyelvileg többféle képpen is megfogalmazható, tehát elgondolásuk csak verbális újítás. Magunk azért nem járnánk ezen az úton, mert normatanilag, analitikusan bizonyítható, hogy a normálforma érdemben különbözik a nehéz eset problematikájától, és sem a könnyű esettel, sem az ítélőerő nélküli mechanikus jogalkalmazással nem keverendő össze. Képletesen szólva: a normálforma az a kályha, amittől érdemes elindulni. Egészen a nehéz eset (hard case) és alfajai tárgyalásáig.

Se szeri, se száma a nehéz eseteket definiáló megközelítéseknek.^[17] Ami azonban a nehéz esetek közös meghatározását illeti, ott a saját eljárásunk szerinti, negatív megoldással élünk: mindaz, ami nem könnyű eset és mindaz, ami nem esik a bevezetett normálforma-kritériumaink alá, az a maradék – az a nehéz eset. Szükséges és elégséges is egyben ezen az úton járnunk, hiszen az ügyek, jogesetek extenzíve kimeríthetetlenül gazdag világát maradéktalanul egyetlen elmélet sem elégítheti ki. Arisztotelész államformatana ezt éppúgy tudta,^[18] mint a hegeli jogfilozófia. Lehet-e elméletileg kifejezni azon összetett jogeseteket, ahol a tényállás bizonytalanságainak kiderítése, szakértői vélemények behozása, eljárási cselekmények sokasága miatt öt vagy nyolc éve húzódik egy ügy, esetleg bírói hibáktól tarkítottan vagy anélkül? Aligha. Ahogyan a Jogfilozófia Alapvonalai Előszava^[19] Goethe Faustjának Mefisztójára céloz: „Fiam, fakó minden teória/s az élet aranylő fája zöld.”^[20] Így is van, ha az élet- vagy létfolyamatot a maga egyszeri és egyedi megismételhetetlenségében nézzük, azt egyetlen elmélet sem foghatja át maradéktalanul. Schmitt decizionizmusa éppen ezt

[15] Hart, 1995, 151-153.

[16] Weber, 1995, 189.

[17] Paksy Máté (a francia cas extrême irodalomra is hivatkozva, ld.: Paksy, 2014, 297.), azokat tekinti nehéz esetnek, amelyek közvetlenül érintik a közösség politikai moralitását. Takács Péter a „Nehéz jogi esetek” előszavában alkalmazott megoldással (Takács, 2, 2000, 12.) azt tekinti ilyennek, „amelyek megítélések a jogban járatos szakemberek véleménye jó okok alapján különbözik, s e különbség a megoldásra is kihat...” /ebből/ ugyanakkor csak az „egyetlen helyes döntés” tételének elvetése következik, s nem az, hogy az ilyen ügyekben „bármilyen döntés” helyes lehet. Áttekintő leírása a nehéz eset teoretizálhatóságának és jogdogmatikai szerepének az újabb irodalomból, ld.: Pődör, 2020.

[18] Arisztotelész, 4*/7, 1289b, 3; 1290a.

[19] Hegel, 1971, 23. /1820/.

[20] „Grau, teuer Freund, ist alle Theorie/Und grün des Lebens goldner Baum.”

hasznalta ki: logicsztikus szinten (egy egzisztenciál-filozófiailag túláltalánosító kivételességgel) mindig elő lehet állítani egy tematikailag reflektálatlan ontikusság és a normalogika feszültségét, hogy aztán a tiszta döntési elem (decízió) egységességet adó bevezetése lehessen a megoldás.

Búcsút intve az egységes magyarázat törekvésének, absztraháló-tipizáló gondolatvezetésünk elrugaszkodhat a „nincs két egyforma eset” eléggé semmitmondó evidenciájától is – ti. minden létező, minden esemény, minden társadalmi cselekvés egyedi, különös és általános vonások komplex egysége – átfoghatja és leírhatja az itt meglévő jogalkalmazási problémák javát. Az élet egzisztenciális átélése és az arról való ítélkezés azonban két külön idejű és szempontú reláció.^[21] Az „ott és akkor” egyedi konkrétumát újra átélni vagy reprodukálni lehetetlen, de *post festa* jogilag differenciáltan értékelni „itt és most” lehetséges. Az alapformákat áttekintve:

Könnyű esetekben egyetlen jogtételnek megfelelés fennállta (vagy hiánya) ügydöntő az eset eldöntése szempontjából. Itt a formális jogszerűség különösebb értelmezések, érvelési láncolatok nélkül dönti el az ügyet.

Normálformánál az emberi ítélőerő – a jogalkalmazás felé kitérve^[22] – nem a gyakorlati észnek a különöst az általánosságnak történő meghatározó alárendelése, hanem olyan reflexiók ítélőerő, amely az egyedi konkrétumot a különösség-tipikusság, a jogrendben releváns normák és magatartásminták szintjére emeli. Eltérően a dogmatikus racionalizmustól, ahol egy előzetesen adott megértési sémától vezetettve megvonják-kikapcsolják a reflexiók ítélőerő szerepét a jogalkalmazási folyamatból, ahol sematizálón járnak el.^[23] Dedukció és indukció, jogértelmezés és jogász érvelés révén – a normálforma szabály alapú döntéseiben az alkalmazott reflexív ítélőerő nélkülözhetetlen kellékei.

A nehéz eseteknél és alfajaiknál: 1. A joghézag, mint olyan (szubjektív és objektív okai); 2. A normakollíziós problematika (bár több norma vagy dogmatikai fogalom is releváns, mégis konkluzív törvényi tényállás-dogmatikai jelentés az életbeli esetre); 3. Alapvető bíráskodás és/vagy ab ovo mérlegelési jogkörben hozott döntés; 4. Diszkrecionális jogkör és méltányosság. Ennek a problémavilágnak eseteken keresztül, a jogtalálás és a bíró alkotta jog bevonásával történhetne meg tárgyalása, de ennek kifejtése már nem lehet e dolgozat feladata.

[21] Az életvilág struktúrájában az átélés és a cselekvés (itt most döntés) különbségét adekvátnan felhasználva Jürgen Habermas a kommunikatív cselekvés reflexív természetéből kiindulva térhetett át az életvilág normatív struktúrájának vizsgálatára – ebben nem elfelejtve ezeknek az egyén számára külső kényszerítő erejéről (Balogh – Karácsony 1995, 9-10.).

[22] „Az ítélőerő az a képesség, amellyel a különöst úgy gondoljuk el, mint ami tartalmazza az általánost” - definiálja Störig Kantot (Störig, 1997, 333.). Az általában vett ítélőerőtől a jogi abban különbözik, hogy amíg itt a magatartásminták érvényessége valóban általános, mindenkire áll, addig a normák tárgyi tartalma a különösség-tipikusság szintjén helyezkedik el.

[23] Nincs funkciója az ítélőerőnek annál a bírónál, kinek értékeléséből hiányzik az adott egyedi eset individualizáló célszerűsége, specializálása. Hiányzik az ítélőerő egy olyan polgári keresetből, ahol egy igény jogalapját a jogszabályi feltételeinek beidézésével akarják alátámasztani, a feltételek konkrét bizonyítékainak igazolása nélkül.

IRODALOM

- Arisztotelész (1984): *Politika*. 2. kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Balogh István – Karácsony András (1995): Társadalomelmélet és jog. In: *Világosság*. 1995/7.
- Fikentscher, Wolfgang (1975-1977): *Methoden des Rechts*. I-V. kötet. Tübingen.
- Hart, Herbert Leopold Adolphus (1995): *A jog fogalma* (ford.: Takács Péter) (eredeti: 1961). Osiris, Budapest.
- Störig, Hans Joachim (1997): *A filozófia világtörténete*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Paksy Máté (2014): *A konstitucionalizmus archeológiája*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Peschka Vilmos (1992): Az esetnorma, avagy a jogszabály és a jogeset kapcsolatának problémája. In: Peschka Vilmos (1992): *Appendix „A jog sajátosságához”*. KJK- MTA AJI, Budapest.
- Pödör Lea (2020): Essay Cases and Hard Cases – A General Overview of an Eternal Question of Legal Theory. In: *Jog-Állam-Politika*. 2020/1.szám.
- Radbruch, Gustav (1981): Jogfilozófia /1950, 5. Aufl./ . In: *Jog és filozófia Antológia* (szerk.: Varga Csaba). Akadémiai kiadó, Budapest.
- Störig, Hans Joachim (1997): *A filozófia világtörténete*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Szabó Miklós (2016-2017): Az esetnorma Peschka Vilmos jogfilozófiájában. In: *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae tom. LIII-LIV*. ELTE, Budapest.
- Szigeti Péter (2003): A decizionizmus két terepe Carl Schmittnél: a szuverenitás makro- és a bírói ítélet mikroszintjén. In: *Világosság*. 2003/7-8. sz.
- Szigeti Péter (2005): Jogrend-felfogások: Hans Kelsen és Roscoe Pound koncepciójának mai értéke. In: *Világosság*. 2005/10. sz.
- Szigeti Péter (2005): Zwei Terrains des Dezisionismus bei Carl Schmitt: auf der makroebene der Souverenität und auf der mikroebene des richterlichen Urteils. In: *Annales. Sectio Iuridica*, Tomus XLVI.
- Takács Péter (2000): *Nehéz jogi esetek – Jogelmélet és jogászai érvelés*. Napvilág Kiadó Kft., Budapest.
- Weber, Max (1995): *Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai 2/2. (Jogszociológia)*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.

A törvénykönyv és a törvénytábla, mint a jog szimbolikus és allegorikus megjelenítésének vizuális formái

I. A JOG ÉS A JOGÉRVÉNYESÍTÉS VIZUÁLIS JELEI

Érzékelhetővé tenni azt, aminek nincs érzékszerveinkkel megtapasztalható – látható, hallható, tapintható, szagolható vagy ízlelhető – léte, az egyik legrégebb és legkülönösebb vállalkozás az emberi kultúra történetében. Több területen is foglalatostkodnak vele, s ezek egyike a jog. Sőt, a jog esetén az ilyen reprezentáció igénye más területeknél hangsúlyosabb. Amíg ugyanis másutt a „nagy egész” valamilyen megjelenítése rendszerint külső igény, addig a jog esetében az mind kívülről, mind belülről megfogalmazódik. Vagyis az nemcsak a nagyközönség számára fontos, hanem a jogrendszert működtető jogászok számára is. Ők ugyanis úgy foglalatostkodnak tárgyuk egyes elemeivel, hogy – miközben a joggal vagy az állammal még egyikőjük sem találkozott – döntéseiket a „beszámítás” révén^[1] vagy más módon egyszersmind egy nagyobb egészre is vonatkoztatják.

A jog egésze, mint a hasonló jelenségek általában, két fő módon ragadható meg: fogalmilag és érzékileg. Az előbbivel elsősorban a jogbölcselet foglalkozik; az utóbbi, mely érzékszerveinkkel is megtapasztalható módon közvetíti a tárgyat, a különböző mesterségek és művészetek területére tartozik. Az ilyen ábrázolások, formák, tárgyak, terek és alakzatok sajátos jelentéssel bíró jelek, melyek – tűnjenek bármily egyszerűnek vagy jelentéktelennek is első megközelítésben – meglehetősen bonyolult és összetett jelenségek. Legtöbbjük hosszú, gyakran évszázados, sőt évezredes múltra tekint vissza. E hosszú múlt során ezek a jelek több civilizációban is megmerítkeztek, aminek hatásai – legalábbis szeretjük így gondolni – a mi európai, „nyugati” kultúránkban összegződtek.

Annak elemzése során, hogy miként történik a jog egészének vagy valamely általános jellemzőjének az érzéki megragadása, a jel és a jelentés viszonyát, valamint összekapcsolásuk módjait és rendszerét kell

[1] A beszámítás (*Zurechnung*) fogalma itt nyilvánvalóan a Hans Kelsen által kifejtett általános-elméleti jelentésében, nem pedig mindennapi vagy szakjogtudományi értelmében veendő. E jelentést lásd például: Kelsen, 1988, 13., 31., 66., valamint számos más műben. Az említett kontextusbeli elemzését, vagyis a beszámítás elméleti jelentőségének megmutatását lásd: Takács, 2011, 25-27., valamint számos más műben.

számba venni. Ezeknek ugyanis még a mi kultúránkban is többféle módja és rendszere alakult ki,^[2] s a jelek minden kultúrában többféle jelentést vehetnek fel, számos konnotációval. Ezek elméletét nem tárgyalhatom itt, csupán fontosságukra hívom fel a figyelmet. Ezek az elméletek azt mutatják meg, hogy miként lesznek bizonyos jelekből szimbólumok, ezek egy részét miként kezeljük allegóriaként, melyekre aztán metaforák és – másfajta elméletek kontextusában magyarázható módon – sajátos narratívák, sőt mítoszok is ráépülhetnek. Ezek a jelek és a jog megjelenítésének más formái egy rugalmas, állandóan alakuló rendszer részeivé válnak, s nemcsak arra képesek, hogy folyamatosan reprezentálják a tartalmukban és összetevőikben is változó jogi jelenségeket, hanem arra is, hogy maguk is alakítsák azokat.

A jog vizuális megjelenítésének konkrét jelei közismertek.^[3] Ilyen minde nélkülött az ókori eredetű és már a rómaiak által szimbolikus értelemben is használt, a XVIII-XX. században pedig poliszémikussá vált vesszőnyaláb, a *fascis*, valamint az ugyancsak az ókori eredetű, de alakjában a paleográfusok szerint csupán a XIV. században véglegesedett, a jogra utaló jelentésében pedig csak a vizuális tömegtermelés idején, azaz korunkban állandósult paragrafusjel. A jog érvényesülésének vagy érvényesítésének egyes jellemzőire továbbá gyakran utalnak bizonyos állatok ábrázolása révén is, melyeknek középkori eredetű (sőt, eredetében olykor keleti kultúrákig visszavezethető) jelentése ma is eleven. A bagoly, az oroszlán és a kígyó ilyen szerepe közismert, de ide sorolható a ma már szimbólumként nem alkalmazott strucc, vagy bizonyos indiai kultúrákban a majom.

Az akaratérvényesítésnek a másik ember törekvéseit korlátozó eszközeivel, mint amilyen a kard és annak különböző változatai (pallos, bárd, nagy ritkán szablya), ugyancsak szoktak a jog létre, pontosabban a mögötte rejlő autoritásra utalni, miként azokkal az eszközökkel is, amelyek védelmet jelenthetnek az ilyen eszközökkel szemben, mint amilyen a pajzs, vagy annak változatai (vért, pelta stb.). Az utóbbiakat ún. *apotropikus* szimbólumokként sokszor oroszlánokkal és – a görög mítoszok ismerői tudják, hogy miért – a gorgóval vagy Meduszával díszítik. E harci eszközöket a jogra utaló szimbólumok világában igen gyakran mérleggel kombinálják. A mérleg-motívum részben az ősi akkád világból, részben az egyiptomi kultúrából került át (talán már a görög, majd) a római szimbolikába, és megőrződött a keresztény középkorban is. A mérleg-jelnek mindig igen sokféle jelentése volt; a *Justitia*-ábrázolásokon rendszerint három dologra vagy azok egyikére utalt.^[4] Arra, hogy az igazságos döntés során összemérik a törvényt és az aktuális cselekedeteket, vagyis a magatartásokra a jogot alkalmazzák; arra, hogy az igazságos rendben kiegyenlítk a felek érdekeit; valamint arra, hogy a helyes döntés helyreállítja a megsértett jogrendet. E dolgokat összemérő jelleg miatt szinte mindig két serpenyős mérleget

[2] Lásd: Voigt, 2008; a jogi vonatkozásairól pedig: Jackson, 2010, 3-36.

[3] Lásd erről: Kocher, 2008.

[4] Vö.: Kissel, 1997, 93-96.

adtak Justitia kezébe. Az a gondolat, hogy a mérlegnek két serpenyőjének kell lennie, többek szerint^[5] s valószínűleg helyesen, az *audite et alteram partem* (hallgattassék meg a másik fél is!) követelményével függ össze.

A felvilágosodás kora óta része a jogi szimbolikának a fáklya, mely – Justitia kezében vagy attól függetlenül – az értelem fényét és a tudást szimbolizálja, utal az igazságra vagy a döntésben szerepet játszó felvilágosult értelemre, esetleg az ahhoz szükséges megvilágosodásra. A kisebb jelentőségű jelképek közül – ma már főleg csak a stilizált képeken és a modern logókon – találkozhatunk babérkoszorúval is. A babér a győzelem és az örökkévalóság, de legalábbis a tartósság szimbóluma, s arra utal, hogy a megkoszorúzott különleges kapcsolatban van az istennel, sőt, már meg is kapta tőlük a titkos tudás valamilyen dóziséját. Ezért a babérkoszorú a költők és bölcsék gyakori dísze, a jogászok ábrázolásakor vagy logóikon pedig akkor találkozunk vele, amikor valaki azt akarja nyomatékosítani, hogy a különleges tudás együtt jár valamilyen autoritással.

Az ítékezés során szerepet kapó tárgyakkal gyakran ugyancsak a jog egészére utalnak. Ilyen például a bírói bot vagy a bírói pálca. Már maga a pálca is a kiválasztottság és beavatottság jele, de különösen igaz ez, ha tudjuk, hogy az a jogar helyettesítője. A francia királyok hatalmi jelvényei között mind a lándzsaszerű liliomos jogar, mind az ítélezési hatalomra utaló „bírói pálca” megtalálható. Ez utóbbit (*la main de justice*) a franciák Nagy Károlyig szeretik visszavezetni. Az igazságszolgáltatás és a bírói pozíció újabbban elterjedt szimbóluma a bírói kalapács. Ez valójában nem is bírói, hanem tárgyalásvezető kalapács (*gavel*), hiszen a bírók mellett használják a testületi ülések elnökei, sőt árverések kikiáltói is. Későközépkori vagy koraiújkor eredetű, de csak a XIX-XX. században indult „világhódító” útjára az Egyesült Államokból, ahol a Szenátusban már a XVIII. század végén használták ülésvezetésre, majd átvették a bírók is. Mára számos országban elfogadták, főleg azért, mert a fegyelmezési eszközökben nem bővelkedő bírók a rendfenntartást illetően éppen alkalmas – nem túl szigorú, nem túl enyhe – eszközt láttak benne. Nálunk is terjed, bár parlamenti bevezetése az 1990-es évek elején – az akkori elnök szenvedélyes kalapács- és csengőhasználatára miatt – sokakból mosolyt váltott ki. Bírósági bevezetésre vonatkozó javaslat a Somogy Megyei Bíróságról indult ki 2004-ben – s mint a perkultúra avatott ismerője, Kengyel Miklós fogalmazott – „vegyes fogadtatásra talált”.^[6]

Végül, mindezek mellett mi mással lehetne plasztikusabban megjeleníteni a jogot, mint a törvények ábrázolásával? De hogyan lehet ábrázolni a törvényt? – kérdezheti bárki, hiszen az is elvont fogalom. Nos, kétféleképpen is: törvénykönyvvel és törvénytáblával. Most ezek szokásos ábrázolásait és az azok kapcsán felvetődő elméleti problémákat mutatom meg.

[5] Lásd például: Resnik – Curtis, 2011, 289-290.

[6] Kengyel, 2011, 250. (96. jegyzet).

II. A TÖRVÉNY „TÁBLÁJA” ÉS „KÖNYVE”

A jog törvények révén való ábrázolásának egyik esete az, amikor törvénykönyvvel utalnak rá. Ez nyilvánvalóan a jogfejlődéssel, azon belül pedig a „kodifikált jog” létével és a modern kodifikáció jelenségével áll kapcsolatban, s ezért van az, hogy főleg az újabb időkben jellemző, bár már az újkor elején megjelent. A XVI. században Cesare Ripa a bíró ábrázolását illetően azt tanácsolta, hogy „egyik oldalára nyitott törvénykönyveket és egy sást, a másikkra órát és próbakövet tegyünk...”. Javaslatát így indokolta: „a nyitott könyvek azt bizonyítják, hogy az igaz és tökéletes bírónak a jog kiváló ismerőjének, körültekintőnek, feddhetetlennek és ébernek kell lennie. Ezért festjük mellé az órát is, mert soha semmilyen okból egy pillanatra sem szabad elfordítani a szemét az egyenlőségről és az igazságról”.^[7] Az ilyen ábrázolásmód lehetővé teszi, hogy az egyetemes szimbólum részeként nemzeti elemeket is megjelenítsenek, amint azt – Ripa koncepciójától függetlenül – a francia Igazságügyi Minisztérium díszes épületeinek, a Hôtel de Bourvallais-nak az ún. madár-szalonjában látható aranyozott stukkódíszítés mutatja.

Mint említettem, a jognak a törvénykönyv, nevezetesen a kódex révén való megjelenítése összefüggött annak a szerepnek a növekedésével is, amit a kodifikáció játszott a modern jogrendszerekben. A kodifikáció jelentőségét ezen a területen a korai szimbolista festészet nálunk nem túl ismert alakjának, Jean-Baptiste Mauzaisse-nek címében is, kompozíciójában is különleges, 1833-as olajfestménye mutatja. Az *A Code Civilt tró Napóleont megkoronázza az idő* című olajfestménye persze nem a jogról szól, hanem a császárról, s annak idején a Napóleon-kultusz része volt: azt sugallta, hogy a császár nem halt meg, hanem időtlenné vált, és az „égiekhez” került közel. Az apoteózis-közeli kompozíciót a művész egy téglalap alakú, 131x160 centiméteres vászon átlóján rendezte el, s e különös megoldást egy másik dimenzióban a tekintetek háromszögével egészítette ki: ti. azzal, hogy az idő allegorikus alakja a főhősre, a főhős a nézőre, a néző pedig a műre tekint. A kódexet jelképező tábla hátoldalán a törvénykönyv ekkor már szokásos címe, a Code Napoleon olvasható. A már-már megdicsőülő, katonaruhát viselő császár a képen ugyanakkor nem „könyvet ír” vagy „könyvbe ír”, hanem egy hagyományos törvénytablát tart a kezében, és úgy van beállítva, mintha valamilyen palatáblára festene.^[8] E pózt Mauzaisse a XVII. századi barokk Mózes-ábrázolásokból vette át, melyeken törvénytablával ábrázolták a prófétát, s amelyekre mindjárt visszatérek.

A jog, pontosabban a közjog könyvszerű, s így törvénykönyv-szerű ábrázolása nálunk szerepet kapott „az alaptörvény asztala” elnevezésű politikai-állami akció valóságos installációin is, melyeket 2011 őszén készített több ezer helyi önkormányzat az illetékes minisztérium államtitkárának „felkérésére”. Ezek a vizuális kultúra szempontjából meglehetősen szegényesre sikeredett bemuta-

[7] Ripa, 1997, 236.

[8] A műről részletesebben lásd: Hubert, 1989.

tókon, vagy inkább demonstrációkon az önkormányzatok olyan tereket hoztak létre ügyfélfogadásra alkalmas helyiségekben, székekkel és asztallal, ahol elvileg megismerhető volt az akkor elfogadott Alaptörvény. E terekben úgy tették közzé a közszemlére az alkotmányt (a szegényebb helyeken egy magyar közlönyös speciális kiadásában, a tehetősebbeken díszkiadásban testet öltve),^[9] mint törvénykönyvet. Bár az erre vonatkozó kötelezettség – feltehetőleg a közvélemény egy jelentős része gúnyolódó kritikájának hatására is – 2012 decemberében csendesen megszűnt, sok helyen jóval később bontották le az installációkat, melynek nyomait máig őrzi néhány korabeli karikatúra és a Budapest Galéria „Asztal” című tematikus kiállításán bemutatott konceptuális alkotás.

Ennek a megosztottságot maga mögött tudó történetnek épp az ellenkezőjét sugallja John Greer kortárs kanadai szobrásznak a torontói Igazságosság kertjében 2017-ben felállított alkotása. Ez három hatalmas könyvből – törvénykönyvből, jogkönyvből – áll, melyek közül kettő rá van állítva egy elfektetettre. A konceptualizmus szellemét idéző mű címe az egyik kötet gerincéről le is olvasható: *The rule of law is a reflection of us all. La primauté du droit est un reflet de nous tous* (A jog fensősége mindannyiunkat kifejezi). A kompozíció – amint azt az alkotó nyilatkozataiban verbálisan is megfogalmazta – azt sugallja, hogy a jogot nem ránk erőltetik, hanem az annak a megjelenítése, amik mi magunk vagyunk, s amilyenén mi magunk tesszük egymást és világunkat. A könyvek borítótáblái fekete gránitból, lapjai fehér márványból készültek. Amikor a fényes csiszolt gránit visszatükrözi a mellette álldogáló szemlélőt, az úgy érezheti: alakja egy nyilvános térben jelenik meg, sejtelmes, de valóságos lehetőségek között.

A jog törvényen keresztül történő ábrázolásának másik jellegzetes formája a törvénytábla. Ez a hagyomány szerint a biblikus időkhöz, s azon belül is Mózeshez kötődik (vö.: Mózes-tábla), s ugyancsak poliszémikus, de legalábbis kétféle vallási értékrendhez kötődően kétjelentésű – vallási értelmezések függvényében nem ritkán ambivalens, mert két értékrendet is tükrözni képes – jel. Mint közsímet, Mózes volt az, akinek Isten a Sínai-hegyen kinyilatkoztatta a törvényt, ti. a Tízparancsolatot, amit aztán ő közvetített az emberek felé. Egy bonyolult és a különböző forrásokban több változatban is leírt történet szerint a hegyről népéhez visszatérve – felháborodva a nép távollétében kialakult bálványimádásán – először összetörte a törvénytáblákat, később azonban Isten előírása szerint pótolta.

A két kőtábla, melyet maga Isten írt tele az „ujjával”, egyfelől az emberi együttélés alapját jelentő jog, s ebben az értelemben a legalapvetőbb erkölcsi követelményeket is megfogalmazó normativitás univerzális szimbóluma. Másfelől azonban e törvénytáblák – a bonyolult történet egy másik mozzanata alapján – Istennek a zsidó néppel kötött szövetségében is szerepet játszottak, s ezért azok sokak számára a zsidó vallás szimbólumai. Ezért nevezik őket Mózes-táblának is. E kettősség aztán alkalmilag egy harmadik aspektusban, a keresztény és

[9] E díszkiadásról lásd: Sólyom, 2016, 493-503.

a zsidó vallások közötti feszültségként is megjelent, amennyiben a keresztények – Jézus Hegyi beszédben tett kijelentése alapján – olykor „új Mózesnek” tekintették Jézus Krisztust. A Hegyi beszédben ez áll: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem a törvényt vagy a próféták tanítását.... azért jöttem, hogy ... betöltssem azokat” (Mt 5, 17-37). Mindez folyamatosan jelen volt, és jelen van ma is a Mózes-törvénytáblákkal ábrázoló műveken, melyek nyíltan vagy rejtve, eltökélten vagy kénytelen-kelletlenül, spontán módon vagy tudatos koncepció alapján leteszik a voksukat a két koncepció egyike mellett.

Azt a jelenetet, amikor Mózes épp átveszi a törvénytáblákat Istentől, sokan megörökítették. Egyik legkorábbi, immár klasszikus ábrázolása a firenzei Szent János keresztelőkápolna, a híres Battistero keleti kapujának egyik kazettáján látható. A kaput – melynek díszítését Lorenzo Ghiberti készítette 1425 és 1452 között – paradicsomi kapunak (*Porta del Paradiso*) is nevezik, mert amikor Michelangelo meglátta, azt mondta róla, hogy akár a Paradicsom kapuja is lehetne. A táblák átadásának modern változatát Marc Chagall festette meg az 1960-as években egy olajképen, melyhez csaknem tíz éven át készített különböző előtanulmányokat (többnyire grafikákat). Chagall ortodox zsidó családban született, s vallása szerint emberi alakokat nem is lett volna szabad ábrázolnia. Ám amíg Ghiberti az esemény keresztény voltát mutatta meg, addig Chagall képén annak zsidó vallási világméretű megértésének jegyei ismerhetők fel.

Némileg hasonló diszkrépancia villan fel két szobor kapcsán is. Széles körben ismert, hogy Michelangelo márványból faragott, minden ízében erőt, életet és szellemet sugárzó, emberi nagyságot és hatalmat kifejező Mózes-szobra, mely a római San Pietro in Vincoli bazilika (Bilincses Szent Péter templom) kulturális világszenzációja, megrendelőjének szándéka szerint a pápai állam hatalmát is megjelenítette.^[10] Ennek ellenére Sigmund Freud egyik (otthontalanná válásának évében, 1939-ben megjelent, de máig érvényes) tanulmányában az univerzalizmus fogalmi rendszerében elemezte, és a zsidó kultúra nagy kérdéseinek megválaszolására használta fel. Ha valaki Michelangelo így értelmezett alkotásának kulturális ellenpontját keresné, jó okkal mutathatna rá a csupán lokális érdeklődésre számot tartó Mózes-szoborra a Siklósi Járásbíróóság épületének sarkán, mely szinte élvezzi a parokializmust és a vidéki Magyarország világába való csendes belesimulást. Ez a ragasztott kőporból készült, kompozíciójában és formavilágában megnyerő, méltatlanul elhanyagolt szobor ugyanakkor egyfajta kulturális mixtúra (a kritikusabb hangnemű szerzők itt talán „kulturális katyvaszt” mondanának): lábán antik saru, fején miszner (a régi idők zsidó viseletét idéző fejkendő), jobb kezében törvénykönyv latin felirattal (LEX), bal kezében pedig a Themisek és Justitiák szokásos, de Mózes esetében teljesen idegen kelte: egy mérleg.^[11]

[10] A szoborról röviden lásd: Tóth, 1988, 380-386.

[11] Megjegyzem még, hogy a magyar bíróságokon fellelhető egy másik Mózes-ábrázolás is. Nevezetesen a Mosonmagyaróvári Járásbíróóság utcafronti teraszán a két díszítő figura egyike egy Mózes-fej, háttérben nem törvénytáblával, hanem – furcsamód – egy modern törvénykönyvvel.

Természetesen léteznek olyan remekművek is, amelyek saját kereteiken belül feloldják a fenti ellentmondásokat, amennyiben úgy mutatnak rá a különbségekre, hogy azokat nem élezik ellentétekké. Ilyen például Raffaellónak vagy valószínűleg tanítványainak két kisebb jelentőségű freskója a róla elnevezett oszlopcsarnokban, a Loggia di Raffaellóban: *Mózes átveszi a törvénytáblákat Isentől és Mózes bemutatja népének a törvénytáblákat* (1517/19).^[12] Ide sorolható továbbá Rembrandtnak – aki a próféta életének több momentumát is megfestette – egy 1659-ben készült festménye (Gemaldegalerie, Berlin), ami azt a pillanatot mutatja meg, amikor Mózes a nép értetlensége feletti haragjában összetörte a törvénytáblákat. A képről az is le tudja olvasni annak univerzális üzenetét, aki nem tudja elolvasni a táblákra írt héber betűket. Ezek mellett se szeri, se száma azon tisztos mesterműveknek, amelyek – ugyancsak láttatva, de nem ellentétekké élezve a zsidó–keresztény különbségeket – törvénytáblákkal ábrázolták a prófétát. Az Angliában letelepedett németalföldi Aaron de Chaves például 1656-ban egy londoni zsinagóga számára készített képén a zsidó kultúra hagyományaihoz igazodva tette ezt; a holland Ferdinand Bol^[13] és Hendrick de Somer – valamint a brabant-francia Philippe de Champaigne, a francia Valentin de Boulogne, Laurent de La Hyre, Jacques de Létin és Claude Vignon, a Nápolyban működött spanyol José (Jusepe) de Ribera – pedig katolikus szellemben, barokk stílusban.

A törvénytáblás Mózes-ábrázolásoknak továbbá vannak olyan kevésbé ismert, de eléggé fel nem dicsérhető vizuális megnyilvánulásai is, amelyek a két vallás és hívei békés egymás mellett élésének, sőt együttélésének lehetőségét, szükségességét és szépségét sugallják. Ezek közül kettőre utalok itt: egy oltárképre és egy karikatúrára. Bár ezek kétségkívül nagyon különböző műfajok, a két kép között mégis van valami rejtélyes közösség: az emberi hangnem, amellyel megközelítik a kérdést. A békés együttélés egyik legmeghatóbb alkotása a késmárki ún. artikuláris evangélikus fatemplom képből és hársfaszobrokból álló oltárkompozíciója. A Ján Lerch faragó által 1717 és 1727 készített kompozíció középpontjában a keresztre feszítés áll. A feszület mellett nemcsak Mária, János és Mária Magdolna szobra látható, de Áron és Mózesé is. A mű nem világszenzáció ugyan, de szépen „lejön róla” az a sok vitát nem tűrő vélemény, hogy a zsidóság és a kereszténység nem lehet meg egymás nélkül, ezért békében együtt kell létezniük. Az egész műről ugyanúgy árad valami természetesség, ahogyan az itt szóba jövő tréfás rajzról is. Ez Adorjáni László református lelkész teológiai tárgyú karikatúrája, amelyen a hóna alatt kőtáblákkal ábrázolt morcos Mózes és a fején töviskoronával megrajzolt, mégis játékos Jézus vidáman libikó-

[12] Az oszlopcsarnokot azok teljes díszítésével átmásolták a szentpétervári Téli Palota egyik csarnokába is, tehát a képek másolata Szentpéterváron is megtekinthető.

[13] Az utalás Bol: *Mózes leszáll a Sínai hegyről a Tízparancsolattal* (1662) című képére vonatkozik, ami az amszterdami Királyi palotában (Stichting Koninklijk Paleis) látható. Bol más Mózes-képeinek egyike (*A járaó lánya megtalálja Mózeset a kosárban*, 1655 körül) egyébként a hágai Békepalotában az Állandó Választott Bíróság termét („Boorzaal”) díszíti. Lásd erről: Ganczer – Kecskés megjelenés előtt álló írását.

káznak egy kereszten.^[14] A képaláírás a fenti igazságot erősíti meg: „A törvény Mózes által adatott, a kegyelem és igazság Jézus Krisztus által jelent meg” (Jn. 1,17).

III. A JOG EGYIK KÜLÖNLEGES MEGJELENÍTÉSI ESETE: A „TÖRVÉNY SZEME”

A jog kapcsán sokan kedvelik a metaforákat. Montesquieu például a „törvény szájáról”, Petőfi pedig a „jog asztalától” beszélt, ahol „mind egyaránt [vagyis mindenki egyenlően] foglal helyet”, s mellesleg a „bőség kosarából” „egyaránt [azaz egyenlően] vehet”. A pandektisták szerint a jognak „forrásai” vannak, s ez vagy az a módszer „megköti” a jogalkalmazó kezét.^[15] Nos, ilyen metafora az is, amely azt sugallja, hogy a jognak, a törvénynek vagy az igazságosságnak szeme van.

Ennek lényegét Michael Stolleis jogtörténész a kérdésről írt tanulmányában Friedrich Schiller *Ének a haragról* című költeményéből vett részlettel érzékeltette.^[16] E nagyszabású költeményben Schiller így fogalmazott:

amikor a harang „estre kongat”
 „csendes lesz tér s utca...
 a város nagykapuja kongva zárul”,
 akkor „sűrű leplet
 ölt a föld fel,
 ám a polgár elpihenhet
 biztosan,
 míg a bűnös félve retteg,
 mert a törvény szeme nyitva van”^[17]

Vagyis a „törvény szeme” metafora a XVIII. század végén általában véve a biztonságot és annak megteremtőit, illetőleg a polgári élet garanciáját jelentette. Nem sokkal később e jelentés, immár konkrétan, kiterjedt a rendészetre és a rendőrségre is, hiszen a modern államban ez a szerv lett a biztonság garanciája (s maradt is az egészen addig, amíg a modern zsarnokságok nem tették szinte teljesen titkossá működésüket). Ha a metaforának a Stolleis által megfogalmazott jelentése még ma is eleven lenne, az magába foglalná a *foucault*-i értelemben vett surveillance alatt összefoglalt „megfigyelést, felügyeletet és ellenőrzést” is, tehát a biztonsági kamerák világát, amelyek folyamatosan pásztázzák tereinket és rögzítik mozdulatainkat. Ez azonban a metafora alapjául szolgáló szimbólumnak egy újabb változata lenne, miként már Schiller verse is egy „új változat” volt. Vagyis a metafora jelentése mögött egy hosszú, több száz éves ikonográfiai fejlődés áll. Nem felesleges ezt röviden áttekinteni, mert számos ponton befolyásolta a joggal összefüggő vizualitást.

[14] A karikatúrát magát és annak kontextusát lásd: Visky, 2016, 56-57.

[15] A jog és a metaforák kapcsolatáról lásd: Ball, 1985; Larsson, 2013, 615-634.

[16] Stolleis, 2014, 7.

[17] Schiller, 1799.

A szem – ami fontos szerepet játszik az ember antropológiai önértelmezésében, s ezért sok szimbólum, allegória és metafora kötődik hozzá (például „a lélek tükrének” tekintjük, stb.) – minden nagy kultúrában kiemelt jelentőséggel bír. E téren sajátos elképzelésekkel rendelkezik az egyiptomi, a perzsa, a kínai és a hindu világ is, s az „igazságosság szemét” (*δικης ὀφθαλμός*, *iustitiae oculus*), ha nem is jogi értelemben, már a görögök és a rómaiak is ismerték.^[18] Ezek azonban közvetlenül nem befolyásolták a „törvény szeme”-problematikát. Erre leginkább a kereszténység hatott, fejlődésének egy meghatározott korszakában. A szemnek a keresztény felfogásban reflexív és erkölcsi vonatkozása van: a szem – fogalmaz a Szentírás – a „test lámpása”: vagyis „ha a te szemed tiszta, a te egész tested világos lesz”, „ha pedig a te szemed gonosz, a te egész tested sötét lesz” (Mt, 6:22-23). A törvény szeme metafora tehát elsősorban az „Isten szeme” képpel áll kapcsolatban.

Isten szeme pedig mindent lát, kb. úgy, mint a XX. század végi Big Brother, és mindenről gondoskodik. „Minden helyeken vannak az Úrnak szemei – fogalmaz a Példabeszédek könyve (15:3) –, nézvéen a jókat és gonoszokat.” Ezt a mindent tudó, felügyelő szemet ábrázolták az európai középkor folyamán egy oldalára fektetett háromszögben, amiből sugarak áradnak szét. E jel a szentháromságra utalt. Neveztek és nevezik a „gondviselés szemének” is, amely nemcsak figyel, de gondoskodik is arról, akit ellenőriz. Vagyis ebben a képből Isten nem ítélőbíróként, hanem gondviselőként jelent meg.

Isten szemének egyik első ábrázolása az aacheni katedrális kapujánál látható, ami Európa egyik legrégebbi katedrálisa, melyet még nagy Károly alapított, bár maga a jel valószínűleg jóval később került fel a falára. Jelenléte a XIV-XVI. századtól kezdődően mutatható ki egyértelműen. E mindent látó és mindenről gondoskodó jelet vesszük észre Jacopo Pontormo *Emmauszi vacsora* (1525, Uffizi, Firenze) című festményén is, amely Jézust ábrázolja feltámadása után két tanítványával, akik kezdetben nem ismerték fel őt, a kenyértöréskor azonban rájöttek erre. (Többet ezt a találkozást tekintik az első eucharisztikus szertartásnak/úrvacsorának). Kedvelték ezt a képet a XVIII. századi barokk templomépítészetben is; amint azt például a drezdai Frauenkirchében vagy a székesfehérvári ciszteri Nagyboldogasszony-templomban látjuk; ez utóbbiban a rokokó szószék fölött, különös módon egy mózesi törvénytáblával kiegészítve. Isten szeme számos más helyen is felbukkan; így a kárpátaljai Lvov (Lviv) ún. latin székesegyházának apsziskápolnijában, valamint a litvániai Vilnius és a hollandiai Leiden modern, XIX. századi templomainak timpanonján.

Ez a keresztény hagyományt kifejező szimbólum ment át a heraldikába. Különböző megnyilvánulásai közül egy 1657-es címerábrázolásra utalok, amelyen a *Consilio et industria Leopold* felirat két szélén Magyarország és Csehország címere látható, felette egy (nem magyar) királykorona, afölött pedig egy mindenre vigyázó szem. Nyilvánvaló, hogy az ábrázolás valamilyen legitimációs

[18] A görögöknél Menandrosz egyik mondása utal rá, a rómaiaknál pedig a történetíró Ammianus Marcellinus említi két helyen.

célt szolgált, és I. Lipót hatalmának kiépítésével állt kapcsolatban, aki 1654-től volt német-római császár, 1655-től magyar, 1656-tól cseh, 1657-től pedig horvát és szlavóniai király. A háromszögbe helyezett isteni szem a heraldikában még ma is jelen van: legalább harminc kisebb, főleg közép-, kelet- és észak-európai település címerében található meg, nálunk például ilyen Nagytevel-Deutschevel címere.

Hasonló, de mégsem ugyanilyen jelentést hordozva találkozunk a szem-jellel a szabadkőműves ikonográfiában, ahol ugyancsak arra utal, hogy Isten (itteni elnevezése szerint az Univerzum Nagy Építője) a mozgalom tagjának minden gondolatát és cselekedetét nyomon követi. A szem néha ezeken az ábrázolásokon is egy háromszögben jelenik meg, bár gyakoribb nélküle, s a glória olykor csak a félkörívben szerepel a szem alatt. Az Angliában és Franciaországban virágzásnak indult modern szabadkőművesség legismertebb szimbóluma amerikai: nevezetesen az Egyesült Államok nagypecséte 1782-ből. Ennek hátoldalán egy 13 lépcsős piramist látunk, alapsorában a Függelenségi Nyilatkozat elfogadásának évével, csúcsán megemelt, háromszög alakú zárókövel, amelyből egy szem néz ránk. Azért ez a legismertebb ilyen ikon, mert az 1930-as évek óta ez látható az egydolláros bankón (a jelenlegi változata 1957-től van használatban) – márpedig az ilyen bankjegyek sokak kezében megfordulnak. A szem-motívumot illetően az amerikaiak azt szeretik hangsúlyozni, hogy az „egyházi eredetű”, ami bizonyára így is van, de nem mond ellent a fentieknek, hiszen George Washington és más amerikai alapító atyák egyszerre voltak keresztény hívő emberek és szabadkőművesek. Hazai viszonyaink között a szabadkőműves-ábrázolás szép példája Budapesten található. Ez az 1868 után legálisan működő páholyok egyesüléséből 1896-ban létrejött – Pulszky Ferencet, Ady Endrét és másokat is sorai között tudó – Szimbolikus Nagypáholy budapesti palotájának oromdíszítése, mely ma is látható, bár a hely (Podmaniczky utca 45.) adottságai okán nem feltűnő.

A háromszög nélkül, de sugarakkal ábrázolt figyelő és gondoskodó szem szimbolikus alkalmazásának harmadik hagyományát azok a világi témájú emblémák, grafikák és könyvborítók jelentik, amelyekkel a XVII–XVIII. században az igazságosságot, s ennek révén a jogot jelenítették meg. Ilyen volt a német jogtudós, Georg Adam *Struve Syntagma juris prudentiae* (1666) című, sok kiadást megért könyvének címlapja,^[19] valamint Johann Daniel Preysler *A jog allegóriája* (1737) című rézkarca.^[20] Ez utóbbin egy kisváros, valószínűleg Regensburg idealizált látképe felett bekötött szemű Justitiát látunk, őfölte azonban a magasban, napszerű sugarakkal körbevéve, egy önmagában álló szem őrkdik. A bekötött szemű Justitia és az őrkdő-figyelő szem kombinációja később is fel-felbukkan német területen. Alig száz évvel ezután a Hannoveri Királyság jogász lapjának, a Juristische Zeitungnak a címlapján, a lap emblémájaként a sugarakkal körül-

[19] Ld.: Struve, 1666, 1692-1701, 1718 (és más kiadásokban is). Struve munkásságáról a hazai szakirodalomban lásd: P. Szabó, 2017, 191-194.

[20] Az egyik regensburgi múzeumban megőrzött példánya alapján közli Stolleis (ld.: Stolleis, 2014). Lásd még: Proserpi, 2018, 200.

vett szem egy teljes jogi szimbólumrendszer – törvénykönyv, mérleg, babérág, *main de justice* – részeként tűnik fel. Ez a szem már egész biztosan a törvény szeme.

Ehhez az átalakuláshoz nagyban hozzájárulhatott a francia forradalom képi jelrendszere is. Ebben a szem-motívum részben a szabadkőműves örökséget követte (a mindenről gondoskodó „legfőbb lény” szemét ábrázolva), részben azonban ugyancsak megindult a jog, a törvény és az igazságosság eszméinek megjelenítése felé. A legismertebb ábrázolása az Emberi és polgári jogok deklarációjának 1789 körül készült dekoratív hirdetményén,^[21] valamint néhány új pénzermén és asszignátán látható, mint a gondviselés jele. A Közjóléti Bizottmány 1793-as és a Konvent 1795-ös vignettáján már jogi környezetben szerepelt, ami az évek folyamán egyre határozottabbá vált. Egy 1795-ben kiadott rendelet szerint a rendőrbírók és a fellebbviteli bírók – a valamennyi bíró által viselt, nyakba akasztható trikolór-szalagon – egy figyelő és gondoskodó szemmel díszített medalliont hordtak. A szimbólum a forradalom alatt megjelent bizonyos katonai jelzéseken^[22] is. Ami a művészi ábrázolásokat illeti, a szem központi helyet foglalt el Nicolas Henri Jeaurat de Bertry *A forradalom allegóriája Rousseau tiszteletére* című (1794, *Allégorie révolutionnaire en l'honneur de Rousseau*, Carnavalet Múzeum, Párizs) festményén is, amellyel a művész a 16 évvel azelőtt meghalt filozófus előtt tisztelgett. A képen a francia forradalom gazdag szimbólumrendszerének több eleme megtalálható; ikonográfiai részleteinek elemzése külön tanulmányt igényelne.

A szemnek a joggal való kapcsolatba kerülése új kérdéseket is felvetett, különösen azután, hogy a XVI. századtól Justitia szemére – miként azt a „Justitia kendője” című tanulmányban kifejtettem^[23] – igen gyakran kendő került. Ha Justitia szemét bekötik, amivel egyebek mellett a kérdések részrehajlásmentes megítélése és a viták pártatlan eldöntése utalnak, akkor mire utal a mégiscsak jelenlévő nyitott szem?

Vajon nem lenne-e elég, ha a bekötött szem alól Justitia valahogyan mégiscsak kinézhetne, és megvizsgálhatná az objektív tényeket? Azért nem, mert az egyik szemről feltolt kendő vagy a kendő alóli kikukucsálás vizuálisan igen hamar a részrehajlás és az igazságszolgáltatás megvesztegethetősége gondolatához társult. Ezt a XVII–XVIII. századi filozófus-közgazdász, Bernard Mandeville már 1705-ben is egyértelművé tette. Szaritikus költeménye szerint:

[21] A manapság sok hazai jogi egyetem folyosóján – a győri jogi karon rendszerint az Alkotmányjogi Tanszék hirdetőtábláján – plakátként látható kép eredetileg olajfestmény volt (56x71 cm), bár plakátszerűen sokszorosított változatai már a francia forradalom idejéből ismertek. Az eredeti kép a filozófusként, íróként, illusztrátorként és festőként ismert Jean-Jacques-François Le Barbier alkotása. Maga a festmény a forradalom-történeti anyagairól ismert párizsi Carnavalet Múzeumban látható (pontosabban volna látható, ha az nem állna immár évek óta felújítás alatt); 1896-ban Georges Clemenceau adományozta a múzeumnak.

[22] E katonai jelzések gyűjteménye: Boppe – Bonnet, 1911. Példaként lásd: Stolleis, 2014, 7.

[23] Takács Péter: Justitia kendője (előkészületben).

„Justice her self, famed for fair dealing,
By blindness had not lost her feeling;
Her left hand, which the Scale should hold
Had often drop t'em, bribed with gold.”

Tótfalusi István szép-ügyes fordításában: „A pártatlan kezű Igazság[osság] érzékét nem rontá a vakság; balja a mérleget gyakorta csengő aranyért félredobta.”^[24] Ez a szemlélet evidensnek veszi, hogy aki néz(het), az elfogult is lehet, s ha Justitia akárcsak az egyik szeméről is feltolja a kendőt, az szükségképpen a korrumpálhatóság jele. Justitia így nem istennő, hanem ember; talán bíró, aki rossz is lehet. Ezek után sokak számára nem az a kérdés, hogy be kell-e kötni Justitia szemét, hanem az, hogy mi történik akkor, ha lekerül róla a kendő. Szemléletesen fejezi ki az ezzel kapcsolatos elképzeléseket William Hogarth Pál *Félix előtt – karikírozva* című grafikája, mely 1748 és 1751 között készült. Az aláírás szerint „igazi holland stílusban” készült, vagyis Rembrandt realiztikus ábrázolását kifigurázó kép^[25] azt a Jézus perére emlékeztető eljárást mutatja be, amit a felszabadított rabszolgából helytartóvá lett – ezért Tacitus szerint a „királyi jogart rabszolgai hajlammal lengető” –, lefizethető Felix folytatott le bíróként Pál apostol ellen. A képen látható tárgyalás atmoszférája a bolondok háza és a borgözös kocma keverékét idézi, szörnyalakkal, részeg angyallal, gonosz tekintetű bíróval és idiotának tűnő esküdtekkal. S hogy mi történhetett e tárgyaláson, azt összegzően az oszlop mellett álló riadt Justitia jelzi, akinek szeméről félrecsúszott a kendő. Hasonló módon fejezte ki a részrehajlást a Gravelot et Cochin név alatt megjelent *Ikonológia* című emblémáskönyv egyik rajza^[26] a francia forradalom idején.

Ez a „kendős Justitiák” megközelítésének elméleti korlátozottságát, vagyis azt, hogy a tényekre történő odafigyelés, így alapos megszemlélésük nélkül nem lehet igazságot szolgáltatni, azok az ábrázolások mutatják, legyenek bármilyen ritkák is, amelyek Justitia fölé egy nyitott szemet helyeznek. Mint említettem, ezek prototípusát Johann Daniel Preysler alkotta meg a XVIII. században. Ugyanilyen reprezentáció az az 1906-os épületdísz is, ami Berlin-Moabit egy régi, neobarokk bíróságának oszlopán látható: Justitia szeme be van kötve, de fölötte ott öröködik „a jog szeme”, ami mindent lát.^[27]

A „törvény szemét” a XX. század folyamán egyre ritkábban ábrázolták, s lassanként maga a metafora is eltűnt a nyelvünkéből. Ennek az volt az oka, hogy a *surveillance*-nak a totalitárius és autoriter rendszerek titkosrendőrségei által

[24] Mandeville, 1996, 14-15.

[25] A modern karikatúra előfutárának tekinthető William Hogarth egyébként komolyan, vagyis a nem kiarikírozott módon is megrajzolta a témát néhány év múlva, sőt a kifigurázott változattal (eredeti címe szerint: *Paul before Felix burlasqued*) valójában ehhez (*Paul before Felix*) gyűjtött előfizetőket.

[26] Gravelot – Cochin, 1791, Iv. 8. kép (a szerzők valódi és teljes neve: Hubert Francois Bourguignon d’Anvill és ifjabb Charles Nicolas Cochin.).

[27] A képet közli – és a kérdés elméleti problémáit elemzi: García, 2017.

kifejlesztett módozatai nemcsak hogy nem sugalltak semmit, ami a jog eszméjéhez tartozott, hanem egyenesen azok ellenében hatottak. A törvény szeme-megfigyelő funkciót az előbbi egy-két évtizedben ráadásul átvette a privát szféra, amennyiben ma már nemcsak az állam figyeli meg a polgárait (amire Foucault „felügyelő állama” utal), hanem a polgárok is figyelgetik egymást, például a Facebookon, s az államok legfeljebb csak kicsemegezik a polgárok egymásról gyűjtött adataiból azokat, amiről úgy vélik, hogy számukra is hasznos lehet. Ez a problémakör jelenik meg Giorgio Agamben egyes műveiben. Ez azonban már nem a jog vizuális reprezentációjának lapjaira tartozik.

Ez a tanulmány az Igazságügyi Minisztérium által a hazai jogászképzés fejlesztésére nyújtott támogatásból a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán megvalósított, A jog és az igazságszolgáltatás megformált terei – a jogi kultúra látható kontextusa című kutatási projekt keretében készült; szövegének módosított, s egyes részleteiben az ittenitől eltérő változata várhatóan megjelenik a kutatási projekt eredményeit bemutató, A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai című kötetben.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ball, Milner S. (1985): *Lying down Together. Law, Metaphor, and Theology*. University of Wisconsin Press, Madison.
- Boppe, Auguste – Bonnet, Raoul (1911): *Les vignettes emblématiques sous la Révolution. 150 Reproductions d'en-têtes de lettres*. Berger-Levrault, Paris.
- Friedrich Schiller (1799): *Ének a haragról* (ford.: Rónay György).
- Ganczer Mónika – Kecskés Gábor (megjelenés előtt): A béke szimbólumai az Egyesült Nemzetek Szervezetében. In: *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai*.
- García, José María González (2017): *The eyes of justice. Blindfolds and farsightedness, vision and blindness in the aesthetics of the law*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.
- Gravelot, M.M. – Cochin, C.N. (1971): *Iconologie*. Lattre, Párizs.
- Hubert, Nicole – Pougetoux, Alain (1989): *Châteaux de Malmaison et Bois-Préau. Catalogue sommaire illustré des peintures et dessins*. Réunion des Musées Nationaux, Paris.
- Jackson, Bernard S. (2010): Legal Semiotics and Semiotic Aspect of Jurisprudence. In: Wagner, Anne et al. (eds.): *Prospects of Legal Semiotics*. Springer, New York.
- Kengyel Miklós (2011): *Perkultúra. A bíróságok világa – A világ bíróságai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Kissel, Otto Rudolf (1997): *Die Justitia. Reflexionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst*. C.H. Beck, München.
- Kocher, Gernot (2008): *Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia* (ford.: Herger Csabáné). PTE ÁJK, Pécs (eredetileg 1992).
- Larsson, Stefan (2013): Copy Me Happy. The Metaphoric Expansion of Copyright in a Digital Society. In: *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique*. 26. évf.
- Mandeville, Bernard (1996): *A méhek meséje, avagy magánvétek közhasznon*. 139-154 sorok (ford.: Tótfalusi István). Kossuth, Budapest.

- P. Szabó Béla (2017): *Pozsonyi származású jogászprofesszor a felső-ausztriai rendek szolgálatában: Johann Ferdinand Behamb. Risus cum lacrimis. Könyv Babják Ildikó emlékére.* DE ÁJK Marton Géza Doktori Iskola, Debrecen.
- Prosperi, Adriano (2018): *Justice Blindfolded. The Historical Course of an Image.* Brill, Leiden.
- Resnik, Judith – Curtis, Dennis (2011): *Representing Justice. Invention, Controversy, and Rights in City-States and Democratic Courtrooms.* Yale University Press, New Haven.
- Ripa, Cesare (1997): *Iconologia* (ford.: Sajó Tamás). Balassi Kiadó–Magyar Képzőművészeti Főiskola, Budapest.
- Sólyom László (2016): Az Alaptörvény díszkiadása. In: *Magyar Jog.* 2016/9. sz.
- Stolleis, Michael (2014): *Das Auge des Gesetzes. Geschichte einer Metaphor.* C. H. Beck, München.
- Struve, Georg Adam (1718): *Syntagma juris prudentiae.* Johann Hofmanns Erben, Leipzig–Frankfurt.
- Tóth K. János (1988): *Római virágszedés.* Művészettörténeti Társaság, Bécs.
- Visky Béla (2016): Törvény vagy kegyelem? Kegyelem és törvény? In: *Studia Univeristatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica.* 61. évf., 2016/2. sz.

A Probléma Villamosa

Magyarországon az életek közötti döntés alkotmányos dilemmája a Magyar Alkotmánybíróságnak a halálbüntetés eltörléséről szóló mélyreható döntése óta a jogi gondolkodás középpontjában áll; ezt követően az intézmény az önvédelem Büntető Törvénykönyvben való újraszabályozásával került reflektorfénybe. A XXI. század műszaki eredményei azonban teljesen más szemszögből világítják meg ezt a klasszikus kérdést, a robotika és az önjáró járművek fejlesztése új kihívást jelent a jogalkotó számára. Mit tehet, és mit nem tehet egy autó a vezető védelme érdekében? Hogyan lehet egyensúlyba hozni a köz- és a magánérdeket ilyen esetekben?

„Azt mondták nekem, hogy szálljak fel a Vágy nevű villamosra, majd szálljak át a Temetők nevűre, utazzak hat megállót, majd szálljak le az Elíziumi Mezőknél!”

Tennessee Williams híres drámáját (*A Vágy Villamosa*) Elia Kazan filmesítette meg Vivien Leigh és Marlon Brando lebilincselő szereplésével. A filmben Blanche (Vivien Leigh) ezeket a szavakat mondja, amikor az első jelenet elején megérkezik a Kowalski-lakásba. Nemrég érkezett New Orleans-be, és így írja le, hogyan jutott el a nővére lakásába. A helynevek, amelyeket Williams a drámában használ, nyilvánvalóan metaforikus jelentéssel bírnak. A Kowalski család utcája, az Elíziumi Mezők, a görög mitológiában a holtak földjének elnevezése.

„És a temetések nagyon hasonlítanak a halálhoz.” – mondja Blanche a drámában, utalva a halál nyilvánvaló súlyosságára. De mi van azokkal a helyzetekkel, amikor a halál elkerülhetetlen és mások túléléséhez szükséges?

Az elmúlt ötven évben többen is megoldást kerestek egy másik „villamosra”, a villamosproblémának nevezett morális kérdésre.

I. A VILLAMOSPROBLÉMA

A villamosprobléma egy erkölcsi paradoxon, amelyet Philippa Foot vetett fel először 1967-ben, az *„Abortusz és a kettős hatás doktrínája”* című tanulmányában. A cikk további kutatási hullámot indított az általa felvetett filozófiai kérdések miatt, és a vita mindmáig tart. Nézzünk egy rövid áttekintést a hipotetikus esetekről!

1. eset: Egy A nevű nő egy villamoson utazott, amelynek a sofőrje elájult. A asszony hagyhatta volna, hogy a villamos a fő útvonalon folytassa az útját, megölve ezzel öt embert, akik a sínen álltak, vagy mellékvágányra terelhetette a villamost, megölve egy embert, aki azon a sínen állt.

2. eset: Egy elszabadult villamos öt munkás felé halad a sínen, akik mind meghalnak, ha a villamos azon a pályán halad tovább. B úr egy hatalmas kapcsoló mellett áll, amellyel másik sínre terelheti a villamost. Az egyetlen módja, hogy megmentse az öt ember életét, az, ha a másik sínre tereli a villamost, amelyen egyetlen munkás áll. Ha B úr a másik sínre tereli a villamost, akkor az az egy munkás meghal, de a másik öt munkás megmenekül.

3. eset: Egy C nevű ember a villamossínek feletti gyalogos felüljárón állt, amikor egy irányíthatatlan villamos éppen a felüljáró alatti síneken álló öt ember felé száguldott. Nem volt más sín, amelyre a villamost át lehetett volna terelni. C úr gyorsan felmérte, hogy az egyetlen esély, hogy megállítsa a villamost, az az, ha egy nehéz súlyt dob a sínre. Sajnos a felüljárón nem volt semmiféle nagyobb tárgy, viszont volt ott egy pocakos ember, aki C úr mellett állt. Láta, hogy vagy lelöki a felüljáróról a férfit a villamos útjába, ezzel megölve őt, de megmentve öt embert, vagy hagyja, hogy a másik öt ember meghaljon. Úgy döntött, hogy lelöki a férfit.

4. eset: D doktort, egy traumasebészt a sürgősségre hívták egy nagy oktatókorházban. Egy borzalmas tömegbaleset történt a közeli autópályán, és hat sérültet szállítottak D doktor kórházába. Felmérve a hat ember állapotát, D doktor gyorsan megállapította, hogy két betegnek veseátültetésre, a harmadiknak szívátültetésre, a negyediknek májátültetésre, az ötödiknek pedig tüdőátültetésre van szüksége. Dr. D aggódott, hogy honnan tud megfelelő donorokat szerezni a betegeknek, amikor felfedezte, hogy a hatodik páciensnek, egy harmincöt éves férfinak, akit megfigyelésre küldtek be a kórházba, látszólag egyáltalán nem volt sérülése. D ezután a műtőbe küldte a fiatal embert, eltávolította a szerveit, és átültette őket a másik öt betegbe, ezzel megmentve az életüket.^[1]

Mindenki eldöntheti ezt a kérdést a saját érzései szerint, de pontosan mi alapján?

Hivatkozhatunk a „józan észre” ennek a problémának a megoldásánál?

Ha közelebbről megnézzük, érvelhetünk azzal, hogy a józan ész egyszerű badarság. A föld körbehajózása előtt a józan ész szerint a világ lapos volt. Kopernikusz gondos megfigyelései és összetett matematikája előtt a józan ész szerint a Nap forgott a Föld körül.^[2] A józan ész tehát nem más, mint egy ideiglenes paradigma, amelyet később egy másik eltörölhet.

A problémát az utilitarizmusra alapítják – röviden, a lehető legnagyobb számú ember megmentésére. Viszont vannak más erkölcsi keretek is, amit figyelembe kell venni. Ennek a lényege, hogy a cselekvés és a következmény etikai fogalma versenyez. Az adott személy úgy dönt, hogy beavatkozik és megöl egy

[1] Cathcart, 2013, 28-29.

[2] Cathcart, 2013, 27.

embert, vagy hátradől és végignézi, hogy öt ember meghal, viselve saját döntésének erkölcsi súlyát.^[3]

Ha az első nekifutásra nem sikerült megoldanunk az esetet, akkor el kell gondolkodnunk: milyen erkölcsi alapon igazolhatjuk az egyes döntéseket?

II. DÖNTÉSÜNK IGAZOLÁSA

1. Utilitarizmus versus deontológia

Jeremy Bentham szerint az, hogy egy cselekedet helyes-e vagy helytelen, teljes mértékben a következményeitől függ, és cselekedeteinket azon elvnek kell vezérelnie, hogy a legtöbb ember számára a legnagyobb boldogságot teremtsük meg. Jó tehát az, ami a leghasznosabb a boldogság maximalizálásában.^[4] Ebből a szempontból D doktor öt életet megmentett egyetlen személyelete árán.

Másrészről, Kant szerint mindig helytelen az embereket csupán eszközként kezelni. Ez alapján D doktor a hatodik férfit kizárólag a többiek megmentésének eszközeként használta, pedig ez a férfi szintén egy emberi lény volt. Volt neve, élete, valószínűleg családja és hobbija. Joga volt ahhoz, hogy ne áldozzák fel szándékosan.^[5]

Figyelmünket az erkölcsről a jog területére fordítva láthatjuk, hogy a legtöbb demokratikus országban létezik egy egyetemes törvény, amelyet éppen a következetes utilitarizmus megakadályozására hoztak létre: az alkotmány. Az állam alapítói vagy a törvényhozók alkotmányt hoznak létre, hogy elejét vegyék a többség zsarnokságának. Mi, emberek, egyetemes jogokkal kell, hogy rendelkezünk, amelyeket mások nem írhatnak felül a hasznosság érdekében.^[6]

[3] Fee.org: The Trolley Problem and Self-Driving Cars, 2019.

[4] Cathcart, 2013, 23-24.

[5] Cathcart, 2013, 30-31.

[6] Cathcart, 2013, 33.

2. A kettős hatás elve

A fent említett példák megközelíthetők a kettős hatás nézőpontjából is, amely szerint megengedhető közvetett módon ártani valakinek (mint egyfajta mellék- vagy kettős hatás), ha a cselekedet egy nagyobb jó érdekében történik. Ennek az elvnek a története a tizenharmadik században kezdődött, amikor Aquinói Szent Tamás a *Summa Theologiae*-ben rámutatott arra, hogy egy cselekedetnek gyakran két következménye van: egy jó és egy rossz, és bizonyos feltételek mellett megengedhető egy olyan jó cselekedet végrehajtása, amelynek rossz következményei vannak, még ha az olyan is, amelyet általában kötelesek vagyunk elkerülni. Így tehát, míg egy másik ember életének kioltása általánosan tilos, addig az önvédelemből elkövetett emberölés megengedhető lehet.^[7] Különleges körülmények között tehát megengedett lehet a jó mellett rossz következményt okozni, melynek négy feltétele van:

1. Magának a cselekedetnek erkölcsileg jónak vagy legalábbis közömbösnek kell lennie.
2. A cselekedet végrehajtója nem kívánja kifejezetten a rossz következményt, de megengedheti. Ha elérhető a jó következmény a rossz nélkül, akkor arra kell törekednie.
3. A jó hatásnak legalább annyira közvetlenül a cselekedetből kell erednie, mint a rossz következménynek. Más szavakkal, a jó következményt közvetlenül a cselekedetnek kell előidéznie, nem pedig a rossz következménynek. Másként a cselekvő rossz eszközöket használna a jó elérése érdekében, ami semmiképpen sem megengedhető.
4. A jó következménynek kellőképpen kívánatosnak kell lennie ahhoz, hogy kompenzálja a rossz következmény megengedhetőségét.^[8]

Ha ezt az elvet a fenti 2. esetünkre alkalmazzuk, a következőket állapíthatjuk meg:

1. Ha elválasztjuk a cselekedetet annak minden következményétől, akkor a vilamos elterelése erkölcsileg semleges (az 1. feltétel megvalósul).
2. B úr, amennyire tudjuk, nem kívánta a mellékvágányon lévő ember halálát. Ő csak előre látta és megengedte a férfi halálát, mint az öt ember megmentésének mellékhatását. Mindannyian egyetérthetünk abban, hogy ha B úr meg tudta volna menteni az öt másik embert anélkül, hogy a hatodik ember halálát okozta volna, akkor meg is tette volna (a 2. feltétel megvalósul).
3. B úr azzal, hogy átkapcsolta a síneket, nem a hatodik embert ölte meg először, és aztán használta fel az ő holttestét, hogy megállítsa a villamost. Nem, a cselekedetének azonnali, közvetlen hatása az öt ember megmentése volt. Csak később (noha csak pár másodperc múlva) ölte meg a villamos a férfit (és nem az, hogy a sínek át lettek kapcsolva) (a 3. feltétel megvalósul).

[7] Cathcart, 2013, 67.

[8] Plato.stanford.edu: Doctrine of double effect, 2018.

4. Az öt ember megmentéséből származó haszon meghaladja a másik veszteségét (a 4. feltétel megvalósul).^[9]

A fenti szituációkban az érintettek idegenek voltak egymás számára. De mi a helyzet akkor, ha rokonok, barátok vagy ellenségek?

3. Erkölc és kapcsolatok

Ha őszinték vagyunk önmagunkhoz, bevallhatjuk: „Én nem terelném el a villamost, hogy elgázolja a gyermekemet vagy a férjemet vagy az édesanyámat vagy akár a szomszédomat. Ez nem lenne természetes. Szorosan kötődök a rokonaimhoz és a barátaimhoz, és nem lenne egészséges dolog feláldoznom őket öt idegen kedvéért.”^[10] Hatalmas különbséget jelent, hogy ki az a személy a mellékvágányon, és milyen a kapcsolatban áll velünk. Ez a személy azonnal a gyermekére és a férjére és az édesanyjára és a szomszédjára gondolt. És igen, önmagára.^[11]

4. Pszichológia és orvostudomány

Egy kutatócsoport szerint ideje a villamost visszavonultatni. Egy pszichológiai tanulmányban azt állítják, hogy ez a dilemma túl irreális ahhoz, hogy alkalmazható legyen a valós erkölcsi problémákban. A szerzők szerint ezért ez nem árul el annyit az emberi állapotról, amennyit szeretnénk. Az egyetemi hallgatók körében végzett felmérés során Bauman és McGraw úgy találta, hogy 63 százalékuk nevetett „legalább egy kicsit” a kövér ember esetén, 33 százalékuk pedig a vágányváltási forgatókönyvön. És ez gond, mert „a humor megváltoztathatja a döntéshozatali folyamatokat, amelyeket az emberek általában az erkölcsi helyzetek értékeléséhez használnak” – jegyzi meg. „Egy nagyobb kutatásból az derül ki, hogy a pozitivitás kevésbé motiváló, mint a negativitás. Ha az erkölcsi megítélést tanulmányozod, és az emberek nevetnek a kísérleti anyagokon, amit adsz nekik, az problémát jelenthet.”^[12]

Egy másik esetben a belgiumi Gent Egyetem pszichológusai először alkották meg ezt a dilemmát a valós életben, egerek segítségével, laboratóriumi körülmények között. A kutatók összegyűjtöttek 200 embert, és azt mondták nekik, hogy öt egér ketrecét készülnek erős elektromos árammal megütni. A résztvevőknek azt mondták, hogy ha megnyomnak egy gombot, akkor az áramütést egy másik, egyetlen egeret tartalmazó ketrecbe irányítják. (Az egereket végül nem sokkolták; ez csak egy üres fenyegetés volt.) Még ezt megelőzően megkérdezték

[9] Cathcart, 2013, 75.

[10] Cathcart, 2013, 92.

[11] Cathcart, 2013, 98.

[12] Theatlantic.com: Is one of the most popular psychology experiments worthless, 2014.

a résztvevőktől, mit gondolnak, elméletben hogyan reagálnak erre a problémára. Az eredmények azt mutatták, hogy az elméleti forgatókönyv szerint az emberek 66%-a megnyomná a gombot; amikor azonban az igazi egerek ott voltak előttük, az emberek 84%-a úgy döntött, hogy megnyomja a gombot, és aktívan lesokkolja az egyetlen egeret. Feltételezhetjük, hogy az emberek sokkal inkább érzelmileg gondolkodnak egy valódi forgatókönyvben és racionálisabban az absztrakt forgatókönyvekben, ám egyáltalán nem ez derült ki. Lényeges, hogy a tanulmány kimutatta, hogy az emberek másképp gondolkodnak a hipotetikus dilemmákban, mint a valós életben.^[13]

A kérdés még bonyolultabb lesz, ha felhívjuk a modern orvostudományt. A mágneses rezonancia képalkotást (MRI) egyes kutatások szerint fel lehet használni annak felfedezésére is, hogy az agyunk mely részei segítik meghatározni számunkra, hogy mi a jó és mi a rossz.^[14] A Princetoni Egyetem kutatása szerint amikor MRI-gépben lévő személynek olyan kérdéseket tesznek fel, mint hogy busszal vagy vonattal kellene-e munkába menni, az agy azon részei, amelyek a válaszok megfogalmazását aktiválják, ugyanazon agyterületek között vannak, amelyek akkor aktiválódnak, amikor az ember a villamosprobléma első vagy a második esete között válogat. Annak a gondolatát, hogy a kapcsoló meghúzásával egy személyt másvilágra küldenek azért, hogy a másik öt embert megmentsék, úgy tűnik, hogy az értelem és problémamegoldás vezet. Másrészt, az agy határozottan különböző részei aktiválódnak, amikor az emberek egy férfi sínekre taszítását fontolgatják. Lehetséges, hogy az agyi funkcióknak ez a kombinációja alkotja erkölcsi megítélésünket?^[15]

Ezek alapján feltehetjük a kérdést: Nem létezik többé az erkölcsi filozófia? Most már csak pszichológiánk és idegtudományunk van?^[16]

Talán azt gondolhatjuk, hogy a fent említett játék pusztán virtuális probléma, de egyrészt ilyen esetek sajnos megtörténtek a történelem során, másrészt a kérdés a jövőben egy teljesen más megvilágításban jelenik meg. Vessünk egy pillantást a II. világháború szörnyű katonai lépéseire, vegyük szemügyre a jelen kihívásait, majd tekintsünk a jövőbe, az önvezető autók felé!

[13] Iflscience.com: The trolley problem has been tested in real life and the results are surprising, 2019.

[14] Cathcart, 2013, 45.

[15] People.howstuffworks.com: How the trolley problem works, 2018.

[16] Cathcart, 2013, 52.

III. A VILLAMOS A VALÓSÁGBAN

1. Múlt

1944 júniusában a német katonák bombázni kezdték Londont a V1 repülő bombáikkal. A rakéták a főváros szívére irányultak, amely sűrűn lakott volt, és itt voltak a kormányzati intézmények is. Ha a németekkel el lehetne hitetni, hogy a bombák eltalálják a célpontjaikat – vagy, ami még jobb, északra esve eltévesztik a célpontokat –, akkor módosítanák a bombák pályáját, hogy még inkább déli irányba essenek le, kevésbé sűrűn lakott területeken. A művelet sikerét a történészek vitatják, az is kétséges, hogy a brit hírszerzés tényleg megpróbálta megtéveszteni az ellenséget ily módon, a felvetés erkölcsi súlya azonban nyilvánvaló.^[17]

A II. világháború másik titokzatos szerkezete az Enigma volt, egy titkosítási eszköz, amelyet a náci Németország széles körben alkalmazott, a német hadsereg minden ágában a diplomáciai és katonai kommunikáció védelme érdekében.^[18] Sokévnnyi kemény munka után a szövetséges hatalmak a háború egy részében már képesek voltak elolvasni a legtöbb német kommunikációt, nagy kérdés volt azonban, hogy miként lehetne ezt a tudást a legjobban kiaknázni anélkül, hogy a németek ráébrednének arra, hogy a szövetségesek el tudják olvasni az üzeneteiket. Az Enigma leghíresebb áldozata a PQ-17-es konvojé volt, amelyről a Szövetségesek tudták, hogy valószínűleg meg fogják támadni a németek, de nem módosították az irányon, mivel ez azt jelentette volna, hogy a németek tudomást szereznek arról, hogy a kódjaikat megfejtették. A 35 hajó közül csak 11 élte túl a német támadást.^[19]

2. Jelen

Azt gondolhatnánk, hogy ezek a háborúk szerencsére már véget értek, de manapság néha ugyanazzal a problémával kell szembesülnünk.

Az Egyesült Államok hadseregében számos kiképzést tartanak arról, hogy mi a különbség a civilek szándékos meggyilkolása és aközött, hogy egy katonai célpont megtámadása során civilek halálát okozzák. Nagyon sokszor előre látható, hogy valószínűleg lesznek „járulékos veszteségek” (a hadseregben így nevezik a civilek nem szándékosan okozott halálát), de nem akarjuk, hogy ez megtörténjen.^[20]

Talán nem ennyire drasztikus és közvetlen módon, de a politikusoknak számos esetben élet és halál között kell dönteniük. Amikor egy kormány azzal

[17] Edmonds, 2015, 17-20.

[18] Németh, 2011, 60-64.

[19] Warhistoryonline.com: Keeping enigma secret from the germans, 2019.

[20] Cathcart, 2013, 117-118.

szembesül, hogy választania kell egy olyan gyógyszer finanszírozása, amely becslések szerint megment X életet, és egy másik olyan között, amely Y életét megmentené, valójában a villamosprobléma egy variációjával találkozunk, bár ezek olyan dilemmák, amelyek során senki nem hal meg.^[21] Minden alkalommal, amikor arról döntünk, hogy egyes egészségügyi beavatkozásokat fedezünk, míg másokat nem, korlátozott erőforrásokat osztunk el úgy, hogy azzal a legtöbb jót érjük el. Ha végtelen mennyiségű pénz állna rendelkezésünkre, mindent meg tudnánk csinálni, amit a betegek és a családok kívánnak. Ez sajnos azonban nem így van.^[22]

3. Jövő

a) Az önvezető autók kora?

Az etika egyik legikonikusabb gondolkísérlete talán ma is aktuális lehet az önvezető autók megjelenésével. Vajon egy önvezető autónak meg kellene-e védenie utasai életét, még akkor is, ha ez egy nagyobb számú gyalogos életébe kerül? Ebben az esetben is az ösztöneink ellentétesek: azt akarjuk, hogy mások autója maximalizálja a megmentett életek számát, ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy saját autónknak mindenáron meg kellene védenie minket.^[23] Amikor a járművezető a fékre tapos, hogy elkerülje a jogszerűtlenül átkelő gyalogos elgázolását, erkölcsi döntést hoz, amellyel a gyalogosról az autóban lévő személyekre helyezi a kockázatot. Az önvezető autóknak hamarosan maguknak kell meghozniuk ilyen etikai döntéseket – de a járművek egyetemes erkölcsi kódexének elfogadása nehéz feladat.^[24] Milyen válaszra kell beprogramozni az autót?^[25]

2017 elején az MIT Media Lab létrehozott egy Moral Machine nevű platformot, amelyben a résztvevőket felkérték, hogy válasszanak az autonóm járművek számára rendelkezésre álló lehetőségek közül, hogy a lehető legkisebb kárt okozzák egy baleset esetén.^[26]

A Moral Machine-nek nevezett felmérés 13 forgatókönyvet fogalmazott meg, amelyekben elkerülhetetlen volt valakinek a halála. 18 hónapon belül 40 millió döntést rögzített, amelyeket 233 ország és tartomány népessége hozott meg. A válaszadókat arra kérték, hogy válasszák ki, hogy kit kímélnének meg az olyan helyzetekben, amelyek változók sokaságát tartalmazzák: fiatal vagy időset, gazdagot vagy szegényt, több embert vagy kevesebbet. A teszt eredménye az lett, hogy a járművezető döntéseit irányító erkölcsi alapelvek országonként

[21] Edmonds, 2015, 32.

[22] Cathcart, 2013, 115-116.

[23] Theguardian.com: The trolley problem: would you kill one person to save many others, 2016.

[24] Maxmen, 2018, 469-470.

[25] Qz.com: Philosophers are building ethical algorithms to help control self-driving cars, 2018.

[26] Fastcompany.com: Why the trolley dilemma is a terrible model for trying to make self-driving cars safer, 2019.

eltérőek. Például egy olyan forgatókönyvben, ahol a gyalogosok és az utasok egyaránt meghalnak egy ütközés során, a viszonylag virágzó, a bűnüldözés intézményével rendelkező országok lakói kevés valószínűséggel kímélnének meg egy olyan gyalogost, aki jogellenesen lépett ki a forgalom elé. Korától, nemétől és lakóhelyétől függetlenül, a legtöbb ember az embereket kímélte meg a háziállatokkal szemben, és emberek csoportjait az egyénekkal szemben. De az egyetértés ezzel véget is ér. Amikor a szerzők 130 ország népességéből legalább 100 válaszadó válaszát vizsgálták meg, úgy találták, hogy a nemzeteket három csoportra lehet osztani. Az egyikbe Észak-Amerika és számos európai és más nemzet tartozik, ahol történelmileg a kereszténység volt a meghatározó vallás; a másikba olyan országok tartoznak, mint Japán, Indonézia és Pakisztán, amelyek erős konfuciánus vagy iszlám hagyományokkal rendelkeznek. A harmadik csoportba Közép- és Dél-Amerika, valamint Franciaország és a volt francia gyarmatok tartoznak.^[27]

Bryant Walker Smith, a columbiai Dél-Karolinai Egyetem jogi professzora szerint a tanulmány nem realisztikus, mivel nagyon kevés olyan eset fordul elő a való életben, amelyekben egy járműnek azzal a döntéssel kell szembesülnie, hogy két különböző típusba tartozó ember közül melyiket üsse el. „Én azon is aggódnék, hogy az automata autók hogyan kezelik majd az aszteroida becsapódásokat.” – mondja ironikusan.^[28] Viszont Barbara Wege, az ingolstadti Audi autógyárban működő autonóm jármű-etikára összpontosító csoport vezetője szerint ezek a tanulmányok igenis értékesek. Wege amellet érvel, hogy az önvezető autók arányosan kevesebb balesetet okoznának, mint az emberi vezetők évente, viszont a robotokkal kapcsolatos eseményekre talán nagyobb figyelmet fordítanak.^[29]

b) A kritikai oldal

Számos olyan publikáció létezik, amely azt javasolja, hogy erkölcsi elvek legyenek beprogramozva az önjáró autók algoritmusába. Mások azonban úgy találják, hogy ez nem oldja meg a problémát, de biztosítja, hogy a megoldást egy adott szabályhalmaz vagy más mechanizmus alapján számítsák ki, ezáltal a problémát a mérnöki munka felé terelve.^[30] Ez a másik oldal megvilágítható egy példa segítségével. Egy délután a park melletti kereszteződésen hajtottam át, és át kellett élnem a legkeményebb helyzetet, amellyel a járművezetők szembesülnek nap mint nap: a kereszteződés közepén tétlenül ácsorogni, hogy balra kanyarodhassak, miközben várom, hogy szünet legyen a szembejövő for-

[27] Maxmen, 2018, 469-470.

[28] Smith, 2016.

[29] Lásd: <https://audi-encounter.com/en/ki>.

[30] Escolarship.org: Revisiting External Validity: Concerns about Trolley Problems and Other Sacrificial Dilemmas in Moral Psychology, 2014.

galomban, és ezzel egyidejűleg a gyalogosok átkeljenek a kereszteződésen. Egy ilyen szituációban rengeteg lehetséges kockázati tényező és mód van arra, hogy a dolgok szörnyen rosszra forduljanak. Ha elkezdünk lekanyarodni, és a szembejövő autó nem lassul le, akkor gyorsan át kell haladnunk a kereszteződésen, és valamilyen módon elkerülni a babakocsit toló édesanyát. Úgy tűnhet, hogy ez a villamos-dilemmának felel meg: vagy feláldozzuk önmagunkat, vagy elgázolunk két embert a zebrán. De valójában ennél sokkal bonyolultabb a helyzet, mert sokkal több dolog történik egyszerre, és több lehetőség merül fel. Ha egy baleset bekövetkezése valószínűsíthető, akkor számos lehetőség létezik: visszatolathatunk, felugrathatunk a járdára, és belecsapódhatunk a diszkont áruház sarkába, az édesanya észreveheti a kínlódásunkat, és visszahúzhatja a babakocsit a járdára (vagy akár gyorsan át is futhat a másik oldalra). Megpróbálhatunk félrehúzódni az autóval a szembejövő autó és a járda közötti keskeny részre, vagy pedig, ami a legvalószínűbb forgatókönyv: maradunk egy helyben, és a szembejövő autó fékcsikorgással megáll vagy kifarol, hogy elkerüljön. Mind egyik rendkívül kockázatos lehetőség, de ez nem csupán bináris választás – különösen, ha mindenféle csavart labdát viszünk a történetbe, a hótól és az esőtől kezdve az ittas járművezetőkig a kiszámíthatatlan gyalogosokon át.^[31]

Ami ezt a példát illeti, a villamosprobléma nem megfelelő a közúti ütközések fontos, összetett, valós problémájához. Például a villamosprobléma feltételezi, hogy a jármű rendszere el fog érni és fenn fog tartani egyfajta mindentudást mindenről és mindenkiről, ami körülötte van, és hogy a forgalmi forgatókönyvek csak két különálló eredményre korlátozódnak. Az önvezető járműveknél nem valószínű, hogy lesz valaha ilyen szintű megértés. Nagy mennyiségű (el-pazarolt) számítógépes energiát igényelne ez, amelyet fel lehetne használni inkább arra, hogy a megbízhatóbb, leghatékonyabb útvonalat megtervezze a jármű, és úgy viselkedjen, hogy minimalizálható legyen a „senki sem nyer” villamos forgatókönyvek valószínűsége. Az automatizált vezetés biztosításához az ilyen járműveket különböző érzékelőkkel és felvevőkészülékekkel fogják felszerelni a vezetési helyzetek figyelésére és elemzésére. Ez azt jelenti, hogy még ütközés vagy ütközésközeleli helyzetek esetén is elemezni lehet a jármű érzékelőiből származó adatokat annak megértése érdekében, hogy a jármű a programozás szerint viselkedett-e, és nekünk, mint társadalomnak az ilyen viselkedés megnyugtató-e. Ezeket a járműveket szintén összekapcsolják egy együttműködési rendszerrel, tehát ha például egy gyerek egy parkoló kocsisor felé fut, akkor az egyik jármű a környékén lévőknél figyelmeztetést küldhet a környéken jelentkező megnövekedett veszélyről, hogy ennek megfelelően szabályozzák a sebességüket.

Úgy tűnik, hogy sok ember úgy gondolja, hogy a villamosproblémát szükséges megoldani, mielőtt az önvezető autókat az utakra engednék. Viszont ezzel csak egy probléma van: a filozófiai kérdés nem bír jelentőséggel az önvezető

[31] Fastcompany.com: Why the trolley dilemma is a terrible model for trying to make self-driving cars safer, 2019.

autók esetében, mivel ezeknek az autóknak nincsenek szándékaik és szabad akaratauk.^[32] A gépi tanuláson alapuló modern MI (Mesterséges Intelligencia) arról szól, hogy folyamatosan fejleszti a döntéshozatalt a kívánt eredmény elérése érdekében (mint például a biztonságos és hatékony szállítás), és hogy elkerüljön minden nemkívánatos dolgot (például haláleseteket). Ezek a rendszerek így örökké tanulni fognak a hibáikból és azon dolgoznak, hogyan működhetnének még jobban.^[33]

Mennyire kell biztonságosnak lenniük az önvezető autóknak ahhoz, hogy a forgalomba engedjük őket? A gond az, hogy a villamosprobléma mint nyilvánvaló rögeszme, elvonhatja az emberek figyelmét a technológiák valódi értékétől és az általuk nyújtott lehetőségektől, és késleltetheti a biztonsági előnyöket, amelyek e technológiák használatával egyébként elérhetők lennének.^[34]

IV. ÖSSZEGZÉS

Mint azt látjuk, a technika rendkívül gyorsan fejlődik, de vajon a gondolkodásmódunk és erkölcsünk is így fejlődik?^[35]

A valóságban egy robotautónak nagyon ritkán szabadna olyan helyzetbe kerülnie, ahol saját hibája miatt kénytelen valamit elütni. Ennek oka az, hogy egy robotautót úgy kell programozni, hogy az adott útviszonyoknak megfelelő, biztonságos sebességgel haladjon. Nem közelíthetné meg a gyalogos-átkelőhelyet olyan gyorsan, hogy ne tudjon időben megállni, ha a gyalogos kilép az útra. Havas utakon általában nem mehetne olyan gyorsan, hogy ne tudjon időben fékezni, ha előtte valamilyen esemény történik.^[36] Ezen felül, még ha ilyen helyzet fel is merülne, a jogalkotó már jelenleg is megválaszolja, hogy az egyes helyzetekben mit kell tenni. El tudja azt valaki képzelni, hogy a bíróságon azzal érvel, hogyan hajtott fel a járdára, hogy elüsse a felperest, annak érdekében, hogy elkerülje az ütközést két olyan emberrel, akik jogellenesen álltak az úton?^[37]

[32] Qz.com: The problem with the trolley problem, 2019.

[33] Qz.com: The problem with the trolley problem, 2019.

[34] Zenzic.io: The Trolley Problem: Should self-driving vehicles sacrifice one life to save five, 2019.

[35] Fastcompany.com: Why the trolley dilemma is a terrible model for trying to make self-driving cars safer, 2019.

[36] Forbes.com: Robocar Engineers Prefer To Solve..., 2019.

[37] Forbes.com: Robocar Engineers Prefer To Solve..., 2019.

A közelmúltban sok szalagcím témájává vált egy „erkölcsi gépnek” nevezett, fent ismertetett MIT projekt. Ezzel nagy figyelmet kaptak a látszólag erkölcsi döntéseket hozó autók, ami azért téves, mert az erkölcsi gép projekt egyáltalán nem az autókról szól – hanem arról, hogy az emberek hogyan válaszolnak a kérdésekre. Valóban, az eredeti „villamosprobléma” nem arról a hasonlóan valószínűtlen elképzelésről szól, amelyben a sínekhez kötözött emberek felé elszabadult villamosok száguldanak, hanem az emberi etikáról és az erkölcsi gondolkodásról.^[38]

Ezek szerint itt az ideje ellenállni a kísértésnek, hogy nagyon erős analógiát vonjunk az önvezető autók baleset-algoritmusainak etikája és a villamosprobléma filozófiája között?

Mint a legtöbb filozófiai problémát, a villamosproblémát sem úgy találták ki, hogy megoldása legyen. Ehelyett inkább gondolatok ébresztésére és szellemi diskurzusok létrehozására szolgál, amelyben értékeljük az erkölcsi dilemmák megoldásának nehézségeit, és felismerjük az erkölcsi cselekvőségünk korlátait.^[39]

Egyáltalán el lehet dönteni, hogy egy ilyen helyzetben mi a jó döntés? G. E. Moore etikájában Joseph Butler püspök híres kijelentésével érvelt a „jó” meghatározhatatlansága mellett: „Minden az, ami és nem pedig valami más.” Moore fő érve a naturális tévedés mellett alapvetően a következő: „A jó az jó, és nem valami más.”^[40]

IRODALOM

- Cathcart, Thomas (2013): *The Trolley Problem, or Would You Throw the Fat Guy Off the Bridge? A Philosophical Conundrum*. Workman Publishing Company, New York.
- Edmonds, David (2015): *Would You Kill the Fat Man? The Trolley Problem and What Your Answer Tells Us about Right and Wrong*. Princeton University Press, Princeton.
- Escholarship.org: Revisiting External Validity: Concerns about Trolley Problems and Other Sacrificial Dilemmas in Moral Psychology. (Elérhető: <https://escholarship.org/uc/item/5j0215cr>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).
- Fastcompany.com: Why the trolley dilemma is a terrible model for trying to make self-driving cars safer. (Elérhető: <https://www.fastcompany.com/90308968/why-the-trolley-dilemma-is-a-terrible-model-for-trying-to-make-self-driving-cars-safer>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).
- Fee.org: The Trolley Problem and Self-Driving Cars. (Elérhető: <https://fee.org/articles/the-trolley-problem-and-self-driving-cars/>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).
- Forbes.com: Robocar Engineers Prefer To Solve The ‘Runaway Trolley Problem’ By Fixing The Trolley’s Brakes. (Elérhető: <https://www.forbes.com/sites/bradtempleton/2019/02/21/robocar-engineers-prefer-to-solve-the-runaway-trolley-problem-by-fixing-the-brakes-on-the-trolley/#165012ff36fc>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).

[38] Forbes.com: Robocar Engineers Prefer To Solve..., 2019.

[39] Philosophynow.org: Could There Be A Solution To The Trolley Problem, 2016.

[40] Cathcart, 2013, 64.

- Iflscience.com: The trolley problem has been tested in real life and the results are surprising. (Elérhető: <https://www.iflscience.com/brain/the-trolley-problem-has-been-tested-in-real-life-and-the-results-are-surprising/>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).
- Maxmen, Amy (2018): A moral map for AI cars. In: *Nature*. Vol. 562.
- Németh István (2011): Enigma. A rejtvényfejtők csendes harca. In: *Rubicon*. 2011/6.
- People.howstuffworks.com: How the trolley problem works. (Elérhető: <https://people.howstuffworks.com/trolley-problem2.htm>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).
- Philosophynow.org: Could There Be A Solution To The Trolley Problem? (Elérhető: https://philosophynow.org/issues/116/Could_There_Be_A_Solution_To_The_Trolley_Problem. Letöltés ideje: 2020.08.20.).
- Qz.com: Philosophers are building ethical algorithms to help control self-driving cars. (Elérhető: <https://qz.com/1204395/self-driving-cars-trolley-problem-philosophers-are-building-ethical-algorithms-to-solve-the-problem/>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).
- Qz.com: The problem with the trolley problem. (Elérhető: <https://qz.com/1716107/the-problem-with-the-trolley-problem/>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).
- Theatlantic.com: Is one of the most popular psychology experiments worthless. (Elérhető: <https://www.theatlantic.com/health/archive/2014/07/what-if-one-of-the-most-popular-experiments-in-psychology-is-worthless/374931/>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).
- Theguardian.com: The trolley problem: would you kill one person to save many others? (Elérhető: <https://www.theguardian.com/science/head-quarters/2016/dec/12/the-trolley-problem-would-you-kill-one-person-to-save-many-others>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).
- Warhistoryonline.com: Keeping enigma secret from the germans - many lives were lost sacrificed doing so. (Elérhető: <https://www.warhistoryonline.com/instant-articles/times-allies-didnt-use-enigma.html>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).
- Zenzic.io: The Trolley Problem: Should self-driving vehicles sacrifice one life to save five? (Elérhető: <https://zenzic.io/insights/trust/the-trolley-problem/>. Letöltés ideje: 2020.08.20.).

2000. július elsején, az első jogász évfolyam doktoravatásán Gyurita Rita, a Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatal jelenlegi főigazgatója átveszi oklevelét.

- BÁNKI ERIKA egyetemi docens, fejlesztési és társadalmi kapcsolatokért felelős dékánhelyettes
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék
- FERENCZ JÁCINT egyetemi docens, tanszékvezető
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Kereskedelmi, Agrár- és Munkajogi Tanszék
- G. KARÁCSONY GERGELY egyetemi docens, oktatási ügyekért felelős dékánhelyettes
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszék
- GLAVANITS JUDIT egyetemi docens, tanszékvezető
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Európai Jogi Tanszék
- KECSKÉS GÁBOR egyetemi docens, tudományos és nemzetközi dékánhelyettes
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Európai Jogi Tanszék
- KNAPP LÁSZLÓ egyetemi adjunktus
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Európai Jogi Tanszék
- KOVÁCS GÁBOR egyetemi tanár, tanszékvezető
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Tanszék
- KUKORELLI ISTVÁN egyetemi tanár
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszék
- LAMM VANDA professor emeritus
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Európai Jogi Tanszék
- LAPSÁNSZKY ANDRÁS egyetemi tanár
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszék
- LENKOVICS BARNABÁS professor emeritus
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék
- LÉVAYNÉ FAZEKAS JUDIT egyetemi tanár, tanszékvezető, dékán
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék

- MEZEY BARNA egyetemi tanár
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék
- MILASSIN LÁSZLÓ habilitált egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Európai Jogi Tanszék
- PATYI ANDRÁS egyetemi tanár
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszék
- RÉVÉSZ T. MIHÁLY egyetemi tanár
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék
- STUMPF ISTVÁN egyetemi tanár
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszék
- SZEGEDI ANDRÁS egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Kereskedelmi, Agrár- és Munkajogi Tanszék
- SZIGETI PÉTER egyetemi tanár
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti Tanszék
- TAKÁCS PÉTER egyetemi tanár, tanszékvezető
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti Tanszék
- VÁCZI PÉTER egyetemi docens, tanszékvezető
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszék

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. A Jog-Állam-Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert.
3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).

4. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dólt betű* alkalmazható; kizárólag művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kapitális stb. használatát kérjük mellőzni.

5. A hivatkozásokat felső indexben, az adott írásjel után tüntessük fel, pl.:” XY szerint.^{1,2} Továbbá...”. A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondat esetén idézőjel van a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik).

A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:

- a) Szerző(k) vezetéknéve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagykötojel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:
Kiss, 2010, 10.; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.
- b) Online hivatkozásnál Weboldal neve: Téma (nagy kezdőbetűvel), évszám:
Hvg.hu: Cikk címe, 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).

6. Az irodalomjegyzék csak a hivatkozott publikációkat tartalmazza, és korlátozunk ezek számát 10-15 forrás megjelölésére. Rendezzük ABC-sorrendbe.

7. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolásjellel ellátva:

- a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dólt cím*. Kiadó, helyiség. Például:
 - Kiss Péter–Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
 - Smith, Joe–Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.
- b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek:
 - John, Smith (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London.
- c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:
 - Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2011/12. sz. Universitas, Győr.
- d) Online hivatkozás esetében a webcím (url) és a megtekintés idejének feltüntetésével:
 - Hvg.hu: Hitelek. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.).
- e) Idézett jogsabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

8. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalomjegyzék után feltüntetni.

9. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

I. FEJEZETCÍMEK (Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt)

1) Alfejezetek címei (Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)

a) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)

i) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a dőlt, félkövér, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

9. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével.

10. A (fekete-fehér) táblázatokot és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldalszám) itt is kérjük betartani. Példa képaláíráásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.).

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

12. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

13. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozást munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefonszám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

- ◆ LÉVAYNÉ FAZEKAS JUDIT, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar dékánjának 25. éves jubileumi tanévnnyitón elhangzott beszéde
- ◆ BÁNKI ERIKA: A kapcsolattartás – Jog vagy kötelezettség?
- ◆ FERENCZ JÁCINT: Színlelt és alaki hibás szerződések a munkajogban
- ◆ G. KARÁCSONY GERGELY: Inkább bízunk a robotokban?
A mesterséges intelligencia döntéseirért való emberi felelősség kritikája
- ◆ GLAVANITS JUDIT: Modernitás és közbeszerzés
- ◆ KECSKÉS GÁBOR: A nemzetközi jog által nem tiltott magatartásból eredő felelősség kodifikációtörténete
- ◆ KNAPP LÁSZLÓ: A modernkori győri jogi és igazgatási képzés huszonöt éve
- ◆ KOVÁCS GÁBOR: Jogi és etikai kihívások a vér- és plazmadonációnál
- ◆ KUKORELLI ISTVÁN: Széchenyi István alkotmányfilozófiája
- ◆ LAMM VANDA: COVID-19 és a jogok korlátozása, különös tekintettel az emberi jogi egyezményekben foglaltakra
- ◆ LAPSÁNSZKY ANDRÁS: A hírközlés és a média uniós szabályozásának reformja napjainkban
- ◆ LENKOVICS BARNABÁS: Elmélkedés a polgárról és az ő jogáról
- ◆ LÉVAYNÉ FAZEKAS JUDIT: A magánjog kihívásai a XXI. században
- ◆ MEZEY BARNA: Adalékok a büntetés-végrehajtás szimbólumrendszerének alakulásához
- ◆ MILASSIN LÁSZLÓ: Az EU fúziókontrollra vonatkozó versenyszabályai és a mobiltelefon-piac
- ◆ PATYI ANDRÁS: A helyi rendeletek törvényességi felülvizsgálatának egyes kérdései
- ◆ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: A magánjog „állócsillaga”: Szladits Károly – a jogtörténész szemével
- ◆ STUMPF ISTVÁN: Alkotmányos paradigmaváltás
- ◆ SZEGEDI ANDRÁS: A világjárvány hatása a gazdasági társaságok legfőbb szervének működésére
- ◆ SZIGETI PÉTER: Az esetnorma: a jogalkalmazás egységes magyarázata
- ◆ TAKÁCS PÉTER: A törvénykönyv és a törvénytábla mint a jog szimbolikus és allegorikus megjelenésének vizuális formája
- ◆ VÁCZI PÉTER: A Probléma Villamosa

